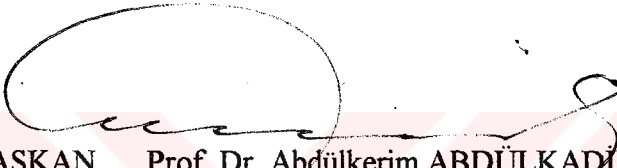

85420

**T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN Prof. Dr. Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU

ÜYE Doç.Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU (Danışman)

ÜYE Yrd.Doç.Dr. Kaşif YILMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.
01.10.2019

Doç.Dr. Cevat CELEP
Enstitü Müdürü

**DÎVÂN ŞİİRİ'NDE İSLÂM DÎNİ
DIŞINDAKİ
DİĞER DİNLERLE İLGİLİ
MEFHUMLAR**

Hazırlayan

Adnan UZUN

85420

Danışman

Doç.Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU

**Lisans üstü eğitim ,öğretim ve sınav yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı , Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü DOKTORA TEZİ
olarak hazırlanmıştır.**

**Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mart, 1999**

**T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
YAYIN KURULUĞU**

EK- 7
Tez Veri Giriş Formu

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez yazarının

Soyadı: UZUN

Adı: ~~Adnan~~ Adnan

Tezin Türkçe Adı: Dîvân Şiiri'nde İslâm Dini Dışındaki Diğer Dinlerle İlgili Mefhumlar.

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Concepts In Dîvân Poems Which Are About Religions Out Of İslâm.

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Trakya Üniv.

Enstitü: Sosyal Bilens.

Yılı: 1999

Diğer Kuruluşları:

Tezin Türü: 1- Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

2- Doktora

Sayfa Sayısı: 297

3- Tıpta Uzmanlık

Referans Sayısı:

4- Sanatta Yeterlik

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Doç.Dr.

Adı: Süpeyya Ali

Soyadı: BEYZADEOĞLU

Ünvanı:

Adı:

Soyadı:

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1- Dîvân Şiiri

1- Divan Poems

2- Dinler

2- Religions

3- Mefhumlar

3- Concepts

4- Sınıf

4- Class

5- Meslek

5- Understanding

Tarih:

İmza:

ÖZET

Dîvân Şiiri'ne göz atıldığında; temel kaynağının İslâm kültür ve inanç yapısı olduğu görülür. Bunun yanında, Hristiyanlık, Yahûdîlik gibi ilâhî dînler yanında beşerî dînlere ait mefhumlara sıkça rastlamak mümkündür. Çalışmamız, Dîvân Şiiri'nde İslâm dîni dışında yer alan dînlerin literatüründe geçen mefhumlar, bu mefhumların ele alınış şekli; sözü geçen kavramların, şâirin iç dünyasında aldığı şekilleri kapsamaktadır.

Çalışmada; biri yazma, sekizi matbu ve yirmi dördü üzerinde çalışma yapılmış dîvânların taranmasıyla elde edilen beyitler değerlendirilmiştir. İncelenen dîvânlar: 14. Yüzyıldan; Seyyid Nesîmî, Kadı Burhaneddîn. 15. Yüzyıldan; Adlî (II.Bayezıd), Cem Sultan, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâti Beg. 16. Yüzyıldan; Fuzûlî, Bâkî, Muhibbî (Kanûnî Sultan Süleyman), Hayretî, Hayâlî, Yahyâ Bey, Usûlî, Helâkî, Zâtî, Nev'î. 17. Yüzyıldan; Nef'î, Nâ'ilî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Mezâkî, Nedîm-i Kadîm. 18. Yüzyıldan; Nedîm, Şeyh Gâlib, Neylî, Koca Râgıb Paşa, Enderunlu Fâzıl, Esrâr Dede, Enis Dede, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Sümbülzâde Vehbî gibi değişik dönemlere mensup şairlere aittir.

Dîvân şairleri, İslâm dîni dışındaki dînlere ait kavramları; birer mazmun, tarihî olaylara veya önemli kişilere telmih; tasavvufî heyecanları ve sevgilinin güzelliğini ifade ederken birer hayal unsuru oluşturmak; kimi beyitlerde de şâir, kendi sanatını veya döneminde yaşayan devlet büyüklerini övmek için kullanmıştır.

Çalışma sonucunda, Dîvân şâirinin kültür zenginliğini, kendi sanatına güvenini, kültür mirasının geçmişten geleceğe taşınmasındaki rolünü; hepsinden önemlisi, farklı anlayış ve inançlara gösterdiği hoşgörüyü müşahade ettik.

SUMMARY

When we glance through the Dîvân Poetm, it is seen that, its basic source is İslâm Culture and faith structure. On the other hand, beside the divine religions such as Christianity, jewish, it is often possible to meet with the concepts that is in the literature of the religion that is out of İslâm, the manner of investigation of concept; the form of those concepts in the poets own world.

In this study, couplets that are obtained by searching a written book, eight printed book and worked on twentyfour "Dîvân", The investigated divans are belong to poets which have various class and understandings are in the fourteenth century, Seyyid Nesîmî, Kadı Burhaneddîn; in the fifteenth century, Adlî (II.Bayezîd), Cem Sultan, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâti Beg; in the sixteenth century, Fuzûlî, Bâkî, Muhibbî (Kanûnî Sultan Süleyman), Hayretî, Hayâlî, Yahyâ Bey, Usûlî, Helâkî, Zâtî, Nev'î; in the seventeenth century, Nef î, Nâ'ilî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Mezâkî, Nedîm-i Kadîm; in the eighteenth century, Nedîm, Şeyh Gâlib, Neylî, Koca Râgîb Paşa, Enderunlu Fâzıl, Esrâr Dede, Enis Dede, Fitnat Hanım, Leylâ Hanım, Sûmbûlzâde Vehbî.

Dîvân Poets had used as referance the consepts which belongs to religion that out of İslâm to remind the historical events and persons; when he was determining sufistig enfusiasm and beauties which belongs his lover he had used them in order to form an imagine element. In some couplets poet needs to praise his own art or goverment men who lived in his period of time for this aim he profits from consepts the thinks that are superiority symbol.

At the end of the study, we notice the culture wealth of the Dîvân Poet, the influence of the power of poets imagination, the act of getting culture inheritance from past to future, the mast important of them is, its folerance to different understandings and faiths.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
GENEL KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
İSLAM DİNİ DIŞINDA OLUP PEYGAMBERLİK İNANCI ESASINA DAYALI MUHARREF DİNLER İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	3
A- YAHÛDÎLİK (GENEL BİLGİ).....	3
1- İSRÂİL (Benî İsrâil, Yahûdî, Müsevî).....	5
2- MÛSÂ	7
a. Dini Mefhum Olarak Telmih Yollu Anılması.....	9
b. Tasavvûfî Unsurlarla Ele Alınışı	10
c. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	15
d. Övgü Ve Şâirin Övünmesi Amacıyla Kullanılışı.....	18
e. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı.....	21
3- `ASÂ-YI MÛSÂ (`Asâ, Ejderhâ, Ejdehâ).....	22
4- YED-İ BEYZÂ-YI MÛSÂ.....	25
5- TÛR.....	28
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	29
b. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı.....	34
c. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	35
d. Övgü Ve Şâirin Övünmesi Amacıyla Kullanılışı.....	35
6- VÂDÎ-İ EYMEN.....	38
7- FİRAVUN.....	39
8- SAMÎRÎ.....	42
9- HÂMÂN.....	43
10- BEL`AM (Bel`am-ı Ba`ûr).....	44
11- KÂRÛN.....	44
12- TEVRAT-ZEBÛR.....	49
13- DÂVÛD.....	51
14- HÂRUN.....	55
15- SÛLEYMÂN (-İ İNS Ü CÂN).....	56
a. Taht, Mülk, Hatem, Mühür Unsurlarıyla Ele Alınışı.....	57
a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı	58
b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı	60
c c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı	62
d d. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı	65
b. Mûr, Karınca İle Ele Alınışı.....	65
a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı	65
b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı	69
c c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı	71
d d. Devlet Adamlarına Öğüt Amacıyla Anılması.....	72
c. Cinlere, Hayvanlara Hükmetmesi; Kuş Dilinden Anlaması Yönleriyle Anılışı.....	73
d. Tahtının Havada Uçması Yönüyle Anılışı.....	74
e. Belkis ve Hüdhüd Kuşu İle Ele Alınışı.....	76
16- Â S Â F.....	78
B- HRİSTİYANLIK (GENEL BİLGİ).....	83
1-TERSÂ	85
a. Sevgili Ve Tabiat Unsurlarıyla Ele Alınışı.....	86

b. Hristiyanlık Ve İslâmiyet Mücadelesi Şeklinde Ele Alınışı.....	91
2- İSÂ.....	96
a. Hz. İsa'nın Doğumu.....	98
b. Nefesi İle Ölümü Diriltmesi Ve Hastaları İyileştirmesi.....	100
c. Tecerrüdü, Göklere Yükselmesi.....	111
d. Kıyamete Kadar Yaşaması.....	116
e. Şâirin Övünürken Hz. İsa Mefhumuna Yer Vermesi.....	118
f. Hz. İsa İle İlgili Unsurlarla Hz. Muhammed'in Karşılaştırılması.....	121
g. Hz. İsa'nın Mevlânâ İle Karşılaştırılması.....	122
3- MERYEM.....	123
a. Telmih Yolu Anılması.....	124
b. Tabiat Unsurlarıyla Anılması.....	124
c. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı.....	125
d. Şâirin Övünürken Meryem Unsuruna Yer Vermesi.....	127
e. Hz. Meryem'le İçki Arasında Bağ Kurulması.....	128
4- KİLİSE.....	129
a. Dinî Mefhum Olarak Ele Alınması.....	129
b. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	131
c. Gönül Anlamında Kullanılışı.....	133
d. Dünya Anlamında Kullanılışı.....	133
e. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	134
f. Övünme Ve Tabiat Unsuru Olarak Ele Alınışı.....	138
5- HAÇ.....	139
6- ÇAN.....	143
7- RÂHİP.....	147
8- ZÜNNÂR.....	150
9- İNCİL-ENGEL YÜN.....	158
a. İncil'in Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	159
b. Hz. Muhammed'le Anılması.....	161
c. Mevlânâ İle Anılması.....	162
İKİNCİ BÖLÜM.....	163
A- YAHÛDİLİK VE HRİSTİYANLIK DIŞINDA DİĞER İLÂHÎ DİNLERLE İLGİLİ	
KAVRAMLAR.....	163
1- ÂDEM.....	164
2- İDRİS.....	166
3- NÛH.....	167
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	168
b. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı.....	172
c. Övgü, Benzetme Ve Dua Unsuru Olarak kullanılışı.....	173
4- İBRÂHİM.....	174
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	176
b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	178
c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı.....	179
d. İnsanlardan Şikâyet Ve Tabiat Unsuru Olarak Kullanılışı.....	180
e. Â z e r.....	181
f. N e m r ü d.....	183
5- İSMÂİL.....	185
6- LÛT.....	187
7- YA'KÛB.....	188
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	189
b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	193
c. Telmih Ve Benzetme Unsuru Olarak Kullanılışı.....	195
d. Tabiat Unsurlarıyla kullanılışı.....	195
8- YÛSUF.....	197
a. Kardeşleri İle Ele Alınışı.....	198
b. Çâh (Kuyu) İle Ele Alınışı.....	200
c. Satmak, Pazar, Tâcir, Kul Kavramlarıyla Ele Alınışı.....	202

d. Zindan Kavramıyla Ele Alınışı.....	204
e. Hz. Yûsuf'un Mısır Azizi (Sultan) Olması Yönüyle Anılması.....	207
f. Zeliha İle Ele Alınışı.....	210
a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	210
b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	212
c c. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı.....	213
d d. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı.....	214
g. Hz. Yûsuf'un Güzelliği İle Ele Alınışı.....	215
9- ŞU AYB.....	222
10- EYYÛB.....	223
11- YÛNUS.....	226
12- İLYÂS.....	227
13- ZEKERİYYA.....	229
14- YAHYÂ.....	230
15- LOKMAN.....	230
16- KAVM-I SEMÛD.....	232
17- KAVM-İ 'AD.....	233
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	235
BATIL DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	235
A- PUTPERESTLİK.....	235
1- BÛT-PEREST.....	235
2- BÛT-SANEM (HEYKEL).....	238
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	239
b. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı.....	243
c. Övünme Ve Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı.....	253
d. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı.....	255
3- BÛT-GEDE.....	257
a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı.....	257
b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	259
c. Övünme Ve Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı.....	262
4- FERHAR.....	263
5- SÛMENAT.....	264
6- LÂT.....	265
7- MENÂT.....	268
8- UZZÂ.....	269
B- MÂNÎHEİZM.....	269
1- MÂNÎ VE ERJENG.....	270
a. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı.....	271
b. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı.....	273
C- BRAHMANİZM.....	275
1- BİREHMEN BİRHEMEN, BERHEMEN.....	275
D- MECÛSÎLİK.....	277
1- ATEŞ-PEREST.....	278
2- ATEŞ-GEDE.....	281
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	283
BİR DİN KAVRAMI İÇİNDE BULUNMAYIP DÎVÂN ŞİİRİ'NE KONU OLMUŞ İNANÇ	
ESASLARI.....	283
A- EHRİMEN-EHREMEN.....	283
B- MEZDEK.....	286
C- BEHRÂM.....	287
SONUÇ.....	288
İNDEKS.....	291

ÖNSÖZ

Dîvân Şiiri, derin târihî izler taşıyan, köklü medeniyetlere beşiklik eden bir bölgede oluştu ve gelişti. Bu bölgede en yaygın ve etki alanı en geniş medeniyet İslâm medeniyeti idi. Dîvân Şiiri, Türklerin derin geçmişe sahip kültür birikimi, İslâm'ın doğup geliştiği Arap kültürü; İslâm'ın Türklere ulaşmasında köprü olan Fars kültürünün birikim ve senteziyle yoğrularak meydana geldi. Temeli, sözü edilen medeniyetlere dayanır. Bununla birlikte bölge, farklı antik kültür ve medeniyetlerden de izler taşıyordu.

Dîvân şâiri böyle bir atmosferde yetişmiş, sanatını bu havayı teneffüs ederek şekillendirmiştir. O, devrine, üzerinde yaşadığı coğrafya parçasına, içinde bulunduğu topluma ayna olmuş, şiir sanatı aracılığı ile bu değerleri gelecek nesillere ulaştırma görevini üstlenmiştir. Bu devre ait dîvânlar incelendiğinde sözü edilen değerlere sıkça rastlamak mümkündür.

Tez konusunu belirlerken Dîvân Şiiri'nin bu özelliğinden hareket ederek, bir devre damgasını vurmuş değerlerimizi gün ışığına çıkarmayı, mevcut kültür birikimimizden orijinal bir konuya yönelmeyi amaçladık. Bu amaçla Dîvân Şiiri'nde sıkça ele alınan Yahûdilik, Hristiyanlık, diğer ilkel beşeri dînlerle ilgili ve İslâm Dîni dışında dînî motif taşıyan mefhumları, ele alınış şekillerini tez konusu olarak tesbit ettik.

Çalışmamız sırasında en büyük sıkıntıyı konunun kapsamlı olması hususunda yaşadık. Konunun dînî boyutu olduğundan, dînlerle ilgili genel bilgi ile birlikte Dîvân Şiiri'ne derinlemesine vâkıf olmak; ayrıca bunları bir araya getirip bir senteze ulaşmak gerekiyordu. Konu ile ilgili çalışmaların az ve yetersiz oluşu çalışmamızın önündeki engellerden bir diğerydi.

Kültürel değerlerimize katkısı olacağına inandığımız tezimizde amaçladığımız düşüncelere büyük oranda ulaştığımız kanaatindeyiz. Bu çalışmada, tecrübelerinden yararlandığım, fikirleriyle yol gösteren ve tavsiyelerini esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr. Süreyya A. Beyzadeoğlu'na teşekkürü bir borç biliyorum.

Adnan UZUN

GENEL KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser	Mrc.	Mi'raciyye
B.	Beyit	Mst.	Müstezâd
Bkz.	Bakınız	Mş.	Mu'aşşer
c.	Cilt	Muk.	Mukattâ'at
Çev.	Çeviren	Mur.	Murabba'
Eb.	Ebyât	Mus.	Mûsâmmât
G.	Gazel	R .	Rubâ'î
H.z.	Hazreti	S.	Sayı
Haz.	Hazırlayan	s.	Sahife
Hk.Mn.	Hikâye-i Manzûm/ Manzume	Skn.	Sâkinâme
İ.A	İslam Ansiklopedisi	Şg.	Şehrengiz
K.	Kasîde	Şr.	Şarkı
K.B.	Kültür Bakanlığı	T.A.	Tecâhül-i Ârif/Ârifeyn
K.T.B	Kültür ve Turizm Bakanlığı	T.D.K.	Türk Dil Kurumu
M.	Mısra	T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
M.E.B	Millî Eğitim Bakanlığı	Th.	Tahmîs
Mer.	Mersiye	Th. G.	Tahmîs-i Gazel
Mes.	Mesnevî	Tr.	Târih
Mf.	Müfred	Trc.B.	Tercî'-i Bend
Mk. Mn.	Mektûb-ı Manzûm	Trk.B.	Terkîb-i Bend
Mnc.	Münâcât	Tsv.D.	Tasvîr-i Dilberân
		T.	Tevhîd
		Tvs.D.	Tavsîf-i Dilberân
		Ty.	Tuyûğ

GİRİŞ

Dünya kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde, her milletin olduğu gibi Türk milletinin de büyük katkıları olmuştur. Zaman zaman pek çok millete örnek olmuş bu medeniyet, başta edebiyat olmak üzere müzik, süsleme, mimarî gibi alanlar yanında hukuk ve sosyal hayat gibi pek çok konuda kendini hissettirmiştir. Osmanlı Devleti de tarihî süreç içerisinde kurulmuş; çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş Anadolu'da gelişmiştir.

Günümüzde kuruluşunun yediyüzüncü yılını kutladığımız bu devletin meydana getirdiği ve geniş bir zaman dilimini etkileyen büyük bir uygarlığın temsilcisi toplumun ürünü olan ve içinde yetiştiği toplumu temsil eden Dîvân şâirinin içinde bulunduğu farklı kültür ve dinlere bakışını yansıtacak bir konuyu tez çalışması olarak seçerek İslâm Dîni dışındaki dînlerle ilgili mefhumların Dîvân Şiiri'nde ele alınma sebepleri, ele alınış şekillerini ortaya koymayı amaçladık. Kapsamlı bir inceleme gerektiren bu çalışmada Dîvân Şiiri adına tertip edilmiş bütün dîvânları tarama imkan dahilinde olmadığı için, konuya ışık tutacak tarzda, anket anlayışı ile olaya yaklaşarak her yüzyıldan, sultan, devlet adamı, müderris, esnaf; mutasavvıf; dînî duyguları ağır basan veya dünyaya, dünya güzelliklerine meyleden değişik sınıf ve anlayışlardan şâirlere yer vererek dîvânlarını tarama yoluna gittik. Bursa'da bulunmamız dolayısıyla, "Bursa Eski Eserler Kütüphânesi"nde bulunan, az sayıda yazma ve basma eserle birlikte, daha çok üzerinde çalışma yapılmış dîvânları seçerek; 14.yüzyıldan 2, 15.yüzyıldan 5, 16.yüzyıldan 10, 17.yüzyıldan 6, 18.yüzyıldan 10 olmak üzere toplam 33 dîvân taradık. Çalışma sonucunda 1090 Hristiyanlıkla, 540 Yahûdîlikle, 869 çeşitli peygamberlerle, 457 put-perestlikle ilgili beyit bulduk. Bunların toplamı 2956 beyitken, ortak yönleri olan ve aynı şâirlerce kaleme alınan beyitlerin bir kısmını eleyerek 1828 beyit üzerinde çalıştık.

İncelediğimiz biri yazma, sekizi matbu ve yirmi dördü üzerinde çalışma yapılmış, toplam otuz üç adet dîvânda, konu ile ilgili tahminimizden fazla beyit

düzenlendiği dikkatimizi çekti. Beyitleri seçerken önceden belirlediğimiz kavramları dikkate alırken; dîvânları incelememiz sırasında da önceden tesbit etmediğimiz, ilk defa müşahade ettiğimiz kavramlarla karşılaştık. Bu yolla belirlediğimiz mefhumları konularına ayırarak tasnif ettik.

Tasnifte, Yahûdilik, Hristiyanlık, put-perestlik gibi ilâhî ve beşeri dînlere ait unsurlar esas alındı. Bunların dışında hem İslâm literatüründe hem de diğer ilâhî dînlere ait literatürde yer alan; buna rağmen bağımsız özellik taşıyan Ya`kûb, Yûsuf, İlyâs vb. mefhumları farklı bir konu başlığı altında topladık.

Çalışmamız, tahlile dayalı değil, araştırmayı esas alan bir çalışmadır. Dolayısıyla beyitler ele alınırken, ayrıntılı açıklanarak tahlil yoluna gitmeden; ortak olan kavramlar bir araya getirilerek konu başlıkları ve yan başlıklar halinde toplanarak genel bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Kavramlar, madde başı şeklinde tasnif edilerek genel bilgi verilmiş; daha sonra beyitlerin rehberliğinde kavramların ele alınış şekilleri incelenmiştir. İncelenen beyitlerde şâir, sözü edilen kavramları işlerken; a) Dînî - Tasavvufî inanç ve heyecanları dile getirmek, b) Sevgiliye ait unsurları ifade etmek, c) Tabiatı ve tabiat güzelliklerini anlatmak, d) Şâirin, övünmek veya kendini himaye eden devlet büyüklerini övmek, e) İnsanlara nasihat etmek, yol göstermek şeklinde maddelendirebileceğimiz amaçlar gütmüştür.

Çalışmamızda yer verdiğimiz, üzerinde çalışma yapılmış dîvânlardan seçtiğimiz beyitlerde, “Frenk” kelimesinin, “Firenk” veya “Frenk” olarak; özel isimlerin büyük / küçük harflerle yazılması gibi imla ve kelimelerin okunuşları konusundaki farklılıklarda yararlandığımız kaynakları esas aldık.

Beyitlerin alındığı dîvânlarla ilgili bilgiler verilirken, sayfa numarası, beyit sayısı, şâir isimleri gibi bilgilere, fazla yer tutacağı ve müracaatın pratik olmayacağı endişesiyle dipnot şeklinde değil de hemen beyitin alt, sağ köşesinde yer verilmiştir.

Bir döneme damgasını vurmuş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüş bir edebiyatın araştırılacak pek çok yönü ve özelliği vardır. Yaptığımız bu çalışma Dîvân Şiiri'nin konusu, kapsamı, anlayışı; Dîvân şâirinin düşüncesi, iç dünyası ve inancı gibi konularda bize bir fikir verecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DİNİ DIŞINDA OLUP PEYGAMBERLİK İNANCI ESASINA DAYALI MUHARREF DİNLER İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A- YAHÛDİLİK (GENEL BİLGİ)

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında genişçe yer verilen dinlerden biri olan Yahûdîlik, günümüzde mensubu bulunan en eski dinlerdendir. Tevrât'ta İsrâiloğulları ile Tanrı arasındaki ahde geniş yer verdiği için âhid dîni olarak da nitelendirilir. Başlarına gelen bütün felâket ve belâların sebebi bu ahde uymamaları olduğu Tevrât ve Kur'ân'da belirtilir.

Yahûdîlerin Bâbil sürgününden sonra bu dîn, milli bir hüviyet kazanmıştır. Vahye dayanan kutsal kitâbı olması, peygambere ve tek tanrı inancına yer vermesiyle ilâhî dîn özelliği taşıırken; bir ırka tahsis edilmesiyle de ilâhî dinlerden farklılık arzeder. Yahûdîlik'te dîn ve ırk iç içe girmiştir. Kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş bir kavim olarak görürler. Tanrı, Sînâ'da bu kavmi kendine muhatab kılmış, onlarla âhitleşmiş, Hz.Mûsâ'nın şahsında onlara Tevrât'ı göndermiştir. Yahûdî dîni Kudüs'teki mâbedi kendisine odak noktası seçmiştir. Bu mâbed tahrip edilmeden önce bir odasında "Âhit Sandığı" bulunurdu.

Yahûdîliğin sembolü, yedi kollu şamdan ve altı köşeli yıldızdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yahûdîlerden bu isim yanında İsrâiloğulları şeklinde de söz edilir. Genel olarak kullanılan Yahûdî, İbrânî, İsrâil terimleri ortak bir anlam taşır.

YAHÛDÎ : Hz.Ya'kûb'un on iki oğlu vardı, dördüncü oğlunun adı Yuda veya Yahuda idi. Onun adına izafeten İsrâiloğullarına Yahûdî denilmiştir. Fakat bu kelime daha çok fertler için kullanılmaktadır.

İBRÂNÎ : Bu kelime “İbri veya Hibri” kelimelerinden gelir. M.ö. 15-14. yüzyıllarda Filistin'de görülen göçebe bir kabilenin adıdır.

İSRÂİL : Tanrıyla ve insanlarla güreşip yenen anlamında Hz.Ya`kûb'a verilmiş bir lakabdır. Bu ifâde Tevrât'ta:”Tanrı ile güreşen” şeklinde yer almasına rağmen “Tanrı ile mücâdele eden” anlamına da gelebileceği belirtilmektedir.

“Ve dedi: Artık sana Ya`kûb değil, ancak İsrâil denilecek. çünkü Tanrı ile ve insanlarla uğraşıp yendin”¹

“Rahimde kardeşini topuğundan tuttu; ve erkeklik çağında Tanrı ile güreşti; ve melekle güreşip yendi.”²

Tâberî, Hz.Ya`kûb'a “gece içinde Allâh'a giden” anlamında “İsrâil” denildiğini kaydetmektedir.

Bu kavim Ken'ân (Filistin) diyârına yerleşmeden önce İbrânî, orada İsrâilliler, sürgünden sonra da İsrâiloğulları olarak adlandırılmıştır.³

Çalışmamızın asıl konusu olan Dîvân Şiiri'nde ise, Yahûdîlikle ilgili mefhum ve terimler daha çok Kur'ân'da ve İslâm literatüründe yer alan şekliyle zikredilir.

Daha önce belirttiğimiz Hristiyanlarla Müslümanların iç içe yaşadığı görüşü, Yahûdîler için de geçerlidir. Dîvân Şiiri'nin yaşadığı devrede, özellikle İstanbul'da bu unsurlar bir arada idiler. Haliyle şiirimizde bir takım mefhum ve terimleriyle yer almaları yadırganacak durum değildir. Yalnız Yahûdîler, millî ve içine kapalı özellik gösterdiklerinden yeterince tanınmamış ve kendi kavramları yerine, daha önce ifade edildiği gibi İslâm literatüründe bilinen yönleriyle şiire girmiştir.

¹ Kitâb-ı Mukaddes; Tekvin, 32/28.

² Kitâb-ı Mukaddes; Hoşea, 12/3-4.

³ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük,(1996): *Dinler Târihi*, M.E.B, İstanbul, s.64-65.
Bkz. Annemarie Schimmel,(1958): *Dinler Târihine Giriş*, (?) Ankara; Mehmet Toplamacıoğlu,(1966): *Karşılaştırmalı Dinler Târihi*, (?) Ankara; Roger Garaudy,(1993): *Siyonizm Dosyası*, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul, s.15.

1- İSRÂİL (Benî İsrâil, Yahûdî, Mûsevî)

İsrâil kelimesi tarihte ilk defa II.Ramses'in oğlu, Mineptap (M.ö.1232-1224) tarafından diktirilen ve İsrâil Anıtı diye anılan kitâbede karşımıza çıkmaktadır. Tevrât'ta Hz.Ya`kûb'a "tanrıya ve insanlarla güreşip yenen anlamında İsrâil" adı verilmiştir. Oğulları bu yüzden Benî İsrâil olarak anılırlar. Yahûdiler, kendilerini ona nisbet ederek bu adı kullanagelmişlerdir.⁴

Hristiyanlıkla ilgili mefhumların ele alınış şekillerini işlerken de göreceğimiz gibi İstanbul, tarihî durumu ve geçmişten gelen değerleri, tabî-tarihî güzellikleriyle insanı etkileyen bir şehirdir. Bu şehirde her dönemde çeşitli dîn ve ırktan insanlar iç içe yaşamıştır. Bu farklı unsurlardan biri de Yahûdî topluluğudur. Müslüman topluluk farklı dînlerdeki diğer topluluklarla barış içinde yaşamış, sosyal yaşam içinde birliktelikleri sürmüştür.

Müslüman olup, günün bir kısmını sözü edilen topluluğun yaşadığı mahal ve semtlerde geçiren, kendilerine has eğlencelerine katılan insanlarımız az değildir. Birlikte yaşayan bu iki farklı topluluğa mensup insanlar arasında gönül ilişkilerine varan yakınlıklar olmuştur. Bunu aşağıya alacağımız ve özellikle sevgili ile birlikte anılan Yahûdî ve eş anlamlısı kelimelerin bulunduğu beyitlerden anlamak mümkündür.

Muhibbî'ye ait beyitte, Hz.Muhammed'e inanmayıp, O'nun peygamberliğini tasdik edip Müslüman olmayan ve sapıklık içinde kalan; bu nedenle ebedîyyen cehennem ateşinde kalacakları düşünülen Yahûdîler anılıyor. Daha sonra sıralanan beyitlerde yukarıda ortaya koyduğumuz düşüncenin izlerini bulmak mümkündür.

“Bilmeyüb togrı yolu sana muti` olmadılar
Kaldılar nâr-ı cahîm içre Nasârâ vü Yehûd”

Muhibbî G.9 B.6 s.43

“Kimi Nasrânî kimi didi Yehûdî kim Mecûs
Ben rakîbün bilmedüm `âlemde nedür milletin”

Muhibbî G.2256 B.4 s.663

⁴ Ferid Devellioğlu,(1982): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara. Bkz. Tümer ve Küçük,1993: s.65; Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi, 19/ 59. âyet.

Âşığın gözünde sevgilinin diğer sevenleri rakip, sevimsiz birer düşmandır. Dolayısıyla yukarıdaki beyitte olduğu gibi şâir, rakîbi Yahûdî, Hristiyan ve Mecûsî gibi sevimsiz adlarla anar.

“Be hakk-ı gîra gâr-ı mün`im ü bahşende kim lutfi
Mürebbi-i Müselmân u Yehûd u kibr ü tersâdur”
Nef î K.48 B.44 s.205

Şâir, övdüğü kişinin lütûf ve ihsâniyle, sapkınlık içinde olan pek çok insanı terbiye ettiğini, doğruya ilettiğini belirtir.

“Şevk ile yine gevremiş îmânı rakîbün
Çekmiş gibi kâfir o bütü şûrb-i Yahûda”
Nedîm G.127 B.5 s.320

Şâir, rakîbin neşeli halini görünce sevdiği güzeli elde ettiği korkusuna kapılır. Rakip kötü, aldatıcı hileler kuran bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla sevgilisini, Yahûdî şarabıyla kandırarak elde etmiş olabileceği kuşkusunu şâirin içini kemirmektedir.

“Yûsuf-ı hulkını rü'yâda göreydi bir kez
Nûr-ı çeşmün dahî yâd itmez idi İsrâ'il”
Cevrî K.20 B.23 s.96

“Bir Yahûdî-beçe ey millet-i İslâm işidin
Perçem ü zülfî gibi `aklumı kıldı teşfid”
Enderûnlu Fâzıl G.18 B.2 s.8

Şâir, gönlünü bir Yahûdî güzeline kaptırmıştır. Aklını başından alan bu güzeli gören İsrâiloğulları bile Yûsuf'u anmaktan vaz geçeceklerdir.

“Sayd itdi dili bir büt-i rakkâs-ı Yahûdî
Yâhû didi terk eyledi heb bûd u nebûd”
Enderûnlu Fâzıl G.158 B.1 s.48

“Çok şu`bedeler itdi o İsrâ'ilî `ayyâr
Cem` eyledi heb tâ'ife-i Lût u Semûd”
Enderûnlu Fâzıl G.158 B.4 s.48

“Kavm-i benî İsrâ'il içinde anı görse
Fir`avnun olurdu dahî Mûsâya sücûdi”
Enderûnlu Fâzıl G.158 B.7 s.48

Bir Yahûdî güzeline âşık olan şâir, sevgilinin aldatıcı oyun ve işvelerinden dertlidir. Onun elinden çok felâketlere düşer olmuştur. Fakat Firavun'u dahi îmâna getirecek güzelliğe sahip olan sevgilisinden gönlünü bir türlü alamamaktadır.

“Bu şeb bezm-i safâda bâde-i gül-fâmımız vardı
Yahûdî zümresinden şûh-ı hûb-endâmımız vardı”
Enderûnlu Fâzıl G.159 B.1 s.48

“Yed-i beyzâsı el virdi bize ol Mûsevî şûhun
Eğerçi tîh-i hicrânında çok ârâmımız vardı”

Enderûnlu Fâzıl G.159 B.2 s.48

Beyitlerde Mûsevî, Yahûdî ve İsrâîl kavramlarının genelde sevgili ile birlikte onun mensup olduğu millet veya dîni ifade için kullanıldığını görüyoruz. İstanbul’da yoğun olarak yaşayan Yahûdî azınlığa ait muhitlere giderek eğlencelere katılan şâirlerin bu esnada, bazı Yahûdî güzellere âşık olduklarını anlıyoruz. Gayri meşru ilişkiyi yasaklayan ve şiddetle cezâlandıran; kadın-erkek ilişkilerine sınırlama getiren Osmanlı toplumu dışına çıkarak bazı kaçamaklar yapan şâirlerin ruh halleri çalışmamıza aldığımız beyitlerde ortaya çıkmaktadır.

2- MÛSÂ

Kelîm, Kelîmu'llâh gibi adlarla da anılan Hz. Mûsâ, Allâh'ın İsrâîloğullarına gönderdiği, kendisine kitâp verilen peygamberlerdendir.

İsrâîloğulları Mısır'da çoğalıp varlık sahibi olmaya başlayınca, Firavun bunu engellemek için, onları esir etti. Ellerindeki mallarını aldı. Yeni doğan çocukların öldürülmesini emretti.

Hz.Mûsâ doğunca annesi onu bir kaç gün sakladı. Allâh'ın bildirmesiyle onu bir sandığa koydu ve suya bıraktı. Firavun'un adamları onu buldular. öldürülmek üzereyken Firavun'un karısının isteği üzerine öldürülmedi. Ona bakmak üzere bir kadın aranırken, annesi bakıcı olarak tutuldu. Böylece Hz.Mûsâ, Firavun'un sarayında büyüdü ve ergenlik çağına gelince Allâh, ilim ve hikmet verdi.

Hz.Mûsâ birgün şehirde dolaşırken, biri kendi soyundan, diğeri düşman iki kişiyi kavga ederken görür. Kendi soyundan olan ve imdâd isteyen adama yardım ederken diğeri ölür. Bu olay duyulur. öldürüleceği haberini duyunca orayı terkederek Medyen'e gider⁵. Orada evlenir, bir müddet kaldıktan sonra ailesiyle birlikte ayrılır. Sînâ Dağı'na yöneldiğinde yolunu kaybetti. Gece gördüğü ateşe doğru gidince, orada Allâh'ın hitâbıyla karşılaştı.

⁵ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Kasas Suresi 28/ 3-48. âyetler.

Orada kendisine Allâh'tan başka tanrı olmadığı, O'na ibadet etmesi, dosdoğru namaz kılması bildirildi. Âsâsı ile ilgili mucize verildi. Kardeşi Hârûn yardımcı kılınarak Firavun'a gitmesi emredildi.⁶

Firavun, Hz.Mûsâ'ya inanmadı, mucizelerini küçümsedi. Âsâsı ile bütün sihirbazları âciz bırakan Hz.Mûsâ'yı kötü bir büyücülükle suçladı⁷. Bununla kalmayarak Mısırlıları dinlerinden döndüreceği, kendi otoritesini sarsacağı korkusuyla öldürmek istedi. Bunun üzerine Hz.Mûsâ'ya kavmini mısırdan çıkarma emri geldi. Firavun ve ordusu onları takibe başladı. Kızıl Deniz'e geldiklerinde Hz.Mûsâ âsâsını denize vurdu, deniz yarıldı; Hz.Mûsâ ve beraberindekiler geçtiler. Aynı yerden geçmeye çalışan Firavun ve askerleri suların tekrar kapanmasıyla boğuldular.⁸

Firavun'un zulmünden kurtulan Hz.Mûsâ ve beraberindekiler Sînâ'ya ulaştılar. Allâh, Hz.Mûsâ'dan Tûr-ı Sînâ'ya çıkmasını istedi. Mûsâ peygamber orada Allâh'ı görmek diledi, fakat bunun mümkün olmadığını bildiren Allâh dağa tecellî etti ve dağ parçalanarak yandı. Bunun imkansızlığına inanan Hz.Mûsâ, bu arzusundan vazgeçti⁹. Tûr Dağı'nda Allâh, Hz.Mûsâ'ya emirlerini ihtiva eden levhaları verdi. Bu emirlerle kavminin yanına dönen Mûsâ peygamber, onları buzağıya tapar bir halde buldu. Kavmine kızarak onları bu amellerinden vaz geçirdi.

Filistin bölgesine gelen Hz.Mûsâ ve beraberindekiler orada bir toplulukla karşılaştı. Hz.Mûsâ kavmine bu toplulukla savaşmaları gerektiğini belirtti. Onlar ise gidip Rabbiyle birlikte savaşmalarını söylediler. Hz.Mûsâ'nın bedduası üzerine Allâh o topluluğa kırk yıl çöllerde sahipsiz, başıboş ve perişanlık içinde dolaşma cezası verdi. Kırk yıl sonra yaptıklarından pişman olan topluluk tevbe etti. Allâh da affetti. Kavmi Mûsâ'dan çölde susuzluklarını gidermek için su istedi, Âsâsını kayaya vurmak suretiyle su çıkarma mucizesini gösterdi. Açlık içinde olan halkı için Allâh'ın dilemesiyle gökten yiyecekler indirdi.¹⁰

⁶ Kur'ân-ı Kerîm; Müminun Suresi 23/26-34, Şuara Suresi 26/52-67, Yûnus Suresi 10/ 90-92. âyetler.

⁷ Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/ 45. âyet.

⁸ Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/ 61-67, Tâhâ Suresi 20/ 78. âyetler.

⁹ Kur'ân-ı Kerîm; A'raf Suresi 7/ 142-148.âyetler.

¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm; Maide Suresi 5/ 20-26. âyetler.

Hız.Mûsâ, âsâsının yılan olması, elini elbisesine sokup çıkardığında beyazlanması, kayadan su çıkarması, gökten sofrayı indirmesi gibi mucizeleri ile tanınmıştır.¹¹

Edebiyatta Hız.Mûsâ, Allâh ile konuşması, Firavun'un sihirbazlarını âciz bırakması, ejderha olabilen, denizi yaran âsâsı, Yed-i beyzâ'sı, Firavunla mücadelesi ve onu suda boğması gibi yönleriyle ele alınır.

Tûr Dağı'nda Allâh ile konuşmasından dolayı Kelîm veya Kelîmu'llâh sıfatlarıyla da hatırlanır. Çalışmamızın devamında çeşitli başlıklar altında Hız.Mûsâ'nın edebiyata yansıma şekillerini inceleyeceğiz.

a. Dînî Mefhum Olarak Telmih Yollu Anılması

Tekrar hatırlayacağımız gibi Tûr-ı Sînâ'da Hız.Mûsâ'nın Allâh'ı görmeyi dilemesi üzerine Allâh, dağa tecellî etmiş ve dağ buna dayanamayıp yerle bir olmuştur. Bunun üzerine Hız.Mûsâ, böyle bir istekten dolayı tevbe etmiştir. İşte bu ortamda geçen konuşma ve tecellî olayları ile Mûsâ peygamber hatırlatılarak şiire konu edilmiştir. Onun diğer yönleri ve özellikleri başka başlıklar altında ileriki konularda incelenecektir. "Tûr" mefhumu ayrı bir madde başı olarak ele alınacağından burada geniş bir açıklama yapma gereği görmüyoruz.

"Bilünde kıl oldum ise nola

Görmedi mi Mûsî nûrî der-Tûr"

Kadı Burhâneddîn G.1069 B.7 s.416

"Tûr tûrına Mûsî gibi giren

Yâr ile dem-be-dem Kelîm gerek"

Kadı Burhâneddîn G.1083 B.6 s.421

"Kolunda Mûsî-i `İmrân mu`cizesini mi

Lebünde `İsî-i Meryem kerâmetün mi diyem"

Kadı Burhâneddîn G.1185 B.2 s.462

"Levh-i Mûsâ çün yüzünden sıydı açıldı nikâb

¹¹ N.M.Solmaz, İ.L.Çakan,(1993): *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.154-225; Tümer ve Küçük,1993: s.71-73; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; A`raf Suresi 7/103-169. âyetler; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır,(?): *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, c.4, s.87-161.

Sırr-ı tevhîdi `ayân itdi vü götürüldi hicâb”

Nesîmî G.11 B.1 s.78

“Yâ meger kim leşker-i Fir`avnı iderler helâk
Nil şakk olmuş durur Mûsâ elinde bî-gümân”

Necâtî Beg G.431 B.5 s.343

“Safırlardur sanmanuz Mûsâ `asâsında yâ hûd
Niçe yirden şakk olubdur gûyiyâ Nil-i revân”

Yahyâ Bey G.301 B.5 s.469

“Rüsûl ol bezme pes perde-i nâ-mahremdür
Tûrdan olmuş idi Hazret-i Mûsâya hitâb”

Enderûnlu Fâzıl Na` t,24 B.24 s.22

“Allâh Allâh bu ne teshîr-i `azîm
Çûb-ı Mûsâ mı yâhûd `İsî-dem”

Enderûnlu Fâzıl K.99 B.20 s.156

Hz.Mûsâ, Tûr Dağı'nda Allâh ile konuşması ve Allâh'ın dağa tecellî etmesine şahit olması yönleriyle şiire konu olurken, ilâhlık iddiasıyla halkına zulmeden Firavun'la yaptığı mücadelenin de işlendiğini, yukarıya aldığımız beyitlerde görüyoruz.

b. Tasavvûfî Unsurlarla Ele Alınışı

İnsanın gönlü Allâh'ın tecellîgâhıdır. Bu nedenle tasavvûf ehli, aşka, gönüle önem verirler. Allâh sevgisinin yer ettiği bir gönül mutmain, huzura ermiş demektir. Zira gönülde sürüp giden dünya sevgisi ve Allâh'ın gayrısı olan eşya ile mücadele bitmese de zayıflayan nefisle daha kolaydır. Allâh sevgisinin kapladığı gönülde tecellî gerçekleşmiştir. Bunu hisseden şâir, kendisini Hz.Mûsâ'ya benzetir. Hatta kendini onunla eş tutar.

“Mûsâ benem uş `asâ elümde
Hakdan ezeli kılıç belümde”

Nesîmî Mes.1 B.38 s.55

“Vücûdun şehrini gez gör gönül Tûrunda cân geldi
Münâcat itdi Hakk ile tecellî gördi çün Mûsâ”

Nesîmî G.9 B.5 s.77

“Hem benüm Mûsîye âteş hem benüm ânestü nâr
Hem Kelîmün nûriyum ben hem temennâyum necât”

Nesîmî G.26 B.4 s.89

“Hem benüm Mûsî-i `İmrân hem benüm Haktan kelâm

Hem benüm lü'lü mercân şekkerüm kand ü nebât"
Nesîmî G.26 B.8 s.89

"Tûr oldur ki şehâ ki Mûsâ-vâr
Kalb Tûrında eyledün mîkât"

Nesîmî G.31 B.30 s.94

Şâhim, senin davranışın Mûsâ'nunki gibi oldu; çünkü "Mikat"a kalp "Tûr"undan ulaştın. Önceden belli edilen görüşme vakti demek olan mikat kelimesiyle Hz.Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'la Tûr'da konuştuğu vakte telmih edilmektedir.¹²

"Ey Nesîmî nefesün gerçi Mesîhâ demidür
Mu`cizün remzini Mûsâ ile `Îsâ ne bilür"

Nesîmî G.98 B.9 s.136

"Cânımı ânestü nâren şevkına yandırma kim
Olmuşum Mûsâ kimi muştak-ı dîdâr uşta gör"

Nesîmî G.100 B.5 s.137

Mübarek yüzünü, Hz.Mûsâ'yı andırırçasına göresim geldiğini işte gör de canımı, onun "besbelli ki ben, bir ateş belirtisi gördüm" dedikten sonraki haline benzer şekilde özleyiş alevine yakma.¹³

Beyitte, Allâh'ın dağa tecellisiyle dağın parçalanması sonucunda Hz.Mûsâ'nın Allâh'ı görmekten vazgeçmesinin aksine şâirin; Allâh'ı görme arzusundaki ısrarı, yanıp tutuşması anlatılıyor. Şâire göre asıl yanıp tutuşma, Allâh'ı görememektir.¹⁴

"Mûsî vü Tûr nedür Şibli vü Mansûr nedür
Ejdehâ olan ağaç urgan ile dâr nedür"

Nesîmî G.102 B.6 s.138

Allâh, Tûr dağında Hz.Mûsâ'ya tecelli etti. Hallac-ı Mansur, "ene'l-Hak" diyecek kadar Allâh sevgisine sahipti. Şibli ise Bağdatlı, gece gündüz ibadet etmesiyle tanınan bir sûfi idi.¹⁵ Şâir, şahit olduğu ilâhî tecelliler karşısında bütün bu şahsiyetleri ve hallerini küçümser. Zira kendisi daha büyük mertebelere ulaşmıştır.

"Yakdı firâkun uş beni Mûsâ kimi ser-tâ-kadem
.Firkatta yanan `âşika gör kim ne hicrân gösterür"

Nesîmî G.173 B.4 s.182

¹² Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; A'raf Suresi 7/ 143-155. âyetler; Yazır, (?): c.4, s.128, 141.

¹³ Kemal Edip Kürkçüoğlu,(1973):*Seyyid Nesîmî Divânı'ndan Seçmeler*, M.E.B, İstanbul,s.277.

¹⁴ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm;Taha Suresi 20/10; Neml Suresi 27/ 7; Kasas Suresi 28/ 29. âyetler.

¹⁵ Kürkçüoğlu,1973: s.259.

Allâh'ı büyük bir şevkle görmek isteyen ve bunun gerçekleşmesi için Allâh'a yalvaran Mûsâ peygamber ile Allâh aşkı ile yanıp tutuşan, bir an önce Allâh'a kavuşmayı, fenâ-fi'llâh olmayı isteyen mutasavvıfın karşılaştırması yapıyor. Her ikisinin de şikâyet ettikleri şey Allâh'tan ayrı olmaktır. Bu gurbetin ifadesidir; gurbetteki insan ise ıztırab çeker.

“Dîdârını tecellîde görmüştü gözlerüm
Mûsâ ile arada kelâm olmadan henüz”

Nesîmî G.185 B.4 s.189

“Düşdi çü ânestü nârın şu' lesi ser-tâ-kadem
Mûsîye ol âteşi gör kim ne envâr itdi uş”

Nesîmî G.209 B.4 s.203

“Anestü nâren şerhına Mûsâ ne bilsün yâ şecer
Anı bana sor sen ki ben ol nûr u ol nâr olmuşum”

Nesîmî G.250 B.2 s.229

“Bir ateşe yaklaştım” demek suretiyle görünen nuru ateş sanan Hz.Mûsâ, bundaki sırrı ne bilsin, hele o ağaç ne anlasın? Sen bunu bana sor ki, ben hem o beliren nur, hem o sanılan ateş olmuşumdur.” Şâir, ilâhî tecellîler karşısında âdetâ sarhoştur. Tüm benliğini yitirmiş, ilâhî varlıkta yok olmuştur.

Yine aynı gazelin son (makta) beyitinde Nesîmî;

“Buldı Nesîmî tâ seni zâtunda şeksüz şübhesüz
Olmış Nesîmîden beri eydür ki bizâr olmuşum”

“Nesîmî, seni kendinde bulalı, Nesîmî'den de, Nesîmî olmaktan da sıyrılarak ondan usanmışımdır.” der.¹⁶

“Mûsî kimi dîdârını gördi ezelden gözlerüm
Yakma beni bu nâra gel şem`-i zebân mısın nesün”

Nesîmî G.318 B.3 s.273

“Yüzün nûru şol âteşdür kim anı bilmedi zâhid
Şecerden Mûsîye innî ena'llâhdur hitâbından”

Nesîmî G.332 B.5 s.282

“Gerçi hidâyet eyledi Mûsîye nâr ilen şecer
`Âşka hadîdür yüzün nûruna ol şecer kimi”

Nesîmî G.418 B.6 s.333

“Hüsnün tecellîsinden Mûsâ gider özünden
Kimden gelür gör âhir müştaka len terânî”

Nesîmî G.443 B.6 s.351

“Vech-i Âdemde otuz iki hat

¹⁶ Kürkçüoğlu, 1973: s.157.

Mûsîye söyledi ena'llâh nâr”

Nesîmî Trc.B.3/4 B.4 s.379

“İndi `Îsâ geldi ol Mûsâ vü Tûr
Zâhir oldu mü'mine cennât u hûr”

Nesîmî Ty.73 M.3-4 s.397

“Hak tecellî eyledi Mûsâ için
Ne Aristâlis ü Bû-Sînâ için”

Nesîmî Ty.246 M.1-2 s.424

Hz.Mûsâ Allâh sevgisi ile O'nu görme arzusu içinde idi. Bu arzu gönülden gelen ve aşka dayanan bir istektir. Gönündeki aşk, Hz.Mûsâ'yı Allâh'ın tecellisine mazhar kılmıştır. Beyitte geçen Yunan filozofu Aristo ile doğu kültürünün yetiştirdiği ünlü tıp bilgini olan İbn-i Sînâ aklın temsilcileridir. Aklı ön planda tutup, aşka değer vermedikleri için bu tecelliden uzak kalmışlardır. Şâir, böylece tasavvufta esas olan aşkı kıymetli görüp, akıl ve ilmi ihmal etme düşüncesinin doğruluğunu anlatma gayreti içindedir.

“Mûsâ benim kim Hak ile dâ'im münâcat eylerüm
Gönlüm tecellî nûrudur ânun için Tûr olmuşum”

Nesîmî G.248 B.3 s.228

“Gönül Mûsî-i `İmrândur nefes `Îsâ demi geldi
Muhammed nutkumuz oldu `Alî `ayn-ı alâ gördüm”

Nesîmî G.293 B.5 s.256

“Ne Tûbâdur boyun yâ Rab ki anun yüce Tûrundan
Tecellî geldi yandurdu Kelîmün şem`-i nârından”

Nesîmî G.323 B.2 s.276

“Ger Mûsî-i `İmrân kimi şol nâra sataştun
Gel tabîşni göster ü şerh-i şecer eyle”

Nesîmî G.256 B.8 s.296

“Ey likâdan ayrı düşmiş ernîyi terk eyle kim
Vâdi-i makdesde ernî Mûsî-i `İmrân didi”

Nesîmî G.400 B.15 s.322

“İnşirâh-ı sadr hâsıl kılmayan Mûsâ kimi
Kasr-ı elvâh etmeyen görmez yed-i beyzâmuza”

Nesîmî G.437 B.7 s.347

Şâir, gönlünde Allâh'a karşı duyduğu sevginin içtenlik ve büyüklüğünü ifade etmek için Hz.Mûsâ ile Tûr dağı arasındaki münasebetten yararlanıyor. Mûsâ peygamber, Allâh'ı “ayne'l-yakin” müşahade etmenin sembolüdür. Şâir de kurduğu benzerlikle gönlünde tecellî eden ilâhî sevginin derecesini anlatmak istemektedir.

“Nola gaşy oldum ise hayret ile Mûsâ-vâr

Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi degül”
Şeyhî G.106 B.6 s.202

“Mûsâ yapuşduğı için eteğine lûtfunun
Dest-i mübârekinde `asâ oldu ejdehâ”
Ahmed Paşa K.4 B.9 s.10

Hz.Mûsâ Allâh'ın kudretini kavrayıp karşısında boyun eğdiği için peygamberlik sıfatına layık olmuş; Allâh'ın dilemesiyle çeşitli mucizeler göstermiştir. Şâir de yüce makamlara ulaşmanın yolu olarak ilâhî kudret karşısında acziyet içinde olmayı önerir.

“Sîne pür şu`le-i şevk olsa dil-i Mûsâ-vâr
Nâr zann eylediğın nûr-ı tecellâ görünür”
Bâkî G.52 B.4 s.80

“Götür yüzden nikâbı `arz-ı dîdâr eyle karşında
Tutuşsun nâr-ı Mûsî gibi cân-ı nâ-tûvân yansun”
Hayretî G.339 B.2 s.343

“Var kûy-ı yâra ola ki feth-i kelâm ola
Yahyâ Kelîme cây-ı niyâz oldu çün ki Tûr”
Yahyâ Bey G.129 B.7 s.363

“Hazret-i Mûsâ gibi cây-ı niyâzı Tûr olur
`İşk ile pür şevk olur kandil-i `arşa nûr olur”
Yahyâ Bey Mus.13/2 B.4 s.179

Gönül, Allâh'ı görme arzusunun iştıyakıyla dolu oldukça, insanın karşısındaki ilâhî sırları saklayan perde açılır. Gönül bu sırların saklandığı mahzen durumuna gelir. İlâhî aşk yolunda en yüksek merhaleye ulaşanlar Allâh'ın kudreti yanında güzelliğini de müşahade ederler.

“Her şecerden işide Mûsî-i cân
Na`re-i innî ennâ'llâhdan beyân”
Usûlî Mrc. B.74 s.33

“Cân u dil Mûsâsı gark itdi tecellî nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eğlencemüz”
Usûlî G.40 B.4 s.136

“Yaka yaka `aşk odı külli kül itdi cânımı
Ateş urdı hirmen-i Mûsâya âhir bu kabes”
Usûlî G.49 B.5 s.145

“Şeb-i tarîk-i gamda rind-i meyhâra Kelîm-âsâ
Fürûğ-ı câm-ı sahbâ gibi şem`-i Eymen olmazmış”
Nâ'ilî G.176 B.3 s.231

“Mûsâ göremez Tûr u şecerde bizi bi'llâh
Biz şu`le-i sîmâ-yı tecellâda nihânuz”
Nâ'ilî G.135 B.5 s.213

Şâir, Hz.Mûsâ ile ilgili unsurlardan yararlanarak, Allâh'ı görmenin maddî yapı içinde mümkün olmadığını; insan yüzünün, dolayısıyla evrendeki varlıkların Allâh'ı görmeye perde oluşturmakla birlikte, ilâhî kudreti gösterdiğini ima ediyor.

“Rehîn-i tîğdür kûh-ı beden berk-i tecellâdan
Kelîm-i `ışk Tûr-ı sînede ber-câ mıdur bilmem”
Şeyh Gâlib G.246 B.6 s.82

“Rindân-ı benî Ya`kûb bir camla mest oldu
Peymâne-i râz oldu tiz yine dem-i Mûsâ”
Esrâr Dede G.10 B.11 s.40

“Egerçi ihtidâ Tûr-ı tecellîden zuhûr eyler
Vel-i nûr-ı nazâr-ı `irfân Mûsîden zuhûr eyler”
Esrâr Dede G.69 B.1 s.61

“Lâ-mekân refât-ı `aşkum nerdübânımdur şecer
Ben o Mûsâyum ki kayd-ı Tûrdan kıldum ferâğ”
Esrâr Dede G.134 B.2 s.84

“Mehtâb-ı Tûr sâye-i mihr zuhûrîdur
Seyr it cemâl içinde de Mûsânun aksini”
Esrâr Dede G.236 B.4 s.120

Maddî yapı insanın Allâh'a ulaşmasına engel teşkil ettiğinden, bu maddî yapıyı yok etmek gerektiğini ifade ederken şâir, “Mûsâ” unsurundan faydalanır.

c. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Dîvân şâirleri duygu, düşünce, his ve hayallerini anlatmak için çeşitli kavram ve mefhumlardan yararlanmışlardır. Bunları dile getirirken en güzel, en mükemmel şekilde ortaya koymuşlardır. Dîvân Şiiri'nde işlenen temel konu ilâhî aşk ve tasavvufî heyecanlardır. Maddî aşkı ise her zaman arka planda tutarak şiire konu etmişlerdir. Hristiyanlıkla ilgili dînî bir takım mefhumların işlenirken sevgiliyle benzer unsurlar gözetilerek ele alındığını ilerde göreceğiz. Aynı benzetme ve hayaller Hz.Mûsâ ile birlikte de ilgi kurularak kullanılmıştır. Yine ileride göreceğimiz gibi, Dîvân Şiiri'nde Yahûdîlikle ilgili genel mefhumlar da sevgiliyle bağlantılı olarak yer almıştır.

Sevgiliden söz edilirken saçları, Hz.Mûsâ'nın mucize gereği yılan olan âsâsına benzetilerek ilgi kurulur. Sevgilinin saçları siyah ve kıvrım kıvrımdır. Bu haliyle çöreklenmiş yılanı andırır.

Sevgilinin yüzü, beyazlığı, saflığı, temizliği itibarıyla Hz.Mûsâ'ya benzetilirken; boyu Tûr Dağı'na, Yanağı kırmızılığı yönüyle Mûsâ'nın gördüğü ateşe benzetilir. Sevgilinin yüzü, Hz.Mûsâ düşünülürken, yüzdeki tüyler Firavun'un askerlerine teşbih edilerek Kızıl Deniz'de boğulma olayı hayal edilir.

“Mûsîye virdi `asâ su`bân-ı zülfün sihri
Gözlerüm `Îsâya gösterdi hezârân mu`cizât”
Nesîmî G.29 B.6 s.92

“Yüzündür levh-i Mûsâ kametün Tûr
Hatun Fûrkân yüzündür rakk-ı menşûr”
Nesîmî G.65 B.1 s.115

“İmdi gökden yüzüne levh-i zümürüd hat ilen
Her ki bildi bilene Mûsî-i `İmrân didiler”
Nesîmî G.86 B.9 s.127

“Mûsâ-sıfat tecellî-i dîdâr için bana
Hüsn ile kametin kimi Tûr-ı şecer gerek”
Nesîmî G.220 B.2 s.209

“Ey yanağun Tûr-ı Sînâ ve'y hatun hayy-ı kadîm
Ol tecellîden çü buldı Hakka ol Mûsâ Kelîm”
Nesîmî G.266 B.1 s.239

“Aşkun kerâmetinde rakîbi helâk için
Zülfün `Îsâyı Mûsî gibi ejderhâ kılâm”
Adlî G.85 B.2 s.80

“Hattun çü leşker-i Fir`avnı ne `avn gerek
Helâkı kasdına eyle havâle Mûsâyı”
Cem Sultân G.310 B.2 s.181

“Acebdür `aşkı yolu kim nigârün zülfî derdinden
`Asâ Mûsâ düzetmişdür zırh Dâvûd edinmişdür”
Şeyhî G.28 B.2 s.124

Maddî aşka düşen insan ezâ ve cefâ çekmektedir. Hele hele duyulan sevgi vefasız ve nazlı bir güzele karşı ise âşğın ızdırabına hadd ü hesap olmaz. Şâir, işte bu durumu anlatırken; böyle bir güzele tutulmak tehlikesinden korunmak için Hz.Mûsâ'nın sopa edindiğini, Dâvûd peygamberin de zırh yaptığını abartılı bir yaklaşımla belirtir.

“Yanağun âteş-i Mûsâ dudağun mu`ciz-i `Îsâ
Kemâl-i hüsn Yûsufsun Muhammedden tutarsun hû”
Şeyhî G.145 B.6 s.241

“San leşker-i Fir`avn idi bu hatt-ı gubârun
Kim `ârizun âbında helâk eyledi Mûsâ”

Ahmed Paşa G.9 B.3 s.129

Şâir sevgilinin güzelliğini ifade için çeşitli hayal unsurlarına baş vuruyor. Bunu yaparken diğer peygamberlerle birlikte Mûsâ peygambere ait mefhumlardan yararlanıyor. Sevgilinin kırmızı yanağı ile Tûr dağında Hz.Mûsâ'nın gördüğü ateş arasında ilgi kuruluyor. Beyitte maddî aşktan ilâhî aşka ulaşma anlatılmak istenebilir.

“Kan itse müjen la`l-i güher-zâyi kınarlar
Mûsâ için olur bu ki `Îsâyı kınarlar”

Necâti Beg G.155 B.1 s.220

“`Ârizun âbında gark olsun dir isen hattunı
`Asker-i Fir`avndur Mûsâ ile itdür savaş”

Hayretî G.157 B.3 s.231

Sevgilinin saçları Firavun'un askerlerine, yanağı ise Kızıl Deniz'e benzetilir. Saçların yanağa dökülmesi, Firavun ve askerlerinin denizin yarılmasıyla azgın sularda boğulmalarına benzetiliyor.

“Olmış iken mu`ciz-i Mûsî elinden âşikâr
Muttasıl câdûlık itmek çeşm ü ebrûdur `aceb”

Nev`î G.21 B.3 s.243

“Elinde mu`ciz-i Mûsâ hatı Hızır u lebi `Îsâ
Gönül Ya`kûb-ı nâ-binâ meh-i Ken`ânıdır Yûsuf”

Nev`î G.215 B.2 s.358

“Târ-ı zülfün ejderi Mûsâ `asâsından nişân
Cân bağışlar leblerün `Îsî dehânından haber”

Muhibbî G.575 B.3 s.202

“Da`vî-i ihyâ ider la`l-i lebün `Îsâ ile
Cünd-i Fir`avn oldı hattun ceng ider Mûsâ ile”

Hayâlî G.528 B.1 s.273

“Eyledük Mûsâ ile şem`-i tecellâya nazar
Pür-firib ol dilber-i `ayyâra benzer benzemez”

Fehîm-i Kadîm G.264 B.3 s.220

“Ey Yûsuf-ı `Îsî-dem ü Mûsî-lüknet
Zülf ejder ü leb rûh dîh ü hüsn âfet”

Fehîm-i Kadîm R.84 M.1-2 s.241

“Ol kûya dinür `âlem-i envâr ki görmüş
Bir lem`asını şu`le-i âteş gibi Mûsâ”

Cevrî Trk.B.3/4 B.4 s.170

“Kavm-i benî İsrâ'il içinde anı görse
Fir`avnun olurdu dahî Mûsâya sücûdı”

Enderûnlu Fâzıl G.158 B.7 s.48

Sevgilinin kıvrım kıvrım olmuş saçları Mûsâ peygamberin elindeki ejderhayı andıran değneğe benzetilir. Dolayısıyla sevgili de mûcizevî güzelliği ile Mûsâ'yı andırır. Şâir, sevgilinin bu güzelliğini gören Firavun'un bile küfür inadından vaz geçip îman edeceğini düşünür.

d. Övgü Ve Şâirin Övünmesi Amacıyla Kullanılışı

Dîvân Şiiri'nde medhiye (önemli mevkide bulunan, nüfuzlu ve sevilen birini övme), sıkça karşımıza çıkan olgulardandır. Şâirin kendini tanıtabilmesi, kabullendirmesi ve varlığını hissettirebilmesi için bu gereklidir. Ayrıca başkasının övülmesi de yeterli değildir. Kendi şiirini, şiirindeki üstünlüğü ortaya koyması, başkalarına isbatlaması gerekir. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi şâir, bunu yaparken çeşitli dînlere ait mefhumlardan yararlanıyordu. İşte şâirin başvurduğu dînî mefhumlardan biri de Yahûdîlikle ilgili olanlarıdır. Bu bölümde sadece Hz.Mûsâ unsurundan yararlanılması üzerinde durup, ele alınış şekillerini göstermeye çalışacağız.

“Nâr-ı Mûsâ vü `asâdur şâh `Alî
Afitâb-ı kibriyâdur şâh `Alî”

Nesîmî Ty.302 M.1-2 s.434

Beyitte, Hz.Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve dört halifeden dördüncüsü olan, gösterdiği kahramanlıklarla tanınan Hz.Ali, Hz.Mûsâ ile ilgili unsurlardan yararlanılarak övülüyor.

“Kahrı ol reng ile kim deryâ mîzâcın huşk ider
Çalsa ger Mûsî-sıfat deryâya tîğ-i âb-dâr”

Fuzûlî K.41 B.11 s.123

“Pençe-i `azmeddür kudret-i islâh-ı fesâd
Sihr def in meded-i mu`ciz-i Mûsâ eyler”

Fuzûlî K.42 B.19 s.124

“Sensin kılan mezâhir-i ümmid-i bîm idüb
Mûsânun `ilm genci `asâsını ejdehâ”

Fuzûlî G.2 B.3 s.131

“Hazret-i Mûsâ `asâsı gibi rumh-ı gâziyân

Görinür `ayn-i `adûya ejdehâ-peyker livâ”

Yahyâ Bey K.15 B.7 s.70

“Görün ki `ar`ar-ı mînû `asâ-yı Mûsâ-veş
`Adûya karşı yılan dillü nîzedür şeklâ”

Yahyâ Bey K.12 B.8 s.59

“Velâyetünle gazâda `asâ-yı Mûsâ-veş
Olur `adû gözine her tüfek bir ejderhâ”

Yahyâ Bey K.12 B.31 s.61

“O reh-revâna ki Hızr u Kelîm bedrekâdur
Fürûğ-ı âh yeter şem`-i Tûru n'eylerler”

Nâ'ilî G.51 B.5 s.177

“Kelîmüm ü yed-i beyzâdur âh-ı serd bana
Harîm-i Tûr-ı tecellîde şem`-i kâfûrum”

Fehîm-i Kadîm K.11 B.36 s.35

“Gelmez ol tab`-ı mînâ Fir`avna
Çöple gelse de Mûsâ-yı kerem”

Enderûnlu Fâzıl K.25 B.80 s.56

Beyitlerde Hz.Muhammed övülüyor. O yaratılmasa ve dünyaya gönderilmeseydi âlem yaratılmayacaktı, tezi ileri sürülüyor. Bu düşünce ortaya atılırken dayanak olarak “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.¹⁷” mevzu hadisi alınıyor.

Daha sonraki beyitte Hz.Mûsâ'nın “yed-i beyzâ” sı hatırlatılırken Hz.Muhammed'in çölde ordusuna parmaklarından mucize olarak su içirmesi örnek gösterilerek üstünlüğü anlatılmaya çalışılıyor.

“Cihâna itmesezdün sen tecellî
Zuhûr itmez idi Mûsâ vü `Îsâ”

Esrâr Dede Mes.2 B.4 s.147

“Cenâb-ı Hazret-i Mûsâ yedi ki beyzâdur
Yed-i habîb-i Hûdâ teşnegâne teskâdur”

Enîs Dede K.7 B.27 s.77

“O câmi`u'l-Kelîmün nutk-ı vahyine tahsîn
Kelâm-ı eblâğı reşk-i Kelîm ü `Îsâdur”

Enîs Dede K.7 B.14 s.76

Şâir, kendini övme, üstünlüğünü, maharetini ortaya koyma ihtiyacı duyar. Çünkü diğer şâirler onun için birer rakîb, önünde duran engellerdir. Onları aşmak, geçmek ister. Bunun bir yolu da kendini överek kabul ettirmektir. Şâir, Hz.Mûsâ ve onunla ilgili mefhumları kullanarak şiirindeki üstünlüğü gösterme gayreti içindedir.

“Kelîm-i Tûr-ı vefâsun ki ehl-i hayr ü şere

¹⁷ Tahir Üzgör, (1983): *Edebiyat Bilgileri*, Veli Yayınları, İstanbul, s.23.

Elinde gâh `asâ oldı gâh mâr kalem”

Fuzûlî K.33 B.27 s.107

“Kime izhâr edeyin sihr-i beyânı ammâ
Hâba vardıkça meger düşde görem Mûsâyı”

Nef î K.45 B.42 s.197

“Sâhir-i vahy-azmâyum mu`ciz-i dest-i Kelîm
İstesem mevkûf-ı tahrîk-i benâmumdur benüm”

Nef î K.13 B.4 s.84

“Sözüm hulâsâ-i mazmûn-ı mu`ciz-i `Îsâ
Dilüm mükâşif-i sırr-ı kelâm-ı vahy-i Kelîm”

Nef î K.33 B.43 s.157

“Nûr-ı feyz âteş-i Mûsâ gibi dilde rûşen
Sırr-ı Hakk cevher-i cân gibi sözümde müdgâm”

Nef î K.41 B.45 s.183

Şâir, vahyi andıracak mükemmellikte sözler telaffuz etmektedir. Bunu da Allâh vergisi bir yetenek olarak görür. Hz.Mûsâ Allâh ile konuşarak “Kelîmu`llâh” adıyla anılır olmuştur. Kendisi de ilâhî kaynaklı yeteneğiyle söylediği şiirlerle Hz.Mûsâ’ya benzemektedir.

“Yine gösterdi Kelîm-i dile bir şu`le-i feyz
Tûr-ı ma`nîde idüb nahl-ı kalem lâlâyî”

Nâ`ilî K.5 B.2 s.36

“Reşk ider görse câdû-yı kilcüm
Mu`ciz-i Mûsâ ibn-i İmrânî”

Fehîm-i Kadîm Skn. B.31 s.46

“Ateş-zen-i gülşen-i Halîlüm
Arâyiş-i Eymen-i Kelîmüm”

Fehîm-i Kadîm Trc.B./B.130 s.61

“Sözlerüm nüsha-i i`câz-ı Kelîm oldı Fehîm
Dûrdur nisbet-i sihri suhan-ı pâkünden”

Fehîm-i Kadîm G.147 B.8 s.161

Kalem, ilâhî sırlarla dolu olan Tûr’da dolaşarak şâirin sözlerine güçlü bir etki katmaktadır. Mûcizevî ifadeleriyle şâir kendisi ile Mûsâ peygamber arasında ilgi kurar.

“Eyleye şa`şa`a-i fikreti mânend-i Kelîm
Ceyb-i ma`nâda nümûde yed-i beyzâ-yı suhan”

Vehbî K.3 B.4 s.91

Beyitte usta bir şâirin nitelikleri belirtilirken Hz.Mûsâ unsurundan yararlanılmış. Şâire göre usta bir sanatkâr Hz.Mûsâ’nın “yed-i beyzâ”sı gibi fikrin en parlağını söylemelidir.

e. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı

Şiire konu teşkil eden unsurlardan biri de tabiattır. Şâir zaman zaman tabiat güzellikleri karşısında hayranlığını gizleyemez, dile getirmek ister. Bunu yaparken çeşitli benzetme ve hayallerden yararlanır. Aşağıya alacağımız beyitlerde bunun örneklerini göreceğiz.

Beyitte yeni doğmuş, hilâl durumundaki ay, Hz.Mûsâ'nın mûcizesi olarak âsâsının şeklini aldığı yılanı benzetiliyor. Benzetme yapılırken bir kaç özellik göz önünde bulundurulmuş. Her şeyden önce şekil benzerliği söz konusu. En önemli özellik ise Hz.Mûsâ'nın mûcizesinin sihribazların gösterdikleri bütün sihirleri etkisiz kılmasıdır. Dolayısıyla yeni görülen ay, güzelliği ile bütün güzellikleri gölgede bırakmıştır.

“Gösterdi `asâsı felegün nut`una su`bân
Mûsâ gibi `arz itdi meh-i nev yed-i beyzâya”
Cem Sultân Th.1 B.17 s.94

“Şol nûrdur ki görse tecellîsi pertevün
Mûsâ unuda zühd ü münâcât u Tûrunı”
Şeyhî G.194 B.2 s.290

Aşağıdaki beyitte bülbül ile gül unsuru işlenerek, bülbülün güle seslenişi, Hz.Mûsâ'nın Allâh ile konuşmasına benzetilmiş. Dolayısıyla gül, Mûsâ'ya tecellî eden ateşe, bülbül ise Allâh ile konuşan, O'na yalvaran Hz.Mûsâ'ya benzetiliyor.

“Gonca çü nikâb açdı ve keşf eyledi dîdâr
Bülbül çü Kelîm oldı ve gül âteş-i Mûsâ”
Ahmed Paşa K.38 B.26 s.108

Sünbül, Hz.Mûsâ'nın elindeki ejdere dönüşmüş âsâya, kış mevsimi de Firavun'un ordusuna benzetilirken, bu mücadele ile kış mevsiminden sıyrılıp kurtulmaya çalışan ve karları yaran sünbül arasında benzerlik kurulmaya çalışılıyor.

“Yine Fir`avn-ı şitâ ceysine Mûsâ-mânend
Eyledi elde `asâsını bir ejder sünbül”
Bâkî K.28 B.12 s.53

“Yaklaşdı ol ki yâd ola enfâs-ı `İsevî
Şâh-ı gül ide bahs-ı dıraht-ı Kelîmle”
Bâkî K.426 B.2 s.214

“Arz-ı dîdâr itmedi gördün mi Mûsâ kimseye
Bu gice görünmedi nûr-ı tecellâ kimseye”
Yahyâ Bey G.419 B.1 s.537

“Yâ fezâ-yı vâdî-i Eymen anun kûyı mıdur
Gül gibi ahdar şecerde âteş-i Mûsâ mıdur”

Yahyâ Bey G.92 B.3 s.339

“Tûr-ı gülşende Kelim olsa `aceb mi bülbül
Ana yüz şevk ile gül eyledi `arz-ı dîdâr”

Zâtî G.487 B.4 s.487

“İtdi zambak yine sırr-ı yed-i Beyzâyı `ayân
Açılıb mu`cize gösterdi görün Mûsî-vâr”

Zâtî G.487 B.5 s.487

“Çemenlerde zâhir olub genc-i Kârûn
Şecer nâr-ı Mûsânun oldı misâli”

Nev`î K.52 B.2 s.150

Bahar mevsimi gelince bahçe çeşitli renkte çiçeklerle ve yeşil bir örtüyle bezenir. Dîvân Şiiri'nin sıkça işlenen konularından biri de bahar mevsimi ve bu mevsimin güzellikleridir. Özellikle gül, şiirimizde önemli yer tutar. Hz.Mûsâ, şâirlerce farklı bir hayal unsuru olarak ele alınarak gül, Tûr dağında görülen ateşe, beyaz zambak da onun gösterdiği beyaz el mucizesine benzetilir.

3- `ASÂ-YI MÛSÂ (Asâ, Ejderhâ, Ejdehâ)

Değnek, sopa, baston gibi anlamlara gelen ve Hz.Mûsâ ile ilgili bir unsurdur. Hz.Mûsâ, onunla; “Âsânla taşa vur! Ondan on iki pınar fışkırdı. Herkes içeceği yeri öğrendi.18” âyetinin işaret ettiği gibi kayadan su çıkarmak; “Deyneğinle denize vur! Hemen deniz ikiye ayrıldı. Her parçası yüce bir dağ gibiydi.19” âyetinde olduğu gibi. Kızıldeniz'i ikiye yarmak, gökten kudret helvası indirmek; “Mûsâ, sihirbazlara ne atarsanız atın! dedi.20”, “Sihirbazların deynekleri ve ipleri sihirleri yüzünden, Mûsâ'ya sanki yürüyormuş gibi geldi.21”, Mûsâ deyneği attı. Onların uydurduklarını yutmaya başlayıverdi.22” âyetleri gereği, âsâyı yılan şekline sokup canlandırmak, ağaç olup yaprak açmasını sağlamak gibi mucizeler göstermiştir.

¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi 2/ 60. âyet.

¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/ 63. âyet.

²⁰ Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/ 43. âyet.

²¹ Kur'ân-ı Kerîm; Taha Suresi 20/ 66. âyet.

²² Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/ 45. âyet; Bkz. Yazır, (?): c.6, s.126.

Edebiyatta daha çok yılan ve ejderha şekline girmesi mûcizesiyle anılır. Hz.Mûsâ döneminde sihir son derece ilerlemişti. O, bu mûcize ile bütün sihirbazları âciz bırakmıştır.

Âsâ kelimesi, ilgili olduğu diğer kelimelerle birlikte Divân Şiiri'nde bazen tasavvufî bir unsur olarak kullanılır. İlâhî aşkın sırlarını keşfeden şâir, kendini bulunduğu durumun sarhoşluğu içinde görür. İlâhî aşka vâkîf olmasından dolayı artık âlemin sırları gözleri önündedir.

“Mûsâ benem uş `asâ elümde
Hakdan ezeli kılıç belümde”

Nesîmî Mes.1 B.38 s.55

“Gel ey sûfî vü terk eyle bu sihiri
Ki Mûsânun `asâsı mâra benzer”

Nesîmî G.76 B.11 s.122

Tasavvufta mala, mülke, zenginliğe önem verilmez. Yatmak için bir yatak, bir post, yemek için bir kab yeterlidir. Allâh sevgisine ulaşmak için dünyadan soyutlanmak, dünyaya önem vermemek gerekir. Aşağıdaki beyitte dünya malı, insanı zehirleyen yılanı benzetiliyor.

“Sakın sokar ki mâl okudukları mârdır
Kaç kim yuta `asâ denilen ejdehâyimiş”

Şeyhî Mus.5/1 B.6 s.91

“Mûsâ yapıştığı için eteğine lûtfunun
Dest-i mübârekinde `asâ oldu ejdehâ”

Ahmed Paşa K.4 B.9 s.10

“Yed-i kudretle virdün her mürîde
Hızır seccâdesin Mûsâ `asâsın”

Ahmed Paşa K.10 B.5 s.21

“Mâriz ki `asâ-yı kef-i Mûsâda nihânuz
Mâr anlama mûruz ki teh-i pâda nihânuz”

Nâ'îlî G.135 B.1 s.213

Aşağıdaki beyitte ise Hz.Mûsâ'nın elindeki âsâsı ile Firavun'un sihirbazlarını âciz bırakması olayı hatırlatılıyor.

“Sâmîrî Fir`avn için sihr itdi bâ-izn-i Hûdâ
Hem nidâ Mûsâya geldi saldı elinden `asâ”

Nesîmî Mur.8 M.1-2 s.367

Hz.Mûsâ ile bağlantısı olan mefhumların birlikte, iç içe kullanılması bu mefhumları teker teker incelemede zorluk oluşturuyor. ”Mûsâ” kavramının işlendiği başlık altında, sevgilinin Hz.Mûsâ ile ilgili unsurlarla ele alındığını belirtmiş, yılan

şeklini alan âsânın sevgilinin saçlarına benzetildiğini ifade etmiştik. Çalışmamızın bu bölümünde “âsâ” kelimesinin tek başına kullanıldığı beyitleri incelemeye çalıştık.

Âsâ kelimesi sevgili ile birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin saçları, şekli itibariyle, âşığı kendisine çekerek bağlaması yönleriyle, âsânın biçimini aldığı yılanı benzetiliyor.

“Mûsîye virdi `asâ su`bân-ı zülfün sihrini
Gözlerüm `Îsâya gösterdi hezârân mu`cizât”
Nesîmî G.29 B.6 s.92

“İ`câza saçun `asâ-yı Mûsâ
İhyâda lebün Mesîh-i Meryem”
Şeyhî Mus.3/5 B.4 s.85

“Acebdür `aşkı yolu kim nigârun zülfî derdinden
`Asâ Mûsâ düzetmiştir zırh Dâvûd edinmiştir”
Şeyhî G.28 B.2 s.124

Şâir, farklı bir yaklaşımla sevgilinin saçlarının derdinden Hz.Mûsâ'nın sopa ile gezecek duruma düştüğü, ona dayanarak yürüdüğünü; Dâvûd'un ise zırlara büründüğünü hayal ediyor.

“İki gözden revân itmiş sirişküm kâmetin şevki
`Asâ-yı mu`cizi gör kim iki bölmiş bu deryâyı”
Fuzûlî G.278 B.2 s.267

Âşık, sevgilinin boyunu görme hevesiyle coşkunu seller gibi göz yaşını dökmededir. Şâir, bu konuda mübalağa yaparak âşığın göz yaşlarını Hz.Mûsâ'nın değneğinin ikiye böldüğü denize benzetiyor.

“Târ-ı zülfün ejderi Mûsâ `asâsından nişân
Cân bağışlar leblerün ``İsî dehânından haber”
Muhîbbî G.575 B.3 s.202

Şâir, öveceği kişinin üstün vasıflarını veya kendi üstünlüğünü Hz.Mûsâ ile ilgisi olan bazı meziyetlerle bağdaştırarak ortaya koyuyor.

“Nâr-ı Mûsâ vü `asâdur şâh `Alî
Âfitâb-ı kibriyâdur şâh `Alî”
Nesîmî Ty.302 M.1-2 s.434

“Kelîm-i Tûr-ı vefâsun ki ehl-i hayr ü şere
Elinde gâh `asâ oldu gâh mâr kalem”
Fuzûlî K.33 B.27 s.107

“Târmâr olsa n'ola cumhûr-ı Fir`avn-ı `adû
Görünür Mûsâ `asâsı gibi çün ejder livâ”
Yahyâ Bey K.17 B.22 s.76

“Anarlar seyr idenler sihr-i kilik ü mu`ciz-i nazmum

'Asâ-yı dest-i Mûsâyı dem-i nutk-ı Mesîhâyı"
Nef î K.28 B.46 s.136
"Bu da te'sir-i şevk-i iltifâtındur ki tek durmaz
Eder sihr ile hamem hamle ejderhâ-yı Mûsâya"
Nef î K.19 B.41 s.108

Âsâ kelimesi tabiat unsurlarıyla birlikte de kullanılmıştır.

"Gösterdi `asâsı felegün nut`una su`bân
Mûsâ gibi `arz itdi mehi nev yed-i beyzâya"
Cem Sultan Th.1 B.17 s.94

Şâir, Hz.Mûsâ ile ilgili mefhumları tabiat unsuru olarak kullanırken; gökyüzünde beliren hilâl şeklindeki ayı, Hz.Mûsâ'nın mucizeler saçan elinde yılan şeklinde kıvrılmış olan sopaya benzetir.

"Yine Fir`avn-ı şitâ ceşine Mûsâ-mânend
Eyledi elde `asâsını bir ejder sünbül"
Bâkî K.28 B.12 s.53

Yaklaşan baharla birlikte karlar erimekte, canlanan tabiatta bitkiler renkli görünüşleriyle ortaya çıkmaktadırlar. Şâir, kışı şiddetli soğuğu dolayısıyla Firavun'un askerlerine; karlar arasında beliren sünbülü de Hz.Mûsâ'nın elindeki mucizevî sopaya benzetir. Başka bir ifadeyle şâir, baharın gelişini Hz.Mûsâ ile ilgili mefhumlardan oluşturduğu hayal unsurlarıyla müjdeler.

4- YED-İ BEYZÂ-YI MÛSÂ

Beyaz el anlamındadır. Allâh tarafından Mûsâ peygambere verilen bir mucizedir. Mûsâ, Allâh'ın emri ile elini koynuna sokup çıkarınca eli güneş gibi parıl parıl parlardı. Olay Kur`ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilir; "Elini koynuna koy, mucize olarak lekesiz bembeyaz çıksın. Ellerini koltuklarının altına koy, sendeki korku gidecektir.²³" Firavun'a karşı gösterilen bu mucize, edebiyatta telmih olarak kullanılması yanında, tasavvufî olarak ilâhî gücün gerçekleşip ortaya çıkmasına bir semboldür.

Ayrıca yed-i beyzâ, tabiat unsurlarıyla birlikte, özellikle gülle ele alınır.

²³ Kur`ân-ı Kerîm; Kasas Suresi 28/ 32.âyet; Bkz. Yazır, (?): c.6, s.126.

Yed-i beyzâ mefhumunun övgü için kullanıldığını da görmekteyiz. Mûcizevî yed-i beyzâ ifadesiyle şâir kendini överken, övmek istediği kişi ile ilgili yakıştırmalarda da bulunarak o kişiyi veya varlığı üstün tutmaya çalışır.

“Niçe niçe bize sevdâ yed-i beyzâyı gösdersen
Yüzüm sîmîn çü zer kıldun bize sîmâyı gösdersen”
Kadı Burhâneddîn G.538 B.1 s.212

“Niçe uzun gice cânım yana sevdâsıyile
Niçe derdüme em ola yed-i beyzâsıyile”
Kadı Burhâneddîn G.808 B.1 s.316

“Yed-i beyzâ imiş hüsnün ki Mûsâdur ana mahrem
Teâlâ şânühü ekber bu neçe Tûr-ı Sînâdur”
Nesîmî G.117 B.10 s.148

“İnşirâh-ı sadr hâsıl kılmayan Mûsâ kimi
Kısr-i elvâh itmeyen görmez yed-i beyzâmızı”
Nesîmî G.437 B.7 s.345

“Mûsî-sıfat ol gıl be-münâcât-ı hemîşe
Göster yed-i beyzâ
Dîdârı anunçün gece gündüz nâzırdur
Bu Tûr-ı zilelde”

Nesîmî Mst.1 B.5 s.360

“Gösterdi `asâsı felegün nut`una su`bân
Mûsâ gibi `arz itdi meh-i nev yed-i beyzâya”
Cem Sultan Th.1 B.17 s.94

“Bağa gel kim eyledi peydâ yed-i beyzâ semen
Gözün aç kim gösterür ahdar şecerde nâr gül”
Necâtî Beg K.15 B.7 s.82

“Bağa gel ki beyaz gül “yed-i beyzâ” peyda etti; gözünü aç, bak, kırmızı gül yeşil ağaçta ateş gösteriyor.” Beyitte, Mûsâ peygambere verilen mûcizelerden söz ediliyor. Hz.Mûsâ Firavun’a peygamberliğini ispatlamak için elini koynuna sokup çıkarınca parıl parıl parlamıştır. Ayrıca Hz.Mûsâ, Eymen Vadisi’nde yolunu kaybettiği sırada tutuşup yanan çalı görmüş ve ona doğru yürüyerek Allâh’ın hitabına mazhar olmuştur. Yeşil, yani yaş ağacın yakılması zordur. Buna rağmen gülün ağaçta ateş, beyaz gülün “yed-i beyzâ” göstermesi, bahçede görülen mûcizeler olarak takdim edilirken sözü edilen mefhumlar, tabiat unsuru olarak kullanılıyor.²⁴

“Dehr Fir`avnun meger îmâna da`vet itmege

²⁴ Mehmet Çavuşoğlu,(?): *Necâtî Bey Divânı’ndan Seçmeler*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,s.61.

Gösterür mu' ciz yed-i beyzâyı Mûsî-vâr gül”

Muhibbî G.1704 B.8 s.512

Dîvân Şiiri'nde genelde kırmızı rengiyle anılan gül, yukarıdaki beyitte beyaz oluşuyla Firavun'u ikna etmek için Hz.Mûsâ tarafından gösterilen “yed-i beyzâ” mûcizesindeki parlak ele benzetiliyor.

“Çekdi âvâze-i Dâvûdunı her bülbül-i mest

Yed-i beyzâsını `arz eyledi gül Mûsâ-vâr”

Hayâlî K.2 B.4 s.29

Bahar mevsiminde hasretle gülün açmasını bekleyen bülbüllerin, gülün belirmesiyle birlikte neşe ile âhenk içinde ötmelerini şâir, Hz.Mûsâ ve Dâvûd peygamberlere ait mefhumlardan yararlanarak anlatıyor.

“Gerçi Fir'avn ola düşmenleri kahr itmek için

Yed-i beyzâdur elin hüccet ü bürhân-ı kerem”

Şeyhî K.11 B.14 s.58

Övülmek istenen kişinin fakir ve yoksullara cömertçe uzanan, Firavun tabiatlı düşmanları da yok etmek için kalkan eli, Hz.Mûsâ'nın “yed-i beyzâ” sına benzetilmiş.

“Te'âlallâh zîhî kasr-ı bülend eyvân-ı halkârî

Yed-i beyzâ-yı kudretdür meger kim dest-i mi`mârî”

Nef î K.14 B.1 s.86

“Midhat-ı re'y-i münîrûn sebt iden fark eylemez

Kendi keff-i desti mi yohsa yed-i beyzâ mıdur”

Nef î K.7 B.26 s.64

“Gösterdi `adûya yed-i beyzâ-yı salâbet

Mânend-i keff-i Mûsî-i `umrân-ı zamâne”

Mezâkî K.12 B.63 s.210

“Nûr-efgen olur leyle-i muzlimde sevâdı

Destinde o hâme yed-i beyzâ mı degildür”

Nâ'ilî K.15 B.28 s.73

“Yâ ref itmiş keff-i beyzâ-yı Mûsîdür sevâdında

Siyeh tuğrasıdur üstâd-ı tezhîb eylemiş anı”

Nâ'ilî K.36 B.17 s.127

“Ne sûret kim çekersün cân bağışlarsun Mesîh-âsâ

Olur hayrân-ı Kârûn müşikâfân-ı yed-i beyzâ”

Nâ'ilî Mus.8/6 M.1-2 s.151

“Subh-veş destini zâhir kılssa sîm-efşân olub

Ol yed-i beyzâyâ benzer k'ibn-i İmrân gösterür”

Fehîm-i Kadîm K.10 B.21 s.31

“Kelîmüm ü yed-i beyzâdur âh-ı serd bana

Harîm-i Tûr-ı tecellîde şem`-i kâfûrum”

Fehîm-i Kadîm K.11 B.36 s.35

“Mahrem-i Hızr-ı Hüdâ hazret-i Mûsâ Paşa
Ki ana dâd-ı Hüdâdur yed-i beyzâ-yı kerem”

Cevrî K.16 B.5 s.89

“Mûsâ Çelebi kim yed-i beyzâ-yı keremle
Hurşîd gibi `âleme ihsân idi kârı”

Cevrî Tr. 78 B.1 s.326

“Yed-i beyzâ-nümâ-yı Mûsâdan
Şu`belendi menâkıbât-ı Şu`ayb”

Şeyh Gâlib G.28 B.4 s.12

“Yed-i beyzâ-yı lutf u cûdı evc-i himmetün mâhı
Münîr-i re`yi bürc-i devlete hürşîd-i rahşândur”

Neylî K.16 B.11 s.22

“Bir tecellî idi Mûsâya da kim el virdi
Şecer-i Tûr hemîşe yed-i beyzâ virmez”

Koca Râgıb Paşa G.80 B.2 s.115

“Öyle Fir`avnı gârık-ı ihsân
Niçün eyler yed-i beyzâ-yı kerem”

Enderûnlu Fâzıl K.25 B.14 s.53

“Hâmeye her ne zaman ol yed-i beyzâyı sunar
Nûr ile nahl-ı tecellî ola şemşâd-ı kalem”

Enderûnlu Fâzıl K.65 B.15 s.119

Örnek olarak aldığımız beyitlerde övülmek istenen kişilerin düşkün ve zayıflara gösterdikleri cömertlikleri, olaylara ve çeşitli problemlere getirdikleri başarılı çözümler “yed-i beyzâ” mefhumuyla tavsif edilerek yüceltilir. Bazen şâir, şiiir yazarken gösterdiği başarıdan dolayı kalem tutan elini Hz.Mûsâ'nın mucizevî “yed-i beyzâ” sına benzetir.

5- TÛR

Sînâ çölünde bulunan ve Dîvân Şiiri'nde,Tûr-ı Sînâ, Tûr-ı tecellâ, Kûh-ı Tûr,Şecer-i Tûr, Nahl-ı Tûr gibi kullanımları olan bir dağın adıdır. Hz.Mûsâ, Şuayb peygamberin yanından ayrıldıktan sonra yeni bir yurt ararken, kavmiyle birlikte Tûr Dağı'na yaklaştığında şiddetli bir rüzgar ve yağmur sebebiyle yolunu şaşırır. İleride bir ateş görür. Ateşin yaş ve ayakta bir ağaç üzerinde olması sebebiyle korkar. Ağaçtan: “Ya Mûsâ! Ben âlemlerin rabbi olan Allâh'ım” diye bir ses işitir. Hz.Mûsâ

da Allâh'ın zatını görmek isteğinde bulunur ve ısrarı üzerine Allâh, dağa tecellî edince dağ parça parça olur.²⁵

Olay Kur'ân-ı Kerîm'de ise şöyle anlatılır: “Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmağa gelip de Rabb'i onunla konuşunca: - Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım. dedi. (Rabb'i) buyurdu ki; Sen beni göremezsin; fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa, sen de beni göreceksin. Rabb'i dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca:- Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim. dedi.²⁶

Edebiyatta yukarda zikredilen isimlerle, Hz.Mûsâ ile birlikte anılır. Tasavvufî anlamda insanın maddî yapısını temsil eder. Bu maddî yapı Allâh'ın tecellîsiyle yok olur. Bunun yanında Allâh'ın tecellîsinin ifadesi olan Tûr, ilâhî aşk olarak da zikredilir.

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Tûr kelimesi tek başına değil, Hz.Mûsâ ve diğer mefhumlarla birlikte zikredilir. İnsan bedeni Tûr olarak düşünülür, gönül ise vücutta Allâh'ın tecellî ettiği yerdir. İnsan, elest meclisinde Allâh'ı görerek âşık olmuş, dünyaya gelmek suretiyle gurbete, ayrılığa

düşmüştür. Bu ayrılık ızdırabıyla “Şecer-i Tûr” olan gönül yanıp yakılmaktadır.

“Üç yüz altmış menzili var sûrunun
Bu tecellî şehri Mûsâ Tûrunun”

Nesîmî Mes.3 B.90 s.62

“Vücûdun şehrini gez gör gönül Tûrunda cân geldi
Münacaat itdi Hakk ile tecellî gördi çün Mûsâ”

Nesîmî G.9 B.5 s.77

“Gönlümüz nûr-ı tecellî cismimizdür kûh-ı Tûr
Cânımız dîdâra karşı oldu Mûsî-vâr mest”

Nesîmî G.22 B.29 s.86

²⁵ Haluk İpekten, (1986): *Nâ'îlî*, K.T.B. Ankara, s.130.

Bkz. A.Gölpınarlı, (1971): *Şeyh Galib Divânı'ndan Seçmeler*, M.E.B, İstanbul, s.222.

²⁶ Kur'ân-ı Kerîm; A`raf Suresi 7/143. âyet, Bkz. Yazır, (?): c.4, s.123-143,165.

Gönül, tecellî nuru; beden, Tûr Dağı; can ise ilâhî görünüş karşısında Hz.Mûsâ gibi sarhoş, baygın halde düşünülüyor.

“Ezelde düşdi cemâlün tecellîsi Tûra
İ Mûsâ anı bana sor ki nâre yandı şecer”
Nesîmî G.52 B.12 s.106

Tûr kavramı sevgiliye ait unsurlarla birleştirilerek tasavvufî birer remiz olarak da kullanılır. Sevgilinin yüzü “Levh-i Mûsâ” şeklinde nitelenerek tevhide ifade ederken, boyu Tûr'a benzetilerek insanın maddî yönü ortaya konulur.

Sevgilinin yüzü kitâp sayfasına benzetilir, yüzdeki tüyler de yazılardır. Dolayısıyla yüz bu haliyle ilâhî aşkı anlatan bir kitâptır. İlâhî tecellîlerin gerçekleştiği Tûr ile bu kitâp arasında mânâ benzerlikleri kurulur.

“Yüzündür levh-i Mûsâ kametün Tûr
Hatun Fûrkân yüzündür rakk-ı menşûr”
Nesîmî G.65 B.1 s.115

“Yed-i beyzâ imiş hüsnün ki Mûsâdur ana mahrem
Te`âlâ şânühü ekber bu neçe Tûr-ı Sînâdur”
Nesîmî G.117 B.10 s.148

“Hatt u hâlün kitâbdur mestûr
Yazılı rakk-ı Tûr-ı Mûsâ-likâ”
Nesîmî Trc.B.3/7 B.5 s.382

“Okuyan harf-i kitâb-ı hattını cân bildi kim
Ahmede tâhâ ve yâsîn Mûsîye ve't-Tûrdur”
Nesîmî G.163 B.3 s.176

Sevgiliye ait bazı güzellikler “Tûr” mefhumuyla anlatılıyor. Yüz Hz.Mûsâ'ya gönderilen kitaba, sevgilinin boyu yükseklik itibariyle Tûr Dağı'na benzetiliyor. Sevgili dünyaya ait, maddî bir güzelliştir. Fakat şâir, onda Allâh'ın kudretini görüyor. Böylece maddî aşktan sıyrılıp ilâhî aşka yöneliyor. Bu durumunu da ilâhî birer kavram olan “Tûr ve kitâp” mefhumlarıyla ifade ediyor.

“Eshâb-ı Kehfin sırrını görmüş likâ-yı Tûra sor
Niçün ki ve't-Tûr ehlinün kehfindedür Kıtmîrimüz”
Nesîmî G.193 B.4 s.194

“Mûsâ-sıfat tecellî-i dîdâr için bana
Hüsn ile kametün kimi Tûr u şecer gerek”
Nesîmî G.220 B.2 s.209

“Mûsâ benüm kim Hakk ile dâ'im münâcât eylerüm
Gönlüm tecellî nûrudur anun için Tûr olmuşum”
Nesîmî G.248 B.3 s.228

“Ey yanağün Tûr-ı Sînâ v'ey hatun hayy-i kadîm

Ol tecellîden çü buldı Hakka ol Mûsâ Kelîm”
Nesîmî G.266 B.1 s.239

Sevgilinin yanağı kırmızı renktedir. Bu özelliği ile şâir onu Tûr Dağı’nda Hz.Mûsâ’ya görünen ilâhî tecellî ateşine benzetiyor. Şâirin benzetmesi tesadüfi değildir; zira onun amacı sevgilide gördüğü ilâhî kudretin tecellisini ifade etmektir.

“Eğerçi âl-i İmrâna tecellîde visâl irdi
Vücûdum Tûruna çıkdım tecellîden Mûsâ gördüm”
Nesîmî G.293 B.4 s.256

“Hak te`âlâ çün tecellî eyledi Tûr üstüne
Mûsî-i İmrân delilidür yakîn hüsnün nîşân”
Nesîmî G.295 B.5 s.257

“Zâhidi zühd ile sanma ki harâbâta gele
Okurum Mûsîyi kim Tûr-ı münâcâta gele”
Nesîmî G.396 B.1 s.319

“Ne Tûbâdur boyun yâ Rab ki anun yüce Tûrundan
Tecellî geldi yandurdu Kelîmün şem`i nârından”
Nesîmî G.323 B.2 s.276

“Tûr-ı `aşk içre tecellî dilesek Mûsî-vâr
Meşrebün âb-ı revân gibi revân pâk gerek”
Adlî G.55 B.6 s.59

“Tûr oldur şehâ ki Mûsâ-vâr
Kalb Tûrunda gözledin mirkât”
Şeyhî K.13 B.33 s.65

“Kahr u celâl-i hecr ile yarıldı Tûr-ı cân
Sabr ola mı kılınca tecellî cemâl-i dost”
Şeyhî G.12 B.2 s.108

İnsan dünya âlemine ayak basmakla “âlem-i mutlaktan” ayrılmıştır. Ayrılık duygusu beraberinde kavuşma emelini de doğurmuştur. Gönül Allâh’a kavuşma arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Kavuşmada yaşanan gecikme acı ve ıstırap, hayatı biraz daha çekilmez kılmaktadır. Şâir de ayrılık ıstırabının şiddetiyle tecellî makamı olan gönlünün parçalandığını hissediyor.

“Şol nûrdur ki görse tecellisî pertevün
Mûsâ unuda zühd ü münâcât u Tûrunu”
Şeyhî G.194 B.2 s.290

“Cemâlün şevkına doymaz gönüller
Tecellî tâbına sabr eylemez Tûr”
Bâkî G.109 B.1 s.100

“Hüsnünün bir pertevi çok cân u dil pertâb ider
Bir tecellî âteşi bin Tûr u bin Eymen yakar”
Hayretî G.64 B.4 s.175

Sevgilinin güzelliği dile getirilerek maddî güzellikten manevî, ilâhî güzelliğe varılmaya çalışılmış. Tûr ve tecellî olayı ilâhî güzelliğin ifadesidir.

“Hayretî kılssa tecellî pertev-i didâr-ı yâr
Tûr-ı Mûsâ gibi ânide karara yana dağ”
Hayretî G.171 B.5 s.240

”Ey Hayâlî Tûr-veş yandum mahabbet nârına
Mîhr-i âlem-tâb bir ednâ şîârumdur benüm”
Hayâlî G.359 B.5 s.214

“Hâk olursa Tûr-ı `ışkı eylemez `uşşâk terk
Gird-bâd ile urur ey serv-i hoş-reftâr çarh”
Zâtî G.103 B.4 s.103

“Tûr-ı `ışka kılmadun nûr-ı hidâyetle `urûc
Hâne-i hammârdan esrâr umarsın ey gönül”
Nev`î G.278 B.2 s.396

“Ten penbesini cân kulağından çıkarmayan
Tûr-ı niyâzda ide mi Hakk ile kelâm”
Yahyâ Bey Mus.4/1 B.4 s.147

“Pâre pâre itdi endâmun yakasın çâk idüb
Tûr-ı Mûsâ gibi görmişdür meger didâr şî`r”
Yahyâ Bey G.108 B.4 s.350

“Su gibi turı tur çâh-ı tenezzülde niyâz eyle
Vücûdı `âşık-ı sâdıklarun Tûr-ı tecellâdur”
Yahyâ Bey G.134 B.4 s.366

“Pîr-i `aşk oldum depem ağardı ey Yahyâ benüm
Tûr-veş envâra gark itdi bahâristânumuz”
Yahyâ Bey G.165 B.7 s.386

Gönlündeki maddî aşkı atmayan, dünyaya olan meylinden vaz geçmeyen kişinin gerçek ilâhî aşka varamayacağı, Allâh'a ulaşamayacağı düşüncesi dile getiriliyor.

“Cân u dil Mûsâsı gark itdi tecellî nûrına
Tûr idi seyrânımız didâr idi eglencemüz”
Usûlî G.40 B.4 s.136

“Gönül kim Tûr-ı Sînâdur tecellî ma`denidür bu
Hezârân pûr-ı Sînânun güm olur bunda `irfânı”
Usûlî G.127 B.6 s.223

Beyitte Tûr ve tecellî kelimelerinden yararlanılarak gönül, aşk mefhumları ile akıl, ilim kavramları arasındaki fark ortaya koyulmuş. Tûr ve tecellî kelimeleri gönül ile aşkı temsil ederken, İbn-i Sînâ akıl ve ilmin temsilcisi olarak görülmüştür. Beyitte temel düşünce olarak aşkın üstün olduğu sonucuna varılmıştır.

“Mûsâ göremez Tûr u şecerde bizi billâh

Biz şu`le-i sîmâ-yı tecellâda nihânuz”
Nâ'ilî G.135 B.5 s.213

“Sîr çeşm-i seyr-i dîdâr olmazız Mûsî gibi
Tûr-ı istiğnâda tûfân-ı tecellî-matlabız”
Nâ'ilî G.137 B.2 s.214

Şâir, Mûsâ peygamber gibi Allâh'ı görme isteğindedir. Hz.Mûsâ, Allâh'ın dağa tecellî etmesiyle dağın parçalanması sonucu bu fikrinden dolayı tevbe ediyor. Fakat şâir isteğinde kararlıdır.

“Tûrumuz mahv-ı tecellîdür bizüm ey Nâ'ilî
Len-terânî neşve bir câm-ı hitâbun mestiyüz”
Nâ'ilî G.169 B.5 s.228

“Çerâğ-ı hüsne dil-i nâsâbûr pervâne
Fürûğ-ı şem`-i tecellâyâ Tûr pervâne”
Nâ'ilî G.344 B.1 s.304

“Eyle o giriftârını reşg-âver-i Mûsî
Tûr-ı dil-i bî-tâb gibi mahv-ı tecellî”
Nâ'ilî Mus.2/5 B.10 s.137

“Aşk her kâlib-ı bî-rûha tecellî itmez
Tûde-i merkad-i Mûsâ cebel-i Tûr olmaz”
Fehîm-i Kadîm Kıt'a 5 s.82

“Nahl-ı Tûr olsa mu`ârız bize kim pertev-i hüsn
Şu`le-zâr itdi serâpây rek ü rîşmimizi”
Fehîm-i Kadîm G.75 B.3 s.125

“Aşk âteş-i tecellî-i Mansûrdur bana
Her çûb-ı dâr bir şecer-i Tûrdur bana”
Şeyh Gâlib G.1 B.1 s.2

Şâir aşkı, ilâhî aşk olarak düşünüyor ve Allâh'ın insan gönlüne tecellîsi olarak kabul ediyor. İnsanın maddî varlığı tecellîye engeldir. Yok olmak ise Allâh'da var olmayı gerektirir. İşte bu sırta eren kişi gerçek aşkı ve gerçek varlığı yoklukta bulmuştur.

“Ol serv-i gül-fürûş-ı tecellî-i cilveden
Her nahl-ı âh bir şecer-i Tûrdur bana”
Şeyh Gâlib G.1 B.2 s.2

“Rehîn-i tîğdür kûh-ı beden berk-i tecellâdan
Kelîm-i `aşk Tûr-ı sînede ber-câ mıdur bilmem”
Şeyh Gâlib G.246 B.6 s.82

“Bir tecellî idi Mûsâya da kim el virdi
Şecer-i Tûr hemîşe yed-i beyzâ virmez”
Koca Râgıb Paşa G.80 B.2 s.115

“Rûsül ol bezme pes perde-i nâ-mahremdür

Tûrdan olmuş idi Hazret-i Mûsâya hitâb”

Enderûnlu Fâzıl K.24 B.24 s.22

“Yine gam u hayretdeyüz âyâ ne zamânlar

Mûsânun olur Tûr-ı tecellîye su`ûdı”

Enderûnlu Fâzıl G.158 B.2 s.48

“Eğerçi ihtidâ Tûr-ı tecellîden zuhûr eyler

Velî nûr-ı nazâr-ı `irfân Mûsâden zuhûr eyler”

Esrâr Dede G.69 B.1 s.61

b. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı

Dîvân Şiiri'nde tabiat unsurlarının sıkça ele alındığını daha önceden belirtmiştik. Özellikle bahar mevsimi yaşadığı değişimi, insanı etkileyen unsurlarıyla, gönüle ferahlık veren rengârenk görünümüyle her zaman şâirlerin ilgi odağı olmuştur. İslâm dîni dışındaki dînlerle ilgili pek çok mefhumun, bahar mevsimi ve özellikleri ile bağ kurularak işlendiği daha önceki incelemelerde dikkatimizi çekmişti. Aynı durumun “Tûr” mefhumu için de geçerli olduğunu belirterek, konu ile ilgili beyitleri incelemeye geçiyoruz.

Gül bahçesi kırmızı gülleri, güle niyazda bulunan bülbülüyle Tûr ve tecellî olayına benzetilerek ele alınır. Çimenler içinde dalları göğe el açmış halde uzanan ağaçlar, kırmızı ve sarı renk cümbüşü içinde Tûr dağında ateşler içinde yanan ağaca benzetilerek tecellî olayı ile hayal unsuru oluşturur.

“Gülistân Tûr-ı kuds oldı bahârun nûr u nârından

Gel ey Mûsâ gör âsârın şecerden nûr ile nârın”

Nesîmî G.221 B.2 s.209

Şâir, Hz.Mûsâ'ya sesleniyor; “Gül bahçesi baharın aydınlığından ve ateşinden mukaddes Tûr Vadisi'ne döndü; Ey Mûsâ gel de ağaçtaki “Nûr” ile “Nâr” ın eserlerini seyret.”

“Çemendür vâdî-i Eymen şükûfeyle dırahtum hem

Tecellî nûruna müstağrak olmuş Tûra benzettim”

Hayâlî G.330 B.3 s.204

“Her şecer bir Tûr tağıdur münâcât ehline

Her şükûfe anda envâr-ı tecellâdur begüm”

Yahyâ Bey G.267 B.3 s.449

“Sepîde-dem k’ola hurşîd cilve-güster-i nûr
 ‘Aceb mi pertev-i subh olsa reşk-i şu’le-i Tûr”
 Nedîm-i Kadîm K.3 B.1 s.62

Gün ağardığı zaman, Güneş nurlarını ortaya çıkarıp, yaymaya başladığında,
 Tûr Dağı’nın nûrdan alevini bile kıskandırırsa şaşılır mı?

c. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Tûr ve tecellî mefhumları, örneklerine az rastlasak da sevgiliye ait unsurlarla birlikte anılır. Sevgilinin yanağının özlemiyle yanan âşığın gönlünden çıktığı hayal edilen duman, Tûr’da yanan ağacın dumanına benzetilir.

Bazen sevgilinin selviyi andıran boyu ile “Şecer-i Tûr” karşılaştırılarak sevgilinin boyunun uzunluğu ve güzelliği ifade edilmeye çalışılır. Şâir, bazen gül bahçesinin bütün güzellik ve parlaklığını sevgilinin güzelliğinden aldığını düşünür. Bunu da yine “Şecer-i Tûr” mefhumu ile ilgi kurarak ifade eder.

“Dûd-ı âh-ı dil-i ‘âşıkda ruhun yâdı ile
 Şecer-i Tûr-ı tecellâdaki hâlet görünür”
 Nâ’îlî G.96 B.4 s.197

“Şecer-i Tûr pâymâlindür
 Salın ey nahl-ı bâğ-ı ‘işve salın”
 Nâ’îlî Şr.2 B.1 s.334

“O serv-i şu’le-bârı ben nihâl-i Tûra benzetdim
 Ki âteşler ola pîçîde hep evrâk u agsâne”
 Fehîm-i Kadîm K.6 B.28 s.21

“Hüsni ki pertev sala bir gülşene
 Hârları hep şecer-i Tûrdur”
 Fehîm-i Kadîm G.216 B.4 s.196

d. Övgü Ve Şâirin Övünmesi Amacıyla Kullanılışı

Şâir kendini, sanatını övüp kabul ettirme gayretine düşmüş bir anlayışla hareket ederken veya övmek istediği kişinin meziyetlerini ortaya koyarken Tûr ve

tecellî olaylarından yararlanır. Bu kavramları birer benzetme, karşılaştırma ve hayal unsuru olarak kullanır.

“Sutûr-ı nazmıdur emvâc-ı bahr-i `aşkı Yahyânun
Gözi nâr-ı tecellâda dili Tûr-ı temennâda”

Yahyâ Bey G.391 B.5 s.522

Dîvân şâirleri eserlerini oluştururken ilham kaynakları genellikle Allâh aşkıdır. Tasavvufun dayandığı bu aşk ise şiirin temelini oluşturan samimi terennümlerdir. Beyitte şâir, meydana getirdiği şiirin âdetâ ilâhî ilhamla yazıldığını, “Tûr ve tecellî” mefhumlarıyla ima ediyor.

“Olurdu vâdi-i Eymen gülistân-ı Halîlu'llâh
Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrî”

Nef î K.35 B.40 s.163

“Kelîmu'llâhdur endîşem dilüm Tûr-ı ma`ânîdür
Kelâmum ser-te-ser şerh-i mezâyâ-yı tecellâdur”

Nef î K.48 B.56 s.206

Şâir, düşüncesini Mûsâ peygamber, sözlerin döküldüğü dilini de “Tûr” olarak nitelerken; iki unsurun bir araya gelmesiyle birer ilâhî tecellî sayılabilecek eserler ortaya koyduğunu düşünüyor. Hatta gönlünün derinliklerinden gelen duyguların güçlü etkisiyle “Vâdi-i Eymen” i tutuşturan ateşin, Hz.İbrâhîm için oluşan gül bahçesine dönüşeceğini savunuyor.

“Yine gösterdi Kelîm-i dile bir şu`le-i feyz
Tûr-ı ma`nîde idüb nahl-ı kalem lâlâyî”

Nâ'ilî K.5 B.2 s.36

“Yazdıkça vâf-ı zâtını dest-i hayâlde
Pür-tâb olur zebân-ı kalem şem`-i Tûrdan”

Nâ'ilî K.22 B.18 s.93

“Çerâğ-ı devleti envâr-ı nahl-ı Tûrdan zâhir
Fürûğ-ı kevkebi mihr-i cihânâradan ezherdür”

Nâ'ilî K.26 B.10 s.105

“Kelîm-i Tûr-ı ma`nâyum ki hamemdür yed-i beyzâ
Midâd-ı sürh ile gâhî ki nakş-ârâ-yı manzardur”

Nâ'ilî K.26 B.34 s.106

“Her lahza bin çerâğ uyarur şem`-i Tûrdan
Vâf-ı cemâl-i yâr ile tab`-ı münîrimüz”

Nâ'ilî G.160 B.3 s.224

Şiire konu olan mânâlar iklimini şâir, “Tûr” a benzetiyor. Şiir, mânâdaki güzellik, sağlamlık ve renklilikle mükemmelleşir. Bunun için güçlü ve renkli bir hayal dünyası oluşturmak gerekir. “Tûr” tecellî kaynağı olunca, mânâ ikliminin

“Tûr” unu dolaşan kalem de ilâhî tecellî izleri taşıyan eserler meydana getirmektedir.

“Şu`a`-ı dîde-i Mûsâdan eyledüm hâs ü hâr
Ki lânesâz-ı ser-i nahl-ı gülşen-i Tûrum”

Fehîm-i Kadîm K.11 B.38 s.35

“Benüm ol `âlim ü ümmî ki hezâr âteş-i Tûr
Tutuşur pertev-i mihr ü meh-i eflâkimden”

Fehîm-i Kadîm G.147 B.2 s.160

Şâir, okuma yazma bilmeden pek çok gizli bilgi hazinelerine sahip olmuştur. Bu bilgilerle meydana getirdiği ve gökteki Ay ve Güneş’e benzeyen şiirlerindeki parlaklıkla binlerce ilâhî tecellî olan Tûr ateşini tutuşturacağı düşüncesindedir.

“Ateşin gülzâr-ı kûyî kim tecellîdür gülü
Nahl-ı Tûr ol gülşene bir kemterin hâşâkdür”

Fehîm-i Kadîm G.206 B.2 s.190

“Reh-rev-i Tûr-ı Hûdâ Hazret-i Mûsâ Paşa
Ki dil-i rûşenidür muktebes-i nûr-ı sedâd”

Cevrî K.18 B.8 s.91

“Ol kûya mu`âdil geçemez Beyt-i Mukaddes
Ol kûya müşâbih olamaz Tûr-ı tecellâda”

Cevrî Trk.B.3/4 B.3 s.170

Övülmek istenen kişi ve mekanlar ile “Tûr” mefhumu arasında benzerlik kuruluyor.

“Ben Kelîm-i kelâm-ı râz-ı dilem
`Arş-ı a`lâ-yı `aşk Tûrumdur”

Cevrî G.46 B.3 s.199

“Nâyına şu`le-i âvâzına tut gûş-ı kabul
Tûr-ı Mûsâ vü `Îsâ Hazret-i Mevlânâdur”

Şeyh Gâlib K.3 B.16 s.6

Şâir, Mevlânâ’nın Hz.Mûsâ’ya ilâhî tecellînin gerçekleştiği “Tûr” ve Hz.Îsâ derecesinde olduğunu ima ediyor.

“Aceb mi Tûr-ı tecellî-i feyz dirsem eger
Ki oldı hem-dem Mûsâya câ-yı `Adn-âsâ”

Neylî R.54 M.3-4 s.210

“Her menâr oldı birer nahl-ı tecellî envâr
Tûr-ı Sînâya nazîr oldı bu şehr-i me`nûs”

Enderûnlu Fâzıl K.48 B.10 s.100

Kandilleri yanmış minareleriyle görünen şehir ile “Tûr” arasında benzerlikler kurularak övülen şehrin kudsiyeti ortaya koyulmaya çalışılıyor. Büyük ihtimalle

ramazan ayında İstanbul'un görünümünü anlatılıyor. Çünkü Ramazan ayında ve mübarek gecelerde camilerin minarelerinde kandil yakmak âdet halini almıştır. Bir anda bütün minarelerde yanan kandiller şehre kudsî bir güzellik katmaktadır.

6- VÂDÎ-İ EYMEN

Hz.Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allâh'ın tecellisine mazhar olduğu yer. Mûsâ zevcesiyle birlikte buraya gitmiş ve zevcesi burada doğum yapmıştır. Hz.Mûsâ, Eymen vadisinde yanan büyükçe bir ateş görmüştür. Vâdî-i Eymen "ateş" mefhumuyla birlikte kullanılır.²⁷

Bu iki unsur edebiyatta sevgili, gönül, aşk, hasret çekerek yanıp tutuşma unsurlarıyla birlikte kullanılır.

"Âhum odı her kaçan kim hücre-i rûşen kılır
Sabr kalmaz dilde `azm-ı vâdî-i Eymen kılır"

Muhibbî G.698 B.1 s.236

"Yâ fezâ-yı vâdî-i Eymen anun kûyı mıdur
Gül gibi ahdar şecerde âteş-i Mûsâ mıdur"

Yahyâ Bey G.92 B.3 s.339

"Dün gece `aks-ı tecellâ-yı cemâl-i yârdan
Gönlüme âteş düşüpdür vâdî-i Eymen gibi"

Yahyâ Bey G.438 B.6 s.549

Şâir, sevgiliye duyduğu aşkın etkisiyle yanıp tutuşmaktadır. Bu tutuşma öyle şiddetlidir ki Eymen Vadisi'nde Hz.Mûsâ'ya görünen ve tüm vadiyi aydınlatan ateşi andırır.

"Her menâr oldı birer nahl-ı tecellî sanasın
Vâdî-i Eymene döndi bu behişt-i beledân"

Enderûnlu Fâzıl K.11 B.39 s.25

Kandilleri yanmış minareleriyle görünen şehir ile "Vâdî-i Eymen" arasında benzerlikler kurularak, övülen şehrin kudsiyeti ortaya koyulmaya çalışılıyor. Büyük ihtimalle ramazan ayında İstanbul'un görünümünü anlatılıyor. Çünkü Ramazan ayında ve mübarek gecelerde camilerin minarelerinde kandil yakmak âdet halini almıştır.

²⁷ Osman Horata,(1987): *Nedim-i Kadim Divânçesi*, K.T. B. Ankara, s.193.

Bir anda bütün minarelerde yanan kandiller şehre Eymen Vadisi gibi kudsi bir güzellik katmaktadır.

7- FİRAVUN

Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına verilen ünvanıdır. Fakat en tanınanı Hz.Mûsâ zamanında yaşayıp, ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkararak insanlara haksızlık ve zulüm etmiş olanıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.Mûsâ ve halkına yaptığı zulümle anılır. Firavun, veziri Hâmân'nın, kâhinlerden öğrendiği; "doğacak bir erkek çocuğun kendisini öldüreceği" konusundaki bilgi üzerine, doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emreder. Hz.Mûsâ doğduğunda Firavun'un adamlarının öldürmemesi için Nil'e bırakılır. Nil kıyısında Firavun'un askerleri onu bulup saraya getirirler. Firavun'un karısı Hz.Mûsâ'nın öldürülmesine engel olur ve onun sarayda kalmasını sağlar. Kendisini öldürmek isteyen Firavun'un sarayında büyüyen Hz.Mûsâ'ya peygamberlik görevi verilir. O da görevi icabı, Firavun'u Allâh'a îman etmeye ve yalnızca O'na kullukta bulunmaya çağırır. Firavun bu teklifi reddettiği gibi tanrılık iddiasında bulunur. Hz.Mûsâ'nın gösterdiği mucizeleri de büyük bir sihir olarak niteleyerek inanmaz.

Firavun bir gün veziri Hâmân'a bir kule yaptırmasını emredip o kuleye çıkarak Mûsâ'nın tanrısına erişeceğini söyler. Olay Kur'ân'da şöyle anlatılır; "Yine Firavun dedi ki; Ey Hâmân, bana bir kule yap belki ben o sebeplere, o göklerin sebeplerine, yollarına ererim de Mûsâ'nın ilâhına muttali olurum, ne olduğunu anlarım. Bununla birlikte ben onu mutlaka yalancı zannediyorum ya!"²⁸

Hz.Mûsâ, Firavun'un zulmünden kurtulmak için kavmini ve kendisine inananları yanına alarak Mısır'dan uzaklaşır. Bunu haber alan Firavun, askerlerini toplayarak Mûsâ'nın peşine gider. Kızıl Deniz'e gelindiğinde Hz.Mûsâ, Allâh'a sığınarak âsâsını denize vurur ve deniz suları ikiye ayrılır. Hz.Mûsâ

²⁸ Kur'ân-ı Kerîm; Mümin Suresi 40/ 36-37. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.6, s.521.

beraberindekilerle Kızıl Deniz'i geçer. Firavun da arkasından geçmek isteyince suların tekrar kapanması sonucu askerleriyle birlikte boğulup gider.²⁹

Firavun, edebiyatta Hz.Mûsâ ile olan kavgası, zâlimliği, kahrolması, Kızıl Deniz'de boğulması yönleriyle âşğın rakîbine benzetilerek bedduada bulunur. Sevgilinin acımasızlığı ve âşğa karşı zâlimce davranışları nedeniyle sitem içinde anılır.³⁰

“Samîrî Fir`avn için sihr itdi bâ-izn-i Hüdâ
Hem nidâ Mûsâya geldi saldı elinden `asâ”

Nesîmî Mur.8 M.1-2 s.367

Firavun mefhumu dînî-tasavvufî unsurlarla da ele alınmıştır. İnsana dünya malı ve sevgisi ile gururlanmaması tavsiye edilirken; bu gururla hareket edip ilâhlık iddiası güden Firavun ve ona yardım eden Hâmân'ın sonları hatırlatılıyor.

“Sakın dünyâya mağrûr olma mağrûr
Ne aldı gitdi Fir`avn ile Hâmân”

Muhibbî G.2167 B.6 s.638

“Bâde-nüşân gibi togrı yolumuzdan sapmazuz
`Avn-i Fir`avn ile şeddâdî binâlar yapmazuz”

Yahyâ Bey G.161 B.1 s.383

“Avân-ı zâlim ider gerçi `avn-i Fir`avnı
Kelîmi gibi ahîbbâsını Hüdâ gözler”

Yahyâ Bey G.113 B.6 s.353

“Eylegil tâbût-ı cismün garka-i Nil-i fenâ
Tâ bula Mûsî-i cân Fir`avn-ı nefşünden mefer”

Nev`î K.12 B.29 s.35

“Isınurdu yerine ka`r-ı çeh-i duzahda
İtse Fir`avnı felek böyle hevâda gark-âb”

Nef`î K.32 B.10 s.150

“Ve't-Tûr diyub feth-i kelâm eyledi vâ`iz
Fir`avnde takrîri tamâm eyledi vâ`iz”

Şeyh Gâlib G.187 B.1 s.62

Şiddetli soğuşu ile kış mevsimi, kötülüğü ve sevimsizliği ile yeryüzü

Firavun'a benzetilerek tabiat unsurlarıyla birlikte kullanılmış.

“Yine Fir`avn-ı şitâ ceşşine Mûsâ-mânend
Eyledi elde `asâsını bir ejder sünbül”

Bâkî K.28 B.12 s.53

“Dehr Fir`avnın meger îmâna da`vet itmege

²⁹ Bkz. Kur`ân-ı Kerîm ; Şuara Suresi 26/ 60-67.âyetler; Yazır, (?): c.6, s.97,187,518.

³⁰ İskender Pala,(1989): *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.173.

Gösterür mu`ciz yed-i beyzâyı Mûsî-vâr gül”
Muhıbbî G.1704 B.8 s.512

Sevgilinin saçları ve yüzündeki tüyler Firavun'un askerlerine benzetilmek suretiyle sevgiliyle birlikte benzetme ve hayal unsuru olarak kullanılır.

“Velî hatt-ı siyeh-pûşi yasamış leşker-i Fir`avn
Tutar Mısırı cemâlini meded irmezse Mûsâdan”
Cem Sultan G.247 B.7 s.166

“Hattun çü leşker-i Fir`avnmış ne `avn gerek
Helâki kaskına eyle havâle Mûsâyı”
Cem Sultan G.310 B.2 s.181

“San leşker-i Fir`avn idi bu hatt-ı gubârın
Kim `ârızun âbında helâk eyledi Mûsâ”
Ahmed Paşa G.9 B.3 s.129

“Yâ meger kim leşker-i Fir`avnı iderler helâk
Nîl şakk olmuş durur Mûsâ elinde bî-gümân”
Necâtî Beg G.431 B.5 s.343

“Ârızun âbında gark olsun dir isen hattunı
`Asker-i Fir`avnur Mûsâ ile itdür savâş”
Hayretî G.157 B.3 s.231

“Da`vî-i ihyâ ider la`l-i lebün `îsâ ile
Cünd-i Fir`avn oldı hattun ceng ider Mûsâ ile”
Hayâlî G.528 B.1 s.273

“Ârızun Nîlinde Mûsâyı yed-i beyzâ ile
Gördüğince hatt-ı Fir`avnun revân dînden çıkar”
Helâkî G.49 B.4 s.89

Firavun zâlimliği, Allâh'a inanmayışı, hatta ilâhlık taslaması ile anılır. Aşağıdaki beyitte şâir, sevdiği Yahûdî güzeli karşısında Firavun'un bile inadından vaz geçip Allâh'ın kudretinin eseri olan bu güzellik karşısında îmânâ geleceği ifade ediliyor.

“Kavm-i benî İsrâîl içinde anı görse
Fir`avnın olurdu dahî Mûsâyâ sücûdı”
Enderûnlu Fâzıl G.158 B.7 s.48

Firavun ile Mûsâ peygamber arasındaki mücadele ve düşmanlık hatırlatılarak, övülmek istenen idareciler Hz.Mûsâ'ya; onların mücadele ettikleri ise Firavun'a benzetiliyor. Bu şekilde iki mücadele arasında ilgi kuruluyor.

“Gerçi Fir`avn ola düşmenleri kahr itmek için
Yed-i beyzâdur elün hüccet ü bürhân-ı kerem”
Şeyhî K.11 B.14 s.58

“Târmâr olsa n'ola cumhûr-ı Fir`avn-ı `adû

Görünür Mûsâ `asâsı gibi çün ejder livâ”

Yahyâ Bey K.17 B.22 s.76

Düşmanlar küfür, azgınlık ve zulmüyle tanınan Firavun'a benzetiliyor. Osmanlı ordusunun önünde ilerleyen sancak ise Firavun'un ordularını perişan eden Hz.Mûsâ'nın elindeki âsâya benzetiliyor.

“Öyle Fir'avnı garîk-i ihsân
Niçun eyler yed-i beyzâ-yı kerem”

Enderûnlu Fâzıl K.25 B.14 s.53

“Gelmez ol tab`-ı mînâ Fir'avna
Çöple gelse de Mûsâ-yı kerem”

Enderûnlu Fâzıl K.25 B.80 s.56

“Çüb-ı Mûsâ gibi destümde olan kilik-i siyâh
Niçe Fir'avne `iyân itdi yed-i beyzâyı”

Enderûnlu Fâzıl K.93 B.33 s.146

Şâir, elinde tutarak şiir yazdığı kalemin Hz.Mûsâ gibi, Firavun olarak nitelediği rakiplerine “yed-i beyzâ” mucizesini gösterdiğini ifade eder. Beyitlerde görülüyor ki Firavun, sevimsiz kavramların ifadesinde benzetme unsuru olarak kullanılıyor.

8- SAMİRÎ

Hız.Mûsâ Tûr Dağı'nda iken yaptığı bir buzağı heykeline halkı taptıran kişi. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn'un karşı çıkmasına rağmen bunu başarmış; fakat Hız.Mûsâ'nın geri dönmesi sonucunda heykel yok edilmiş, İsrâiloğulları puta tapıcılıktan vaz geçirilmişti. Olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: “Mûsâ'nın ardından milleti, ziynet takımlarından canlı imiş gibi böğüren bir buzağı heykeli yaparak onu tanrı edindiler.”³¹

Samîrî, milletin ziynet eşyalarını ateşe atarak eritmiş, böğüren bir buzağı heykeli yapmıştı. Bu buzağı heykelini millete şöyle tanıtmıştı; “Bu sizin de Mûsâ'nın da ilâhıdır ama o unuttu.”³²

³¹ Kur'ân-ı Kerîm; A`raf Suresi 7/ 148. âyet; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi,2/ 51. âyet,

³² Kur'ân-ı Kerîm; Taha Suresi 30/ 88.âyet,

Mûsâ peygamber döndüğünde karşılaştığı bu durum karşısında dehşete kapıldı. Kardeşi Hârûn'a çıkıştı. Halkını azarladı. Sonuçta bu düşüncenin Samîrî'den çıktığını anlayarak onu kovdu.³³

Bu heykel "İcl-i Samîrî" adıyla anılagelmiştir.

Samîrî, edebiyatta sihirbazlığı ile Firavun'a yardım etmesiyle kötülük unsuru olarak anılır. Kullanımına çok az rastladığımız bir mefhumdur.

"Samîrî Fir'avn içün sihr itdi bâ-izni Hûdâ
Hem nidâ Mûsâya geldi saldı elinden `asâ"

Nesîmî Mur.8 M.1-2 s.367

"Asân o denlü gamzesine fenn-i sâhiri
Kim bir kemîne san`atıdur sihr-i Samîrî"

Cevrî G.261 B.1 s.277

9- HÂMÂN

Firavun'un veziri, yardımcısı ve danışmanıdır. Yahûdî kaynaklarında Mûsevî düşmanı İranlı bir vezir olarak gösterilen Hâmân, kâhinlerden Hz.Mûsâ'nın doğacağını öğrenip Firavun'a, doğacak erkek çocukların öldürülmesini tavsiye eden kişidir. O da Kârûn gibi çok zenginmiş. Hâmân, Firavun için iki iş yapmıştır. Bunlardan biri yüksek bir kule ki, rasathâne olarak kullanılırdı. Diğeri de büyük bir sepete bağladığı gerges kuşları ile onların üstüne bağladığı et parçasıdır ki, Firavun buna binerek Mûsâ'nın tanrısını vuracağını söylemiştir.³⁴

Edebiyatta Firavun gibi mevki ve makamı ile gururlanıp insanlara zulmeden kişi olarak anılır. Dolayısıyla tasavvufi bir incelik de dile getirilir.

"Sakın dünyâyâ mağrûr olma mağrûr
Ne aldı gitdi Fir'avn ile Hâmân"

Muhibbî G.2167 B.6 s.638

"Kevkeb-i `âlisin idrâk eyleyemez erbâb-ı fen
İtseler vaz'-ı rasâd tâ çerh-i Hâmân üstüne"

Nedîm K.2 B.28 s.12

³³ Solmaz ve Çakan,1993:154-225;Bkz. Kur'ân-ı Kerîm;Taha Suresi 30/ 88-91; A`raf Suresi 7/150-151.âyetler.

³⁴ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Kasas Suresi 28/ 6,8; Ankebut Suresi 29/ 39; Gafir Suresi 76/24,36.âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.6,s.175.

Beyitte şâir, Hâmân mefhumundan övgü unsuru olarak yararlanıyor. övmek istediği şahsın yüce değerinin anlaşılmasının zorluğunu bir karşılaştırma yaparak anlatıyor. Zira Hâmân yüksekçe kule yaptırmış, bununla Hz.Mûsâ'nın tanrısını görmeği amaçlamıştır. Böyle bir şeyin imkansızlığı gibi, övülen kişinin kıymetinin anlaşılmasının, bu kule üstüne bir kule daha yapılması durumunda bile mümkün olmayacağı anlatılmış.

10- BEL`AM (Bel`am-ı Ba`ûr)

Firavun'un dînî işlerine bakan, halkı Firavun'un tanrılığına inandırmaya çalışan, bu yolda telkinler yapan dîn adamıdır.³⁵

Edebiyatta kibir, gurur timsali olarak hatırlanırken tasavvufî unsur olarak, insanlardan bu tür çirkin ve büyük günah sayılan davranışlardan uzak durmaları tavsiye edilir. Örnek olarak da Bel`am ve onun gibi olanların sonu gösterilir.

“Eyleme kibr ü hased medûd olan şeytâna bak
Zühdüne dayanma gel gör n'oldı Bel`âm-ı Ba`ûr”

Muhibbî G.374 B.3 s.146

“İbâdetine dayanma ki sana pend yeter
Hemîn hikâyet-i İblîs ü Bel`âm-ı Ba`ûr”

Hayâlî K.1 B.17 s.28

11- KÂRÛN

Hz.Mûsâ zamanında yaşamış, malı ve zenginliği yanında cimriliği ile tanınır. Kârûn çok fakirken Hz.Mûsâ'nın yardımıyla ilm-i kimyayı öğrenmiş ve hazineler dolusu altına sahip olmuştur. Çok cimri olduğundan Hz.Mûsâ'nın istediği vergiyi

³⁵ Bkz. Komisyon,(1973):"Bel`am maddesi ",*Meydan Larousse*,Meydan Yayıncılık,(?),c.2,s.92.

vermez. Hz.Mûsâ'nın bedduası ile malları ve bütün haşmetiyle yerin dibine batmıştır.³⁶ İslâm târihinde ve tefsirlerde Firavun'a mâlî destek sağlayan biri olarak açıklanır.

Ansiklopediler de ise onunla ilgili şu bilgiler yer alır: Kârûn, Tevrât ve İncil'de anılan Korah'ın Kur'ân'daki adı. Parayı icat ettiği kabul edilen, zenginliği ile ünlü kişi. Bir söylentiye göre büyünün bulucusu. Firavun tarafından İsrâiloğullarını ezmek, sindirmek için Hâmân ile birlikte görevlendirilir. Kendi ümmetine karşı büyüklük taslar, zenginliğine, malının çokluğuna güvenerek onları baskı altına alır, ezer; kendini herkesten akıllı, yüce sayar. Tanrı adaletini hiçe sayan tutumu nedeniyle gazaba uğrar. Bütün varlığıyla yerin dibine geçer.³⁷

Edebiyatta zenginlik aynı zamanda cimrilik ve kibir sembolü olarak anılır.

Kârûn, mal ve genc kelimeleri ile terkipler oluşturularak, yere geçmesi; bunun yanında Hz.İsâ'nın maddeden soyutlanması, zenginliği terk etmesi sebebiyle göklere yükselmesi yönüyle karşılaştırılır.

Tasavvufta fakr ve alçak gönüllülük esastır. Kârûn Kelimesi tasavvufî unsurlarla ilgi kurularak ele alınır. Zenginliği, buna rağmen cimriliği ve kibiri yüzünden yerin dibine geçtiği hatırlatılarak; bu tür tavırların yanlışlığı sergilenir. Allâh'a ulaşmada insanın önünde engel oluşturduğu belirtilir. Buna karşılık fakirlik, cömertlik ve alçak gönüllülükle insanın tecerrüd ederek Allâh'a kavuşacağı anlatılmaya çalışılır.

“Gönlümün dut elin iy sîmîn zak
Hâkdânda mâl-i Kârûndur gönül”

Kadı Burhâneddîn G.1262 B.6 s.494

“Bir kılın kıymetini her kime sordumsa anı
Genc-i Kârûn ile bin mülk-i Süleymân didiler”

Nesîmî G.87 B.4 s.128

Asıl zenginlik gönül zenginliğidir. Yoksa mal ve mülk zenginliği hiç önemli değildir. Zaten bu tür zenginlikler kalıcı değil geçici olduğundan insanın elinde ne kadar kalacağı da bilinmez. Dolayısıyla böyle bir zenginliğe güvenmek akıl kârı davranış olamaz. Gönül zenginliğine sahip olanlar ise bu zenginliklerini dünya yok

³⁶ Süreyya A. Beyzadeoğlu,(1993): *Sûmbûlzade Vehbi*, İklim Yayınları, İstanbul, s.238.

³⁷ Larousse, 1973: c.7, s.42; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Mûmin Suresi 40/ 24, Kasas Suresi 28/ 76-81.âyetler; Yazır, (?): c.6, s.202.

olsa bile asla kaybetmezler. Onlar maddenin değerini piyasada geçerli olanıyla değil kendi gönüllerindeki değeriyle ölçerler. Bazen en kıymetsiz şey dahi onların gözünde büyük değerlere sahip olabilir. Beyitlerde bu düşünce, Kârûn'un zenginliği ile ilgi kurularak anlatılıyor.

“Bulmuşum mülk-i Süleymân genc-i Kârûnı dahî
Fazl-ı Hakdan çün visâlin mülk ü mâlî bendedür”

Nesîmî G.140 B.9 s.162

“Yâr ile olan hem-nefes `ayş ol sürer `âlemde bes
Mâl ile mülk itme heves Kârûna bak fağfûru gör”

Şeyhî G.74 B.4 s.170

“Mâl-i dünyâ ile şerh eyler tecerrüd hâlini
Yerde Kârûn bir yana gökde Mesîhâ bir yana”

Necâtî Beg G.3 B.6 s.152

“İşitirüz gam-ı şeddâd ü mâl-ı Kârûnı
Nedür bu mülke heves yâ nedür bu mâle tama”

Necâtî Beg G.263 B.7 s.269

Esas amaç Allâh'a kavuşmak olmalıdır. İnsan bunu başardığı an büyük ve ebedî bir devlete erer. İbret nümûnesi olarak insanın karşısında duran Kârûn büyük bir zenginliğe sahipti ama, onu yerin dibine geçmekten, perişan olmaktan alıkoyamadı. Dünya malından, hatta varlık ve benliğinden soyutlanmayan asla yükselmez. Kârûn gibi toprakta zelil ve perişan olarak yok olur gider. Beyitlerde işlenen düşünceye göre dünya malına, zenginliğine güvenmek boşunadır.

“Tecerrüd ile Mesîhâ gibi felekde bulun
Zemâne götüremez çünkü mâl-i Kârûnı”

Necâtî Beg G.635 B.4 s.434

“Egerçi müflis ü pest ü muhakkâr u dînem
Dem-â-dem öyle hayâl eylerüm ki Kârûnem”

Fuzûlî Mûs.2/2 B.2 s.288

“Olur dünyâya mâyil cem` iderler
Giçer âhiri de Kârûna benzer”

Muhibbî G.425 B.6 s.160

“Meyl-i dünyâ ile cem` itdügiçün sîm ü zeri
Düşüben ka`r-ı zemîn içre Kârûn anılır”

Muhibbî G.1070 B.4 s.342

“Cevher-i `aşk Muhibbî sana sermâye yiter
Almazam mâlını bir habbeye ben Kârûnun”

Muhibbî G.1539 B.6 s.469

“Her kim tecerrüd itdi çıkdı göge çü `İsî
Her kim tamâ` da kaldı giçdi yire çü Kârûn”

Muhibbî G.2281 B.3 s.670

- “Kîse-i dilde eger nakd-ı mahabbet yoğ ise
Yire geçsün n'ideyin gencini ben Kârûnun”
Hayretî G.215 B.3 s.267
- “Dahî Kârûn ile hâk-i siyehde
Ne denli var ise ey bî-amân genc”
Hayâlî G.37 B.8 s.102
- “Reh-güzerdür bu fenâ bunda mukîm olmadı kes
Olsa Kârûn gibi mâlı hem anun `ömri çü Nûh”
Yahyâ Bey G.45 B.3 s.309
- “Adet-i Hârûnı gözle san`at-ı Kârûnı ko
Defter-i dünyâda bâkî yok ser-â-ser fânidür”
Yahyâ Bey G.99 B.5 s.343
- “Fakr ile fahr eylerüz Kârûna taklîd itmezüz
Sâlik-i râh-ı Resûlüz mâlik-i mâl olmazuz”
Yahyâ Bey G.175 B.4 s.392
- “Taleb-i tâ`ati bâlâya sürer `Îsâyı
Sebeb-i gafleti ednâya çeker Kârûnı”
Yahyâ Bey G.461 B.6 s.62
- “Rif atinden halkı alçağa çeker dest-i günâh
Şirret-i şeytâmı dinle kıssa-i Kârûna bak”
Yahyâ Bey G.203 B.4 s.409
- “Kendüni itme Kârûna ümmet
`Aynuna alma mâl ü menâli”
Yahyâ Bey Mus.1/5 B.4 s.138
- “Dimâğ-sûzî-i hayret bu kara mâni` diyen
Muvâfık-ı `amel-i kimyâ-yı Kârûnum”
Nâ'ilî G.243 B.3 s.261
- “Kârûn gibi emvâli yerlere geçsün
Ol kim çalışur cem`-i hazâyin deyü her dem”
Vehbî Trc.B.1/5 B.4 s.237

Şâir, zenginlik sahibi olup da cimrilik eden, fakir ve yoksulları düşünmeyenler için beddua ederek; Kârûn gibi yerin dibine geçmesini istiyor. Bu tipler Kur`ân`da da; “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, öksüzü iter, kakar. Yoksulu doyurmaya ön ayak olmaz.”³⁸, “Mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlerin vay haline!”³⁹

Kârûn kelimesi şiirimizde sevgiliye ait unsurlarla birlikte de ele alınmıştır. Âşık sevgiliyle bir anlık sohbetin bütün dünyanın zenginlikleriyle bir olduğunu, ömrünün uzadığını düşünür. Bazen âşık, sevgili yüzünden çektiği gam ve kederin

³⁸ Kur`ân-ı Kerim; Maun Suresi 107/1-3.âyetler; Bkz. Yazır, (?): c.9, s. 500.

³⁹ Kur`ân-ı Kerim; Hümeze Suresi 104/ 1-2.âyetler; Bkz. Yazır, (?): c.9, s.438.

çokluğu ile kendini Kârûn'a benzetir. Âşık, döktüğü göz yaşının çokluğu ile kendini Kârûn olarak görür.

“Hûblarun sohbetine şükrâne
Genc-i Kârûn u `ömr-i Nûh idelüm”
Şeyhî G.122 B.3 s.218

“Sen Mesîhâsun u ben genc-i gâmınla Kârûn
Senden ayırmağa durdı felek ey mâh beni”
Necâtî Beg G.618 B.2 s.426

“Göreyin yirlere geçsün sirişküm ey felek-rif ât
Bulınmaz haddi vü pâyânı hergiz mâl-i Kârûndur”
Zâtî G.445 B.3 s.445

“Çeşümü eşk ile genc-i dürr-i meknûn itdün
Merdüm-i çeşümü ihsân ile Kârûn itdün”
Fuzûlî G.167 B.1 s.211

Şâir, sevgiliye seslenerek, duyduğu sevginin ızdırabıyla düştüğü durumu Kârûn mefhumuyla dile getiriyor. “Gözümü göz yaşı ile bir değerli inci hazinesi yaptın. Göz bebeğimi bu ihsanıyla Kârûn gibi zengin ettin.

“Sîm-i eşkim neme yarar nazâr itmez ana yâr
Yire geçsün nideyin genci imiş Kârûnun”
Hayâlî G.270 B.4 s.182

Şâir, övmek istediği kişiyi cömertliği ve gönül zenginliği ile Kârûn'un zenginliğine benzetmiş.

“Bir sahîdür ki kaçan düşmân ana olsa mutî`
Mâl-ı Kârûnı virür düşmânına mâ-hazarı”
Yahyâ Bey K.7 B.28 s.43

“İderdi harc-ı esâsına sarf anı mi`mâr
Kifâyet eylese nakd-ı hazâ'in-i Kârûn”
Nefî K.58 B.7 s.243

“Kârûn odur ki servet-i fakr u fenâ anı
Müstağnî-i tecemmül-i mâl ü menâl ider”
Nâ'ilî K.1 B.36 s.23

“Olursa her biri sâhib-defîne-i Kârûn
Yine metâ`ı bu mahzende müste`âr kalur”
Nâ'ilî K.2 B.11 s.25

“Bu kesret-i zer u sîmi göreydi şimdi eger
Yere geçer idi şerm u hicâbdan Kârûn”
Enderûnlu Fâzıl Kıt`a 9 s.20

Şâir, sonbahar mevsimi ile Kârûn arasında bağ kurarak tabiat unsuru olarak kullanmış. Yaklaşan kış mevsimi, başlayan kavurucu soğuklar ağaç yapraklarını sarı

renge boyayarak âdeta altın rengine benzetmiş. Bu da Kârûn'un hazinelerini andırır olmuş.

“Ferş-i çemende her biri zer yasadanub yatur
Kıldı hazân gedâları Kârûn ile karîn”

Nev'î G.371 B.5 s.451

12- TEVRAT-ZEBÛR

Zebûr, Salmos olarak da anılır. Zebûr, Hz.Dâvûd'a indirilmesine rağmen Yahûdî geleneği içinde yer aldığı ve Tevrât'ın bir bölümü olduğundan aynı başlık altında ele aldık.

Tevrât, Hz.Mûsâ'ya indirilen, Yahûdîlik dîninin kutsal kitabıdır. Hz.İbrâhîm'den başlayarak, Hz. Mûsâ'nın ölümüne kadar olan Yahûdîlik târihini anlatır. Beraberinde emir ve yasaklar da yer alır. Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye gibi bölümlerden oluşur.

Kur'ân'a göre Tevrât, İncil gibi tahrife uğramıştır. Tevrât içindeki bazı konular ve bilgiler de bunu göstermektedir.⁴⁰

Edebiyatta Tevrât kavramı genellikle sevgili ile ilgili unsurlarla, tasavvufî unsurlar birleştirilerek hayal unsuru olarak kullanılmıştır. Tevrât, Zebûr ve İncil kaynağı vahiy olan kitâplardır. Şâir, sevgilinin yüzünü sözü edilen ilâhî kitâplara benzetiyor. Âdeta kitâpları yüzün tefsiri olarak görüyor. Maddî aşktan ilâhî aşka ulaşıyor. Tasavvufta yüz, tevhidin remzidir.

“Hatun neler yazar cânâ benüm alnumda kim bilür
Diyemez ki bîzârem bu Tevrât-ı muharreften”

Kadı Burhâneddîn G.55 B.4 s.157

“Ey can gibi sevilen güzel, hattının alnıma neler yazdığını kim bilir? Bu tahrif edilmiş, değiştirilmiş Tevrât'tan bıktım diyemiyorum ki.” İfadesinde şâir, sevgilinin yüzünü sade, temiz ve doğru farzetmekte, bu yüze gelen, yüzü kaplayan

⁴⁰ Pala, 1989: s.493; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmrân Suresi 3/ 3-4,48,65,93; Mümin Suresi 40/53. âyetler; Yazır,(?): c.2,s.295; c.6, s.529.

hattı ise tahrif edilmiş Tevrât'a benzetiyor. Ama yine de bu yazıdan bezemiyor. Sevgilinin yüzünü hat kapladığı halde ona karşı olan tutkusundan vazgeçemiyor. Bunu Tevrât'ın tahrif edilme özelliğinden faydalanarak ortaya koyuyor.⁴¹

“Dilberindür cennet ü gılmân hûr
Vechidür Tevrât u İncil ü Zebûr”

Nesîmî Ty.79 M.3-4 s.398

“Ünzilet fi'n-nebiyyi ve'l-İncil
Kütibat fi'z-Zebûri ve't-Tevrât”

Nesîmî G.31 B.21 s.94

“Ey sıfatun kul hüva'llâh ve'y cemâlün Fâtiha
Uşta Furkân uşta Tevrât uşta İncil ü Zebûr”

Nesîmî G.39 B.2 s.100

“Tevrât u İncil ü Fûrkân kamu hüsnün sıfatı
Bu sözünün şerhi nedür âyet-i şeytân ne bilür”

Nesîmî G.40 B.3 s.101

“Kırpigün Tevrât u İncil ü Zebûrun şerhidür
Dört kitâbun ma'nîsi seb'al-mesânî kandadır”

Nesîmî G.118 B.3 s.149

“Levh u Tevrât u Zebûr İncil ü Fûrkân u suhûf
Hem kelâm-ı nâtikum hem rıkkınun menşûrüyum”

Nesîmî G.240 B.18 s.222

“Hem levh-i Tevrât u Zebûr İncil ü Fûrkân u Suhûf
Hem ben kelâm-ı nâtikum hem cem`-i Kur'ân gelmişim”

Nesîmî G.254 B.2 s.232

“İnanmaz âh kâfir mâcerâ ihlâsuma Vehbî
Yemin itsem öpüb İncil ile Tevrât-ı Mûsâyı”

Vehbî G.49 B.7 s.225

Âşık, İncil ve Tevrât üzerine yemin etmesine rağmen, sevgilinin duyduğu aşka inanmamasından şikâyetçidir. Sevgili kâfir olarak nitelendiğine göre, âşığın İncil ve Tevrât üzerine yemin etmesi yadırganmamalıdır.

“Müfesser eyleye Şeyhî Zebûr-ı Dâvûdı
Rivâyet itse yüzün mushafından âyetler”

Şeyhî G.60 B.6 s.156

“Ahmed idelden Zebûr-ı `aşkunı cânına nakş
Nağme-i Dâvûd ile âvâzını dem-sâz ider”

Ahmed Paşa G.99 B.5 s.188

Genellikle ilâhî kitâpların hepsi birlikte zikrediliyor. Aynı zamanda ortak özellikleri ortaya konuluyor. Zebûr'un tek başına anıldığı durumlarda Hz. Dâvûd'a

⁴¹ Ali Alpaslan,(1977): *Kadı Burhâneddîn Divânı'ndan Seçmeler*, K.B. Ankara, s.158.

yer verilerek, Zebûr'u okuyuşu ile Allâh âşığının Allâh'ı anarken çıkardığı iniltilerle benzerlik kuruluyor.

“Erbâb-ı riyâ şimdi gûş eylemez isterse
Dâvûd lisânından âyât-ı Zebûr olsun”

Nâ'ilî G.265 B.5 s.271

Zebûr mefhumu yine diğer mefhumlar gibi sevgili ile ilgili unsurlarla birlikte ele alınmış.

“Mutrib dem-i Dâvûd ile Ahmed Zebûrın başlamış
Sâkî zamânun Hızırısın şol çeşme-i hayvânı sun”

Ahmed Paşa G.223 B.9 s.266

“MıZRâb-ı ûd-ı şevk iken bülbülün dili
'Aşkum Zebûrunu okuyamaz dili çalar”

Necâfî Beg G.133 B.3 s.210

“Dün ser-âgâz eyledi meclisde yâr
Sanasın kim okudu Dâvûd Zebûr”

Muhibbî G.497 B.2 s.180

Zebûr mefhumunun övgü unsuru olarak kullanıldığını aşağıya aldığımız

beyitlerde görmek mümkündür.

“Her bir söz ehli nağme-i Dâvûdu sâz ider
Sözün var ise Şeyhî Zebûrundan ezber it”

Şeyhî G.9 B.7 s.105

“Egerçi hâmeye el urmadın elinde idi
Hat-ı betâlet-i İncîl ü nesh-i harf-i Zebûr”

Fuzûlî K.2 B.19 s.30

Zebûr kelimesi Hz.Muhammed'in övülmesi amacıyla kullanılmış. Ümmi olmasına rağmen Hz.Muhammed, bütün ilâhî kitâpları hükümsüz kılacak bir kitâpla, Kur'ân'la peygamber olarak gelmiştir. Beyitte bu olay hatırlatılıyor.

13- DÂVÛD

Dâvûd-ı hoş elhân, Nağme-i Dâvûd gibi ifadelerle anılan Hz.Dâvûd, İsrâiloğullarının peygamberlerindedir. M.ö. 1015 ile 975? Yılları arasında yaşamış ikinci İsrâil hükümdarıdır. Küçük yaşta Samuel peygamber tarafından İsrâil hükümdarı olarak takdis edildi. Filistinlilerin kralı olan Câlût'a karşı savaştan Tâlût'un ordusunda bulundu. Câlût'u sapan taşı ile vurarak öldürdü. Onun kral

olacağını öğrenen rakiplerinin, aleyhinde çeşitli suikastlere girişeceğini öğrenince, düşmanları olan Filistinlilere sığındı. Rakiplerinden olan Saul'un ölümü üzerine Yahuda kabilesine kral seçildi. Kudüs'ü alarak başkent yaptı. Yahûdîlerin yasa levhalarını oraya taşıdı. Dâvûd peygamber kırk yıl hükümdarlık yaptı.⁴² Krallık ile peygamberliği birlikte yürütmüştür. Kudüs onun zamanında İsrâiloğullarının eline geçmiştir. Dini hükümler içermeyen, çeşitli nasihatler yer alan Zebûr O'na indirilmiştir. Dini hükümler taşımadığı için Dâvûd, Hz.Mûsâ şeriatı ile hükmetmiştir.

Kur'ân'da da ondört yerde anılan Hz.Dâvûd, sesinin güzelliği ile tanınır. Dâvûd'a öyle güzel bir ses, öyle şanlı bir edâ verilmiştir ki, akşam sabah tesbih ettikçe onun sesine bütün dağlar ve kuşlar katılırlar, çınlar öterlerdi. Demek ki güzel sesle, nağmeler Dâvûd'un özel bir üstünlüğü, kuşları dahi başına toplayan bir mucizesi olmuştu. Bu mânâ iledir ki, Dâvûdî ses meşhurdur.⁴³ Efsaneye göre bir defasında Dâvûd'un sesinin etkisiyle binlerce kişi ölmüş, akan sular durmuş, uçan kuşlar düşmüş, ağaçlar secde etmiş, vahşi hayvanlar uysallaşmış ve dağlarla taşlar dağılmıştır.⁴⁴ Şâir ve mûsikişinas olduğu, mizmar adlı çalgıyı çok iyi çaldığı rivâyet edilir. Zebûr okurken herkes susup onu dinler, dinleyenlerden bazıları kendinden geçip ölmüş. Bu yüzden gür ve tok sese Dâvûdî ses denilegelmiştir.⁴⁵

Hz.Dâvûd'un meşhur bir yönü de eliyle demiri yumuşatması, şekil vermesi, çok güzel ve sağlam zırhlar yapmasıdır. Onun bu yönü Kur'ân'da ifadesini şöyle bulur: "Ve ona demiri de yumuşattık."⁴⁶

Edebiyatta da güzel sesi, demiri eritmesi, zırh yapması ve Zebûr okuması gibi yönleriyle anılır.

Hz.Dâvûd yukarıdaki yönleriyle anılırken tasavvufî, sevgili, tabiat ve övgü unsuru olarak kullanılır.

"Çeng-i nevâyı koma ki yumşana gönli
Tağları inletmedi mi nağme-i Dâvûd"

Kadı Burhâneddîn G.54 B.2 s.23

⁴² Larousse, 1973: c.8, s.422.

⁴³ Yazır, (?): c.6, s.353.

⁴⁴ Larousse, 1973: c.8, s.422.

⁴⁵ Pala, 1989: s.122.

⁴⁶ Kur'ân-ı Kerim; Sebe Suresi 34/10. âyet; Bkz. Yazır, (?):c.6, s.354,465.

Müziğin gönlü okşayan özelliğinden söz ediliyor. Güzel ses ve âhenkli söz insan gönlünü yumuşatır. Bunu göz önünde bulunduran şâir, gönle hoş gelen âhenkli sözler dinlemeyi öneriyor. Sözlerini doğrulayıcı örnek olarak ta Dâvûd peygamberin dağları inleten sesi hatırlatılıyor.

“Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekerıyyâ Şu' ayb
Mûsî mest u `İsî mest u Ahmed-i Muhtâr mest”
Nesîmî G.22 B.14 s.86

“Ahmed idelden Zebûr-ı `ışkını cânına nakş
Nağme-i Dâvûd ile âvâzını dem-sâz ider”
Ahmed Paşa G.99 B.5 s.188

“Erbâb-ı riyyâ şimdi gûş eylemez isterse
Dâvûd lisânından âyât-ı Zebûr olsun”
Nâ'ilî G.265 B.5 s.271

Samimi bir sevgiyle Allâh'ı seven, gösteriş ve ikiyezlülükten uzak kalarak kullukta bulunan, gerçekten Allâh'ın rızasına ulaşır, veli kulları arasına girer. Bu şekilde ilâhî aşkın esrarı ile sarhoş olur. Artık benliğinden uzak, kendini tüm âlemle birlikte hareket eden varlık olarak görür.

“Eyâ sâhib-i nefes-gûş sadâ-yı cângüdâzınla
Dil-i Dâvûdı mest eyle düşür `aşkınla sahrâya”
Enîs Dede K.1 B.25 s.9

“Acebdür `aşkı yolu kim nigârın zülfi derdînden
`Asâ Mûsâ düzetmişdür zırh Dâvûd edinmişdür”
Şeyhî G.28 B.2 s.124

Âşk, insanı sarhoşluk içinde perişan eder. Sevdiğinden ayrı kalan bu duyguyla çaresizlik içinde sahralara düşer. İşte bu durumu bilen Hz.Mûsâ, kendine değnek; Hz.Dâvûd ise zırh yaparak aşk derdiyle düşebilecekleri böyle bir durum için önlem almışlardır. Beyitte bu düşünce açıklanırken Hz.Dâvûd'un demiri işleyerek zırh yapma özelliği hatırlatılıyor.

“Mutrib dem-i Dâvûd ile Ahmed Zebûrın başlamış
Sâkî zamânun Hızırın şol çeşme-i hayvânı sun”
Ahmed Paşa G.223 B.9 s.266

“Saçını çöz ki zırh adın anmaya Dâvûd
Gözünü süz ki takınmaya erdevân hançer”
Necâtî Beg K.7 B.2 s.61

Güzel ses Hz.Dâvûd'un sesine, sevgilinin saçları da Dâvûd peygamberin yaptığı zırhlara benzetiliyor. Zırh, siyah ve metal tellerden örülmek suretiyle yapılır

ve vücudun bütünü kaplar. Sevgilinin bedenini kaplayan saçlar da siyah olduğundan zırhı andırır.

“İderler mahfilinde cem` olub elhân-ı Dâvûdî
Bu gün Kur`ân okunmak anda hatm olmuşdurur mahzâ”
Nev`î K.4 B.9 s.17

“Dün ser-âgâz eyledi meclisde yâr
Sanasın kim okudu Dâvûd Zebûr”
Muhibbî G.497 B.2 s.180

“Her bir söz ehli nağme-i Dâvûdî sâz ider
Sözün var ise Şeyhî Zebûrundan ezber it”
Şeyhî G.9 B.7 s.105

“Şevk-i `avvâd nedür zemzeme-i `ûd nedür
Böyle dilde eser-i nağme-i Dâvûd nedür”
Mezâkî G.66 B.1 s.321

“Sultân-ı `ahd ki görünür sende mâsadak
Dâvûd guft-gûsu Süleymân emîn ile”
Nâ`ilî K.28 B.30 s.111

“Güft-gûy-ı nigeht itse ne kadar `âşık-ı lâl
Tende her mûyî yine nağme-i Dâvûd eyler”
Nedîm-i Kadîm G.8 B.4 s.114

“Sevgilinin bakışlarının dedikodusu, âşığı her ne kadar dilsiz ederse etsin, yine de onların vücudundaki her kılı, Dâvûd gibi nağmeler söyler.” Derken şâir, Dâvûd mefhumlarını sevgili ile birlikte ele almış.

“Olmasa leşker-i Dâvûda zâhir imdâdun
Seyf-i nusrat ile kılmaz idi katl-ı Tâlût”
Enderûnlu Fâzıl Na`t 5 B.9 s.12

“Dâvûd idemez şîve-i güftârla bahs
Kimse idemez Ahmed-i Muhtarla bahs”
Esrâr Dede R. s.136

“Mu`cizi bir gülşen-i pâkîzedür kim istese
`Andelib ol gülşene Dâvûd-ı hoş-elhân olur”
Fuzûlî K.7 B.24 s.41

“Çekdi âvâze-i Dâvûdunu her bülbül-i mest
Yed-i beyzâsını `arz eyledi gül Mûsâ-vâr”
Hayâlî K.2 B.4 s.29

Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi kimi şâirler de güzel sesiyle insanı mest eden bülbülün ötüşü ile Hz.Dâvûd’un güzel sesi arasında ilgi ve benzerlik kurarlar.

“Seyr eylemedi cümle makâmâtını `arşun
Dâvûd nebî olmuş idi gerçi hoş-âvâ”
Yahyâ Bey K.1 B.52 s.21

“Avâzeyi bu `âleme Dâvûd gibi sal

Bâkî kalan bu kubbede hoş bir sadâ imiş”

Bâkî G.218 B.3 s.234

“Tesbîhini eylerdi `ibâd-ı heyâkilde

Bâ-nağme-i Dâvûdu bâ-ergân u kîtârâ”

Esrâr Dede G.10 B.15 s.40

Hz.Dâvûd zırh yapması yanında güzel sesi ve Zebûr okumasıyla anılır. Beyitlerde gördüğümüz kadarıyla Dîvân şâirleri onun güzel sesiyle Zebûr okuması üzerinde daha ağırlıklı durmuşlardır. Bütün güzel sesler şâire hemen Dâvûd peygamberi hatırlatmıştır. Dîvân şâiri Hz.Dâvûd gibi güzel şiirler yazarak, hoş giden sözler söyleyerek insanların gönlünde asırlarca yaşama emelindedir.

14- HÂRUN

Hz.Mûsâ'nın büyük kardeşidir. Konuşma konusunda zorlanan Hz.Mûsâ'ya yardımcı kılınmıştır. Hz.Mûsâ Tûr Dağ'ında iken yerine kardeşi Hârûn'u vekil bırakmıştır. Samîrî adlı kişinin aldatması ile İsrâiloğulları buzağıya tapmaya başlamışlardır. Hârûn bunu engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadı.⁴⁷

Edebiyatta tasavvufî unsurlarla ve övgü unsuru olarak kullanılır. Hz.Mûsâ'nın yanında olması, samimiyeti, Allâh'a itaatkar bir kişi olması yönleri ortaya koyulur.

“Adet-i Hârûnı gözle san`at-ı Kârûnı ko
Defter-i dünyâda bâkî yok ser-â-ser fânîdür”

Yahyâ Bey G.99 B.5 s.343

“Oldı Mûsâ ile Hârûn gibi
Fahr-ı kevneyne birâder Haydar”

Enderûnlu Fâzıl Na` t.30 B.2 s.27

“Dil-i Hârûnîde tatyîb ider sermâye-i cevrun
Kemâl-i Lutfunı izhâr idersen rûh-ı Mûsâya”

Enîs Dede K.1 B.23 s.9

Beyitlerde Kârûn, Allâh'a isyanın, kibir ve gururun sembolü; Hârûn ise itaatkâr olma ve alçakgönüllülüğün ifadesi olarak anılıyor.

⁴⁷ Bkz. Kur`ân-ı Kerîm;Taha Suresi 20/ 92-94. âyetler;Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.67.

15- SÜLEYMÂN (-İ INS Ü CÂN)

Hz.Dâvûd'un oğludur. Peygamberlik görevi yanında krallık yapmıştır. Babasının vasiyeti üzerine Kudüs'teki yarım kalmış mabedi yedi senede tamamladı. Daha sonra bir saray yaptırdı. Bunları yaparken cinleri çalıştırdığı söylenir. İnsanlar yanında cinlere ve rûzgara hükmetme yetkisi verilen Hz.Süleymân, kuşlarla konuşur onların dilini anlardı.

Başlarında bulunmadığında cinler çalışmadığı için Hz.Süleymân bastona dayanarak başlarında beklerdi. Böyle bir bekleme anında vefat eder. Bastona giren bir ağaç kurdu, bastonu kemirmeye başlamış; tam inşaatın bitiminde baston kırılmış. Hz.Süleymân düşünceye kadar kimse öldüğünü anlayamamış.

Hz.Süleymân, üzerinde "İsm-i A`zam" yazılı yüzüğündeki mührü sayesinde hükümdarlığını sürdürüyordu. "Mühür kimdeyse, Süleymân odur." sözü de burdan gelmektedir.

Haberleşmek için kullandığı ve hiç yanından ayırmadığı Hüdühüd adlı bir kuşu vardı. Bir gün Hüdühüd, Hz.Süleymân'ı Saba Melikesi Belkis'tan haberdar eder. Güneşe tapan topluluk olduklarını bildirir. Hz.Süleymân Belkis'a davetiye gönderir. Belkis daveti kabul eder. Hz.Süleymân mucize olarak Belkis'ı tahtıyla beraber hava üzerinde bir anda yanına getirir. Belkis'a Allâh'ın varlığını kabul etmeyi teklif eder. Belkis devletin ileri gelenleriyle konuşarak güneşe tapmaktan vazgeçer. Daha sonra Hz.Süleymânla evlenirler.

Bir gün Hz.Süleymân, ordusuyla sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında, karıncalar beyinin diğer karıncalara; "Kaçınız! Süleymân'ın ordusu sizi ezmesin." dediğini duydu. Bunun üzerine karınca beyini yanına çağırır. O da bir çekirge butuyla Hz.Süleymân'ın huzuruna çıkar. Hz.Süleymân'ın duasıyla bereketlenen but bütün orduyu doyurur, hatta yarısı kalır. Kırk yıllık hükümdarlık devrinden sonra elli-altmış yaşlarında ölmüştür. Ülkesi Yehuda ve İsrâil adıyla ikiye ayrıldı. Kur'ân'da elli üç yerde kendisinden söz edilir.⁴⁸

⁴⁸ Bkz.Kur'ân-ı Kerîm;Sebe Suresi 34/12-21;Neml Suresi 27/15-44;Sâd Suresi 38/30-40.âyetler.

Klasik edebiyatımızda Hz.Süleymân, mûcizeleri, yukarıda anlatılan olaylara telmihlerle anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Süleymân'dan bahsedilir. Sevgiliye Süleymânlık yakıştırıldığında ihtişam ve sultanlıktan söz edilir. Karınca aczin, Süleymân ise iktidar ve gücün timsali olarak verilmesi yanında, karıncanın Süleymân'a akıl ve öğüt vermesiyle yer alır. Şâir, özellikle kasidelerde övdüğü sultanları Süleymân olarak nitelerken, kendisini karınca kadar âciz ve hâkir görür.⁴⁹

a- Taht, Mülk, Hatem, Mühür Unsurlarıyla Ele Alınışı

Hazreti Süleymân'ın mühür olarak kullandığı yüzüğünün kaşında, birbirlerini aynı yerden ve tersine kesen aşağılı ve yukarılı iki müsellesten meydana gelmiş altı köşeli bir şekil bulunduğu; ortasında da “İsm-i Âzâm” ın yazılı olduğu, bu sayede onun cinlere, şeytanlara, devlere hükmettiği, nitekim bir gün bu mührün, parmağından denize düşmesi üzerine, evvelce kendisine baş eğen mahlukların, emrini dinlemedikleri; nihâyet bir balığın karnından çıkması üzerine tekrar parmağına geçirdiğinde hükmünün yeniden yürümeğe başladığı, tılsımlı hassaları bulunan şekildeki altı ucun İbrâhîm, İshak, Ya`kûb, Mûsâ ve Dâvûd peygamberlere işaret olduğu, ucu yukarı gelen müsellesin de onun tecellisi olan kâinatı gösterdiği rivâyet edilir. Bu şeklin, tesirine inanılan muskalara konulduğu, İslâm camiasında teberrüken bazı mezâr taşlarına da kazıldığı, Kadîrî taclarının üstüne dikilen ve “gül” adı verilen keçe parçasının ortasına da işlendiği görülür.⁵⁰

Bu nedenle hükümdarlığın alameti olan taht, mülk, mühür, hatem kavramları da Hz.Süleymân'la birlikte ele alınmıştır. Şâir bu mefhumları çeşitli amaçlarla hayal unsuru olarak kullanır.

⁴⁹ Pala, 1989: s.447.

⁵⁰ Kürkçüoğlu, 1973: s.20.

Bkz. Ali.N.Tarlan,(1985): *Fuzûlî Divânı Şerhi*, K.T. B. Ankara, c.2, s.158-159.

a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

İlâhî aşka düşen insan içinde bulunduğu duygularla sarhoş olur. Bu sarhoşlukla kendini dünyanın hükümdarı olarak görür. Dünyayı, mal ve zenginliği küçümser.

“Ne nisbet ola taht-ı Süleymâna karınca
Karınca olan câna Süleymân ele gelür”

Kadı Burhâneddîn G.385 B.4 s.155

“Ağzun u kaşun gözün mühr-i Süleymân deprenür
Şol mühür delüsiyem k'andan Süleymân deprenür”

Kadı Burhâneddîn G.463 B.4 s.183

“Yûsuf oturdı tahtına iş bu gönül şehrinde pes
Dive perfiye ben dahî mühr-i Süleymân virmişem”

Kadı Burhâneddîn G.1056 B.4 s.410

“Hem hatem anun elinde fermân
Ya`ni ki benem bu gün Süleymân”

Nesîmî Mes.1 B.37 s.55

Mühür kimin elindeyse ferman da onun elindedir. Dolayısıyla (her ikisine sahip olan) Süleymân benim. Şâir, “Mühür kimdeyse Süleymân odur.” atasözünü hatırlatıyor. İlâhî aşk mührünü taşıdığına göre Hz.Süleymân gibi artık tüm varlıklara hükmünün geçtiğini düşünüyor.

“Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekeriyâ Şu`ayb
Mûsî mest u `İsî mest u Ahmed-i Muhtâr mest”

Nesîmî G.22 B.14 s.86

“Çün Süleymân hatemi buldı
Bes ana cinn ü ins rağbetdür”

Nesîmî G.105 B.22 s.141

Gerçek sevgiye, yani Allâh sevgisine ulaşan mutasavvıfa dünyada yaratılan herşey tâbi olur, onun hizmetine koşar. Bu makama eriştiğine inanan şâir, kendini Süleymân'a benzetiyor.

“Bulmuşum mülk-i Süleymân genc-i Kârûnı dahî
Fazl-ı Hakdan çün visâlün mülk ü mâlı bendedür”

Nesîmî G.140 B.9 s.162

“Hem benüm Belkıs-ı devrân ins ü cinn ü vahş u tayr
Hem Süleymânüm hem anun hatem-i düstûrüyüm”

Nesîmî G.241 B.25 s.224

“Hem Süleymânüm hem anun milketi lâ-yenbağî
Hem Süleymânün kuşu hem hatemün destûrüyüm”

Nesîmî G.240 B.21 s.222

“İsînün aslın bilen Meryemdedür
Hem Süleymân hikmeti hatemdedür”
Nesîmî Ty.80 M.1-2 s.398

“Barmakda hatemine kılsa nazar Süleymân
Ağzında kalayidi barmak niteki hatem”
Şeyhî K.8 B.16 s.49

“Bakma ana ki mûrçeyem âciz ü za`îf
Bahtımı gör ki taht-ı Süleymâna irmişem”
Şeyhî Mus.3 B.4 s.76

Alçak gönüllülük ve tevazu tasavvufun temelidir. Şâir, mütevazi, alçak gönüllü olduğu için yüce makamlara ulaştığını belirtiyor.

“Yüzük urunmağ ile her kişi hem-ser olamaz
Takınur ger çü Süleymân peygamber hatem”
Necâfî Beg K.19 B.37 s.93

“Teşbîh olmasa idi Süleymân yüzüğüne
Halka Mûsâllât olmaz idi bu kadar nîşân”
Necâfî Beg K.21 B.3 s.98

“Dostum gel düşmeni höcrende mihmân eyleme
Dîv-i dînun menzîlin taht-ı Süleymân eyleme”
Hayretî G.399 B.1 s.381

İnsan nefsi kişiyi her zaman kötüye yöneltir. Dolayısı ile yok edilmesi gerekir. Tasavvufun ilkelerinden biri de nefis terbiyesidir. Bunun çeşitli aşamaları vardır. Şâir, alçak bir düşman olarak nitelediği nefsi vücutta barındırmamak gerektiğini ifade ediyor.

“Kûy-ı yârı virevüz mülk-i Süleymâna eger
Hayretî dünyede âdem degülüz ehrîmenüz”
Hayretî G.126 B.5 s.213

“Ey dil var ise möhr-i Süleymân dehâmidur
K'ana müsahhâr ins ü perî murg u mûr u mâr”
Yahyâ Bey K.10 B.28 s.54

“Pâdişâh-ı mülk-i âzâdı olan meyhârenün
Tahta-i meyhânedede taht-ı Süleymândur yeri”
Nâ'ilî G.385 B.3 s.321

Sarhoş, içkinin etkisiyle akıl muvazenesini yitirmiş; pek çok kayıttan kendini azade hisseder. Şâir, bu durumda olup ta kendini meyhâne peykesinde, Hz.Süleymân'ın tahtında padişah zannederek gülünç duruma düşen kişiyi tasvir ediyor.

“Safha-i sîneni âmâde-i feyz-i nefes it
Nakş ola mühr-i Süleymân gönülden gönüle”
Şeyh Gâlib G.325 B.2 s.107

“Kabza-i teshîre alsa cümle eşyâyı sezâ

İsm-i a'zâm mazhârı mühr-i Süleymândur gönül"
Enîs Dede G.45 B.2 s.45

b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Dîvân Şiiri'nde sevgili kavramı gerçek ve mecâzî anlamlarda kullanılır. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, zengin bir hayal unsuru ile sevgili süslenerek ifade edilir. İşte bunlardan en önemlisi de Hz.Süleymân'la ilgili sultanlık, mülk, mühür unsurlarıdır. Sevgili sultanlık makamında düşünüldüğünde Hz.Süleymân'a benzetilir. Sevgilinin dudakları mührü hatırlatır. Bunun yanında âşık aczi, kulluğu hatırlatır.

Âşık, gam ve nazm mülkünün sultanıdır ve bu Süleymânlığını dünya mülküne değişmez. Sevgili "Süleymân-ı zaman" olarak vasıflandırılır. Dudağı ile hatem arasında ilgi kurulur. Dudak üzerindeki ayva tüyleri ile karınca arasında kurulan ilginin sebebi de dudağın hatem olarak düşünülmesine dayanır.⁵¹

"Ger leb-i şîrinine bin cân baha kılsam `aceb
Hâtem-i la'lün için mülk-i Süleymândur harâç"
Nesîmî G.32 B.5 s.96

"Bir kılın kıymetini her kime sordumsa anı
Genc-i Kârûn ile bin mülk-i Süleymân didiler"
Nesîmî G.87 B.4 s.128

"Sînemün soffası sadrında hayâlîn sanasın
Tâc-ı kisrâ urunur taht-ı Süleymân geçer"
Şeyhî G.22 B.3 s.118

"Hattun ki çekti hatem-i yâkûta dâ'ire
Bir mûrdur ki mühr-i Süleymâna kasd ider"
Şeyhî G.44 B.2 s.140

"Güzellik içre hatm ide ol la'l-i hatemi
Ger nakş olursa mülk-i Süleymâna leblerün"
Şeyhî G.98 B.4 s.194

"Kasd itse nola hatem-i yâkûtuna rakîb
Bir dîvdür ki mühr-i Süleymâna kasd ider"
Ahmed Paşa G.76 B.3 s.173

"İki zülfün iki ejder gibi görüldüğü için
Orta yerinde lebün mühr-i Süleymân görünür"
Necâfî Beg G.80 B.3 s.186

⁵¹ M.Nejat Sefercioğlu,(1990): *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, K. B. Ankara, s.27.

- “Ko rüsvâ eyleme `aklı ki mühr-i mihr bânındur
Süleymân hatemini saklaya bilmezler Âsâflar”
Necâtî Beg G.91 B.4 s.191
- “Leblerün mühr-i Süleymân olduğuyçün ey perî
Her yanadan ejderhâlardur nigezbânun senün”
Necâtî Beg G.311 B.4 s.290
- “Kanı dehân-ı dost yüzük gizledikleri
Avcumda idi mühr-i Süleymân geçen gece”
Necâtî Beg G.460 B.5 s.355
- “Süleymân hatemine yokluk olmaz
Tükenmez bûsesin vârunı vire”
Necâtî Beg G.531 B.3 s.387
- ”Dehânun dürcü kim kaydın çekerler hûr-peykerler
Perîler tâ` atiyçün hatem-i hükm-i Süleymândur”
Fuzûlî .89 B.4 s.174
- “Dil ki dilbere ser-menzîl idi âhum ile
Yele virdüm adını taht-ı Süleymân itdüm”
Fuzûlî G.200 B.2 s.228

Şâir, “Gönül, bir dilberin oturduğu, konuştuğu yerdî. Gönlü yele verdim, adını Süleymân tahtı koydum.” derken sevgilinin gönlündeki yerini Hz.Süleymân'a ait unsurlarla anlatırken, maddî aşkın anlamsızlığını da dile getiriyor.

- “Olmışam diyü rakîbün mekr ü şerrinden emîn
Dâğ-ı gam sînemde san mühr-i Süleymândur”
Muhîbbî G.101 B.2 s.70

Hiz. Süleymân'ın mührü sevgilinin dudakları yanında, âşığın gönlündeki açılan aşk yaralarına benzetilir.

- “La`lün üzre hattına benler perişân olmasun
Yüz bulıcak mûrlar mühr-i Süleymânı öper”
Hayâlî G.164 B.3 s.145
- “La`lün üzre hatt-ı miskînin midür didüm didi
Mûrlardur geldiler mühr-i Süleymân öpmege”
Hayâlî G.537 B.4 s.276
- “İns ü cân vahş u tuyûr ağzuna bakarsa nola
Ey perî la`l-i lebün möhr-i Süleymân götürür”
Zâtî G.232 B.2 s.232
- “Her ehrîmen olmuş dehen-i dilbere mâyil
`Alemdede velî möhr-i Süleymân ele girmez”
Yahyâ Bey G.179 B.2 s.394
- “Cân gibi la`l-i lebüni ehrîmenlerden sakın
Ey perî möhr-i Süleymân gibi olmuşdur be-nâm”
Yahyâ Bey G.255 B.4 s.442
- “Dilleri hatem-i la`lünle Süleymân eyler

Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsâf-ı `ışk”

Cevrî G.135 B.4 s.231

“La`li bir mühr-i Süleymânîdür
İns ü cân bende-i fermânîdur”

Enderûnlu Fâzıl Mes.1 B.178 s.10

“Müher-i lebüni küşâd itse
Hâtem orada sanur Süleymân”

Esrâr Dede G.194 B.21 s.105

c c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı

Daha önce incelediğimiz konularda, Dîvân şâirlerinin zaman zaman başkalarını övme ihtiyacı duyduklarını ve kendi üstünlüklerini ön plana çıkarıp övündüklerini; bunu yaparken çeşitli hayal unsurlarından, bazı dînî mefhumlardan yararlandıklarını belirtmiştik. Hz.Süleymân'la ilgili kavramların da birer övgü unsuru olarak kullanıldığını aşağıya aldığımız örneklerde görüyoruz.

Şâir, öveceği kişiye Hz.Süleymân yakıştırmasında bulunur, onu Hz.Süleymân'a ait özelliklerle tavsif ve taltif eder. Hatta kimi zaman şâir, devrin padişâhını zamanın Süleymân'ı diye niteler. Örneklerde Hz.Süleymân'la ilgili kavramlarla daha çok padişâhların övüldüğünü görüyoruz.

“Tâ Süleymân nebî oldı cihânda pâdişâh
İns ü cinn u tuyûr fermân idi bâ-hükmi-i şâh
Hâteminün nakşına yazdı bu ismi şol ilâh
Lâ-fetâ illâ `Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-fekâr”

Nesîmî Mur.9 s.367

“Karıştı mâr ile mûr u barıştı âdem ü div
Erişti eline çün hatem-i Süleymânî”

Şeyhî K.14 B.17 s.67

“Şol Süleymân ki möhri hatemini
Kâr-fermâ-yı ins ü cân buldun”

Ahmed Paşa K.25 B.15 s.75

“Tutalum öyküneler kani cihângirliği
Bir midir mühr-i Süleymân ile benzer hatem”

Necâtî Beg K.19 B.38 s.94

“Perî yüzlü güzeller hep senün ağzına bakarlar
Begüm sana Süleymânlık müsellemdür bu hatemden”

Necâtî Beg G.403 B.4 s.330

“Hak iki `âdil Süleymân hâkim itmiş `âleme
Evvel ü âhir kılub sırr-ı `adâlet âşkâr”

“Ol Süleymânun şükûhu dîve salmış rüstâ-hîz
Bu Süleymân savleti küffârı itmiş hâk-sâr”

“Ol Süleymâna mehalli `azmde mahmîl hevâ
Bu Süleymâna zamân-ı rezmde mahkûm nâr”

“Alemün vasfın Süleymân mülki dirlerse n'ola
Çun Süleymândan Süleymâna kalıpdur yâdgâr”

Fuzûlî K.11 B.57-60 s.54

“Süleymân mesnedinden dîv-i güm-reh rağbetin kesdün
Denizde hatem-i hükm-i Süleymândan haber virdün”

Fuzûlî G.165 B.4 s.210

Fuzûlî'ye ait beyitlerde Kanûnî Sultan Süleymân, Hz.Süleymân'la karşılaştırılarak övülüyor. Son beyitte ise; “Süleymân makamına hile ile geçen yolunu kaybetmiş şeytana halk tarafından gösterilen rağbet ve hürmete son verdin. Süleymân'ın yüzüğünü çalan devin hilesine o yüzüğü denizde bir balığın karnından çıkararak son verdin, o peygamberi yine eski tahtına oturtun.”⁵² Başka bir ifadeyle küfrün hakimiyetine son vererek İslâm'ı hakim kıldın ifadelerinde Hz.Süleymân ile Kanûnî Sultan Süleymân'ın özellikleri daha bir kuvvetle belirlenmiş.

“Dünyâda bulduğu nâm u nişân ile şeref
Sînede mühr-i Süleymân götürür her dînâr”

Hayâlî K.2 B.14 s.29

“Pâdişâhum kendüne ehl-i kemâli kul idün
Sen Süleymânsun sana yâr olmasun her ehrîmen”

Usûlî K.4 B.25 s.71

“Ol Süleymân ki dîv alırsa mülk-i hatemün
Nice bin İskender ü Dârâb fermânındadır”

Usûlî G.26 B.6 s.122

“Bir Süleymân-ı civân-baht-ı bülend-ahterdür ol
Kim zamân-ı devletinde oldu ins ü cân Murâd”

Mezâkî G.51 B.4 s.312

“Bu hatem-i nev-nakş-ı tabî`atle Mezâkî
Geç tahtuna nazma Süleymân-ı zamân ol”

Mezâkî G.294 B.9 s.464

“Sütüde Âsâf-ı zî-şân ki fahr eyler vücûduyla
Süleymân u sipâh u taht u mülk ü efser ü hatem”

Nef î K.39 B.8 s.174

⁵² Tarlan, 1985: c.2, s.158.

- “Bir mülûku gül-sitândur nûsha-i gülzârı kim
Câ-be-câ mühr-i Süleymân resmidür ana nişân”
Nef î K.52 B.25 s.224
- “Pâdişâhum seni Hak husrev-i zî-şân itmiş
Lâyık-ı saltanat-ı taht-ı Süleymân itmiş”
Nâ'îlî K.9 B.1 s.49
- “Tâ ki te'yîd-i Hûdâ virmek için mülke nizâm
Bir şeh-i `âdili hatemle Süleymân itmiş”
Nâ'îlî K.9 B.34 s.51
- “Ne Süleymâna nasib oldu ne İskendere lîk
Re'y ü tedbîrde zâtun gibi sadr-ı ekme!”
Nâ'îlî K.19 B.20 s.86
- “Yaraşur ana Süleymân-ı hakîkat dir isem
Halka-i çarh benân-ı dilinün hatemidür”
Cevrî K.1 B.10 s.61
- “Saltanat devrinde buldı devlet-i İskenderi
Memleket virse n'ola mülk-i Süleymândan nişân”
Cevrî K.9 B.8 s.77
- “Oldı bir memleket-ârâ-yı Süleymân kadre
Hâtem-i pâdişeh-i mülk-i cihân erzânî”
Cevrî K.21 B.2 s.97
- “Sadr-ı sâhib-hatem ol mesned-nîşîn-i dâverî
Virdi devr-i devleti `ahd-ı Süleymândan nişân”
Cevrî K.22 B.5 s.101
- “N'ola başdan başa mülk-i cihânı eylese teshîr
Ki tevkî`inde var hasiyet-i mühr-i Süleymânî”
Cevrî K.44 B.3 s.139
- “Sa`âdetle bu kasr-ı dil-küşâyâ eyledi bünyâd
N'ola hem-pâye olsa kadr ile taht-ı Süleymâna”
Cevrî Tr.6 B.2 s.287
- “Böyle bir Âsâfa Süleymân-veş
Anı tevfik idub cenâb-ı Hûdâ”
Neylî Tr.17 B.39 s.158
- “Nişân-ı câhına ins ü perî münkâd olub dâ'im
Mûsâhhar eyleye mühr-i Süleymân gibi dünyâyı”
Neylî K.24 B.9 s.35
- “O şeh-i ekremi devletle Süleymân-âsâ
Kıldı bir Âsâf-ı zî-şâna muvaffak Mevlâ”
Neylî K.26 B.18 s.38
- “Zât-ı kudsîye-i şâhânesine hakkâ kim
Her bir engüştüne bir mühr-i Süleymân şâyân”
Enderûnlu Fâzıl K.11 B.28 s.25
- “Mâlik-i bahr u ber ol şâh-ı Süleymân-kadri
Kıldı bir Âsâf-ı yektâ-yı muhît-i ma'nâ”
Fitnat Hânım Tr.10 B.3 s.15

d d. Tabiat Unsurlariyla Kullanılışı

Şâir, gül bahçesindeki gülleri Süleymân'ın mührüne benzetir.

“Gülşenün her kıt'ası mühr-i Süleymân nakşıdur
Yaraşur şâh-ı gülün tahtın götürse rûzgâr”

Nev'î K.15 B.2 s.50

b. Mûr, Karınca İle Ele Alınışı

Dîvân Şiiri'nde Hz.Süleymân'la ilgili geçen unsurlardan biri de karıncadır. Bir gün Süleymân peygamber düşmanlarıyla savaşmak için giderken yolu bir dereye uğrar. Orada karıncalar vardı. Karıncaların beyi, karıncalara “Deliğimize girin de sizi Süleymân'ın askeri çiğnemesin.” derken Süleymân peygamber bunu duyup gülümsedi ve attan inerek karınca beyini huzuruna çağırdı. Bey de bir çekirge budu olarak Süleymân peygambere götürdü. Hz.Süleymân bu beyden kendisine öğüt vermesini istedi ve ondan bir çok nasihatler aldı. Süleymân Peygamber'in duasının bereketiyle bu but çoğaldı ve askeri, yarısını yiyerek doydu. Kalanını da karıncalara verdi. Hz.Süleymân, karıncalar beyi ve karıncalarla vedalaşarak yoluna devam etti.⁵³

Dîvân şâirleri bu olaydan yararlanarak, karınca ve Süleymân peygamberi tezâd unsuru olarak kullanagelmışlerdir. Karınca güçsüzlüğü, fakirliği; Süleymân da kudreti, saltanatı ve zenginliği temsil eder.

a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Tevazu, tasavvufî düşüncenin esasıdır. Bu konu işlenirken Hz.Süleymân ile karınca kıssası örnek gösterilir. Ayrıca âciz ve zayıf durumda iken sabreden karıncanın, sabrının neticesi olarak Hz.Süleymân'ın lûtfuna mazhar oluşu hatırlatılarak Tasavvufun diğer önemli bir ilkesi olan sabrın önemi hatırlatılır.

⁵³ Çavuşoğlu, (?): s.221.

Bkz. Kur'ân-ı Kerim; Neml Suresi 27/ 18.âyet; Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.6, s.136.

“Özini mûr gördi `ışk içinde
Anunçün bir Süleymâna irişdi”

Kadı Burhâneddîn G.268 B.3 s.106

“Size bizden kamu varlıh çekürge ayağınca yoh
Cihânda ben Süleymânam karınca ger gele sizden”

Kadı Burhâneddîn G.659 B.3 s.260

“Bir mûrdur gönül neyi apara bellüdür
Pây-ı melahdan özge Süleymâna sanmagıl”

Kadı Burhâneddîn G.815 B.2 s.319

Gönül, hakim-i mutlak olan Allâh karşısında her yönüyle âcizdir. Ona ulaşmak, huzuruna varmak için yapacağı her şey önemsizdir. Ancak içinde O'nun sevgisini barındırabilir. Zira bundan başka maddî hiç bir şeyle Allâh'ın huzuruna varılamaz.

“Cândur İsârımız incinme ayağın tozuna
Tuhfe-i mûr ider çünki Süleymânı ferâh”

Adlî G.13 B.4 s.28

“Hüdhüdün Hayretini Âsâf-ı Cem-kadre yetür
Nâlesin mûrçenün sem`-i Süleymâna irür”

Şeyhî G.56 B.4 s.152

“Veh kim kemüz bu dehrün elinde karıncadan
Kuvvet bağışlamağa Süleymânımız gerek”

Şeyhî G.95 B.6 s.191

“Bin Süleymân çerisin mahv ide bir mûr gibi
Bâd-ı kahr esdüreceğ satveti dervişlerün”

Ahmed Paşa K.8 B.7 s.19

“Ey şâh-ı hüsn gözle rikâbunda kulları
Mûr-ı za`îfi görse Süleymân `inân çeker”

Ahmed Paşa G.87 B.6 s.180

“Devlet-i `aşkında umaram kapunda yer bulam
Bahtı mûra gâh olur taht-ı Süleymân `arz ider”

Necâtî Beg G.119 B.3 s.203

“Bu cihândur güzelim hüsnüne mağrûr olma
Bir zamân ola ki karınca Süleymânlığ ide”

Necâtî Beg G.518 B.2 s.381

“Teşne-i câm-ı visâlün âb-ı hayvân istemez
Mâ`il-i mûr-ı hatun mülk-i Süleymân istemez”

Fuzûlî G.115 B.1 s.186

Visal kadehine susayan, madde âleminden göçmek ister. Âb-ı hayat onu yaşatacağı için istemez. Beyitte yüzdeki hat karıncaya benzetilmiş. Tasavvufi

mânâda hat, vahdet üzerinde kesreti görmektir. Kesret âlemi dünya mülküdür. Allâh, onu Hz.Süleymân'a vermiştir. Vahdeti görebilen insan kesreti istemez.⁵⁴

“Mûr-ı muhakkarum ki serâsîme çok gezüb
Nâ-gâh bâr-gâh-ı Süleymâna yetmişim”
Fuzûlî G.187 B.4 s.222

Hâkir bir karıncanın bütün dünya ve âhiret saltanatına sahip Süleymân'ın huzuruna girmesi, Hakk'ın visaline erişmek gibidir.

“Yüzümi pâyına sürsem beni pâmâl eyleme
Mûr olur kim pend idüb eyler Süleymân ile bahs”
Muhıbbî G.261 B.2 s.114

“Bir gedâ iken idersem nola cânân ile bahs
Mûr için dirler ider gâhî Süleymân ile bahs”
Muhıbbî G.271 B.1 s.117

“Piş-keş-i cân iledür kûyına varsa bu gönül
Sen cerâd ayağını mûr-ı Süleymâna çeker”
Muhıbbî G.456 B.2 s.180

“Dergehünde hediye-i dil ü cân
Tuhfe-i mûrla Süleymândur”
Muhıbbî G.782 B.5 s.260

“Hây hûdan fâriğ ol `âlemde sultânlık budur
Pendini gûş eyle gel mûrun Süleymânlık budur”
Muhıbbî G.888 B.1 s.290

“Senden aşâğadan yûri eyle kabul pend
Yitmez mi sana hassâ Süleymân u mûra gel”
Muhıbbî G.1709 B.4 s.513

“Sakın aldanma dehre pend gûş it
Ki pend eyler Süleymâna karınca”
Muhıbbî G.2540 B.2 s.739

Muhıbbî mahlasıyla şiirler yazan Kanûnî Sultan Süleymân -ki Avrupalılar ona Muhteşem Süleymân adını vermişlerdir.- öğüt dinlemenin gereği üzerinde durur. Gururlu ve aşırı derecede kendine güvenenler başkasının nasihatlarına kulak tıkarlar. Kanûnî ise bütün ihtişam ve elindeki yetkilerine rağmen karınca örneğini hatırlar mevki ve makamıyla gururlanmaz. Zayıf, güçsüz ve âcizlerin görüşünü bile değer verilmesi gerektiğini düşünür.

“Gulgul-ı bülbülü ey bâd gülistâne ilet
Mûr-ı dil derdini dergâh-ı Süleymâna ilet”
Hayretî G.27 B.1 s.150

⁵⁴ Tarlan, 1985:c.2, s.32.

Bülbül gülü görme hasretiyle inler durur; fakat bülbül bundan habersiz, ilgisiz görünür. Şâir de kendini bülbüle benzetiyor. Sabah rüzgarından bülbülün ve kendi durumunu hasretini çektikleri sevdiklerine ulaştırmasını istiyor. Zira sevgili âşğın yalvarma ve inlemelerine kulak tıkamış, duymamazlıktan gelmektedir.

- “Ehl-i `irfân ile düşdükçe n'ola bahs eylesem
Vakt olur mûr-ı za`îf eyler Süleymân ile bahs”
Hayretî G.30 B.2 s.153
- “Bir nazar itdüm idi `âlem-i `ışka gördüm
Her karıncasını bir başka Süleymân ancak”
Hayretî G.187 B.6 s.250
- “Kûh olursan da sakın bir beng-i kâha itme cevri
Ger Süleymânsan nola havf eyle âh-ı mûrdan”
Hayâlî G.421 B.2 s.235
- “Hâke güstâh gibi basma kadem ey derviş
Ayağın altına bak mûr-ı Süleymânem ben”
Hayâlî G.437 B.3 s.241
- “İki `âlemde Süleymânlığ ider ey Yahyâ
Bu tokuz âyînede kendüzini mûr gören”
Yahyâ Bey G.313 B.5 s.476
- “İdemez `akl-ı kavi-re'y `aşk-ı sultân ile bahs
Gerçi kim mûr-ı za`îf itmiş Süleymân ile bahs”
Usûlî G.10 B.1 s.106
- “Ne bîş ü ne kem `âlemi yeksân bilürüz biz
Her gördüğümüz mûr Süleymân bilürüz biz”
Nâ'ilî G.134 B.1 s.213
- “Hükm-i teshîr-i Süleymâna olurdu mâlik
Girse bir mûr-ı hakîrûn eline hatem-i `ışk”
Cevrî G.141 B.2 s.234
- “Hat gelmeye görsün leb-i cânân idemez bahs
Bir mûr ile gâhice Süleymân idemez bahs”
Şeyh Gâlib G.45 B.1 s.16
- “Tâ nesh idicek hükmüni hat hatem-i la`lün
Çok cilve geçer mûr u Süleymân arasında”
Şeyh Gâlib G.344 B.2 s.113
- “İtdi bu felek nice Süleymânları ber-bâd
Kim hâk-i mezelletde görüb mûr sanurlar”
Neylî G.50 B.2 s.88
- “Kuvvete aldanma birdür `aşkda şâh u gedâ
Havf ider vâdî-i `aşk içre Süleymân mûrdan”
Enderûnlu Fâzıl G.108 B.2 s.34

Yukardaki beyitlerde gurur ve büyüklemenin yanlışlığı ortaya koyuluyor. İnsanın kendini beğenmesi önemli değildir. Önemli olan başkalarının kişinin

değerini kavramalarıdır. Mevki ve makam geçicidir. Bunlara güvenenler ise aldanır, gülünç duruma düşerler. Bunu bilen Süleymân peygamber dahi âciz bir karıncadan öğüt almıştır.

“Armağan eyledi gör mûrçe pâ-yı melâhı
İtdi pâ-yına Süleymânın anı dil-i zer zer”

Esrâr Dede G.94 B.8 s.71

Tasavvufta ibadet konusunda ihlas ve samimiyet önemlidir. Yukarıdaki beyitte küçücük fakat içten yapılan bir hareketin ne kadar önemli ve büyük olduğu anlatılıyor.

b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Sevgili, Süleymân'a benzetilirken gözleri, siyahlığı yönüyle karıncaya benzetilir. Dudaklar mühür, yüzdeki tüyler yine karınca olarak düşünülür. Âşık kendine karınca, sevgiliye de Süleymân nitelemesinde bulunur. Ayrıca sevgilinin yüzündeki benler de karıncayı andırır.

“Hattuna didüm müşg-i la`le ne aparursın
Karınca meger tuhfe irürdi Süleymâna”

Kadı Burhâneddîn G.695 B.8 s.274

“Tarh eylemegil bizi nigârâ işigünden
Bir mûr dahî taht-ı Süleymâna gerekdür”

Kadı Burhâneddîn G.1152 B.3 s.448

Şâir, sevgiliden; karıncaya benzettiği kendisini kapısından kovmamasını istiyor. Zira Süleymân peygambere bile bir karınca gerekmiştir. Zavallı haliyle sevgiliye mutlaka bir âşığın gerektiğini ifade ediyor.

“Kaşınla kirpigin müşkin saçınla
Vücûdudur Süleymân `aynıdur mûr”

Nesîmî G.49 B.8 s.105

“Lebün dâyiresinde san ki hattun
Süleymân hatemine kasd ider mûr”

Cem Sultan G.68 B.4 s.120

“Lutfudur yârin Necâtiye itimdür dediği
Adın anmakdur karıncaya Süleymân bahşîşi”

Necâti Beg G.605 B.6 s.421

Âşık kendini sevgili karşısında karınca kadar zayıf ve hâkir olarak görüyor. Sevgilinin kendisine “itim” demesini dahi lûtufluk olarak algılıyor. Sevgili, âşığa o kadar ilgisizdir ki, sevgilinin kendisine “köpeğim” diye hitap etmesine dahi razıdır.

“Beni hicrûnle öldürme kılup dūr
Ne fahr ola Süleymân öldüre mūr”

Muhibbî G.852 B.1 s.280

“Pâyemâl eyleme ben mūr-ı za'îfe nazar it
'Âdil ol pâdişehüm şâh Süleymân-şekil”

Hayretî G.253 B.5 s.289

Şâir, kendisini karınca, sevgiliyi de Süleymân olarak niteliyor. Sevgiliden kendisine ilgi göstermesini, kendini hâkir görmemesini istiyor. Hükümdarlık makamında olan birinin zayıflara kötü davranmasının adaletle bağdaşmayacağını ileri sürüyor.

“Ehrimenler sözine uydı meger ey Hayretî
İltifât itmez bu ben mûra Süleymânüm benüm”

Hayretî G.289 B.5 s.311

“Sohbetinden mūr-ı nâçizün ne hazz itsün şehâ
Cân u dil mülkine hükm idüp Süleymân olmayan”

Hayretî G.365 B.4 s.360

“Benlerin fikriyle dil virse nola Cibrîle zâd
Kim Süleymân çekdi mūr-ı dâne-çînün minnetin”

Hayâlî G.427 B.4 s.238

“Azm-ı sefer itdüm yine cânân ile gitdüm
Bir mūr-ı za'îfem ki Süleymân ile gitdüm”

Yahyâ Bey G.260 B.1 s.444

“Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben”

Usûlî Tsv.D.B.87 s.54

“Râhun üzre ger duram incinme sultânüm bana
Beklemek câ'izdurur mûra Süleymân yolların”

Usûlî G.94 B.5 s.190

“Mūr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre didâr-ı Süleymâna beni”

Usûlî G.134 B.5 s.230

“Sergüzeştüm o şâhla gûyâ
Kıssa-i mūr bâ Süleymândur”

Esrâr Dede G.79 B.20 s.66

Yukarıdaki beyitte ifade edilenler konu ile ilgili beyitleri açıklar niteliktedir. Şâir, kendini karıncaya benzetir, sevgiliyi de Süleymân peygambere. Sevgili ile olan macera da Hz.Süleymânla karınca hikayesini hatırlatır. Karınca bütün acziyetine

rağmen Süleymân Peygamberin huzuruna çıkıp sohbet etmiş, hatta öğüt vermiştir. Hz.Süleymân da gururlanmadan bu öğütleri dinlemiştir. Âşık da Süleymân olarak nitelediği sevgiliden aynı ilgiyi bekler.

c c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâirin öveceği kişiyi Hz.Süleymân'a benzettiğini, bu yolla onu yücelttiğini daha önce belirtmiştik. Övülen kişi Süleymân olunca haliyle şâir, zayıf ve âciz bir karınca olmayı yeğler. Zamanın Süleymân'ından lûtf bekler. Bazen de vezirler övülürken bu makama, yani vezâret veya sadrazamlar, sadaret makamına gelmekle Süleymân'ın lûtfuna mazhar olmuş karıncaya benzetilir. Övülen kişinin âdil olması yönü ortaya koyulurken zenginliğin, ihtişamın ve gücün sembolü olan Süleymân ile zayıflığın ve acziyetin sembolü olan karıncayı denk tutması özellikleri hatırlatılır.

“Hüsrevâ dinle bu ben mûr-ı za`îfun hâlin

Çünkü sensin bu zaman içre Süleymân-ı kerem”

Cem Sultan K.2 B.36 s.102

“Satvetinün yeline bin bin Süleymân mûrçe

Rahmetinün hânına tâvûs-ı kudsîler mekes”

Şeyhî K.2 B.2 s.30

“Göricek halk Necâfi der-i Âsâfda

Didiler mûrî görün taht-ı Süleymâna geçer”

Necâfî Beg G.134 B.6 s.210

“Ol şehenşeh kim eger bir mûra kılssa iltifât

Mûr hükm eyler Süleymân üstüne sultân olur”

Fuzûlî K.7 B.14 s.41

“Ol kader-nâme ki mûr-ı hatının mazmûnı

Neye kim zâhir olur hükm-i Süleymân eyler”

Fuzûlî K.32 B.27 s.104

“Medhünde oldu nâl-i kalem tıfl-ı câna kût

Mûr-ı za`îfe pâ-y-ı melah oldu sanki zâd”

Nev`î K.11 B.24 s.31

“Yâre ser kılssa fedâ mûr sıfat cân-ı za`îf

Piş-keş-i pâ-y-ı melah dergeh-i Süleymâne çeker”

Bâkî K.17 B.4 s.33

“Semîyy-i fahr-ı `âlem hazret-i pâşâ-yı zî-şân kim

`Adâletle görür yeksân Süleymân ile mûrî”

Nef`î K.35 B.22 s.162

“Ma`lûmdur cenâbına kim ber-güzârdur

- Pây-ı melah huzûr-ı Süleymâna mûrdan”
Nâ'ilî K.22 B.35 s.94
- “Mahdûm-ı `arş-pâye Bahâyî Efendi kim
Dergâhı bûse-cây-ı Süleymân u mûr olur”
Nâ'ilî K.24 B.8 s.98
- “Mansıb-ı mihr ü mahabbetle `aceb şân buluruz
Mûr iken kevkebe-i kadr-i Süleymân buluruz”
Mezâkî G.189 B.1 s.398
- “Bir zerreye zîver virüb mihr itdi zer-efser virüb
Adlî za `ife fer virüb mûrî Süleymân eyledi”
Cevrî K.4 B.15 s.67
- “Hadden aşub `özü-i kusûr virdüm dil-i şâha fütûr
Besdür ki mikdarınca mûr medh-i Süleymân eyledi”
Cevrî K.4 B.46 s.68
- “Hazret-i şâh-ı Selîm Hân o Süleymân-ı zaman
Ki anın dergeh-i ikbâline bir mûr oldum”
Enderûnlu Fâzıl K.7 B.12 s.16

d d. Devlet Adamlarına Öğüt Amacıyla Anılması

Özellikle yöneticilere zayıf ve güçsüzleri ezmemeleri, onlara zulüm etmemeleri konusunda; değersiz gibi de görünse kimseyi hor görmemeleri, küçümsememeleri ve onların gerektiğinde öğütlerini dinleme erdemi göstermeleri konularında öğüt veren beyitlerde Hz.Süleymân ve karınca örneklerinden yararlanılmış. Bu konuda, bir padişah olan Muhibbî (Kanûnî Sultan Süleymân)'ye ait beyitlerin çokluğu dikkat çekicidir.

- “Mûr gibi pâymâl itdürme gel miskinleri
Saltanat giçer Süleymân dahî olsan hemçü dâd”
Muhibbî G.321 B.2 s.131
- “Pâdişâh isen bu pendüm gûş kıl zulm eyleme
Gör Süleymân kaçmayuben aldı pendin mûrdan”
Muhibbî G.2090 B.3 s.618
- “Nigârâ çâh-ı devletle Süleymân-ı zaman isen
Basup pâmmâl itdürme ayak altındaki mûrî”
Muhibbî G.2641 B.2 s.767
- “Ar itme gedâdan bu cihândur dem olur kim
Hem-sohbet olur mûr Süleymâna begüm hey”
Hayretî G.474 B.5 s.430

c. Cinlere, Hayvanlara Hükmetmesi; Kuş Dilinden Anlaması Yönleriyle Anlığı

Hz.Süleymân'ın başlıkta sözü edilen özellikleri ile ilgili bilgi daha önce verildiği için burada sadece edebiyata yansımış şekli ve özellikleri üzerinde durulacaktır.

Daha önceki mefhumlarda olduğu gibi yukarıda geçen kavramlar da şiire tasavvufi unsur, övgü unsuru ve sevgiliye ait unsurlarla birlikte ele alınmıştır.

Tasavvuf, ilimden çok irfana, sezgiye, aşka önem verir. Akıldan önce kalp gelir. Anlayış bu olduğu için zâhirden ziyade bâtına önem verir. Bâtinî âlem ancak sezgi ile kavranabilir. Bu ise akılla değil ilâhî aşkla elde edilir. Aşağıdaki beyitlerde bu düşünce işlenirken başlıktaki unsurlardan yararlanmış.

“İns ü cinnin dilini gerçi Süleymân bildi
Sen bilen dili bu gün ya'ni Süleymân ne bilür”
Nesîmî G.40 B.4 s.101

“Fehmeyle Nesîmî bu sözün ma'nisini kim
Bu kuş dilidür bunu Süleymân dahi bilmez”
Nesîmî G.195 B.7 s.195

“Hiç kimse Nesîmî sözünü keşf idebilmez
Bu kuş dilidür bunu Süleymân bilür ancağ”
Nesîmî G.212 B.7 s.205

“Ger kuşlara ta'lîm-i zebân itmez olursan
Bu ins ile cin içre Süleymân olamazsun”
Nesîmî G.341 B.6 s.288

İlâhî aşka sahip olan bir gönül bütün mânâ iklimlerinin sırlarını keşfeder. Bu sırta sahip olana da evrendeki herşey boyun eğer, hizmet eder.

“Şehenşehi ki Süleymân-ı mülk-i ma'nî olub
Mûti' oldı ana ins ü cinn ü vahş ü tuyûr”
Fuzûlî K.2 B.11 s.29

“Çün Süleymân minneti murgâna hergiz itmeyen
Başum üzre sâye-bânum âh-ı dūd-efzâ yiter”
Muhibbî G.870 B.2 s.285

“Ger Süleymândur disem Mecnûna kimse lâ dimez
Vahş u tayrı kullanur muydı Süleymân olmasa”
Muhibbî B. 183 s.872

“Viremez her kuş dilin bilen Süleymândan nişân
Olımaz her mantıku't-tayr okıyan `Attâr-ı `ışk”
Hayretî K.7 B.6 s.16

“Ehri men anlamasun kuş dilini söyle müdâm
Mantıku't-tayr okı her lahza Süleymânlar ile”
Hayretî G.405 B.11 s.385

Şâir bazen kendini bazen de başkasını sözü edilen unsurlardan yararlanarak över.

“Şol Süleymân ki möhri hatemini
Kâr-fermâ-yı ins ü cân buldun”
Ahmed Paşa K.25 B.15 s.75

“Bu Muhibbî kuş dilini söyler Süleymân devridür
Bilmez andan gayri kimse ehl-i `irfânun dilin”
Muhibbî G.2263 B.5 s.665

“Sultân-ı berr ü bahr Süleymân-ı ins ü cân
K'alur şükûh-ı düşmeni olub behâne tîğ”
Hayâlî K.6 B.13 s.34

“Şeh-i zemâne Süleymân-ı ins ü cin ki anun
Cihân emrine tâbi`durur vuhûş tuyûr”
Hayâlî K.1 B.21 s.28

“Sikenderdür ki heft iklime bir seylâb ider cârî
Süleymândur ki fermâmı revândur ins ü cân üzre”
Nef î K.6 B.27 s.60

“Gelince şevket ü haşmetle taht-gâha yine
Diye zemâne Süleymân-ı ins ü cân geldi”
Cevrî K.7 B.40 s.76

“Cümleden ammâ kemâl-i kudretin izhâr idüb
Ol Süleymân-ı zamân ol pâdişâh-ı ins ü cân”
Cevrî K.9 B.11 s.77

Aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi çok az da olsa sevgiliye ait unsurlarla birlikte kullanılmıştır.

“Cânâ güzeller ağzına baksa `aceb midür
İns ü peri nîgîn-i Süleymâna oldı mûm”
Necâtî Beg G.360 B.3 s.311

d. Tahtının Havada Uçması Yönüyle Anılışı

Hz.Süleymân'ın tahtı rüzgarla birlikte havada hareket etmesine rağmen edebiyata değişik bir hayal unsuru olarak yansımıştır. Bu olay genellikle “yele vermek” deyimi şeklinde dünya malının geçiciliği, dolayısıyla mal, mülk; makam,

mevki sevgisine önem vermemek anlamında tasavvufî düşünceyi dile getirmek için kullanılmıştır.

“Sen bu mülke nişe kıldun i`timâd
Çün Süleymân tahtını gördün be-bâd”
Kadı Burhâneddîn G.724 B.5 s.286

“Bu dîv-i zamâne ki bilirsin hevesinde
Yüz taht-ı Süleymânı yile virdi hevâsı”
Şeyhî K.6 B.9 s.42

“Yüzün suyunu toprağa ko döksün âteş-i bâde
Ki virdi tahtını bâde cihân dîvi Süleymânun”
Şeyhî G.102 B.6 s.198

“Hak Süleymân tahtını ben mûra rûzî eyledi
Yile virdüm cehl ile çün hürmetini bilmedüm”
Şeyhî G.116 B.3 s.212

“Âdem isen dîv-i dehrün rîvine aldanma kim
Tahtını yile virür niçe Süleymân oynadur”
Hayretî G.117 B.4 s.208

“Taht-ı Süleymân kaldı ad mahkûm iken tahtına bâd
Tâc u külâh-ı Keykubâd hâk içre galtân oldu âh”
Nev`î K.44 B.14 s.134

“Şol gedâ kim kıldı istiğnâ serîrin tekye-gâh
Gonce-i bâd-âverd ile taht-ı Süleymân istemez”
Hayâlî G.189 B.2 s.154

“Tutalum yel götürür taht-ı Süleymânun ola
Felegin bâd-ı şimâli komaya sağ u esen”
Yahyâ Bey K.33 B.15 s.129

“Bir zaman yil götürür zâyi` ider âhir-i kâr
Her hazân yaprağını taht-ı Süleymân bilürüz”
Yahyâ Bey G.156 B.4 s.379

Sözü edilen unsurlardan yararlanan şâir, öveceği kişinin özellikleriyle

benzerlik kurar.

“Sâhib-kırân-ı a`zam u sultân-ı rüzgâr
İskender-i zaman u Süleymân-ı rüzgâr”
Şeyhî Mus.1 B.10 s.75

“Yil götürmüşdür Süleymân tahtın ammâ şâhumuz
Bir Süleymândur kim anun rahtını deryâ çeker”
Ahmed Paşa Mf.30 s.394

“Sikender gibi tâlib feth-i heft-iklîme ikbâli
Süleymân gibi gâlib rüzgâra hükm ü fermânı”
Nef`î K.12 B.18 s.81

“Tahtını ber-bâd ider miydi Süleymânın felek
Olsa ger Âsâfda böyle re`y ü tedbîr-i sevâb”
Nef`î K.61 B.19 s.253

“Yâ şehensâh-ı cihân zevrakla bahrı seyr ider

Yâ Süleymândur götürmiş tahtını bâd-ı vezân”

Cevrî K.50 B.8 s.142

“Becâdur ana teşbîh eylesem taht-ı Süleymânı

Götürdükçe anı ol şâh-ı vâlâ-menziletle bâd”

Neylî Tr.8 B.7 s.150

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi pek az örnekte sevgili ile ilgili unsurlarla

birlikte kullanılmıştır.

“İşiginde güzer kıldıkça ey bâd

Hazer kıl kim Süleymân menzildir”

Şeyhî G.51 B.5 s.147

“Kaküli dilleri hem hâk ile yek-sân eyler

Hem yine bâd-ı hevâsında Süleymân eyler”

Cevrî G.65 B.1 s.205

Sevgilinin saçları tıpkı bir rüzgar gibi gönülleri yerle bir ediyor. Şâir, sevgilinin yakınından geçen rüzgarın dikkatli olmasını istiyor. Zira gönülleri perişan eden sevgili, Süleymân peygamber gibi rüzgara hükmetmektedir. İstedığı zaman dağıttığı gönülleri sultan edebileceği düşünülür.

e. Belkıs ve Hüdühüd Kuşu İle Ele Alınışı

Belkıs, Sebe melikesidir. Sebe, Yemen’in Arap yarımadasının güney batısına düşen, Âhd-i Atik’te ve Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen, bayındırlığı dillere destan olan bir ülkedir. Belkıs, Hz.Süleymân’la görüşüp onu hikmetli sözlerini dinlemek, Süleymân peygamber de onunla tanışmak istemiştir.⁵⁵

Hüdühüd, Süleymân peygamberin mektubunu Belkıs’a ulaştıran kuştur. Klasik edebiyatımız ve Fars edebiyatında çeşitli mazmunlara konu olmuştur.⁵⁶

Beyitlerde de göreceğimiz gibi sözü edilen unsurlar, tasavvufî düşüncelerin ifadesinde kullanıldığı gibi övgü unsuru ve sevgili ile bağlantılı özelliklerle birlikte kullanılmıştır.

“Hüdühüdü Belkıs resûl eyledi

⁵⁵ Kürkçüoğlu, 1973:s.384.

⁵⁶ Kürkçüoğlu, 1973:s.385; Bkz. Kur’ân-ı Kerîm; Neml Suresi 27/ 20; Sebe Suresi 34/15-17.âyetler; Tevrât; Sifirler 9.bölüm; İncil,7.bab,42.

Gör ki ne bildirdi Süleymânımız”

Nesîmî G.189 B.11 s.192

“Arş tahtımdurur Süleymânım
Hüdhüdüm Belkıs peyâm oldum”

Nesîmî Trc.B.3/1 B.5 s.377

Şâir, ilâhî aşk sarhoşluğu içindedir. Bütün esrarlı kapılar önünde açılmakta ilâhî sırları keşfetmektedir. Bu duygular içinde kendini hem Süleymân hem Belkıs hem de ikisi arasında haberleşmeyi sağlayan Hüdhüd olarak hisseder.

“Peşmîne ile sûfî-i miskîn umar mı kim
Uçmağa vara Hüdhüd-i kuds âşiyân ola”

Necâtî Beg Kıt'a 82 M.3-4 s.146

“Kıl hemdem-i Süleymân cân Hüdhüdünü sa`y it
Bu mürg-i râz-dârı gör sâhib-i külehdür”

Hayâlî G.133 B.3 s.134

“Bâr-gâh-ı himmet-i merdân sultânsız mıdur
`Arş-ı Belkıs-ı himem bilmem Süleymânsız mıdur”

Şeyh Gâlib G.101 B.1 s.36

“Hüdhüd-i cân yelmeden yolunda oldı haste-bâl
Bir nazar göstermedi yüz bana Belkıs-ı visâl”

Hayretî Mus.28/2 B.1 s.116

Şâir, ayrılık derdiyle hasta ve perişandır. Sevgiliye kavuşma arzusu içindedir. Kavuşmayı sabırsızlıkla beklemektedir. Fakat beklediği olay bir türlü gerçekleşmemektedir. Durumunu ifade ederken gönlünü Hüdhüd, kavuşma olayını da Belkıs olarak nitelemektedir.

“Bir Süleymân bu ki Belkıs-âsâ
Gamzesi cin degil İblîs-âsâ”

Enderûnlu Fâzıl Mes.1 B.181 s.10

Şâir, sevgiliyi Süleymân ve Belkıs unsurlarından yararlanarak anlatır. Sevgiliyi Süleymân ve Belkıs olarak nitelerken; gamzesini can yakması, gönül yaralamasıyla şeytan olarak tavsif eder.

“Revâdur ger Ferîdûn ile Behrâm olsa lâlâsı
Sezâdur ger Züleyhâ ile Belkıs olsalar dâye”

Nef î K.19 B.37 s.107

“Nâme yâ Hüdhüd-i hidâyet mi
Yohsa tâvûs-i bâğ-ı cennet mi”

Neylî Mk.Mn. B.43 s.53

“Ben Süleymân-ı ma`nîyüm Gâlib
Mürg-i Hüdhüd-i belâğdur gönlüm”

Şeyh Gâlib G.270 B.10 s.90

Kendini mânâlar ülkesinin Süleymân'ı olarak adlandıran şâir, gönlünü de güzel söz söyleme, şiir yazma yönüyle de Hühüd kuşuna benzetir.

16- Â S Â F

Hız.Süleymân'ın veziri Âsâf b.Berhiya'nın ismidir. İlm-i simya gibi çeşitli ilimlere sahip olduğu söylenir. Hikmet ve tedbiriyle tanınır.

Doğu edebiyatlarında ve Dîvân Edebiyatı'nda vezirler için kullanılan bir ünvandır. Şâir, bir veziri överken mutlaka ona özelliklerinden dolayı "Âsâf"lık yakıştırır. Şâire göre Âsâf, bir fazilet, ileri görüşlülük, idare ve tedbir timsalidir. Âsâfâ, Âsâfi, Bâb-ı Âsâfi, Âsâf-rey, Âsâf-nazîr gibi vasıflandırma ve benzetmelerle anılır. Padişahlar Süleymân'a teşbih edilirken vezirler, akıllı yönetimleri, tedbir ve iradeli hareketleriyle Âsâf'a benzetilir. Övgü amacıyla edebiyatta yer almıştır.⁵⁷

"Bu hüsn memleketine çü sen Süleymânsun
'Înâyetün a begüm Âsâfa gerekmez mi"

Kadı Burhâneddîn G.151 B.4 s.60

Güzellik ülkesinin Süleymân'ı sevgili olunca; âşık da sevgiliden ilgi ve yardım umar. Zira sultanlara yakışan iyilik ve ihsanda bulunmalarındır.

"Açar bir parmağ ile nice iklim
Kaçan kim re'y-i Âsâf ola rehber"

Necâtî Beg K.10 B.14 s.70

"Ko rüsvâ eyleme `aklı ki mühr-i mihr hânındur
Süleymân hatemini saklayubilmezler Âsâflar"

Necâtî Beg G.91 B.4 s.191

"Görücek halk Necâtîyi der-i Âsâfda
Didiler mûru görün taht-ı Süleymâna geçer"

Necâtî Beg G.134 B.6 s.210

Şâir, önemli mevkiler elde etme hevesi içindedir. Bu heves bir ihtiras halini almıştır. O, Âsâf'ın şöhretine sahip olmak ister. Yakaladığı şöhreti görenler; karınca Süleymân'ın tahtına oturdu, şeklinde yorum yaparlar.

"Geldi ol Âsâf ki kondurmuşdı cünd-i şevketi

⁵⁷ Pala, 1989: s.45-46.

Dâmen-i mülk-i Süleymâna gubâr-ı ihtilâl”
 Fuzûlî K.13 B.4 s.58
 “Kemâl-i fazl-ı zâtı Âsâf evsâfında hatm olmuş
 Götürmüş jeng-i nakş âyine-i mülk-i Süleymândan”
 Fuzûlî K.25 B.19 s.90

Beyitte, övülmek istenen kişinin özellikleri belirtilirken; onun kişiliğinde Âsâf'ın bütün özelliklerinin toplandığı açıklanır. Övülen kişinin devleti idare konusundaki

yeteneği sayesinde devletin güçlendiği, halkın rahat ettiği ifade edilir.

“Hikâyet-i sıfat-ı Âsâf ü Nizâmü'l-mülk
 Hadîs-i menKâbetünden fesâne-i kemter”
 Nev'î K.16 B.29 s.55
 “Tedbîr gör ki irmedi kimse hayâline
 Âsâf cihânda gelse göreydi vezâreti”
 Bâkî K.4 B.61 s.14

Şâir, Sokullu'yu över. Zira Sokullu, Kanûnî'nin son seferinde önemli rol oynamış, Zigetvar Kalesi fethedilmeden ölen padişâhın ölümünü saklayarak orduda panik çıkmasını engellemiştir. Bu arada kaleyi almayı da başarmıştır.

“Ben karıncayam ne mikdârüm ola kim serverâ
 Âsâf-ı Sultân Süleymân vasfına açam dehân”
 Hayretî K.15 B.36 s.49
 “Başında tâcı ya bir Hüdhüd-i hidâyetdür
 Ki görmüş Âsâf-ı sâni risâlet erzânî”
 Nef'î K.31 B.15 s.146

Hayır o, sadece Âsaf değil, Dârâ'nın tacına sahip İskender'dir ki; onun büyüklük ve şanının debdebesi dünyayı tutmuştur.

“Sütûde Âsâf-ı devrân Nâsûh Pâşâ kim
 İder zamâne Süleymân kadar ana ta'zîm”
 Nef'î K.33 B.18 s.155
 “Ol Âsâf-ı sâni ki Süleymân gibi hükmi
 Başdan başa dünyâya revân olsa revâdur”
 Nef'î K.34 B.20 s.159
 “Sütûde Âsâf-ı zî-şân ki fahr eyler vücûduyla
 Süleymân u sipâh u taht u mülk ü efser ü hatem”
 Nef'î K.39 B.8 s.174
 “Ne Süleymâna nasîb oldu ne İskendere bu
 Ki veziri ola bir Âsâf-i sâhib-hatem”
 Nef'î K.41 B.11 s.181

Büyük devlet yöneticileri, yanlarında mutlaka bilgili, anlayışlı, ileri görüşlü, kararlı, cesur, âdil yardımcılar isterler. Zira bu tür yardımcıların devleti ve halkı iyi idare etmede önemli rolleri vardır. Şâir, dönemindeki vezirleri överken yukarıda sayılan bütün özellikleri taşıdığını ifade etmek için Âsâfa benzetir. Hz.Süleymân'ın iyi yönetimi ve adaletiyle tarihte ün yapmasında veziri Âsâf'ın rolü inkar edilemez.

“Tâ ki bir Âsâf-ı zî-şâna Süleymân-ı zaman
Mühri teslim ide zapt itmeğiçün dünyâyı”

Nef î K.45 B.45 s.197

“Ger Süleymânun sa`âdetle sen olsan Âsâfi
Bir dem ârâm eylemezdi dîvde engüşterün”

Nef î K.56 B.26 s.238

“Tahtını berbâd ider miydi Süleymânun felek
Olsa ger Âsâfda böyle re'y ü tedbîr-i sevâb”

Nef î K.61 B.19 s.253

“Âsâfi hıdmetine muntazır olmuş ki gelüb
Mesned-i nazmı müşerref kıla sultân-ı suhan”

Nef î K.60 B.15 s.250

Şâir, sadece dönemi devlet adamlarını övmüyor. Âsâf kavramıyla kendi şiir yeteneğini de övüyor. Söz sultanının söylediği şiirlerin rütbesini gören Âsâf'ın, söz sultanı olan kendisine hizmete koyulacağını iddia ediyor.

“Sür yüzün ey pâytaht-ı saltanat dâmânına
Âsâf-ı sâhibkırân-ı heft-kişverdür gelen”

Nâ'îlî K.11 B.4 s.54

“Oldı bir Âsâfa teslim yine hatem kim
Eylemez şefkati bir mûr-ı za`îfi pâmâl”

Nâ'îlî K.12 B.6 s.57

“Görmedik gerçi ki Âsâfla Nizâmü'l-Mülkü
Gerçi anlar da cihâmı komamışlar mühmel”

Nâ'îlî K.19 B.19 s.85

“Şimdi eyyâm-ı `adâlet-gerî-i Âsâfdur
Yürü ey ma`delet-i Nüşirevân hoş geldin”

Nâ'îlî K.27 B.11 s.108

“Âsafâ afvuna mağrûr olub itdüm böyle
Vâdî-i hezl-i zarîfânede imlâ-ı suhan”

Vehbî K.3 B.87 s.123

Şâir, takdirini beklediği devlet adamının affına sığınarak şiirler yazdığını belirtirken alçak gönüllülükte bulunuyor.

“Ayâ Âsâf-eser düstûr-ı dâna

Ki âsândur sana her emr-i düşvâr”

Cevrî K.14 B.31 s.85

“Oldı bir Âsâf-ı dâna dil ü ferhunde-şiyem
Hâris-i taht-ı Süleymân u vekil-i hâlem”

Cevrî K.16 B.1 s.89

“Tâ ki icrâ olınsa mülk-i cihânda her gâh
Âsâf u hatem ile kâ`ide-i devlet-i Cem”

Cevrî K.16 B.24 s.90

“Eyledi Hak yine bir Âsâf-ı `âli-şanı
Mühr ile saltanatın zîb-dîh-i erkânı”

Cevrî K.21 B.1 s.97

Âsâf'ın özelliklerine sahip bir devlet adamının vezâret makamına getirilmesi şâiri sevindiriyor. Şâir biliyor ki; devlet ancak böyle insanlarla âdilâne idare edilebilir.

“Ey felek-mertebe düstûr-ı mu`allâ kim
Vey şeh-i dâd-gerün Âsâf-ı fermân-rânı”

Cevrî K.21 B.30 s.99

“Ey sadr-ı velî-mertebe dânişver-i ekmel
Vey Âsâf-ı sâfi-dil ü âyine-i kümmel”

Cevrî K.23 B.1 s.103

“Zihî sâhib-kerâmet Âsâf-ı rûşen-dil ü kâmil
Ki tedbîri `iyân gösderdi halka sırr-ı ilhâmı”

Cevrî K.48 B.2 s.141

“Ben Vâmık u Ferhâd ile hem-hâl-i cünûnam
Sen Âsâf u Lokmân ile hem-râz-ı ma`ârif”

Cevrî Trk.B.1/11 B.3 s.164

Beyitte Âsâf, farklı bir hayal unsuru olarak kullanılıyor. Şâir, içine düştüğü aşkla Vâmık ve Ferhad gibi aklını yitirdiğini düşünürken; tek çarenin Âsâf ve Lokman marifetine sahip sevgiliden geleceğini ifade ediyor.

“Dilleri hatem-i la`lünle Süleymân eyler
Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsâf-ı `ışk”

Cevrî G.135 B.4 s.231

“Sadr-ı ekrem sâhib-i dâna dil ü Âsâf-şiyem
Mustafâ Pâşâ silâhdâr u vezîr-i pâ-zât”

Cevrî Tr.27 B.1 s.300

“Çıkmamışdur harem-i hâsı şehenşâhîden
Böyle ta`zîm ile bir Âsâf-ı bî-misl ü nazîr”

Cevrî Tr.33 B.4 s.304

“Hâmî-i devlet ü dîn Âsâf-ı dâna ki odur
Sâlik-i râh-ı Hüdâ hem-kadem-i Mevlânâ”

Cevrî Tr.73 B.8 s.324

Devlet adamı, devlete hizmette Âsâfa benzemesi; dîni bütün olması yanında Mevlânâ'ya bağlılığı gibi özellikleriyle övülüyor.

- “O şeh-i ekremi devletle Süleymân-âsâ
Kıldı bir Âsâf-ı zî-şâna muvaffak Mevlâ”
Neylî K.26 B.18 s.38
- “Âsâf-ı sâhib-i mefâhir sâhib-i Âsâf-nazîr
Dâver-i Dârâ mü'essir-i müsteşâr-ı kâr-dân”
Neylî Tr.25 B.7 s.164
- “Bu kasr-ı pâki kıldı turfetu'l-' ayn içre âbâdan
Süleymân-ı zamâne itdi hükm-i Âsâfî icrâ”
Neylî Tr.26 B.12 s.167
- “Sezâdur Âsâfa tercîh olunsa
O sadr-ı kâm-bahş-ı kâr-dîde”
Neylî Tr.27 B.13 s.169
- “Sadr-ı a`zâm Âsâf-ı ekrem ki çeşm-i rüzgâr
Görmedi mesned-geh-i iclâlde ana `âdil”
Neylî Tr.46 B.2 s.182
- “Âsâf-ı ekremini eyledi çün kim irsâl
K'ide tedbîri ile def -i gezend-i a`dâ”
Neylî Tr.49 B.2 s.184
- “Makdem-i Âsâf ile geldi rikâbe zînet
'Adl u sadr ile mükerrem ola Ahmed Pâşâ”
Neylî Tr.49 B.28 s.185
- “Bârî ide ol Âsâfun ikbâl u câhın müstedâm
Sadr-ı sa`âdetde müdâm Hak `ömrini ide mezîd”
Neylî Tr.56 B.5 s.191
- “Mâlik-i bahr u ber ol şâh-ı Süleymân-kadri
Kıldı bir Âsâf-ı yektâ-yı muhît-i ma`nâ”
Fıtnat Hanım Tr.10 B.3 s.15

Devlet adamlarının başarılı olması için istişareye önem vermeleri gerekir. Çeşitli konularda uzmanlaşmış insanların fikrini almak doğru karar vermenin bir gereğidir. Kendi görüş ve bilgisine güvenenler ise her zaman hata yapma durumunda kalırlar. Haliyle bunu kavrayan her padişah yardımcı olarak akıl, bilgi ve kültür sahibi insanları yanlarına almışlardır. Sadrazam, vezir olacak kişiler de bu tür insanlar arasından seçilirler. Padişâhı başarılı kılacak olanlar da bu nitelikteki ileri görüşlü insanlardır. Dîvân şâiri, devletin yükselmesinde, gelişmesinde, adaletle yönetilmesinde katkısı olan sadrazam ve vezirleri Âsâf'a benzeterek övmüştür.

B- HRİSTİYANLIK (GENEL BİLGİ)

Dünyanın en çok mensubu bulunan dînlerinden biri olan Hristiyanlık, Filistin bölgesinde doğmuştur. Hz.Mûsâ'dan sonra peygamber olan Hz.Îsâ'ya gönderilmiştir. Kutsal kitabı İncil'dir.

Hristiyan, Mesîh'e bağlı demektir. Bu kelime Yunanca (hristos)'tan gelir. İbranicesi (Meşiahtır.) Yağlanmış anlamını ifade eder. Krallar vazifeye başlamadan önce kutsal yağla yağlandıklarından Yahûdiler, gelecek kurtarıcılarını böyle adlandırmışlardı. Hz.Îsa da bir Yahûdî idi ve Mesîh olduğunu açıklamıştı. Yahûdiler ona inanmadılar. Çünkü onlar Mesîh'in Dâvûd soyundan geleceğine, kral olacağına, sadece Yahûdileri kurtaracağına ve dünyaya hakim kılacağına inanıyorlardı. Halbuki Hz.Îsâ, bir peygamber olarak insanları doğruluğa, kardeşliğe, sevgiye, fedakarlığa, kısacası hak yola çağırıyordu. Yahûdî dîn adamları, dînin özünden kopmuş, şekilciliğe ve çıkarıcılığa düşmüşlerdi. Hz.Îsâ'nın bildirdikleri onların işine gelmedi. Ona çok az inanan oldu. Yahûdî yöneticiler ve Romalılar bu gelişmelerden dahi rahatsız oldular. Sonuçta Hz.Îsâ'nın çarmıha gerilmesi olayı gerçekleşti. Hristiyanlar çarmıh olayı üzerine inançlar geliştirirken, Yahûdiler, Mesîh üstün gelecek, çarmıhta ölmez şeklinde düşünerek Hz.Îsâ'nın peygamberliğini reddettiler. Yahûdiler onu âsi bir suçlu gibi nitelerken Hristiyanlar ilâhlaştırdılar.

İslâmiyet, çarmıha gerilenin Hz.Îsâ olmadığını, Hz.Îsâ'nın tanrının değil Hz.Meryem'in oğlu, Allâh'ın kulu ve elçisi olduğunu açıkladı. Hristiyanlık ilâhî kaynaklı olmasına, tevhid inancını temsil etmesine rağmen İncil'lerdeki "İmdi, siz gidip bütün milletleri şakird edin, onları Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudûs ismiyle vaftiz edin."⁵⁸ gibi

ifadeler Hristiyanlık'ta teslis inancının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca İncil'lerin Hz.Îsâ zamanında yazılmayışı, havarileri tarafından kaleme alınmış olması, aralarındaki tutarsızlıklar bu konulardaki sonradan şekillenmiş bir Hristiyanlık şüphesini doğurmaktadır. Hristiyanlık'ta yoruma dayanan esasları,

⁵⁸ Kitâb-ı Mukaddes; Matta, 28/19

özellikle bu dînin kurumsallaşmasını sağlayan Pavlus'un görüşlerini ve yorumlarını hesaba katmazsak, tevhid inancı izlerini bulmak mümkündür.⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyan için "Nasrânî", Hristiyanlar için "Nasârâ" kelimeleri kullanılmıştır. Yahûdilerle beraber Hristiyanlara da "Ey ehl-i kitâb" diye hitap edilmiştir.

"Şüphesiz îman edenler; Yahûdiler, Nasârâ, Sabiiler bunlardan kim ki, Allâh'a ve âhîret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükafat vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler."⁶⁰

Dîvân Şiiri'nde Hristiyanlık, kendi oluşumu içindeki mefhumlarla birlikte İslâmî kaynaklardaki kavramlarla da ele alınmıştır. İslâm dîni dışındaki dînlerle ilgili yer alan mefhumların çokluğu bakımından Hristiyanlık ilk sıralardadır. Bunun iki kültürün coğrafi olarak yakın olması, siyasî, kültürel, itikadî olması yanında otorite kurma gibi sebepleri vardır.

İslâmiyet, Hristiyanlık'tan hemen sonra inmiş bir dîndir. Prensip olarak Hz.Âdem'den Hz.Muhammed'e kadar bütün peygamberleri kabul eder; bu peygamberlerin bazılarına gönderilen kitâpları ve dînleri tasdik eder. Geçmiş dînlerle ilgili Kur'ân'da en çok Hristiyanlık dîni hakkında bilgilere yer verilir. Kısacası târihî yakınlık bakımından İslâmiyet'le Hristiyanlık arasında hak dîn olma mücadelesi söz konusudur. Kaynağının büyük bölümünü Kur'ân'dan alan Dîvân Şiiri belirtilen dînle ilgili mefhumlara sıkça deyinmiştir.

Ortaya çıkış dönemlerinde Arap yarımadası müşrikleri ile mücadele halinde olan İslâmiyet, yayılma dönemlerinde Hristiyanlık alemiyle çatışma durumuna gelmiştir. İlk çatışmalar kendini Suriye, Mısır, Endülüs (İspanya), Anadolu bölgelerinde göstermiştir.

İslâm Dîni'nin yayılma aşamasında ve devamında dünya üzerinde siyasî otorite olarak iki dînin gücü vardır. Hristiyan aleminin karşısına yeni güç olarak çıkan İslâmiyet'i Hristiyanlar durdurmak istemiştir. Haliyle bu istek çatışmayı doğurmuş, haç ve hilâl mücadelesi şeklinde dünya gündemini asırlarca meşgul etmiştir.

⁵⁹ Tümer ve Küçük, 1993: s. 84, 85.

⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi 2/ 62. âyet.

Özellikle Anadolu'nun İslâmlaşması, Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde Bizans Hristiyanları, bunlara bağlı Ermeni ve Rum azınlıklarla içli dışlı olunması, komşuluk ilişkilerine varacak derecede yakınlık kurulması, Osmanlı Devleti sınırlarının Viyana önlerine dayanması, iki dîne ve kültüre mensup halkın birlikte yaşaması sonucu bir etkilenme olmuştur. Haliyle etkilenenler arasında Dîvân şâiri de vardır.

Hristiyanlarla en yakın ilişkiler Osmanlılar zamanında yaşanmıştır. Bu ilişki sadece savaş ve mücadele değildir. Aynı zamanda ortak yaşama ilişkisidir. Dîvân Şiiri'nin merkezi olan İstanbul söylenenlerin çarpıcı örneğidir. Dolayısıyla bu renklilik içinde şekillenen bir edebiyatın bu mücadele ve ortak yaşamdan etkilenmemesi düşünülemez.

Ehl-i Salîb, Millet-i tersâ, Frenk, Ehl-i frenk, Nasârâ, Nasrânî, Frenğî gibi isimlerle veya yaşadıkları coğrafya parçalarıyla anılan Hristiyan ve Hristiyanlıkla ilgili Dîvân Şiiri'nde geçen mefhumlar, bunların ele alınış şekillerini beyitlerin örneğinde daha iyi göreceğiz.

1-TERSÂ

Nasrânî, Frenk, `İsevî, Ebnâ-yı Mesîh, Ehl-i Salîb, Corcîs, Engürüs, Leh, Çeh, Alaman, Ferenduş, Rûm, Yûnânî gibi kavramlarla anılan ve Müslüman Türklerle ilk tanışma Haçlı seferlerine kadar uzanan Hristiyanlar, gerek Anadolu'da gerekse Osmanlı Devleti'nin "pây-ı tahtı" olan İstanbul'da Müslümanlarla iç içe yaşamışlardır. Zaman içinde fethedilen Balkan ve Avrupa şehirlerinde bulunan Hristiyan halk ise millî varlıklarından, inançlarından hiç birşey kaybetmeden rahat bir şekilde yaşayışlarını sürdürmüşlerdir.⁶¹

Dîvân Şiiri'nde, Hristiyanlık dînine mensup insanlar ve Avrupa kıtasında yaşayan topluluklar, başlıkta zikrettiğimiz adlarla anılırlar. Hristiyanlıkla veya diğer

⁶¹ Süreyya A.Beyzadeoğlu,(1995):"Dîvân Şiiri'nde Kâfir ve Frenk", *Yedi İklim*,İstanbul, S.51,s.54.

dinlerle ilgili pek çok mefhum şiirimizde yer almıştır. Haliyle “Nasrânî” ve eşanlamlısı kavramlar da bu mefhumlarla birlikte kullanılmıştır.

Beyitlerde genellikle dînî bir takım ifadeler, çeşitli vesilelerle ortaya konulduğunda “Tersâ” ve müteradifi olan kelimeler de birlikte zikredilmiştir. Sözü ettiğimiz mefhumlar, özellikle “Rûm” kelimesi küfür, karışıklık, haç, şarap, harami, harac, tüccarların anber ve yakut getirmesi, güzellerin bolluğu gibi ve bunların kadeh-perdaz oluşu, zincir ve esirin bol oluşu ile ele alınırken, Rûm kelimesi ile müslim ve gayri müslim unsurları da içine almak üzere bir bakıma bütün Osmanlı İmparatorluğu’nun anıldığı da olur.⁶²

a. Sevgili Ve Tabiat Unsurlarıyla Ele Alınışı

İleriki başlıklarda ve beyitlerde göreceğimiz gibi Hristiyanlıkla ilgili olan zünnâr, haç, çan gibi mefhumlar sevgiliyle bağlantılı birer benzetme unsuru olarak kullanılırken sevgili de `İsevî, Nasranî, Tersâ ve benzeri yakıştırmalarla adlandırılır.

Bazen sevgili güzelliğin ifadesi olarak puta benzetilir. Kiliselerde bulunan heykellere de put benzetmesi yapıldığından sevgiliye gönlünü kaptıranlar “Ehl-i Salîb” şeklinde nitelenirler.

“Gözi hatâ vü kaşı hoten gîsûsı habeş

Hîndû bigî yanağı niçün pes fireng ola”

Kadı Burhâneddîn G.349 B.9 s.140

“Niçe diler ise zülfi ki büriye Rûm ilini

Tağıdur sabâ yili tek habeşî ferencümi gör”

Kadı Burhâneddîn G.826 B.3 s.323

“Tağıt ki zülfün ile saydun ola hind ü habeş

Yüzünü gösder ü hükm eylegil firenge begüm”

Kadı Burhâneddîn G.999 B.2 s.388

“Nutk imiş şîrin lebün `İsevî câna hayât

Çün Mesîhâ istersen uşta geldi turrâmim”

Nesîmî G.258 B.4 s.235

“Kaşlarun mihrâbına secde ider ehl-i salât

⁶² Mehmet Çavuşoğlu, (1971): *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlihi*, M.E.B İstanbul, s.69.

Bkz. Mahmut H.Şakir,(?): “Frenk maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V., c.13, s.197.

Küfr-i zülfüne perestâr ey sanem ehl-i salîb”

Adlî G.7 B.5 s.24

“Göz göre kaçan nûruna inkâr idelerdi

A`mâ degil imişse eger millet-i tersâ”

Cem Sultan Th.1 B.107 s.96

“Didüm kaddün dil ü dîni müselmânlar gibi toğrı

Hat-ı tersâ gibi ne içündür ol zülf-i dü-tâh egri”

Ahmed Paşa G.332 B.4 s.338

“Düzetdi kal`a-i pûlâd tîği İslâma

Ki kal` ola anun ile kamu kılâ`-ı Fireng”

Ahmed Paşa K.22 B.16 s.64

“Nola ger başa giye lâle Firengî şapka

Cünbiş-i bâd-ı sabâ nefha-i `Îsâ mı degül”

Necâtî Beg K.17 B.9 s.88

Beyitte Frenk kelimesi bahar mevsimi ile ilgili hayal unsuru olarak kullanılmış. Lâle şapka giymiş, elinde kadehle dolaşan Hristiyan güzeline, buna bağlı olarak da bahar rüzgarı, Hz.Îsâ'nın cansızlara hayat veren nefesine benzetiliyor.

“Kırmızı pûş o lebi almış ele la`l-i kadeh

Sanki hûbân-ı Firengdür büt-i tersâ lâle”

Muhibbî G.2424 B.3 s.708

“Sahrâda yakdı lâle âteş-perest ocağın

Gülşen benefşelerle şehr-i Firenge benzer”

Hayâlî G.93 B.4 s.121

“Niçün harâm ola la`lün şarâbı ey tersâ

Mesîh ümmetisin yok midur senün dînün”

Nev`î G.236 B.2 s.370

“Çün yolında ölene cân virür ol İsi-nefes

Öl diril Corcîs gibi terk-i ser kıl dâ`imâ”

Zâtî G.32 B.3 s.32

“Perde-i çeşmüm makam itmişdi bir tersâ-beçe

Olmadan mehd-i Mesîhâ dâmen-i Meryem henüz”

Fuzûlî G.121 B.6 s.189

“Gerçi kâfirsün sana ey büt yeter ol ecr kim

Rağbetün büt-hânedan dönderdi bin tersâ yüzün”

Fuzûlî G.228 B.2 s.241

“Tersâ” Kelimesi beyitte, büt-hâne, büt ve kâfir kelimeleriyle birlikte kullanılmış. Büt-hâne, kilise anlamında düşünülebilir. Zira kilisedeki resim ve heykeller bunu akla getiriyor. Sevgilinin güzelliğinin binlerce Hristiyanı puta tapmaktan uzaklaştırdığı için sevaba nail olduğu düşünülüyor.

“Görmedi Rûmı Hitâyı seyr iden bu resme nakş

Sürh-i eşküm Rûma bir nakş eyledi kim ey nigâr”
 Zâtî G.150 B.4s.150
 “Kaldurup Hindün sipâhın yürüdi hattun şehâ
 Çekmek için Rûma leşker kâkül-i müşkîn-i dost”
 Helâkî G.14 B.6 s.54
 “Aklumı alub evvel îmâna kasdı âhir
 Zünnâr-ı zülfün ile çeşmün Firenge benzer”
 Muhibbî G.749 B.3 s.250

Şâir, sevgiliyi yüzünün beyazlığı yönüyle Rûm (Anadolu) padişâhına, saçlarını da siyahlığı yönüyle Frenk ordularına benzetiyor. Bu iki unsuru da savaş halinde hayal ediyor. Tasavvufî anlamda yüz, Allâh'ın kudretinin alameti ve beyaz olması yönüyle tevhidin ifadesidir. Haliyle şâir, yüzü ve yüzdeki tüyleri müslüman bir orduya benzetmiş. Saçlar ise çokluğu ve siyahlığı yönüyle kesretle birlikte küfrü belirtir. Böylece Frenk orduları ile bağı kurulmuş oluyor. Nedim'in;

“Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el amân
 Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldı hep”

beyti de bu düşünceleri desteklemektedir.⁶³

“Haddi ile zülfünü gördüm iderler arbeye
 Rûm şâhı ceng ider san kim Efrenc ile”
 Muhibbî G.2503 B.4 s.729
 “Sunub bir bâde aklum bâda virdi
 Yine bir muğbeçe aslı Firengî”
 Muhibbî G.2754 B.4 s.797
 “Kimi Nasrânî kimi didi Yehûdî kim Mecûs
 Ben rakîbün bilmedüm `âlemde nedür milletin”
 Muhibbî G.2256 B.4 s.663
 “Çîn saçı Türk gamzesi itdi gazâyı Rûmda
 Bunca hatâ vü küfr ile ecr ü sevâb içindedür”
 Şeyhî G.43 B.3 s.139

Âşık için en sevimsiz kişi sevgilisini paylaşmaya çalışan ve ondan ayırmak isteyen rakîbidir. Nâhoş benzetmeyle rakîb Nasrânî, Yahûdî ve Mecûsî gibi batıl kabul edilen dîn mensuplarına benzetilmiş.

“Elbette saçı küfrine îmân getirürsün
 Ey Hayretî şol dilber-i tersâyı seversen”
 Hayretî G.222 B.7 s.271
 “Meş`âle-i hurşîdi `Îsâ indire ser vaktüme

⁶³ Şevket Kutkan,(1981): *Nedim Dîvânı'ndan Seçmeler*, K. B. Yayınları, İstanbul, s.69.

Bezm-i `ayşum câmunı kandil-i tersâ eylesem”
Hayâlî G.324 B.4 s.201

“Benden Hayâlî ol büt-i tersâ güzel kaçup
Pâpâsa doğru vardı anun egri haçını”
Hayâlî G.571 B.5 s.288

Aşağıya aldığımız beyitlerde şâir, şiirinin üstünlüğünü iddia ediyor. Kendisinden büyük şâir tanımıyor. Kendi şiir söyleme sanatındaki üstünlüğünü kabul etmeyenleri nankörlükle ve hatta kâfirlikle itham ediyor.

“Benem erbâb-ı nazmun devleti ey şabkalı kâfir
Har-ı nâdân degilsen devletün niçün debersin sen”
Hayâlî G.412 B.s.232

İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethedilip başkent yapılmasından sonra yerli halka hiç bir şekilde müdahale edilmemiş, istedikleri gibi yaşamalarına izin verilmiştir. Bunun sonucu olarak Galata ve Beyoğlu semtlerinde yoğun olarak yaşayan Hristiyan unsurlar burada varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Dîvân şâirleri zaman zaman bu semtlerin kaçamak eğlencelerine katılmaktan uzak kalmamışlardır. İşte bu anlarda karşılaştıkları Hristiyan güzellerine gönüllerini kaptırıp verdikleri olmuştur. Hatta o toplumda yadırganacak ve saklanması gereken bu davranışlar şiire konu edilmiştir.

“Geçürmezler boğazdan katraca âb-ı Mesîhâyı
Yasağı âdem öldürmez mi hey sûfi Galâtânun”
Nev'î G.257 B.2 s.383

“Hâ çeker dil zevrakın yaşum bu deryâdan yana
Bir Fireng oğlın sever gibi Kalâtâdan yana”
Helâkî G.4 B.1 s.44

“Galata içre dahî bir sanem var
Fireng oğlanıdur ol çeşm-i `ayyâr”
Yahyâ Bey Şg.2 B.278 s.270

“Aşk bâzârında cânum hayli rüsvâyî geçer
Bir büte yüz urdı gönlüm şimdi tersâyı geçer”
Usûlî Mus.2/2 B.4 s.77

“Şöyle gerd olmuş Firengistân birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hâl olmuş sana”
Nedîm G.2 B.4 s.250

Şâir, Firengistan mefhumundan hareketle sevgilinin güzelliğini bir benzetme ile ortaya koymaya çalışmış. “Firengistan (kara kalpli kâfirler ülkesi halkı), sanki bir araya gelip yuvarlak bir nokta olmuş, sonra da gelip kaşının ucunda ben olmuş.” Kaş

mihrap, yüz tevhidin ifadesi olarak düşünülürse yüzdeki siyah nokta halindeki benin Frenk halkına benzemesi tabiidir.

“Kâr-zâr-ı fitnedür ol âfet-i tersâ yine
Virdi çün tîğ-i Firengî pîç u tâb ebrûlara”

Nedîm G.109 B.2 s.311

Beyitte Hristiyan güzelinin kaşlarına Frenk kılıcı gibi ayrı bir düzen vermesiyle fitne savaşına neden olduğu düşünülürken, Frenklerin kılıç yapmadaki ustalıkları da ortaya koyuluyor.⁶⁴

“Ki idub terk-i dîn-i nasrânî
Oldı rûzı bana Müselmânî”
“Eyleyub terk-i dîn-i dîrini
Dînüm oldı çü yârimün dîni”

Neylî Hk.Mn. B.55-56 s.48

“Bir muğbeçe evrâk-ı dili kıldı perîşân
Ol mushafı hayfâ ki tersâya düşürdüm”

Vehbî G.32 B.4 s.191

Şâir, gönlünü bir güzele kaptırmıştır. İlâhî aşk yolunda merhaleler alırken bu güzele tutulması onu Allâh’a ulaşma yolundan alıkoymuştur. İçinde bulunduğu durumu, “Mushafı Tersâya düşürmek” şeklinde niteliyor.

“Mest iken ol muğbeçe açdukda gördüm sînesin
Görmemişdük öyle bir sâfi Frenk âyînesin”

Vehbî G.36 B.1 s.199

“Sarhoşken o muğbeçenin açılan sinisini gördük. Bu kadar saf (güzel) bir Frenk aynası görmemiştik.” Sevgilinin sinesi o dönemde kalitesiyle rağbet bulan ala franga aynaya benzetiliyor.

“Çeşm-i mesti bir nigâh-ı şûh ile eyler harâb
Bu cihânun milket-i Rûm u Firengistânını”

Vehbî R.4 B.2 s.245

Sevgilinin bakışının abartılı bir ifadeyle, bu cihanın Rûm ve Frengistan diyarlarını şuh bir bakışla harap ve virane edebileceği iddia ediliyor.

“Yalınız nâle-keşi ümmet-i İslâm degül
Kim umar millet-i tersâ dahî giryân olsun”

Enderûnlu Fâzıl Mer. B.27 s.40

“Ruhları Mustafâvî benleri ebnâ-yı Mesîh

⁶⁴ Beyzadeoğlu, 1995: S. 51, s.55.

Gamzesinden ben o mehpâreyi kıldum tashîh”

Enderûnlu Fâzıl G.22 B.1 s.9

“Olmuş siyâh ender siyâh

Âh ol Firengî tâze âh”

Enderûnlu Fâzıl Şr.25 B.4 s.13

“Çeşm-i şûhî mütelevvin sadrınun

Gah müselmân görünür gah Freng”

Enderûnlu Fâzıl Mes.1 B.199 s.11

“Ey çile-keş-i `aşk olub nefse çengîn

Zencîre çekub eyle esir nefsi-i Firengin”

Esrâr Dede Th.G.Enîs Dede B.3 s.23

Beyitte tasavvufî bir yaklaşımla Frenk kelimesi kullanılmış. Şâir, Allâh sevgisini arayan, bu yolda nefsiyle kıyasıya mücadele eden kişiye, nefsinin zincirlere bağlayıp küfrüyle azgınlık eden bir Frenk gibi esir etmesini tavsiye ediyor. Böylece insana hep kötülüğü gösteren nefsi Freng'e benzetmiş oluyor.

“Zulmeti açmağa zikr eyle Necâtî zikr et

Feth ider Rûm ilin âvâze-i Allâh Allâh”

Necâtî Beg G.457 B.5 s.354

“Bî-`aded hatemle kapuna geldi Bâkî

Ki nice Rûm harâcına deger her hatem”

Bâkî K.22 B.49 s.41

“Bu'l-`aceb hikmet-nümâ üstâd-ı san`atdur müdâm

Nûr zulmet ziver eyler mü'min ü tersâda `aşk”

Enîs Dede K.1 B.13 s.67

b. Hristiyanlık Ve İslâmiyet Mücadelesi Şeklinde Ele Alınışı

Târihî, coğrafi, ekonomik ve siyasi bir takım sebepler Hristiyanlık âlemi ile İslâm dünyasını zaman zaman karşı karşıya getirmiş, uzun süreli savaflara neden olmuştur. Haçlı seferleri bu tür savafların en belirgin olanlarıdır. İslâm'ın bayraktarlığını aldıktan ve özellikle Hristiyan Avrupa ile sınırlar oluşturduktan sonra Avrupa'nın hedefi artık Osmanlı Devleti olmuştur. Yükseliş devresinden gerileme dönemine kadar olan savafları genelde Osmanlılar kazanmış; gerileme döneminin başlaması ile birlikte Hristiyan Avrupa karşısında yenilgiler de görülmüştür.

İşte bütün bu gelişim Dîvân şâirlerini de duyarlı kılmış, şiirlerinde yer vermelerini sağlamıştır. Genel olarak Hristiyanlık dini ile ilgili mefhumlara yer

verilirken çeşitli benzetme ve hayal unsurları yanında sözünü ettiğimiz mücadele ve rekâbete deyindikleri görülür.

Aşağıya aldığımız beyitlerde Nasrânî ve eşanlamlısı kelimelerde bu rekâbeti sezme mümkün. Ayrıca beyitlerde dikkatimizi çeken bir husus da Hristiyan unsurların sadece dînî motifleriyle değil, irkî ve coğrafi adlarıyla anılmasıdır. Çalışmamıza Hristiyanlık dünyası ile bağlantısından dolayı bu tür adların geçtiği beyitleri de aldık.

“Diyâr-ı Engürüs ile idersin `ahd ü peymânı
Gele küffârı Budinün bula teşrifin îmânun”

Necâtî Beg K.13 B.21 s.78

“Peyâm-ı merg iledür müjde-i zafer getirür
Hadeng-i millet-i İslâm ü tîr-i nasrânî”

Necâtî Beg K.25 B.26 s.112

“Pâdişeh-i mülk-i Rûm eşigine dünki gün
Geldi beş altı çörek has firengî penir”

Necâtî Beg Kıt'a 37 M.1-2 s.139

Beyitte Osmanlı padişâhına sunulan, halkın çokça rağbet ettiği Frenklere has peynirden söz edilir.

“Bu Necâtîye felek bir taht-ı `âli urdı kim
Ortası firengî atlas döşegi postu öşek”

Necâtî Beg G.327 B.6 s.297

Şâir, talihinin artık döndüğünü, feleğin yüzüne güldüğünü belirtirken mutludur. Zira sıkıntıları bitmiş, artık Firengî atlastan ve vaşak postundan yapılmış makamlarda oturmaktadır.

“Bilmeyub toğrı yolu sana muti` olmadılar
Kaldılar nâr-ı cahîm içre Nasârâ vü Yehûd”

Muhibbî G.9 B.6 s.43

“Yolın azıtmış iken toğrı yola
Getürdün nice bin ehl-i Salîbi”

Muhibbî G.19 B.3 s.46

Doğruyu kavrayamadıkları için âsi olup cehennem ateşine müstehak olan Hristiyan ve Yahûdiler, sonunda (büyük ihtimalle) Hz.Muhammed'in yol göstericiliği sayesinde doğruyu idrak ettiler. Beyitte kimin kastedildiğini tam olarak anlamak zor olduğu için sözü edilenin Kanûnî'nin kendisi olabileceği de düşünülebilir.

“Ne sa`d müşteri bâdî vü ne nahs-i zühal mâni”

Hakî-i Kâdirün sun`ında `âciz `akl-ı Yûnânî”
Nev`î K.45 B.10 s.136

“Baş egdi âb-ı tığine küffâr-ı Engürüs
Şemşîr-i güherini pesend eyledi Fireng”
Bâkî K.4 B.7 s.11

Şâir, Kanûnî'nin Macar kâfirlerini kendisine bağlayarak itaat ettirdiğini, kaliteli kılıçlar yapan Frenklerin kılıçlarındaki cevheri kıymetsiz kıldığını belirtiyor.

“Necfde bağlamayam Hak hıdmetüne kemer
Gidüp Fireng diyâruna bağlayam zünnâr”
Fuzûlî K.6 B.38 s.39

Fuzûlî, Necef bölgesinde samimiyet ve ihlastan uzak bir ibadette bulunmaktansa, Frenk diyarında zünnâr bağlayarak samimiyete dayanan kullukta bulunmayı tercih ediyor.

“Alandan sonra saydın şâd meyl-i âşyân itmek
Nice kim feth idüb mülk-i Firengi ser-ver-i gâzi”
Fuzûlî Trk.B.12/2 B.3 s.56

“Kesdin ol iklimden ehl-i Firengün rağbetin
Açabilmez oldı küffâr ol yana çeşm-i hayâl”
Fuzûlî K.13 B.22 s.59

Asırlarca Osmanlılar karşısında yenilgiye uğrayan Hristiyan dünyası her fırsatta saldırıya geçmiş, İslâm'ın yayılışını durdurmak istemişlerdir. Bu yönde çeşitli planlar ve hayaller kurmuşlardır. Fakat Osmanlı padişahları ve onların emrindeki gaziler karşısında başarısız kalmışlardır.

“Revâdur meclisinde kâse-lîs olsa eger fağfûr
Binâ-yı kasruna lâyük ecir olsa Lehûn bânı”
Nev`î K.47 B.7 s.140

“Kızıl Elmayı kaptın lerze düşdi kişver-i Rîme
Bihamdillâh Karaman iline katdın Alamanı”
Hayâlî K.22 B.8 s.60

“Kızıl Elma” Osmanlı toplumunun fethetmek istediği son ve ideal nokta, son toprak parçasıdır. Kimileri bunun Hristiyanlığın merkezi Roma olduğunu belirtir. Bu sözle neresinin kastedildiği o kadar da önemli değildir. Önemli olan bu kavramla bir idealin ifade edildiğidir. Şâir, Hristiyan topluluk karşısında üstün gelme arzusundadır. Hatta Hristiyan toplumların Osmanlılara hizmet etmesinin daha layık olduğunu düşünür. Bunu sağlayacak olan galibiyetten sevinçlidir.

“Yüzümüz üzre varalum didiler

Engürüsün Lehün Çehün bânu”

Hayâlî K.16 B.9 s.51

“Gehi semendine cevlangeh oldı kişver-i Çîn
Gehî direfşine ârâm-geh bilâd-ı Fireng”

Hayâlî K.7 B.15 s.36

“Budinde gâzilerün atı sarsara benzer
Elem denizlerine gark ider Alamani”

Yahyâ Bey K.5 B.43 s.37

“Elindedür Kızıl Elmayı kılsa zîr ü zeber
Niteki mülk-i Ferenduş ile Alamani”

Yahyâ Bey K.9 B.36 s.50

“Mahallidür tola eyvây ile vilâyet-i Rîm
Hakîkata yed-i kudrettedür Kızıl Elma”

Yahyâ Bey K.12 B.32 s.61

“Zırhlarla erenler benzedi emvâc-ı deryâya
Firengün onmadık başına kopdı Nûh tûfânı”

Yahyâ Bey K.16 B.12 s.72

“Kralun âli tuyuldu elem bahrine gark itdi
Kızıl Elma diyârı ile iklîm-i Alamani”

Yahyâ Bey K.16 B.35 s.72

“Kara geymiş kara yası var imiş Rîm pâpânun
Ziyâde oldı nasrânilerün ruhbân-ı buhrânı”

Yahyâ Bey K.16 B.37 s.74

Batılı toplumlar bazen doğuya bazen batıya at koşturan, bu sayede zaferden zafere ulaşan Osmanlı padişahları karşısında çaresiz kalıp boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Yenilginin verdiği acıyla ettikleri feryatlar dünyayı doldurmuştur. Dîn adamları teşvikçisi oldukları savaşlarda yenilgiye uğramalarından dolayı üzülen siyahlara bürünmüştür.

“Kilk-i Mısrî-kasabı mâşita-i kişver-i Rûm
Tîğ-i Hindî-nesebi memleket-âşûb-ı Fireng”

Nef î K.38 B.15 s.172

“Be-hakk-ı gîra gâr-ı mün`im ü bahşende kim lutfı
Mürebbi-i müselmân u Yehûd u kibr ü tersâdur”

Nef î K.48 B.44 s.205

Şâir, övdüğü devlet adamının kılıcıyla Frenk ülkesini baştan başa fethettiğini, cömertliği ve iyilik severliği ile Yahûdî ve Hristiyanlar da dahil bütün insanlığı terbiye ettiğini düşünür.

“Macarun aldı iki kal`asını himmet ile
Nemçe iklîmine sad leşker-i gâret saldı”

Mezâkî Tr.1 B.3 s.558

“Gıtdi küffâr-ı Girîd dîzaha el-hak yiridür

Romada itse pâpâ derd ile âh u zârî”

Mezâkî K.18 B.14 s.236

“Zirve-i tûde-i hâküstere çıksan görünür
Kâfirün memleket-i Çîn ü Çeh ü Bulgarî”

Mezâkî K.18 B.38 s.237

Bütün Balkan şehirleri ve içindeki halk Osmanlı padişahlarına teslim olmuş, sstratejik konuma sahip Girîd adası bile fethedilmiştir. Hristiyanların temsilcisi olan papa Roma’da korku ve üzüntü içindedir.

“O rütbe rikkât-engîz oldu hâlim küfr ü îmâna
Değildür ehl-i İslâm millet-i Efrenciyân ağlar”

Enderûnlu Fâzıl K.4 B.32 s.11

Şâir, içinde bulunduğu durumun çaresizliğine sadece müslümanların değil, Hristiyanların da üzüldüğünü düşünüyor.

“Hevâ âteş su âteş gâziler âteş süfün âteş
Cehennem nârını dünyâda gördi millet-i tersâ”

Enderûnlu Fâzıl K.77 B.6 s.132

“O kızgın güller kim hûn-ı düşmenle boyanmışdur
Müselmândan Kızıl Elmadur Efrenci olur ihdâ”

Enderûnlu Fazıl K.77 B.9 s.133

Hristiyanlarla yapılan savaşın şiddet ve dehşetinden havanın, suyun, savaşçıların ve safların ateşe döndüğünü; düşmanların cehennem ateşini bu dünyada gördüğünü, güllerin bile rengini akıtılan düşman kanlarından aldığını iddia eden şâir, bu savaşın düşmanlara iyi bir ders olduğunu düşünür.

“Şi’r-i pâküm `Arab u Rûm u `Acemden başka
Dahî insâfa getürdi milel-i tersâyı”

Enderûnlu Fâzıl K.93 B.34 s.146

Şâir, yazdığı şiirlerin Arap, Rum ve Acem toplumlarından başka Hristiyan milletleri de etkilediğini, insafa getirdiğini savunur.

“Çıkdı `ilm-i Ahmed haşr oldu cihân tekrâr
ünnârını işkest it ey `âbid-i Romanya”

Esrâr Dede G.10 B.12 s.40

Hz.Muhammed’in getirmiş olduğu bilginin dünyaya yeni bir çehre kazandırdığı, küfür ve şirk nedeniyle ölü durumdaki gönüllerin yeniden hayat bulduğu düşünülürken Hristiyan Romanyalıların küfürden vazgeçip Müslüman olmaları istenir.

“Künc-i muğbeçe ya`nî Mesîhâne

Bâc-ı mülk-i Fireng ya`nî şarâb”

Esrâr Dede G.25 B.4 s.46

“Tersâ-yı mey-furûş sanem-hân-ı `işveye
Rûmun mülûkî virse sezâdur harâc u bâc”

Esrâr Dede G.35 B.4 s.50

Haraç ve bâc yenilgiye uğrayan düşmanlardan, özellikle batılı Hristiyan unsurlardan alınan vergilerdir. Şâir, Hristiyan güzeline bütün Hristiyan kralların vergi olarak şarap vermelerinin yerinde olacağı düşüncesindedir.

“Firengistâna düşdi şu`le-i şemşîr-i pür-tâbı
Ya`kûb kahr ile küffâr-ı Girîdi itdi hâküster”

Cevrî K.11 B.14 s.79

Osmanlı sultanının elindeki kılıcın ışığı Frenk ülkesine düşüyor. Herkes o kılıcın korkusu içindedir. Bu kılıç usta devlet adamlarının elinde, korkusuz savaşçılar sayesinde şehirler, kaleler, ülkeler fethediyor. Ezeli rakip olarak görülen Hristiyan alemine karşı galebe çalıyor.

2-Î S Â

Mesîh, İbn-i Meryem, İbn-i İmrân, Rûhu'llâh, gibi adlarla şiirimize akseden Hz.Îsâ, Hristiyanlık dininin tebliğcisi olan peygamberdir. Meryem'den erkek eli değmeden mûcizevî bir şekilde dünyaya gelmiştir. Babasız oluşu Hristiyanlar tarafından oğul ilâh nitelenmesine neden olmuştur. Kendisine İncil indirilmiştir.

Hz.Îsâ'nın annesi İmran ailesindedir. Saf, temiz ve iffetli oluşuyla tanınır. Cebrael adlı meleğin nefhiyle gebe kalmış ve Hz.Îsâ'yı dünyaya getirmiştir⁶⁵. “İnsanlarla beşikte iken de, yetişkin iken de iyilerden olarak konuşacaktır.”⁶⁶ âyeti gereğince beşikte konuşmaya başlamıştır.

Îsâ (a.s.) büyüdü. Allâh, kendisine peygamberlik verdi. Görevi gereği kavmini Allâh'a iman etmeğe ve yalnızca ona kulluk etmeye çağırdı. Kavmi ise ona inanmadı. Hz.Îsâ, kavmini inandırmak için mûcizeler gösterdi. Alaca hastalığına

⁶⁵ Bkz. Yazır, (?): c.2, s.377.

⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmran Suresi 3/ 46. âyet; Tefsiri için bkz.Yazır,(?): c.5 s.404.

tutulmuş olanları tedavi etti. Onun bu konudaki mûcizelerinden bazıları İncil’de şöyle anlatılır; “...Ve ona çeşitli hastalıklara ve derlere tutulmuş bütün hastaları, cinlere tutulanları, saralı ve inmeli olanları getirdiler ve onları iyi etti”⁶⁷. Ayrıca ölüleri diriltti, körleri görür etti. Yaptığı kuş suretine üfleyerek onu canlandırdı.⁶⁸ Bu mûcizeleri göstererek çok yer gezdi. Kavmi ona inanmadığı gibi çeşitli iftiralar atarak mûcizelerine “büyüdür” diyorlardı. Ancak kendilerine “havari” adı verilen pek az kimse inanmıştı. Havariler, Hz.Îsâ’ya olan îmanlarından emin olmak amacıyla ondan mûcize istediler. O da Allâh’a yalvararak gökden sofrayı indirme mûcizesini gösterdi. Bu olay üzerine havariler kesin bir îmanla ona inandılar.

Îsâ (a.s.) ve havarilerin çalışmalarını engellemek isteyen kavmi onu öldürmeye karar verdiler. Hz.Îsâ olduğunu zannettikleri birini yakalayarak çarşıta öldürdüler. Allâh ta Hz.Îsâ’yı kavminin zulmünden kurtarmak için göğe yükseltti.⁶⁹

Edebiyatta ise Hz.Îsâ, genellikle şu özellikleri ile söz konusu edilmiştir:

Hz.Meryem’in Hz.Îsâ’ya gebe kalışı, doğumu sırasında, bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mûcizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, Allâh’ın izniyle ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi...⁷⁰

Hz.Îsâ, aynı zamanda Mesîh olarak ta anılır. Mesîh, “sıvazlamak, el sürmek” anlamlarına gelir. Bunun kaynağı da, doğduğunda Cebrail’in kanadıyla sıvazlaması, kendisinin eliyle dokunarak hastaların gözünü açması ve onları iyileştirmesidir.⁷¹

Hz.Îsâ, yukarıda belirttiğimiz yönleriyle Dîvân Şiiri’nde çeşitli hayal ve sembollere kaynaklık etmiştir. Anlatıldığına göre; Hz.Îsâ’nın üzerinde dünya eşyası olarak bir tas, bir tarak bir de iğne varmış. Birinin eliyle su içtiğini, bir başkasının da parmaklarıyla sakalını taradığını görünce tası, tarağı bırakmış. Göğe çıktığında dünyaya ait bir iğne ile yükseldiği için dördüncü katta kalmıştır.

⁶⁷ Kitâb-ı Mukaddes; Matta; 8/15,

⁶⁸ Bkz. Kur’ân-ı Kerîm; Âl-i İmrân Suresi 3/ 93. âyet,

⁶⁹ Bkz. Kur’ân-ı Kerîm; Nisa Suresi 4/15-158. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.8 s.26; Solmaz ve Çakan, 1993: s.267.

⁷⁰ Pala, 1989: s.258.

⁷¹ Horata, 1987: s.199.

Îsâ peygamber, bir Bâkîreden doğuşu, daha bebekken konuşması, nefesi “nefha-i Îsâ” ile hastaları iyileştirip ölüleri diriltmesi, eşeği, göge çıkışı, tam bir tecerrüd veya himmet halinde bulunmasına rağmen yakasındaki bir iğneden dolayı gökte dördüncü felekte kalışı ve orada ebedî hayat üzere bulunması gibi unsurlarla zikredilmektedir.⁷²

Daha çok dem (nefes) kelimesiyle terkip oluşturacak şekilde kullanılır. Sevgilinin dudağı, âşıklarına hayat vermekle Hz.Îsâ'ya benzer. Bazen şâirin söylediği şiir, sevgiliden gelen, kokular getiren saba yeli, gönlü canlandırmasıyla Hz.Îsâ'ya benzer. Diğer ele alınış şekillerini de örneklerle beraber ortaya koyacağız.

a. Hz. `Îsâ'nin Doğumu

Hız.Îsâ'nın doğumu, olağan dışılığı ve mûcizevî olması yönüyle günümüz insanını bile düşündüren bir özellik arz eder. Olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır:

“Melekler demişti ki; -Ey Meryem, Allâh seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir.”⁷³

Cebrail, Meryem'e insan şeklinde görünür. Allâh'ın ona bir erkek çocuk vereceğini müjdelemek üzere görevlendirildiğini söyler. Meryem;

“Dedi ki;- Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur? Allâh böylece dilediğini yapar, dedi...”⁷⁴ Olayın bundan sonraki bölümü de şu ifadelerle anlatılır.

“Meryem oğlana gebe kaldı, o haliyle uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı ile bir hurma ağacının dibine sığındı;- Keşki ben bundan önce ölmüş olsaydım da unutulup gitseydim, dedi. O'nun aşağısından bir ses kendisine şöyle seslendi;- Sakın üzülme, Rabbin içinde bulunmanı şerefli kılmıştır. Hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun!...Çocuğu alıp milletine getirdi. Onlar;- Meryem, utanılacak bir şey yaptın! Ey Hârûn'un kız

⁷² Çavuşoğlu, 1971: s.36; Bkz. Gölpınarlı, 1971: s.228.

⁷³ Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmran Suresi 3/ 45.âyet.

⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmran Suresi 3/ 47. âyet.

kardeşi, baban kötü bir kimse değildi, annen de iffetsiz değildi, dediler. Meryem çocuğu gösterdi. - Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler. Çocuk; - Ben şüphesiz Allâh'ın kuluyum. Bana kitâp verdi ve beni peygamber yaptı...⁷⁵

Konu İncil'de şöyle ele alınır; “ İsâ Mesîh'in doğması da şöyle oldu: Anası Meryem, Yûsuf'a nişanlanmış olduğu halde buluşmalarından önce Rûhu'l-Kudûs'ten gebe olduğu anlaşıldı.^{76, 77}

Hız.İsâ edebiyatta, bir Bâkîreden doğuşu, daha bebek iken konuşmaya başlaması gibi yönleriyle, genellikle telmih, karşılaştırma ve değişik mecâzî münasebetler kurmak amacıyla ele alınmıştır.

“Rûhu'l-kudûs deminden `İsâ'bn-i Meryem oldı
Ey bî-haber bu demden gel gel ki dem bu demdür”
Nesîmî G.139 B.2 s.162

“Hakkun emriyle getürdi Cebrâ'il âdem demi
Hem meşâmından üfürdi kâmil itdi Meryemi
`İsî anun ismini yâd itdi boldı hem-demi
Lâ-fetâ illâ `Alî lâ-seyfe illâ zül-fekâr”
Nesîmî Mur.10 s.367

“İsînün aslın bilen Meryemdedür
Hem Süleymân hikmeti hatemdedür”
Nesîmî Ty.80 M.1-2 s.398

“Rûhsun nefha-i Cibrîlle tev'emsün sen
Sırr-ı Haksun mesel-i `İsâ-yı Meryemsün sen”
Şeyh Gâlib Trc.B.10 B.3 s.70

Şâir, kendi şahsında insanlara sesleniyor ve insanın değerini; “ Ruhsun, Cebrail'in üfürmesiyle ikizsin; Tanrı'nın sırrısın, Meryem'in oğlu İsâ gibisin sen. ifadeleriyle anlatırken Hz.İsâ'nın doğumu hadisesine telmihte bulunuyor.

“Nefh-i rûh eyler ise kalbüne Cibrîl-i Hûdâ
İbnü Meryem gibi zatun ola pâkize hâlet”
Cevrî G.132 B.4 s.230

Hız.İsâ, doğum sonrasındaki bebekliği, sevgili ile birlikte ele alınır. Sevgilinin yüzündeki veya dudağının kenarındaki ben, Hz.Meryem'in kucağındaki Hz.İsâ'ya benzetilir.

“Lebün Hâflünü zülfün gûşesi çekmiş kenârına

⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi 19/23-33. Âyetler.

⁷⁶ Kitâb-ı Mukaddes; Matta, 18.

⁷⁷ Sönmez ve Çakan, 1993: s.269-270.

Sanasın tıflıdur `Îsâ yatur Meryem kucağında”

Cem Sultan G.278 B.2 s.174

“Sevâd-ı hatt-ı fehvâ-yı mükerrerem
Kucaklamış yatar `Îsâyı Meryem”

Necâtî Beg Mes.B.8 s.35

Meryem'in Hz. `Îsâ'yı erkek eli değmeden doğurması, onu bekaretin simgesi haline getirmiştir. Şâir de fikirlerinin tazeliği, hayallerinin kendine özgü olmasıyla övünürken Hz.Meryem'le benzerlik kurar.

“Meryem-âsâ bîkr-i fikrinden tevellüd eyledi
Hazret-i `Îsâ gibi âlemleri ihyâ iden”

Necâtî Beg K.4 B.3 s.124

Şâir, bahar mevsimini, bahar kokusunu anlatırken ve tasvir ederken Hz.Îsâ'nın doğumu olayından yararlanır. Bahar mevsiminin güzel kokuları Hz.Meryem'in `Îsâ'yı doğururken tuttuğuna inanılan, (buhur-ı Meryem) diye anılan çiçekten aldığını düşünür. Böylece telmih ve hüsn-i ta'lil sanatlarını yapar.

“İrişdi hâkden bûy-ı buhûr-ı Meryem eflâke
Mu`attâr eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı”

Bâkî K.20 B.5 s.35

b. Nefesi İle Ölülere Diriltmesi Ve Hastaları İyileştirmesi

Hz.Îsâ'nın bu özelliği Dîvân Şiiri'nde “Mesîh-dem, dem-i Îsâ, `İsî-nefes, rûh-efzâ, cân-bahş, ihyâ” gibi ifadelerle sıkça ele alınır. Doğrudan doğruya Hz.Îsâ'nın bir özelliği ortaya koyulurken bazen de sevgiliye bu özellikler ithaf edilir. Meşhur İran şâiri Nizâmî (1138-1145) oğluna öğüt verirken; “İsevî zekalı tabib ol, adam öldüren tabib değil.” der.⁷⁸

Nesîmî'nin beyitinde olduğu gibi Hz.Îsâ, ölülere can verme, hastalara çare olma hünerini sevgiliden almıştır. Şüphesiz Nesîmî, sevgili ile Allâh'ı düşünmektedir.

“Hi hayât irdi lebünden Hızr u `Îsâ oldı hayy
Derd-mend âşıklarun derdine oldı çok devâ “

Nesîmî G.4 B.6.s.71

Sevgilinin dudağından gelen nefes Hz.İsâ'nın nefesine benzetilir. Bu yönüyle sevgili Hz.İsâ'yı hatırlatır. Sevgilinin varlığı,varlığının belirtisi olan dudaklarından çıkan nefes âşığın gönlüne rahatlık vermekte, yaşama gücünü artırmaktadır.

“Şehâ `İsîdurur şol la`l-i lebler
Yanağ u göz ü hâcibdür havârî”

Kadı Burhâneddîn G.284 B.5 s.112

“Dirler ki `İsî virür idi tene cân u sen
Zî-cân ki oldı la`l-i lebün cânâ cân viren”

Kadı Burhâneddîn G.915 B.5 s.356

“La`lün ki demden dem urur dem eyledi cigertümi
İy Meryem-i `İsî-nefes uş ölürem bir dem kanı”

Kadı Burhâneddîn G.1030 b.5 s.399

Kandan dem vuran la`l renkli o dudağın ciğerimi kanlara buladı. Ey İsâ nefesli Meryem, işte ölüyorum, ölümlere hayat veren o nefesin nerede?

Şâir, İsâ nefesli Meryem olarak sevgilisine sesleniyor. İsâ peygamberin mucizesi, nefesiyle ölümleri diriltmek ve hastaları iyi etmek olduğundan ikinci mısradaki İsâ ve nefes kelimeleri bir arada kullanılmıştır.⁷⁹

“Lebünde `İsî-i Meryem dâhı hayat iledür
Cemalünün sadakâtından ay zekât iledür”

Kadı Burhâneddîn G.1174 B.1 s.457

“Ey Nesîmî rûh-perver geldi yârinden nesîm
`İsînün enfâsıdur yârin dudağından gelür”

Nesîmî G.52 B.17 s.106

Tatlı ve sıcak esen ilkbahar rüzgarı tabiatın canlanmasını, kışın kuruyup kalmış bitkilerin uyanıp yeşermesini sağlar. Şâir, Hz.İsâ'yı hatırlar, arada benzerlik kurar. Fakat etrafa kokular saçan sevgilinin saçları cansız gönülleri diriltmede, Hz.İsâ gibi ölümlere hayat veren rüzgarı ayıplamakta, kınamakta ve küçümsemektedir. Belki de rüzgara bu hassayı veren sevgilinin saçlarından yayılan hayat verici kokulardır.

“Bâd-ı sabâ `İsâ kimi gerçi diriltür ölüyü
`Anber-feşân zülfün demi bâd-ı sabâyâ ta'n ider”

Nesîmî G.82 B.3 s.125

⁷⁸ Nizâmî, (1989): *Leyla ile Mecnun*, Çev. A.N.Tarlan, M.E.B. İstanbul, s.49.

⁷⁹ Alpaslan,1977: s.49.

Bazen sevgilinin dudağı cansızlara can verirken gözleri, bakışları kan döker, âşıklarını öldürür. Bazen de sevgilinin bakışı âşıkları kendine bağlar; bu bağlanış beraberinde kavuşma arzusunu getirir. Kavuşma arzusu ise âşığa ölüm kadar korku verir. Dudak, sevgilinin öpmesini hatırlatır; öpücük ise kavuşmanın belirtisidir. Sevgilisine kavuşan âşık ise hayata yeniden ermiş demektir.

“Gerçi la`lün cân virür cansızlara `İsâ kimi
Gözlerün sevdâ meyinden esrimiştür kan ider”
Nesîmî G.84 B.4 s.126

“La`lün mesîhâ mu`cizin âlemde ihyâ eyledi
Uş ben visâlınden senün ser-tâ-kadem cân olmuşum”
Nesîmî G.249 B.3 s.229

“Bir nefes `İsî-sıfat ol gonçe-leb açsa dehen
Hâkden baş kaldurup her mürde çâk eyler kefen”
Adlî G.106 B.1 s.95

Cem Sultan, aşağıya aldığımız beyitinde abartılı bir ifadeyle sevgilinin işveli bakışının, ölümlere, cansızlara hayat veren Hz.İsâ'yı bile öldüreceğini hayal ediyor.

“Ne denlü mürdelere cân virürse mu`cizle
Göreydi şive çeşmüni cân virürdi Mesîh”
Cem Sultan G.32 B.3 s.111

“Mantıkından her nefes cânlar bağışlar cânuma
Hey kıyâmet leblerün `İsî-ebn-i Meryemdür bana”
Zâtî G.3 B.5 s.3

“İsî o dil-berün leb-i cân-bahşı ile ger
Şatrenc-i rûhbahşlıg oynarsa mât ola”
Zâtî G.26 B.3 s.26

“San`at-ı çeşm ü lebi reşkinden ol cânânımun
Zâtî Azrâ`il ü `İsî cân virüben cân alur”
Zâtî G.280 B.5 s.280

“İ`câza saçun `asâ-yı Mûsâ
İhyâda lebün Mesîh-i Meryem”
Şeyhî Mus.3/5 s.85

“Lebün Mesîhi ki ihyâ kılar gam ölmüşünü
Beli çü şâh-ı keremsin kerâmetün görünür”
Şeyhî G.73 B.3 s.169

“Ölme gönül firâk ile ``İsî-nefes gelür
Yanma ciger figân ile feryâd-res gelür”
Şeyhî G.75 B.1 s.171

Sevgilinin sadece dudakları, ölümleri diriltmesi yönüyle Hz.İsâ'ya benzetilmez.Saçları etrafa yaydığı anberin kokularla âşıklara can verir. Genellikle

sevgilinin saçlarından yayılan koku rüzgara kapılıp tabiattaki cansız varlıklara hayat verir. Böyle bir anlatımla şâir, aynı zamanda “hüsn-i ta'lil” sanatı yapar.

“Ger hem-dem olsa zülfün ile bir nefes sabâ
`Îsâ gibi `izâm-ı remîme revân virür”

Ahmed Paşa G.95 B.4 s.186

“Egerçi mürdeyi `Îsâ dirildürmüş du`â ile
Bize söğdükçe cân virür nigârun la`l-i şîrîni”

Ahmed Paşa G.343 B.5 s.346

“Bilseydi demün mürdeleri itdügin ihyâ
Cân vire idi irmek için bu deme `Îsâ”

Necâtî Beg K.1 B.1 s.48

“Bûse `ahd itdi Necâtîye lebün güyâ Mesîh
Mu`ciz izhâr itmek için mürdeye cân arz ider”

Necâtî Beg G.119 B.7 s.204

Şâir, bazen ölüleri ihya etmede sevgiliyi Hz.Îsâ'dan önde tutar. Hz.Îsâ'nın ölüleri diriltme mucizesini sevgiliden öğrendiğini veya öğrenmeğe çalıştığını iddia eder.

“Hiç idebile mi lebinün şivesin Mesîh
Ağızdan öğrenile mi ihyâ gibi `ulûm”

Necâtî Beg G.360 B.4 s.311

“Hem `ömr ü hem hayât virür zülfün ü lebün
`Îsî-i Meryem ider imiş hükm bir deme”

Necâtî Beg G.545 B.10 s.393

“Kimi `Îsî dir leb-i cân-bahşuna kimisi Hızır
Sonra varursan hakikat cism birdür nâm iki”

Necâtî Beg G.622 B.5 s.428

Beyitte sevgiliye hitap ederek; “Senin can bağışlayan dudağına kimisi Îsâ der, kimisi Hızır; sorarsan gerçekte cismin bir, adın iki olduğunu anlarsın.” şeklinde Hz.Îsâ ile benzerlik kuruyor.

“Âşıkâ şevkunla cân virmek iğen müşkil degül
Çün Mesîh-i vaktın cân virmek âsândur sana”

Fuzûlî G.21 B.4 s.140

“Mürdeye cânlar virür bîmâre sıhhat leblerün
Hikmet-i Lokmân u i`câz-ı Mesîhâ bundadır”

Bâkî G.128 B.3 s.106

“Leb-i cân-bahşı ile mürdeler ihyâ itsün
Nice olur mu`cize-i Hazret-i `Îsâ göresün”

Bâkî G.354 B.2 s.187

“Lebün ihyâ-yı memât itmede `Îsî-dem iken
Beni bî-mâr idüp il derdine timâr idesün”

Helâkî Mus.12/4 B.2 s.33

“Cân virür halka hadîs-i la`lün ey Îsâ-nefes

Bu Helâkî hasta hakkında velî virmez cevâb”

Helâkî G.10 B.5 s.50

“Leblerün mürdeler ihyâ eyler
Var ise Hazret-i Îsâ sensün”

Helâkî G.113 B.2 s.153

“Zulmet-i zülfünde la`lün âb-ı hayvândur bana
Ey Mesîhî sözlerün derdüme dermândur bana”

Muhibbî G.7 B.1 s.42

Muhibbî, bu beyitte Hz.Îsâ'nın vasıfları ve karanlıklar ülkesinde bulunduğu inanılan, ulaşılması imkansız hayat suyu ile ilgili mefhumlarla sevgilinin özelliklerini bir araya getirmiş. Sevgilinin dudakları âb-ı hayât, sözleri dertlere derman olarak düşünülmüş. Bu yönlerle üç unsur arasında benzerlik kurulmuş.

“Zinde kıldı nice `ışk mürdesini hemçü Mesîh
Dirsem olmaya `aceb ben leb-i cânâne Melîh”

Muhibbî G.305 B.1 s.127

Âşık, sevgilinin yan bakışı, gamzesi ve ejdere benzeyen zülfü ile ölümü tadarken Hz.Îsâ mucizesini hatırlatan dudaklarıyla hayat bulur.

“Öldürürse gam degüldür tiğ-i gamzen `âşıkı
Dirgürür ey dil tabîbi leblerün `Îsî geçer”

Muhibbî G.786 B.2 s.261

“Târ-ı zülfün ejderi Mûsâ `asâsından nişân
Cân bağışlar leblerün `Îsî dehânundan haber”

Muhibbî G.575 B.3 s.202

“Bir nefesle gamzesi öldürdüğün ihyâ ider
Ol Mesîhâ gün-be-gün keşf ü kerâmet arturur”

Muhibbî G.934 B.3 s.304

“Didi gel deyre bugün mu`ciz-i `Îsâ göresün
Dirgürür mürdeleri bir büt-i tersâ göresün”

Muhibbî G.2206 B.1 s.649

Yukarıdaki beyitte bir Hristiyan güzelinden söz ediliyor. Bu güzel âşıklarına hayat veriyor, onları mutlu ediyor. Haliyle şâir, Hz.Îsâ ile ilgi kuruyor.

Beyitte “büt-i tersâ” ifadesinin kullanılması tesadüfi değildir. Zira “deyr” ve “Îsâ” mefhumlarının geçtiği yerde güzelin Hristiyan olması kaçınılmazdır. Ayrıca kiliselerde heykelcik ve tasvirlerle yer verilmesi sevgilinin bir puta benzetilmesi yönünde işaretler veriyor.

“Ey sözi ihyâ-yı emvât eyleyen `Îsâ gibi
Vey gözi nâ-hak yere `uşşâkı bî-cân eyleyen”

Muhibbî G.351 B.2 s.351

“Tâ kim ten-i efsürdesine halk-ı cihânun
Bahş eyleye Îsâ-nefesün cân-ı adâlet”
Nev’î K.5 B.31 s.21

“Gün gibi izhâr-ı i`câz-ı Mesîhâ eyledün
Mürde idüm bir nefes içinde ihyâ eyledün”
Hayretî G.211 B.1 s.264

“İhyâ iderdi mürdeleri dayıma Mesîh
Sen öldürürsin âdemi hikmet ne â Mesîh”
Hayretî G.34 B.1 s.156

“Gözüm yaşında haçın suya salsa ol melek-sîma
Mesîhâ gibi eylerdi yaşum her derde dermân”
Hayâlî G.621 B.4 s.305

Beyitte, Hristiyanlara ait adetlerden biri olan, bahar mevsiminde haçı suya bırakma geleneği hatırlatılıyor.

“Lebün aksi düşüp mir`ata ey meh-pâre yasdanmış
Yatar `Îsâ sanasun mihr-i pür-envâra yasdanmış”
Hayâlî G.227 B.1 s.167

“Cevrün ey `Îsî-nefes Yahyâyı ihyâ eyledi
Var mıdur derdün gibi dünyâda mahbûbü'l-kulûb”
Yahyâ Bey G.25 B.5 s.296

Şâir, farklı bir yaklaşımla sevgilinin âşıklara eziyet ve ızdırapla hayat verdiğini düşünüyor. Sevgilinin aşkından dolayı çekilen dert, onun için istenilen ve hoş giden bir olaydır. Karşılaştığımız kimi beyitlerde sevgili, dudakları ve nefesiyle hayat vermesi yönüyle Hz.Îsâ'ya benzetilirdi. Onun cevri, eziyeti hatta bakışları insanı öldürürdü. Halbuki bu beyitte sevgili, cevriyle âşığa hayat vermesi, mutlu etmesi özellikleriyle Îsâ'ya benzetilmiş.

“Söylesen `Îsâ gibi yüz lutf ile açsan dehan
Dirilür ölümlüler karşunda ey ârâm-ı cân”
Yahyâ Bey G.298 B.1 s.467

“Gelicek kabrûme ol la`li Mesîhâ şimdi
Bir du`â ile kıla rûhum ihyâ şimdi”
Yahyâ Bey G.509 B.1 s.590

“Cân virür enfâs-ı `Îsâ gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i `anber-bârını”
Usûlî G.128 B.3 s.224

“Ey Mezâkî vireli mürde dile tâze hayât
O Mesîhâ-nefesi feyz-i demünden bilürüz”
Mezâkî G.156 B.9 s.377

“İder ihyâ leb-i revân-bahşı
Eser-i mu`ciz-i Mesîhâyı”
Mezâkî G.424 B.5 s.547

“Cür` a-i cân-bahşuna leb-teşnedür Hızır u Mesîh
Âb-ı hayvânsun yahud la`l-i leb-i cânânesün”
Nef î Mus.2 B.2 s.262

“Cân virür âb-ı hayât-ı lebine Hızır u Mesîh
Teşnesi rûh-ı Sikender bir içim susun sen”
Nâ`ilî G.259 B.3 s.268

Sevgilinin dudağı âşıkları canlandırması ve söze can vermesi bakımından “âb-ı hayât”a benzetilir. Hızır ve Mesîh, âb-ı hayât ve can vermekle ilgilidirler. Yine de sevgilinin dudağı için canlarını veriyorlar.

Dîvân Edebiyatı`nda Hızır ile Hz.Îsâ kıyamete kadar yaşamalarıyla anılırlar. Bu özelliği ve ölüleri diriltme yönüne rağmen Hz.Îsâ sevgilinin dudağındaki hayat suyuna sahip olmak için canını feda etmektedir. Böylece şâir, sevgilinin üstünlüğünü mübalağalı bir şekilde ortaya koymaktadır.

“Mekez misâl bulur taze rûh cân-ı Mesîh
Lebünden olsa `iyân nüşhand-i istiğnâ”
Fehîm-i Kadîm G.10 B.4 s.93

“Teşne-leb bîmâram ölsem de müdâvâ istemem
Hızır u `Îsâdan degül la`l-i dil-ârâdan bile”
Cevrî G.208 B.2 s.258

“Hasta çeşmün eylemez la`l-i revân-bahşa nazar
Neyler ol `Îsâyı kim bîmâre itmez iltifât”
Şeyh Gâlib G.33 B.5 s.13

“Olamaz la`l-i revân-bahşuna hem-râz Mesîh
Yok yere eylemesun da`vâ-i i`câz Mesîh”
Şeyh Gâlib G.50 B.1 s.18

“Mesîhâ-yı nigehten ders alub dehrin etibbâsı
Bu bîmârın `ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdür”
Şeyh Galib G.69 B.4 s.24

“Nigâh-ı çeşmi âşûb-ı Frengistân-ı hüsn olmuş
Mesîhâlar dahi bîmârdur çeşm-i kebûdundan”
Şeyh Galib G.307 B.6 s.102

“Vasf eyleyemez la`lünü dünyâ söze gelse
`Aczin ider izhâr Mesîhâ söze gelse”
Nedîm-i Kadîm K.5 B.1 s.82

Bütün dünya söze gelse, la`l dudaklarının özelliklerini anlatamaz. Hz.Îsâ bile dile gelse, (bu konuda) aczini ortaya koyar.

Hz.Îsâ`nın sözle birlikte anılması, onun doğduğunda söze gelip konuşmasındandır.⁸⁰

⁸⁰ Horata, 1987: s.199.

“Bin hastaya ey Mesîh-i âsâr
Bir nutk-ı lebünle cân-fezâsun”

Neylî Trk.B.1 B.23 s.41

“Mesîhâ sûz-ı şevk-ı merg olan cellâd-ı gamzendür
Hayâtı mevt ile tasvîr iden Behzâd-ı gamzendür”

Koca Râgıb Paşa G.46 B.1 s.97

“Bilmem o gülfemün lebi tasvîr-i cân mıdır
Nev-hatt-ı la'li `İsî-i mu`ciz-beyân mıdır”

Esrâr Dede G.48 B.1 s.55

“Fîrâk-ı sohbetünle cândan ancak ramak kaldı
Aman gel ey Mesîhâ la'l-i i`câz-âferînüm gel”

Esrâr Dede G.158 B.7 s.93

“İrdüm hayât-ı la`lüne Hak cânım almadan
Gördüm Mesîhi mevt-i giribânım almadan”

Esrâr Dede G.188 B.1 s.103

Sevgilinin bakışı, aşağıdaki beyitte âşığı hem öldürmesi hem de hayat vermesi gibi iki zıt durumla ele alınmış. Hayat vermesi yönüyle Hz.Îsâ'ya benzetilmiştir.

“Bir nigele âşıkı ger mürde geh ihyâ ider
Gelmemiş çeşmün gibi ey büt Mesîhâdan beri”

Enderûnlu Fâzıl G.188 B.4 s.48

Hz.Îsâ'nın ölüleri diriltmesi, sadece sevgilinin özelliği olarak ele alınmaz. Kış mevsiminden kalma -âdetâ- ölü tabiatı canlandıran, tüm canlı varlık ve bitkilere hareket, canlılık, yeşillik veren ilkbahar mevsimi; sıcak, tatlı, gönüllere ferahlık veren rüzgarı da Hz.Îsâ'nın sözü edilen mucizesiyle ilgi ve benzerlik kurularak ele alınır.

İlkbahar mevsimi, ona özelliğini veren bahar rüzgarı, sabâhın erken saatlerinde tatlı, sıcak ve hoş kokulu esintisi ile tabatı canlandırır. Kuru bir iskelet gibi duran ağaçlar bu esintiyle yeniden hayat bulmuş gibi yeşerir ve canlanırlar. Hareketsiz, cansız olan tabiat yine bu esintiyle hareketlenir, toprakta kıpırdanmalar başlar; bahçelerde açılan güller bülbüle şevk verir. Bülbül bu iştihakla tabiatı şenlendirir.

İşte bahar mevsimi, ona özelliğini veren bahar (sabâ) rüzgarı yukarıda anlattığımız özelliklerinden dolayı Hz.Îsâ'nın mucizesiyle şâirlerin hayal gücünü ve şiirlerini süsler.

“İhyâ-yı memât irdi nebâtına zemînün
`Arz itdi havâ cezbese san mu`ciz-i `Îsâ”

Cem Sultan Th.1 B.22 s.94

“Sabâ subhu tebessümden seher yeli teneffüsdan
Saçar Ahmedleyin nûru virür `Îsileyin cânı”

Şeyhî G.192 B.2 s.288

Tebessüm eden sabah rüzgarı Ahmed gibi etrafa nûr saçar, tatlı esintisiyle seher yeli Hz.Îsâ gibi (ölülere) can verir.

Gecenin bitişi ile günün başlangıcı tasvir ediliyor. Tatlı esintisiyle karanlıkları dağıtan sabâ rüzgarı ile etrafı aydınlatan sabah güneşi, Hz.Muhammed'in yüzündeki nur gibi etrafa ışık saçmaktadır.

Seher yeli hoş esintisiyle Hz.Îsâ gibi etrafa hayat vermektedir. Gecenin sessizliği ve hareketsizliği, ölümle benzerlik gösteren canlılardaki uyku hali son bulmakta, topraktaki bitkiler, böcekler ve hayvanlar canlanmakta, tabiat hareketlenmektedir.

“Nola ger başa giye lâle frengî şapka
Cünbiş-i bâd-ı sabâ nefha-i `Îsâ mı degül”

Necâti Beg K.17 B.9 s.88

“Fasl hem bir fasl kim serd olmağın âb ü hevâ
Halkdan kat`-ı hayât eylerdi `Îsâ ursa dem”

Fuzûlî K.15 B.4 s.66

Mevsim öyle bir mevsim ki su ve havanın soğukluğundan bir nefes değse Hz.Îsâ, evine kapanır, halkın arasına çıkmazdı.

Bu beyiti şâirin havanın soğukluğundan şikâyeti şeklinde anlayabileceğimiz gibi, zamandan ve zamanın insanlarından şikâyeti şeklinde de düşünebiliriz.

Aşağıya aldığımız beyitlerde bahar mevsiminde, tabiatta meydana gelen canlanmanın Îsâ nefesli rüzgardan kaynaklandığı hayal edilir. Hz. Îsâ hasletinde olan bahar rüzgarı, tabiata canlılık vererek kış mevsiminin öldürücü etkisini yok eder.

“Dem-i cân-bahşını güyâ yele virmiş `Îsâ
Ki bulur cân ü ten eşcâr demünden her dem”

Fuzûlî K.24 B.6 s.87

“Nebâtat emvâtına virmiş ihyâ
Hevâ-yı Hızr-haslet ü `İsevî-dem”

Fuzûlî K.27 B.2 s.93

“Rûh-bahş oldı Mesîhâ sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı `ademden ezhâr”

Bâkî K.23 B.1 s.41

“Nola baran ile dirilse yirün mürdeleri
Nefes-i bâd-ı sabâ nefha-i `Îsî mi degül”
Muhıbbî G.1715 B.2 s.515

“Oldı ihyâ kamu emvât-ı nebâtât-ı cihan
Nefes-i bâd-ı sabâ sanki Mesîhâ demidür”
Hayretî G.72 B.2 s.180

“Cân virüp mürde-dilân-ı gamı ihyâ itdün
Dem-i `Îsî misin ey bâd-ı vezân hoş geldün”
Nâ`ilî K.27 B.2 s.107

Nâ`ilî'nin yukardaki beyitinde bahar rüzgarı, tabiatı canlandırmaktan çok gam ve kederden ölüyü andırır duruma gelmiş gönüllere ferahlık vermesi, canlandırması yönüyle ele alınarak Hz.Îsâ'ya benzetilmiş.

Hz.Îsâ tabiat unsurlarıyla ele alınırken gülle birlikte de anılır.

“Bu demde râz-ı dem-i mu`ciz-i Mesîhâyı
Şemîm-i gonce ider âşikâr gülşende”
Nedîm-i Kadîm K.4 B.2 s.76

“Bu anda, Hz.Îsâ'nın mûcizeler gösteren nefesinin sırrını, goncanın güzel kokusu açık bir şekilde ortaya çıkarır.” Sözüyle goncanın yaydığı güzel kokular, Îsâ'nın ölümlere can bahşeden nefesine benzetilmektedir.

“Nev-bahâr irdi sabâ `Îsî-i bâğ oldı yine
Bûy-ı gül mâyide-i magz-ı dimâğ oldı yine”
Cevrî G.213 B.1 s.260

“Nesîm-i subh refâre götürdi serv-i gülzârı
Dem-i `Îsî gibi ihyâ idüb emvât-ı eşcârı”
Neylî B.14 s.212

Dîvân Şiiri'nde bazen gerçek anlamda bazen de tasavvufî anlamda kullanılan şarap; gönüle ferahlık vermesi, gönüldeki gamı ve kederi dağıtması, yok etmesi bakımından Hz.Îsâ'nın mûcizesi ile birlikte kullanılır.

Şarap, kadeh içinde geceleyin gezintiye çıkar, gam ve keder yüklü âşığın gönlünü rahatlatır, âdetâ âşığa hayat bağışlar.

“Virür emvâta ihyâ bâde gûyâ kim çıkup her dün
Salar feyz-i Mesîhâ bâdeye hum-hâne huffâşı”
Fuzûlî G.276 B.6 s.266

“Bir câm-ı revân-bahş ile kim cür`ası anun
Keşf eyleye dil-mürdelere mu`ciz-i `Îsâ”
Ahmed Paşa K.38 B.35 s.108

“Mürde-i derd ü gama cânlar bağışlar cur`ası
Sâkiyâ bi'llâh mey-i hamrâ dem-i `Îsâ mıdur”
Bâkî G.94 B.3 s.95

“Kimi `Îsâyı bu halkun kimi Mûsâyı geçer
Cân virür la`lün şarâbına Mesîhâyı geçer”

Usûlî Mus.2/2 B.5 s.77

“Leblerinün sagarından sâkî-i `Îsâ-nefes
Cür`a diye ehl-i meclis üstüne cân yağdırur”

Necâtî Beg G.149 B.5 s.217

“Katresin nûş eyleyen `Îsî-i cân-bahş olmada
Rûh ile hem-mâye gûyâ şîr-i Meryemdür şarâb”

Fehîm-i Kadîm G.21 B.4 s.98

“Sahbâ-yı lebün çeşm-i füsûnkâre mi mahsûs
Feyz-i dem-i `Îsâ iki bîmâre mi mahsûs”

Şeyh Gâlib G.179 B.1 s.59

“Cür`a-i cân-bahşuna leb-teşnedür Hızır u Mesîh
Âb-ı hayvânsun yâhud la`l-i leb-i cânânesün”

Nef î Mus.2 B.2 s.262

Hz.Îsâ bir kısım şairlerce telmih olarak ele alınmıştır. Fakat bu tür beyitler

pek azdır.

“Gerçi dem-i Mûsâyum nûr ile nâr içinde
Hem ben ölü diriltten `Îsâ vü mu`cizâtum”

Nesîmî G.260 B.5 s.236

“Bî-derdlik gibi maraz olmaz cihânda kim
`Âcizdür itmege anun `Îsâ ilâcunı”

Hayâlî G.571 B.3 s.288

“Deyre varmakdan murâd ihyâ-yı emvât eyleyüb
Bütlere i`câz-ı rûhu'llâhî söyletmek midür”

Nâ'ilî G.100 B.6 s.199

“Hasta-i çeşmüne bir çâre bulunmazsa n'ola
Belki ol derde Mesîhâ dahi dermân bilmez”

Cevrî G.100 B.4 s.218

Taradığım divânlar içinde, sadece Şeyh Gâlib'in divânında aşağıya aldığımız iki beyitte; Hz.Îsâ'nın ölüleri diriltmesinin (NEY) kavramıyla birlikte ele alındığını tesbit ettik. Ney Mevlânâ ve Mevlevîlikle özdeşleşmiş bir çalgıdır. Sesi itibarıyla dokunaklı, içli, etkileyicidir. Dinleyene hüznle birlikte rahatlık ve huzur duygusu verir. Şeyh Gâlib, (NEY) den çıkan etkileyici, hatta büyüleyici bu sesi Hz.Îsâ'nın mûcizevî nefesine benzetmiştir.

“Sîhr-i Hârûtta itmiş dem-i `Îsâyâ rasad
Yerde gökte ne ki var olmadı bîgâne-i ney”

Şeyh Gâlib G.353 B.3 s.116

“Çün ki Mesîh-i `ışkdan aldı nefes `asâ-yı ney
Mürdeye bahş-ı cân ider dem çekub ejdehâ-yı ney”

Şeyh Gâlib G.354 B.1 s.117

Kimi beyitlerde şâir, kendi söz ve şiirini Hz.Îsâ'nın nefesiyle özdeşleştirir.

“Parmaklarının arasındaki kalemin, yetenekli kimseleri övmek suretiyle kıyamete kadar ihya etsin.” Ifadeleriyle şâir, övdüğü kişilerin Hz.Îsâ'nın mucizesiyle dirilmiş ölümler gibi kıyamete kadar yaşamaları temennisi içindedir.

“Ehl-i hüneri tâ-be-haşr kilik-i benânun
Mânend-i Mesîh eyleye ihyâ söze gelse”

Nedîm-i Kadîm K.5 B.19 s.88

“Dem-i `Îsâ gibi enfâs-ı hayât-efzâsı
İde bir nutk-ı revân-bahş ile ihyâ-yı sühan”

Vehbî K.3 B.6 s.91

Şiir söyleme sanatında iddialı olan bir şâirin, şiirinde bulunması gereken özellikleri Vehbi; “Şâir, Hz.Îsâ'nın nefesi gibi diriltici özelliği olan nefesiyle, can verici bir söyleyiş içinde şiiri diri kılmalıdır.” şeklinde belirtiyor.⁸¹

c. Tecerrüdü, Göklere Yükselmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de; “Halbuki onlar Îsâ'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Ayrılığa düştükleri şeyde, doğrusu şüphededirler. Onların bu öldürme olayına ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allâh onu kendi katına yükseltti. Allâh güçlüdür.”⁸² şeklinde anlatılan olay şiirimize çeşitli şekillerde yansımıştır.

Hz.Îsâ, dünyaya değer vermemesi, dünya malından uzak oluşu yönüyle tanınır. Onun bu özelliği dolayısıyla göklere yükseldiğine; yükseliş sırasında yanında dünya malı olarak bir iğne bulunduğu için dördüncü kat göğe kadar yükselebildiğine inanılır.

Çeşitli kaynaklarda Allâh ile insan arasında bulunan perdelerden olarak mal, servet, zenginlik ve mevki zikredilir. Bunlar insanı Allâh'a yaklaşmaktan alıkoyan; dünyaya sıkı sıkıya sarılmasına neden olan unsurlardır.⁸³

⁸¹ Beyzadeoğlu, 1993: s.92.

⁸² Kur'ân-ı Kerîm; Nisa Suresi 4/ 156-158. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.8 s.26.

⁸³ İmam Gazâlî,(1974): *Ihyâu Ulûmi'd-dîn*, Bedir Yayınları, İstanbul, c.3 s.172.

Rûh ile maddî yapı ve çevre ilişkisi anlatılırken şöyle yorumlar yapılır: Rûh, vücudu saran çevre ve benzeri bütün âmillerden etkilenir. Bunun neticesi olarak az çok Cenabı Hakk'a olan halis marifetinden ve ona karşı ubudiyetinden uzaklaşma meydana gelir. Allâh'a dönüş yolu ise Allâh'ı zikretmek ve âhireti hatırlamaktır.⁸⁴

Tasavvufî anlayışta Allâh'a yaklaşmanın yolu dünyaya, dünya malına meyletmemektir. Aşırı tamahkârlıktan uzak kalmaktır. Şâir, okuyucuya seslenirken bunu tavsiye eder. Bazen Hz.Îsâ'yı örnek göstererek onun göklere yükselişini hatırlatır. Bazen de yanında bir iğne taşıdığı için dördüncü kat göğe yükseldiğini, Allâh'a tam anlamıyla yakın olamadığını belirterek kişiyi uyarır.

İnsan, ruhunu temizlemedikçe, dünya bağlarından kurtarıp arındırmadıkça tecrid olmuş sayılmaz. Vücut bile topraktan yaratıldığına göre dünyaya aittir. Vücudundan, maddî varlığından vazgeçmeyen tecerrüd ehli olarak addedilmez.

Bu konuda Sadi-i Şirazi şöyle der; “Kanadına hırs taşı taktığın doğan, göklerin yücesine uçabilir mi? Fakat eteğini şehvet pençesinden kurtarırsan ta Sidretü'l-müntehâ'ya kadar gider. Îsâ zayıflıktan ölüyor, sen eşeği besleme kaydındasın. A soysuz, dîni verip dünyayı satın alma.”⁸⁵

“Bu `ışkı çü `İsî göge gerek irüreydüm
Bilsem ki ecelden cânuma mühlet olaydı”

Kadı Burhâneddîn G.331 B.5 s.132

“Eğer `İsî-i Meryem tek dilersen menzil-i a`lâ
Sen ol gavvâs-ı ma`nî vü düş uş deryâ-yı ummâna”

Nesîmî G.360 B.2 s.297

“Neylersün eşigünde rakîb ile dostum

Çıkmadı göge çünkü Mesîhâ harî ile”

Necâtî Beg G.462 B.5 s.356

“Rûh-ı pâk ol yerün eflâk ola mânend-i Mesîh
Kalmağa hâk-i mezelletde bu tendür bâ`is”

Bâkî G.29 B.4 s.70

“Alâyıktan mücerred ol ser-i kûyında mesken bul
Mesîhâ-veş mekânı âsmândur ehl-i tecrîdün”

Bâkî G.242 B.4 s.147

“Kullanursan bu cihân içre tecerrüd `âlemin

⁸⁴ Said Havva,(1986): *Rûh Terbiyemiz*, Çev.İ.Sarmış, M.S.Şimşek, Kayıhan Yayınları,İstanbul, s.73-74.

⁸⁵ Sadi,(1985):*Bostan*, Haz. Hikmet İlaydın, M.E.B İstanbul, s.234-235.
Bkz. Çavuşoğlu, 1971: s.36.

- Umaram `İsî gibi eflâk ola yirün senün”
Muhıbbî G.1647 B.2 s.496
- “Her kim tecerrüd itdi çıkdı göge çü `İsî
Her kim tama`da kaldı giçdi yire çü Kârûn”
Muhıbbî G.2281 B.3 s.670
- “Dâdlar kılmağa ol kâfir elinden geceler
Çıkar âhum göge tâ tuta Mesîhâ eteğin”
Fuzûlî G.226 B.3 s.241

Şâir, maddî güzellere bağlanmaktan rahatsızdır, ızdırıp çekmektedir. Bu nedenle “O kâfir elinden şikâyet edip adalet dilemek için geceleri âhının dumanının, Hz.İsâ'nın eteğini tutmak (ondan yardım ummak) istediğini, bu suretle göklere çıktığını” düşünür.

- “Pâk-i mücerredân dirilürken Mesîh-vâr
Uyup bu cife dünyeye murdâr olmagıl”
Hayretî G.264 B.2 s.295
- “Rište-i peyvende sûzen gibi göz dikmez gönül
Sanki `İsî-i mücerreddür `alâyıktan kaçır”
Hayretî G.59 B.2 s.172
- “Terk it yüri Zâtî bu çihâr ana kucağın
`İsî-i mücerred gibi kıl meyl-i nüh âbâ”
Zâtî G.1 B.7 s.1
- “Vasfını göke çıkardun ol mehün `İsî gibi
Yirde komaz adunı Zâtî bu cevher yâd-gâr”
Zâtî G.139 B.5 s.139
- “Geç Nev'iyâ libâs-ı bedenden ki kayd imiş
Mansûra rište-i teni `İsâyâ sûzeni”
Nev'î G.540 B.5 s.547
- “Gönlünde olmasun ser-i mû denlü mâsivâ
Nev'î mesel yiter sana `İsî vü sûzeni”
Nev'î G.542 B.6 s.548
- “Alem-i bâlâya var kayd-ı cihândan kesil
Hakka yakın olagör Hazret-i `İsâ gibi”
Yahyâ Bey G.446 B.6 s.554
- “Ecrâm-ı çarhı geçmeyicek bilmemiş Mesîh
Bâr olduğın vücuduna bir sûzenün dahî”
Nâ'ilî G.365 B.3 s.313
- “Mîhr ü mâh-ı nev gibi zerd ü nizâr-ı `aşk olan
Çerhi `İsâ-veş ider bâlin ü bister rûz u şeb”
Fehîm-i Kadîm K.2 B.8 s.9
- “Ser-menzil-i maksûda alâyıkla varılmaz
Bir sûzen olur hâr-ı reh-i `İsî-i Meryem”
Vehbî Trc.B.1/5 B.2 s.237

İstenilen menzile, Allâh katına, dünya ile olan ilgiyi, bağı kesmedikçe ulaşılamayacağı belirtilirken; bir iğnenin Hz.Îsâ'nın göğe yükselişine engel olduğu bu nedenle dördüncü kat gökte kaldığı hatırlatılır.

“Mülhem oldum `İsî-i tecrîdden
Bu ta'allukdan teberrâdur garaz”

Şeyh Gâlib G.184 B.4 s.61

Yücelere giden, ancak mücerred, sözsüz, harfsiz mânâdır; Mesîha'nın resmi, put evinde (kilisede) kalmıştır. Bunun gibi insanın da maddî vücudu bu dünyada kalacak, ruhu aslına rücu ederek Allâh'a kavuşacaktır.

“Bâlâ-rû olan ancak ma`nâ-yı mücerreddür
Tasvîri Mesîhânun büt-hânedeki kalmışdur”

Şeyh Gâlib G.59 B.2 s.282

Şâir, Hz.Îsâ'nın tecerrüd olayını övgü amacıyla da kullanır. Övmek istediği kişiyi ya da varlığı, Hz.Îsâ ile karşılaştırır. Bazen benzerlik, denklik bulurken bazen de üstünlük sezer.

Genellikle bu tarzda bir kullanım kasidelerde karşımıza çıkar.

“Ahmed cemâli gibi bahtun yüzü münevver
`Îsâ makamı gibi tahtun yeri mükerrerem”

Şeyhî K.8 B.15 s.49

“Ger kasr-ı felek-rif atüne kıla nezâre
Yok yere göge çıkduğına utana `Îsâ”

Ahmed Paşa K.12 B.74 s.29

Şâir, övmek istediği kişinin yaptırdığı bir yapının güzelliğini anlatırken mübalağa yapıyor. Binanın süslü ve gösterişli oluşu Hz.Îsâ'yı hayrete düşürüyor. Binanın yüksek değeri karşısında utanıyor.

“Bahâr oldukça kim göke çıkardı
Har-ı `Îsâya minnetle bakardı”

Necâtî Beg Mer. B.12 s.114

“Mâl-i dünyâ ile şerh eyler tecerrüd hâlini
Yerde Kârûn bir yana gökde Mesîhâ bir yana”

Necâtî Beg G.3 B.6 s.152

“Meger terkîb-i `İsî gerd-i hâk-i der-gehündendür
Ki durmuş hâkden kadr ile `azm-i âsmân itmiş”

Fuzûlî G.133 B.5 s.195

Beyitte değer verilen ve saygı duyulan biri övülüyor. Derecesinin yüksekliğini ifade için Hz.Îsâ'nın göklere yükselme olayından yararlanılıyor.

“Olsa eflâke zamîrin göz ucuyla nâzır

Görünürdi dil-i 'Îsâdaki râz-ı mübhem”

Nefî K.51 B.32 s.221

Bazen tecerrüd ve göklere çıkma olayı sevgili ile birlikte ele alınır. Âşık, sevgiliye, kavuşmuştur. Sevgili ile yılların verdiği ayrılık duygusundan kurtulmanın sevinci ve mutluluğu içerisinde sohbet etmektedir. Âşık bu kavuşmadan âdetâ ikinci bir hayata ulaşmıştır. Sevgiliye bunu itiraf etmektedir. Şâir, bu sohbetle Hz.Îsâ'nın özellikleri arasında bağ kuruyor.

“Bu karanu gece bu sohbet-i cân-bahş nedür

Yire mi indi `aceb `İsî-i Meryem bu gece”

Necâtî Beg G.534 B.5 s.388

“Çok yetürme göklere efgânüm ey kâfir sakın

İncinür nâ-geh Mesîhâ işidüb efgânımı”

Fuzûlî G.263 B.3 s.259

“Ey aşkıyı inkar eden sevgili; ezâ ve cefanla feryadımı göklere çıkarmaktan sakın, zira göklerde olan Îsâ efganımı işitip incinir.” Masiva aşkı ile feryat edince tecerrüdün timsali olan Hz.Îsâ inciniyor.⁸⁶

“Sûzen-i dil-dûz-ı gamzendür bana hâ'il olan

Yoksa eylerdüm tecerrüd kasdini `Îsâ gibi”

Hayâlî G.605 B.4 s.299

Şâir, sevgilinin gamzesini Hz.Îsâ'nın arşa yükselmesini engelleyen iğneye benzetiyor. Onu Allâh'a yükselme yolunda kendisine engel olarak görüyor.

“Felek farkına çıkmağa yolun var ey Mesîh-dem

Elifle dâğ ile baştan ayağa âh âhem ben”

Hayâlî G.436 B.2 s.240

Tecerrüd olayının çok az da olsa tabiat unsurlarıyla birlikte kullanıldığını görüyoruz. Şâir, menekşe çiçeğinin Hz.Îsâ'ya özenerek dağların zirvesine çıktığı hayâlini kurarak aynı zamanda hüsn-i ta'lil sanatı yapıyor.

“Îsâ nitekim sûzen ile çıktı semâya

Ol resme çıkar kulle-i kuhsâre benefşe”

Necâtî Beg K.22 B.11 s.105

Şâir, bayramla baharın (Nevruz) denk gelmesinin coşkusu yaşıyor. Aynı coşkuyu Hz.Îsâ'nın da hissedeceğini, dünyadan soyutlanma fikrinden vazgeçeceğini düşünüyor.

⁸⁶ Tarlan, 1985: c.3 s.199.

“Arûs-ı `ıyd ile hem-sohbet oldu şâhid-i nevrûz
Bu şevk ile Mesîhâ n'ola terk eylesen tecrîdi”
Cevrî G.256 B.5 s.275

“Geh çıkmışım `İsâ kimi çarh üstüne oturmuşum
Geh varmışım Yûsuf kimi Mısırdâ sultân olmuşum”
Nesîmî G.252 B.8 s.231

“Azm-i çarh itdi Mesîhâ ki bula mi`râcın
Yetmedi menzîl-i maksûda tarîk-i talebi”
Fuzûlî G.279 B.4 s.267

“Çerhde `İsâya tecrîdi su`âl eylemege
Çıkaruz necme kemend atub açub semtine kef”
Esrâr Dede Kıt'a 7 s.133

“Bâlin idinüb şehper-i Cebrâ`îli
`İsâ gibi rûh-ı mahz iken haste yatur”
Esrâr Dede R.3 s.137

H.z.Îsâ'nın maddeden tecridle göklere yükselmesi olayının kimi beyitlerde çeşitli vesilelerle telmih şeklinde ele alındığını görüyoruz.

d. Kıyamete Kadar Yaşaması

Kur'ân-ı Kerîm'de; “Halbuki onlar Îsâ'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Ayrılığa düştükleri şeyde, doğrusu şüphededirler. Onların bu öldürme olayına ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allâh onu kendi katına yükseltti. Allâh güçlüdür.”⁸⁷ şeklinde anlatılan olay sonucunda H.z.Îsâ'nın kıyamete kadar sürecek bir hayata sahip kılındığına inanılır. Bu hayat her canlının ölmesi gibi kıyamet günü son bulacaktır.

H.z.Îsâ, Allâh'ın dilemesiyle çıkarıldığı göklerde kıyamete kadar yaşayacak olması yönüyle de Dîvân Şiiri'nde yer alır.⁸⁸ Onun bu özelliği telmih yollu ele alınırken, beyitlerde daha çok sevgili ile birlikte anıldığını görüyoruz.

⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm; Nisa Suresi 4/ 156-158. âyetler.

⁸⁸ Çavuşoğlu, 1971: s.36.

Sevgilinin dudağı âşığa, Hızır ve Hz.İsâ ömrü gibi uzun bir hayat bahşeder. Hatta sevgilinin dudağı Hz.İsâ ve Hızra bile uzun bir ömür kazandırmış, ölümsüz kılmıştır.

Ayrıca âşık sevgiliye kavuşmakla da ölümsüzlüğe, kıyamete kadar sürecek hayata sahip olmuştur.

Konu ile ilgili beyitleri sıralarken ilk önce telmih olarak Hz.İsâ'ya yer verilen beyitleri zikrettik.

“İsâ lebün visâline irdi vü buldı cân
Her kim ki buldı lem-yezeli câvidân olur”
Nesîmî G.97 B.2 s.135

“Zü'l-hayât oldı lebünden Hızır u `İsâ lâ-yemût
Gör bu kudret-mu`cizi kim la`l-i sîr-âbındandır”
Nesîmî G.141 B.2 Sh163

Şâir, sevgilinin dudağına erişen İsâ peygamberin ölümsüzlüğe erdiğini düşünür. Dudak ilâhî aşkı ifade eder. Dudağı vasıl olmak “fenâ fi`llâh” olmaktır. Allâh ebedîdir. Dolayısıyla bu makama ulaşan da ölümsüzleşmiştir.

“Hem `İsâyum hem Sikender hem benüm âb-ı hayât
Hem hayât-ı Hızır buldum çeşm-i hayvân benüm”
Nesîmî G.265 B.3 s.239

“Hayât-ı Hızır ile `İsâ bilür ârif neçe bildi
Rumûz-ı `aşk ile irdi dudağın `ayn-ı âbından”
Nesîmî G.332 B.2 s.282

“Çü lûtfi Hızrdur hulkı Muhammed
Mesîhâ gibi olsun `ömri sermed”
Necâtî Beg Mes.B.6 s.37

“Şâh ayağı tozına hem-ser dirilmiş la`l-i yâr
Gûyîyâ `İsâdur itmiş âb-ı hayvân ile bahs”
Ahmed Paşa G.23 B.9 s.139

“O şeh ki nakd-ı hayât-ı Mesîh ü Hızır olmuş
Nigâh-ı hasretinün hûn-behâ-yı hırmanı”
Nâ`ilî K.6 B.19 s.40

“Tâ haşre değın Hazret-i `İsî gibi ben de
Olsam nol zinde
Hecr-i gamun öldürmüş iken eyledi ihyâ
Vaslun beni cânâ”

Nedîm G.162 B.2 s.340

“Feyzinün dil-zindesi Hızır u Mesîh-i câvidân
Teşne-i câm-ı peyâmı âb-ı hayvân-ı hükm”
Esrâr Dede K.1 B.5 s.3

Beyitlerde şâir, övmek istediği kişinin Hz.Îsâ gibi uzun bir ömre sahip olmasını dilerken, feyzinin bol oluşunu, cömertliğini de Îsâ peygamberin kıyamete kadar sürecek olan ömrüne benzetir.

e. Şâirin Övünürken Hz. Îsâ Meftumuna Yer Vermesi

Şiir bir sanattır; ustalık ister. Şâirin başarılı olması için iyi yetişmiş, kültürlü, duygulu, değişik hayaller kurabilen bir kişiliğe sahip olması gerekir.

Dîvân Şiiri'nde şâirler arasında, bu sanatta yarış ve alabildiğine bir rekâbet sözkonusudur. İşte bu nedenle Dîvân şâirleri, kasideler başta olmak üzere şiirlerinde, kendilerini sık sık övmüşlerdir.

Aşağıda örneklerini göreceğimiz beyitlerde olduğu gibi, şâir kendini överken Hz.Îsâ'nın özelliklerinden de yararlanır.

Şâir, şiirini okuyana, hastalara, ruhu ölmüşlere hayat vermesi, çare olması gibi özellikleriyle (dem-i `Îsâ, nutk-ı Mesîhâ)'ya benzetir.

Şâir, söylediği şiirin Hz.Îsâ'nın katına ulaşacak kadar değerli ve başarılı olduğunu; bir âbide gibi asırlarca unutulmayacağını, dillerde dolaşacağını iddia ederek Hz.Îsâ gibi ebedî (ölümsüz) olduğunu söyler.

“Nefesünden eser dem-i Îsâ
Bîkr-i nazmun nümûne-i Meryem”

Nev'î Trc.B. 6/3 B.24 s.196

“Lutf-ı suhanumdan ola zâhir dem-i Îsâ
Fehm eylemeye müdde'î-i har ne dimekdür”

Nev'î G.127 B.5 s.306

“Şâhid olsun bîkr-i nazm-ı pâkûme `Îsî-sıfat
Hazret-i pâşâ-yı âlî-şâna söylen söylesün”

Nev'î G.346 B.4 s.436

Beyitlerde şâir, şiir söylemedeki kabiliyet ve becerisinin Hz.Îsâ'nın nefesiyle ölüleri diriltme mucizesiyle denk olduğunu düşünür.

“Bâkiyâ dîn-i Muhammed hakkıyçun `âlemde
Dem-i cân-bahşla nazm içre bu gün `Îsâyum”

Bâkî G.311 B.5 s.172

- “Serverâ şî`r degül nutk-ı Mesîhâdur bu
Tutalum gayrılar eş`arı ola sihr-i mübîn”
Bâkî K.27 B.28 s.52
- “Dem-i `Îsâ gibi oldı suhanum rûh-efzâ
Kadr ile başum eğer göge irerse yeri var”
Hayâlî K.2 B.21 s.30
- “Şî`rümüz âb-ı hayât oldı bizüm ey Yahyâ
Cân-fezâ oldı Mesîhâ gibi çün her sözüümüz”
Yahyâ Bey G.141 B.5 s.370
- “Suhanum sihr-i mübîn ü kalemüm çüp-ı Kelîm
Nefesüm magz-ı dem-i nutk-ı Mesîh-i Meryem”
Nefî K.41 B.44 s.183
- “Sad-sâle mürde-i gama cân-bahş olur hemân
Güyâ Mesîh-i mu`cize-perdâzdur sözüüm”
Nefî G.78 B.3 s.318

Şâir, sözlerinin ruhlara can verecek, kuru hayalleri süsleyip canlandırarak kadar tatlı ve etkileyici olduğunu ifade eder. Bunu yaparken İsâ peygamberle karşılaştırır veya onun mucizesiyle benzerlikler kurar.

- “Hassânun eyledüm dir isem şâd rûhunı
`İsî-zebân-ı reşk ile tasdik-i hâl ider”
Nâ`ilî K.1 B.6 s.21
- “Meryem-i nutkum idüp yine Mesîhâ-zâyı
Rûhzâr eyledi beytüs-sanem-i ma`nâyı”
Nâ`ilî K.5 B.1 s.36
- “O hekîm-senc-i hayâtuz bu şifâhânedede kim
Derd-i `aşkı revîş-âmûz-ı Mesîhâ iderüz”
Nâ`ilî G.153 B.5 s.221

Hz.İsâ'nın mucizesi hastaları iyi etmek, ölüleri diriltmek; yani doktorluktu. Çarmıhta kılık değiştirmiş tecerrüd edip göge yükselmiştir. Ama miracı tamamlayamamış ve dördüncü kat gökte kalmıştır. Tecerrüd aşkla olur. Şâir;

“Biz dünya tımarhânesinde hayatın hikmetlerini değerlendiren bir filozof ve hastalığa çare bulan bir doktor olarak, aşk derdini ona hoca yapar, miracı tamamlatırız.”⁸⁹ diyor.

- “Gel ey tab`-ı Fehîm ey reşk-i Meryem
O `İsî-zâyı ise sen rûh-zây ol”
Fehîm-i Kadîm G.104 B.6 s.138
- “Mevc-hîz eyler dem-i Rûhu'l-kuds her dem Fehîm
Sihr-i i`câz-ı Mesîhâdur kelâm-ı pâkimüz”
Fehîm-i Kadîm G.272 B.7 s.224

⁸⁹ İpekten, 1986: s.157.

- “Leb-teşnesidür nutkumuzun rûh-ı Mesîhâ
Ser-çeşme-i feyz-i sühan-ı hikmet-i işkuz”
Cevrî G.95 B.4 s.216
- “Cevrî-i `İsî-beyânım nükte-i cân-bahş ile
Rûh-ı ma`nâya gıdadur zevk-i güftârum benüm”
Cevrî G.176 B.7 s.247
- “Cevrî gibi vâsf-ı lebüne yelesem âgâz
Olur suhanum gûş-ı Mesîhâya resîde”
Cevrî G.231 B.5 s.266
- “Gâlibüm men kuvvet-i nutkumla ey `İsî-hamûş
Ma`nâ vü elfâz mülkümde râ`iyetdür bana”
Şeyh Gâlib G.2 B.9 s.3
- “Çâr-mıh-ı sitem-i kayd-ı `anâsır bu `aceb
Çerh-i çârumda Mesîhâ gibi kadr-ı suhanum”
Şeyh Gâlib G.257 B.7 s.86
- “Mesîhüm nutkumun âsârıdır mevtâ-yı elfâza
Viren geh feyz-i nisânı viren geh mâye-i cânı”
Koca Râgıb Paşa K.2 B.10 s.54
- “Suhanum ile bulur mürde gönül taze hayât
Nutmuma mevhîbedür mu`cize-i `İsâyî”
Enderûnlu Fâzıl K.93 B.32 s.146
- “Benüm ol şâ`ir-i `İsî-enfâs
Bana dünyâda bulunmaz hem-dem”
Enderûnlu Fâzıl K.99 B.62 s.158
- “Pîr-i endîşem hamûşân-ı nazarla söyleşür
Sanki esrâr-ı `İsî-i mu`ciz-beyân tasvîridür”
Esrâr Dede G.54 B.5 s.57
- “İ`câz-ı lebümde `İsî-i lâhutum
Bikr-i hıred-pâkde Rûhu'l-kudsüm”
Esrâr Dede G.171 B.7 s.97
- “Gûş-ı hamûş ider `İsâyı şî`rüm Esrâr
Nakş-ı fikrümde alur feyzini lâhut-ı suhan”
Esrâr Dede G.191 B.6 s.104

Şiir, hem söz ve mânâya hem de ahenge dayanan bir sanattır. Ölçü, ses tekrarları ve mânâya uygun seçilen Kelimeler şiiri sağlam temellere oturtur ve söyleyeni de başarılı kılar. Yukarıdaki beyitlerde şâirler, söyledikleri şiirlerdeki mükemmelliği ortaya koyarken; okuyanların ruhlarını, fikir ve hayallerini Hz.İsâ'nın mucizesi gibi canlandırdığını, renklendirdiğini söyler. Dolayısıyla sözlerinin mucizevi olduğunu, sıradan insanların bu başarıyı gösteremeyeceğini düşünür.

f. Hz. `Îsâ İle İlgili Unsurlarla Hz.Muhammed'in Karşılaştırılması

Çalışmamız sırasında Hz.Îsâ ile ilgili mefhumlarla Hz.Muhammed'in karşılaştırıldığını; bu yolla Hz.Muhammed'in üstünlüğünün ortaya konulduğuna şahid oluyoruz.

Şâir, Hz.Muhammed'in mi`rac mucizesinden gelen nefesin, ölümlere hayat verme yönünde Hz.Îsâ'ya ihtiyaç duyurmadığını belirtirken; aynı zamanda Hz.Muhammed'in getirdiği dinin Hz. Îsâ dinini hükümsüz kıldığını ima ediyor.

“İrdi çün cânlara mi`râc-ı Muhammedden dem
Ne gerek Şeyhîye ihyâ-yı Mesîhâ bu gece”

Şeyhî G.148 B.6 s.244

Bazen Hz.Îsâ'nın nefesindeki gücünün Hz.Muhammed'in feyzinin eseri olduğu, nefesle ölümleri diriltmenin pek önemli olmadığı; zira Hz.Muhammed'in sözleriyle ruhlara hayat verdiği ileri sürülür.

“Yümn-i dem-i Mesîh eser-i feyz-i Mustafâ
Şehd-i şifâ-yı rûh makâli Muhammedün”

Ahmed Paşa G.8 B.2 s.14

“İhyâ-yı meyyit eylese `Îsâ `aceb mi ki
Câna virür hayât makâli Muhammedün”

Ahmed Paşa G.8 B.3 s.14

Şâir, bütün üstün özelliklerine rağmen Hz.Îsâ'nın Hz.Muhammed'e ümmet olmak için beklediğini, onun ümmetinin bir ferdi olmak istediğini düşünür. Bu yüzden arşın dördüncü katında beklediğini belirtir.

“Âsumânı âsitânun zann idub bekler Mesîh
N'ola olsa pâye-i a`lâ ile ber-ter Mesîh
Bildügiçün rütbeni buldı felekde yer Mesîh
Yerde gökde hâsılı ger Hızr-ı zinde ger Mesîh
Ümmetünden olmağa çekmede dâyim intizâr”

Cevrî Th. 1/6 s.357

“Sen olmasaydın alemi yaratmazdım.” mevzu hadisi gereğince şâir, Hz.Muhammed eğer dünyaya gelmeseydi Hz.Îsâ ve Hz.Mûsâ'nın ortaya çıkamayacaklarını, onlardan söz edilemeyeceğini savunur. Bu yüzden hiç kimsenin ondan üstün olma iddiasında bulunamayacağını ortaya koyar.

“Cihâna itmeseydün sen tecellî

Zuhûr itmez idi Mûsâ vü `Îsâ”

Esrâr Dede Na` t 2 B.4 s.147

“Mûsâ idemez şu`le-i ruhsârla bahs
 `Îsâ idemez la`l-i güher-bârla bahs
 Dâvûd idemez şîve-i güftârla bahs
 Kimse idemez Ahmed-i Muhtarla bahs”

Esrâr Dede R. s.136

“Şehin-şâhâ eger teşrîf ideydîn cümleden akdem
 Olurdu ümmetün elbette İbn-i Hazret-i Meryem”

Leylâ Hanım Na` t 2 B.9 s.5

“Nice fahr eylemez şâhâ sana mensûb olan âdem
 Anaydı `Îsî-i Meryem hulûs-ı kalb ile bir dem”

Leylâ Hanım Na` t 2 B.10 s.5

g. Hz. `Îsâ'nın Mevlânâ İle Karşılaştırılması

Mevlânâ Celaledîn-I Rûmî (1207-1273) yıllarında yaşamış, Ortaasya'dan gelerek Konya'ya yerleşen ve ulemâ sınıfından bir ailenin oğludur. Dînî ve tasavvufî ilimleri alanında kendini iyi yetiştirmiş; dünyaca ünlü mutasavvıf şâirlerimizdendir. Eserlerini didaktik tarzda ve Farsça yazmıştır.⁹⁰ Onun bu etkili ve tanınan şöreti Mevlevîlik tarikatını şekillendirmiştir. Osmanlı devletinde de büyük rağbet gören Mevlevîlik, hem halk hem de padişahlara varıncaya kadar yöneticiler arasında yaygınlık kazanmıştır. Özellikle 18.Yüzyıl şâirlerinden Şeyh Gâlib, Esrâr ve Enîs Dede'ler O'na hayranlık ve mensubiyetlerini her vesileyle dile getirmişlerdir. Bu amaçla Mevlevî şâirler Mevlânâ'nın üstünlüğünü ortaya koymak ve övmek amacıyla Hz.Îsâ ile karşılaştırmışlardır.

“Nâyına şu`le-i âvâzına tut gûş-ı kabul
 Tûr-ı Mûsâ vü `Îsâ Hazret-i Mevlânâdur”

Şeyh Gâlib K.3 B.16 s.6

“Mâ'ide-i `Îsîye itmez dimâğ
 Tıbla hûr-ı ni`met monlâ-yı Rûm”

Esrâr Dede K.4 B.14 s.7

“Mübeşşer oldı İncil içre âyin ü semâ`ından
 Mesîhün remz ü imâsı Celâleddîn-i Rûmîdür”

Esrâr Dede K.5 B.10 s.7

“İşitsünler düşenler derd-i `aşka müjdeler olsun

⁹⁰ Faruk K. Timurtaş,(1981): *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vilâyet Yayınları,İstanbul, s.158.

Zamânun Hızır u 'Îsâsı Celâleddîn-i Rûmîdür"
Esrâr Dede K.5 B.11 s.7

Şâir, bazen Mevlânâ'nın Hz.Îsâ kıymetinde olduğunu, bazen İncil'de müjdelendiğini ifade ederken aşk derdine düşenlere zamanın Hızır ve Îsâ'sının Mevlânâ olduğunu sevinçli bir haber olarak bildirir. Zira dertlerine çare olacak ancak O'dur.

3- MERYEM

Hz.Dâvûd'un soyundan İmran'ın kızıdır. Hz.Îsâ'nın annesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden genişçe söz edilir. Hatta Al-i`İmrân ve Meryem adıyla sûreler yer almaktadır.

Hz.Meryem'in anne ve babasının çocuğu olmamış. Onlar da çocukları olursa kiliseye bağışlamayı adanmışlar. Meryem doğunca mabedin imamı Zekeriyâ peygambere teslim etmişler. On beş yaşındayken, Yûsuf Neccar'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebrail vasıtasıyla nefhedilip (üflenip) gebe kalmıştır. Bu nedenle Yahûdiler ona çok eziyetler etmişlerdir. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişler. Hz.Îsâ'nın göğe çekilmesinden bir müddet sonra annesi Meryem vefat etmiştir.⁹¹

Dîvân Şiiri'nde Hz.Meryem, iffeti, masumiyeti, Hz.Îsâ'yı doğurması, Cebrâ'il tarafından nefhedilmesiyle gebe kalması gibi yönleriyle geçer.

Anlatıldığına göre Meryem, Îsâ peygamberi doğururken zorlanmış ve bir çiçeği tutmuştur. Çiçek sonradan el şeklinde belirmiştir. Ebeler kolay doğum olması için bu çiçekten yararlanırlarmış. Bu çiçek edebiyatta "buhûr-ı Meryem" diye geçer. Diğer bir takım rivâyetlerde ise Hz.Meryem doğum sancıları çekerken hurma

⁹¹ Pala,1989: s.334; Geniş bilgi için bkz. Larousse,1973: c.8 s.652.

Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmran Suresi 3/33-37, 42-47; Nisa Suresi 4/ 156; Meryem Suresi 19/16- 34. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.2 s.356-357, 363, 366.

ağacının altına yatmış ve dalından tutunmuştur. Bu ağaç ise “nahl-ı Meryem” şeklinde anılır.

a. Telmih Yollu Anılması

Klasik şiirimizde Hz.Meryem çeşitli yönleri yanında pek az örneği de olsa telmih yoluyla anılmıştır.

- “Hakkun emriyle `İsîyi vücûda
Getürmez her nisâ bil Meryem olmaz”
Muhîbbî G.1171 B.4 s.371
- “Âdemlik insân olmalıdır mi`râc-ı rûhu bulmalıdır
`İsâ vücûda gelmedür nefh ile Meryemden garaz”
Hayâlî G.231 B.4 s.169
- “Azîzân-ı zamâna `ismet-i Yûsuf müfid olmaz
Tefâvüt eylemez nutk-ı Mesîhâ `iffet-i Meryem”
Nev`î K.34 B.24 s.107

b. Tabiat Unsurlarıyla Anılması

Hız.Meryem, çeşitli yönleriyle tabiat unsurları ve olayları ile ilgi kurularak Dîvân Şiiri’ndeki yerini alır.

Aşağıya aldığımız beyitte şâir, Meryem’in Cebra’il’in üflemesiyle hamile kalışı, bahar ve sabâ rüzgarıyla ele alınıyor. Âdetâ bahar yeli Cebra’il’in nefhi gibi dokunduğu kurumuş dalları, yeşillige gebe kılıyor. Şâir, böylece telmih sanatı ile birlikte hüsn-i ta’lil sanatlarını oluşturur.

- “Yil Rûh-ı Kudüsdür kim irüb yinine şâhun
Meryem gibi bir demde anı eyledi hublâ”
Ahmed Paşa K.38 B.3 s.106
- “Mesîh-i şükûfe zuhûruna mutlak
Sabâ atse-i Âdem ü şâh Meryem”
Fuzûlî K.27 B.3 s.93
- “Meryem-i şâh idi nüh mâha akîm u neykine
Urdı Cibrîl-i sabâ bir demde virdi ana bâr”
Usûlî K.3 B.5 s.66

Buhûr-ı Meryem, Meryemana eli denilen çiçek, eski tıpta safradan başı ağrıyan, gözleri kararan, midesi bulanık kişilere bu çiçeğin kökünü bal ve sirke ile karıştırıp ilaç diye verirlerdi. Çiçek, aynı zamanda günlük ve tütsü olarak da kullanılmıştır. Anlatıldığına göre çiçeğin oluşumu şöyledir; Hz.Meryem İsa peygamberi doğururken zorlanmış ve bir çiçeği tutmuştur. Çiçek sonradan el şeklinde belirmiştir. Şâir, ebelerin kolay doğum için kullandıkları bu çiçekten⁹² çıkan kokuların, havaya, hatta feleklere ulaştığını; yeryüzünde bahar kokularını oluşturduğunu, arşta da Hz.İsâ'nın eteklerini güzel kokularla donattığını düşünüyor.

“İrişdi hâkden bûy-ı buhûr-ı Meryem eflâke
Mu`attâr eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı”

Bâkî K.20 B.5 s.69

Bahar rüzgarının yeşil çimenler üzerine kararsız esmesini şâir, Meryem'in eteklerinde Hz.İsâ'nın oynamasına benzetiyor.

“Sâhife-i çemen üzre tereddüd ide nesîm
Mesîh cilve-gehi ola dâmen-i Meryem”

Fuzûlî K.16 B.5 s.69

c. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı

Klasik şiirimizde sevgilinin Hz.Meryem'e benzetildiğini görüyoruz. Siyahlar içinde salınarak yürüyen sevgili, Meryem'e benzetilir.

“İsâyile Meryemden örnek al u dâk tutma
Şol serv-i revânunda bitdiyise rummâne”

Kadı Burhâneddîn G.107 B.5 s.4

Şâir, “İsâ ile Meryem'den örnek al da o salına yürüyen selvi boylu sevgilinin yanında nar ağacı bitmesini kınama.”⁹³ derken;

“...Nihâyet Meryem İsâ'ya gebe kaldı ve o haliyle uzak bir yere çekildi. Sonra doğum sancısı onu bir hurma dalına tutunup dayanmaya zorladı. “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim.” dedi. Melek Meryem'e aşağı tarafından şöyle seslendi; “Sakın üzülme, Rabbin alt tarafından bir ırmak akıttı. Hurma dalını kendine

⁹² Pala, 1989: s.89.

⁹³ Alpaslan, 1977: s.4.

doğru silkele, üzerine devşirilmiş taze hurmalar dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen, ben Rahman olan Allâh'a bir oruç (susmak) adadım. Onun için bu gün hiçbir kimseyle konuşmayacağım de.” Sonra Meryem, İsâ'yı yüklenerek kavmine getirdi.”⁹⁴ şeklinde Kur'ân âyetlerinde de geçen olayı hatırlatarak; orada nasıl hurma ağacı varsa, sevgilinin yanında da nar ağacı bitmiştir. Bunda da kınanacak ve şaşılacak bir yön olmadığını belirtiyor.

“Meryem-âsâ karalar giymiş salınur nâz ile
Yerde sürür dâmenin zülf-i perîşânun senün”
Necâtî Beg G.311 B.5 s.290

“Perde-i çeşmüm makam itmîşti bir tersâ-beçe
Olmadan mehd-i Mesîhâ dâmen-i Meryem henüz”
Fuzûlî G.121 B.6 s.189

Beyitte, Hz.Meryem'le ilgili kavramlarla sevgiliye ait unsurlar bir aradakullanılıyor. İlk bakışta beşerî bir aşk görünse de aslında ilâhî aşk dile getirilmek istenmektedir. Zira Hz.İsâ, henüz doğmamışken şâir, bir Hristiyan çocuğuna (güzeline) tutulduğunu ifade ediyor. Hz.İsâ'dan önce Hristiyanlık diye bir olgu olmadığına göre, beyitte başka bir mânâ kendini gösteriyor. Aynı zamanda Tasavvuf lisanında “Tersâ-beçe”, mânâ âleminde sâlikin kalbine, gaybdan gelen ilham demektir.⁹⁵ Dolayısıyla Hz.Meryem, insanı hayrette bırakan bir olay yaşamış ve Hz.İsâ'yı Allâh'ın dilemesiyle babasız dünyaya getirmiştir. Şâir de kendisinden, kaynağı ilâhî olan sırlar saçıldığını düşünüyor.

“Ey Hayâlî bir büt-i `İsî-nefes peydâ idüb
Deyr küncünde safâsın sür kilâb-ı Meryemün”
Hayâlî G.288 B.5 s.189

Sevgilinin saçlarının kokusu Hz.Meryem'in doğum sırasında tuttuğu, elini dokunduğu çiçeğin kokusuna benzetilir. Ayrıca sevgilinin beli Meryem'in ipini andırır.

“La`l-i nâbın Mesîh-i sânidür
Bûy-ı zülfün buhûr-ı Meryemdür”
Hayâlî G.96 B.4 s.122

“Lebleri olmuş idi `aynî dem
Hem miyânı çü rişte-i Meryem”
Neylî Hk.Mn. B.12 s.44

“Buhûr-ı Meryemi basdurdı dûd-ı nâle vü âhum

⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi 19/22-30. âyetler; Bkz. Yazır,(?): c.5 s.404.

⁹⁵ Tarlan, 1985: s.13.

Göreliden âteşin rûyında hâl-i anber-âsâyı”

Vehbî G.49 B.6 s.225

Dîvân Şiiri’nde; âşğın bir güzele duyduğu sevgi ve kavuşma arzusunun verdiği ıztırapla çıkardığı âh ve iniltilere ait kıvılcımlar, feleklere çıkararak yıldızları, hatta güneşi tutuşturduğu düşünülür. Bu beyitte ise farklı bir hayal unsuru ile âşıktan çıkan iniltiye ait kokuların, Hz.Meryem’in doğum sırasında tuttuğu, kokular saçan ve “Buhûr-ı Meryem”

diye anılan çiçekten yayılan kokuları bastırıldığı düşünülür.

“Temâşâ itse ol rûh-ı Musavver şûh-ı tersâyı

Atar âgûşdan Meryem ana tasvîr-i `Îsâyı”

Vehbî G.49 B.1 s.225

Bir Hristiyan güzelinin hüsn ve zerafeti anlatılmak isteniyor. “Meryem Ana, Musavver bir ruh olan o Hristiyan güzelini seyretse kucağından Hz.Îsâ’nın resmini atar.” Şeklinde, Hz.Meryem ve Hz.Îsâ ile ilgili unsurlardan yararlanılır.

d. Şâirin Övünürken Meryem Unsuruna Yer Vermesi

Daha önceki bölümde şâirin kendini kabul ettirmek, sevdirmek, isbat etmek için, şiirlerinde sık sık üstünlüğünü ortaya koymaya çalıştığını belirtmiş; bu yolda Hz.Îsâ ile ilgili mefhumlardan yararlandığını görmüştük.

Yukarıdaki başlık altında topladığımız beyitleri incelediğimizde şâirin kendini överken Hz.Meryem’le ilgili mefhumlardan da yararlandığını müşahade ediyoruz.

Şâir, Hz.Meryem’in kıymetli bir evlat doğurması gibi kendisinin de İnciler saçtığını, değerli şiirler söylediğini iddia ediyor.

“Feyz-i ilhâm ile tâ kim ola ehl-i nazmun

Rahm-ı Meryem gibi tab`ı sade-i dürr-i yetim”

Nef î K.8 B.58 s.69

“Feyz-i Rûhu'l-Kudüsü eyledi icrâ Nef î

Meryem-âsâ kalemi nâdire-zây oldu yine”

Nef î G.107 B.7 s.333

Şâirin, Hz.İsâ'yı doğuran Meryem'e benzeyen sözleri mânâ ikliminin put-hânesini canlandırmaktadır.

“Meryem-i nutkum idüb yine Mesîhâ-zâyî
Rûh-zâr eyledi beytû's-sanem-i ma'nâyî”
Nâ'ilî K.5 B.1 s.36

“Müsta'idd oldı anunla nefehât-ı rûha
Bikr-i fikrüm ki hârim-i dilümün Meryemidür”
Cevrî K.1 B.30 s.62

“Tâ ola her şâ'ir-i mu'ciz-demün Meryem gibi
Bikr-i fikri `İsî-i râz-ı beyânun hâmilî”
Cevrî K.32 B.24 s.122

“Tab`-ı Cevrî ki ola rûh-ı suhanla hem-dem

Harîm-i Meryem-i nâtıkasın hâmil-i i`câz eyler”
Cevrî G.66 B.5 s.206

“Bikr-i fikrüm hâmil-i feyz-i dem-i ilhâm iken
Almamışdı Rûh-ı Kudsîden dahi Meryem-nefes”
Cevrî G.126 B.3 s.228

Cebra'il'in üflemesiyle bir peygamber dünyaya getiren Meryem gibi, şâir de Cebra'il'den aldığı feyizle ender rastlanan, değerli sözler söylemektedir. Şâirin düşüncesi Meryem'e benzetilmekte; bu düşüncelerden orijinal, el değmemiş, bâkir mefhum ve mazmunlar ortaya çıkmaktadır.

e. Hz.Meryem'le İçki Arasında Bağ Kurulması

Şarap, içki, Divân Şiiri'nde tasavvufî anlamda kullanılırken bazen sarhoş etmesi, gönlü rahatlatması gibi yönleri ile gerçek anlamda da kullanılır. Örnekleri az olsa da şarabın Meryem'le ilgi kurularak şiirde yer aldığını görüyoruz.

Şâir, sarhoş etmesiyle şarabın Hz.İsâ'yı besleyen Meryem'in sütüne benzediğini düşünür.

“Katresin nûş eyleyen `İsî-i cân-bahş olmada
Rûh ile hem-mâye gûyâ şîr-i Meryemdür şerâb”
Fehîm-i Kadîm G.21 B.4 s.98

4- KİLİSE

Deyr, eklisa, kilisa, kenise, savma`a, mânâstır gibi kullanımları olan kilise, Hristiyanların kutsal ibadet yerine verilen addır. Kilise kelimesi, Yunanca “ekklesia” kelimesinden gelir; meclis, cemaat anlamındadır. Sonradan ibadet yeri anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. İsâ'nın yolunu benimsemiş olanların bir yerde meydana getirdiği topluluk da kilise diye adlandırılmıştır.⁹⁶ İçindeki Hz.İsâ, Hz.Meryem ve bazı

azîzlerin tasvirlerinin bulunması yönüyle ele alınır. Genellikle çelîpa, haç, büt, tersâ kelimeleri ile birlikte anılır. İçindeki resim ve heykellerin varlığı sebebiyle kimi beyitlerde büthâne şeklinde de ifade edilir. Kilise yerine kullanılan “deyr” kelimesi dünya, meyhâne anlamlarında da kullanılmıştır.⁹⁷

Köhne deyr, deyr-i âlem, deyr-I felek, deyr-i muhabbet şeklinde de zikredilen deyr, felek, dünya, meyhâne gibi unsurların benzetileni olur. Böylece âşık ile sevgili arasındaki maceranın değişik tasavvurlar içinde ifadesine imkan hazırlar.⁹⁸

Açıklananların dışında şâirlerce çeşitli amaçlarla kullanılmış; hayal kurma malzemesi olmuştur.

a. Dînî Mefhum Olarak Ele Alınması

Dîvân şâirleri, kilise (deyr) mefhumunu Hristiyanlığın bir unsuru olarak kullanırken başka hayal ögesi olarak düşünmemişlerdir. Yeri geldikçe bu dînin ayırteci bir özelliği olarak zikretmişlerdir.

“Ey mutahhar geldiğin demde vücûda anadan
Kâfirün deyri yıkıldı titredi Lât u Menât”

Nesîmî G.19 B.9 s.83

⁹⁶ Tümer ve Küçük, 1996: s.101.

Bkz. Larousse, “Kilise maddesi”, 1973: s.300.

⁹⁷ Pala, 1989: s.130.

⁹⁸ Cemal Kurnaz, (1987): *Hayâfî Bey Dîvânı Tahlili*, K.T.B. Ankara, s.86.

Şâir, Hz. Muhammed'in doğumunu anlatırken, onun bir peygamber olarak gelişini ve yeryüzünde mevcut inanışları, anlayışları değiştireceğini belirtmek için, ayrıca O'nun doğumunda gerçekleşen mucizeleri belirtmek amacıyla "deyr" mefhumunu diğer dînlerle ilgili mefhumlarla birlikte kullanmış.

"Geh deyr ü geh savma`ada görsenüz beni
`Ayb eylemen başa nice hayr ü şer giçer"

Muhibbî G.456 B.5 s.173

"Getür ey muğbeçe câmı mugâne
Ki ender deyr netuvân bûd mestûr"

Muhibbî G.788 B.4 s.261

"Kimi bünyâd ider mescid ü medâris
Kimi icâd ider deyr ü kenîse"

Muhibbî G.2390 B.2 s.699

"Didi gel deyre bu gün mu`ciz-i `Îsâ göresin
Dirgürür mürdeleri bir büt-i tersâ göresin"

Muhibbî G.2206 B.1 s.649

"Revâ mıdur kilisadan çıkarmak bir müselmânı
Müselmânlar firengiler geyer bir Rûm cânânı"

Hayâlî G.621 B.1 s.305

"Beciger gûşe-i Meryem beni kıl mahrem-i deyr
Dil-i zıkr ülfetüm it nağme-i nâkus bînûş"

Fehîm-i Kadîm G.248 B.15 s.212

"Didüm ey pîr-i deyr-i pür-asnâm
Sende neyler bu kisve-i İslâm"

Neylî Hk.Mn. B.5 s.44

"Diyâr-ı Ermenistân cûşa geldi
Gelub çanlı kilisadan terâne"

Enderûnlu K.3 B.33 s.7

"Mü'min ü kâfire gül-bang-i ezân virdi huşu'
Yine la`l oldı kilisada nâkir-i nâkus"

Enderûnlu Fâzıl K.53 B.5 s.106

Yukarıdaki beyitlerde her iki dîne ait mefhumlardan yararlanılmış. Dîvân Şiiri'ne diğer dînlerle ilgili mefhumların konu olma sebebi olarak; Hristiyan dünyası ile İslâm dünyası arasında uzun yıllar süren mücadeleyi göstermiştik. Zikredilen beyitler bu düşünceyi desteklemektedir.

"Değildür yalnız mescidde `âbid
Kinisalarda da mevcûd o zâhid"

Leylâ Hânım Lugaz 2 B.2 s.97

b. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Tasavvuf ehli Allâh'a ulaşmayı, gönlünü Allâh sevgisiyle doldurmayı kendisine gaye edinmiştir. Gayesine ulaşan bir mutasavvıf artık dünya ile ilgisini keser, dünyaya ait hiçbir şeye değer vermez. Şâir, çeşitli dînlerce kutsal kabul edilen ve Allâh'a ulaştırılan mekanlar olduğuna inanılan mabetleri önemsemez. Zira, gönülde Allâh sevgisi yerleşmedikçe, yalnız O'nun rızası gözetilmedikçe hiç bir şey insanı Allâh'a ulaştıramaz. Belki de şâir, Allâh'a ulaşma merhalelerini aştığını, insanı Allâh'a ulaştırmak için birer vasıta olan Kâbe, kilise, büt-gede gibi mabetlere ihtiyaç hissetmediğini düşünür.

“Ka`be vü deyr nedür gayr nedür seyr nedür
Mescid ü büt-gede vü hırka vü zünnâr nedür”

Nesîmî G.102 B.5 s.138

Bazen mutasavvıf kendisini Allâh'a ulaştıracak vesileler arar, yollar arar. Bu arayış kimi kere onu yanlış kapılara götürebilir. Kimi kez yanılabilir. Fakat samimiyetin sonucu olan bu arayış doğru kapıya ulaştıracaktır.

“Gah deyre varuram geh mescide
Ya`nî kim yâri ararum kû-be-kû”

Cem Sultân G.256 B.5 s.168

Şâir, dünya güzelliklerini ve nimetlerini hor görür, küçümser. Onları kilisedeki şekillere, suretlere ve heykellere benzeter. Dolayısı ile hepsine gözünü yummuş sırtını dönmüştür. Artık o, mânâ iklimlerinde dolaşmakta Allâh'ın varlığını daha yakından hissetmektedir. Bunun mutluluğunu yaşamaktadır.

“Hayretî yumdum nukûş-ı deyr-i sûretden gözüm
'Alem-i ma`nî olursa ta'n mı seyrânım benüm”

Hayretî G.311 B.5 s.324

Şâir, Allâh'a ulaşma yolunda karşılaştığı hayret verici durumlar karşısında şaşkına dönmüş, âdetâ bir sarhoş gibi gezmektedir. Allâh sevgisi yanında hiç bir şeye önem vermez. Gönül bazen dünya sevgisine yönelirken bazen de Allâh sevgisi gönlü istila eder. İçinde bulunduğu durumun şaşkınlığı içinde olan âşık, sonuçta gerçek Allâh sevgisine ulaşıp bu sevginin verdiği coşkuyla sarhoş olacaktır.

“Küfr ile îmânı yeksân iden abdallardanuz

Gâh mescidde gehî gebrün kilisasındayuz”
Hayretî K.5 B.3 s.13

“Rindân-ı Hûdâ zevk-ı dil ü cânı bulunca
Ne mescid ü ne deyr ü ne meyhâne komışdur”
Cevrî K.75 B.2 s.153

“Bir bast-ı revâziş görilen ferşe türâbem
Züll-i şeref-i deyr ü haremden haberüm yok”
Cevrî G.140 B.3 s.233

“Savma`a vü mescide gûşe-nişîn oluben
Kâfirî kisvet giyer sen bu müselmâna bak”
Nesîmî G.35 B.5 s.98

Kibir ve ikiyüzlülük İslâm dîninin şiddetle reddettiği iki özelliktir. Tasavvuf ehli de bu kötü hasletlerden kaçınmışlardır. Hatta bunları küfürle eşit olarak algılamışlardır. Şâir, iki davranış şeklinin yanlışlığını ortaya koyarken kilise mefhumuyla birlikte ele alır.

“Ateş-i Nemrûda girsem ta'n mı İbrâhîm-sıfat
Ança bütler sıymışum kibrün kilisasında ben”
Nesîmî G.345 B.6 s.290

“İşigin virmem kelîsânun Helâkî `âleme
Hey yûri mescid kapusunda ne bâbum var benüm”
Helâkî G.98 B.5 s.138

“Ey hüsn deyi `âşık olan göz ile kaşa
Bu şîve kilisada firâvân yazılıbdur”
Necâtî Beg G.101 B.6 s.195

Şâir, güzellik adına göz ve kaşa sevdalanan âşığı kınamaktadır. Şâire göre bunlar güzellik adına hiç bir öneme haiz değildir. Gerçek güzellik Allâh sevgisindedir. Çeşitli resimlerle ve heykellerle süslü olan kilise güzellik timsali olmalıydı. Halbuki kilise, küfür ve şirkin sembolü olarak yerilir.

Tasavvufî anlayışta başkası aleyhinde, hele hele bir masum insan aleyhinde konuşmak kötü karşılanan hareket tarzıdır. Şâir, bu davranışı sergileyen vücudu kiliseye, dili de çana benzetererek yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

“Mazlûma dil uzatma bahr-i günâha batma
Deyr-i vücûd içinde depretme bu derâyı”
Yahyâ Bey G.507 B.2 s.589

c. Gönül Anlamında Kullanılışı

Gönül sevginin kaynağıdır. Bütün güzellikler, bütün sevgiler ondan neşet eder. Sevgi kelimesi hem maddî hem de ilâhî aşk anlamlarındadır. Başka bir ifadeyle her iki aşkın kaynağını kalp oluşturur. Dîvân Şiiri anlayışında gönül, Allâh evidir, tevhid düşüncesinin merkezidir. Gönlünde Allâh sevgisinden gayri sevgileri barındırmak, şirk ve küfrün alametleridir.

Şâir, put olarak nitelediği, Allâh'tan gayri bütün güzelliklere ait sevgileri kalbinden atmış, küfür ve şirk endişesinden kalbini kurtarmıştır. Gönlü artık tevhidin timsali olan mescide dönüşmüştür.

“Deyr-i dil hüsn-i hayâli ile büt-hâne iken
Mescid itdi kaşı mihrâb bu büt-hâneliği”

Cem Sultân G.320 B.5 s.183

“Olsun çerâğı ruhlarınun rûşen ey sanem
Yakdıkça mihr ü mâh bu deyr-i köhnede şem”

Bâkî G.221 B.4 s.140

“Döne döne bu felek nakş oynayub neyler bana
Deyr-i dilde gam gibi nakş-ı belâ nakkâşî var”

Zâfî G.400 B.3 s.400

“Ol sanem geldi derûn-ı sîneye
Şimdi ma`mûr oldu bu deyr-i harâb”

Esrâr Dede G.18 B.6s.44

Bütün sevgilerden uzak bir gönül kuru, cansız ve kuraktır. Sevginin yer ettiği gönüller baharla birlikte yeşeren, hayat bulan bitkilere benzer. Sevgi, gönüllere hayat verir, neşelendirir.

d. Dünya Anlamında Kullanılışı

Dünya, görünümündeki çeşitlilik ve renkliliği ile kiliseye benzetilir. Dünya, Allâh'ın gayridir, insanı Allâh'dan uzaklaştırır. Daha değişik bir ifadeyle, Allâh'a ulaşmanın yolunda bir engeldir. Kilise de küfür sembolü olduğu için dünya ile ilgi kurularak ele alınmıştır.

“Zünnâr-ı `aşkı beline kim bağladı desen
Deyr-i cihânda bir sanemün yâdigâridür”
Hayâlî G.88 B.3 s.119

“Sanemler yâdına deyr-i cihânda âhum u eşküm
Nevâ-yı ergânûnîdür şarâb-ı ergavânîdür”
Hayâlî G.174 B.4 s.149

“Deyr-i `âlem pür-sadâdur ergânûn-ı âhdan
Âh eger gam perde bağlarsa bu kânûn üstüne”
Hayâlî G.475 B.4 s.254

“Deyr-i `âlem ergânûn-ı âhınun dem-sâzıdur
Tâ ki bağlandı Hayâlî ey sanem zünnâr-ı `aşk”
Hayâlî G.258 B.5 s.178

“Deyr-i cihânda bir sanem-i şivekâr ile
Zünnâr-bend-i `aşk olalı hâlimüz harâb”
Nâi`ilî G.13 B.4 s.162

Dünya ve dünya hayatı alımlı ve çekicidir. Bu çekicilik insanı hayata bağlamaktadır. Halbuki hayat geçicidir. Dünya hayatının devamı olan âhîret hayatı ise sonsuzdur. Şâir, dünya hayatına bağlanmak istemiyor. Dünya ise tüm güzellikleriyle kendisini kuşatmıştır, Allâh'a ulaşmasına engel olmaktadır. Bu yönüyle küfrün sembolü olan kiliseye benzetilmektedir. Zira, dünyada bir güzele bağlanan, gönlünü kaptıran şâir, ilâhî aşk yolundaki ilerlemesinde başarısız olmuştur. Bu da âhîret hayatı için felaketin belirtisidir.

“Garaz gün ruhların cân içre tasvîr itmedür `ömrüm
Kişi deyr-i cihânda bir iki günlük müsâfirdür”
Nev'î G.99 B.2 s.289

“Biri Rûm oğlıdur zîbâ sanemdür
Cihân deyrinde bir ra`nâ sanemdür”
Yahyâ Bey Şg.1 B.189 s.241

“Dem-i Mesîhden itsen recâ-yı himmet-i deyr
Bu deyr-i köhnede biz de du`âya muhtâcız”
Koca Râgıb Paşa G.78 B.2 s.114

e. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Kilise mefhumu Dîvân Şiiri'nde zaman zaman sevgili, kilise ile ilgili unsurlarla birlikte ele alınmıştır. Sevgili, maddî aşkın ifadesidir. İnsanı Allâh'a ulaşma gayretinde engellemesine rağmen, bazen ilâhî aşka da götürebilir. Sevgilinin

saçlarının zünnâra benzetilmesi, sevgilinin güzellik yönüyle puta benzetilmesi gibi özellikleri ile kilise mefhumuyla birlikte kullanılmasına neden olmuştur.

“Müftileri medreseden zâhidleri savma`adan
Keşişi hem keşiş ile kilisesinden iledür”

Kadı Burhâneddîn G.450 B.2 s.179

Müftüleri medreseden, sofı kişileri savma`adan, keşişleri de o çekiciliği ile kiliselerden dışarıya çıkarır.

Sevgili bütün dîn adamlarını ibadethânelerinden çıkarıp ibadetten alıkoyabilecek güzelliğe sahiptir. Dolayısıyla Allâh'a yönelen insanları kendine döndürmektedir. Maddî olan bu aşk, ilâhî aşkın önünde bir engeldir.

“Bağla evvel bilüni zülfini zünnâr gibi
Secde kıl ol saneme deyr-i Mesîhâya düşüb”

Muhibbî G.128 B.2 s.77

“Gâh mescidde gâhî deyr ü gehî meyhânedede
Bulınmadum aradum dildârı kıldum cümle geşt”

Muhibbî G.224 B.4 s.105

Mutasavvıf, Allâh'a ulaşma; maddî sevgilerden, mecazî aşka yönelme gayretindedir. Bunun için arayış halindedir. Allâh'a ulaşma heyecanı ve sabırsızlığı ile çeşitli ibadet yerlerini dolaşır.

Cân u dilden deyr-ârâ sevdüm yine bir muğbeçe
Deyrden dür oluben çıkmam meger cânım çıkar”

Muhibbî G.432 B.4 s.162

“Görse idi deyr-ârâ zâhid seni ey muğbeçe
Hırka vü seccâdesin rehn-i der-i hummâr ider”

Muhibbî G.468 B.3 s.172

Zâhid, Dîvân Şiiri'nde gösteriş için ibadet eden bir tiptir. Onun ibadeti şekilcidir, aşk ve samimiyetten uzaktır. Eğer gerçek aşkı bulmuş olsaydı; bu huyundan vaz geçerdı.

“Muhibbî irmek isterdi ser-i zülfüne dildârun
Ana deyr-i cihânda dinmese zünnâra yasdanmış”

Muhibbî G.1268 B.6 s.397

“Nakş-ı hüsnünle gönül şehrini gel deyr eyle
Erganûn oldu bu dil başımı gel seyr eyle”

Muhibbî G.2328 B.1 s.682

“Deyr-ârâ zülf-i çelîpânı görüp ey muğbeçe
Bağlamazsam kâfir-i `ışkam bile zünnârımı”

Muhibbî G.2723 B.3 s.789

“Arz-ı dîdâr eylesün kûyunda varmaz ey sanem

Sûfi mescidden yana rûhbân kilîsâdan yana”

Zâtî G.45 B.3 s.45

Şâir, Hristiyan güzeline gönlünü kaptırmıştır. Naz ve işve ile âşıklara cevri ü cefâdan başka bir şey vermeyen güzelden şâir, dertlidir. Düşmanının dahi kendi durumuna düşmesini istemez.

“Dini ayruk kâfire dahî Hüdâ göstermesün
Bir sanem gördüm müselmânlar kelîsâdan yana”

Helâkî G.4 B.4 s.44

“Küfr-i zülfün rişte-i îmânım olmuştur benüm
Deyr-i gamda kuşanaldan bilüme zünnâr-ı `aşk”

Hayretî K.7 B.16 s.16

“Sürme idüben Ka`be kapundan beni mahrûm
Şol ma`bed olan deyr ü kilîsayı seversen”

Hayretî G.222 B.3 s.271

“Nakş-ı hüsnünle dili ey büt-i Çîn deyr eyle
Erganûn oldı eliflerle tenüm seyr eyle”

Hayâlî G.508 B.1 s.266

“Vuslatı hicrâna satdum aldılar ikrârımı
Deyr-i `aşkun râhibiyüm kesdiler zünnârımı”

Hayâlî Mş.5 M.3-4 s.68

Beyitlerde de görüldüğü gibi, maddî sevgilerin arka planında bile mecazî aşklar gizlenerek anlatılır.

“Deyr içre seyr iden o büt-i `işve kâfiri
Şiblî olursa etmeye zünnârdan güriz”

Nâ'ilî G.148 B.3 s.219

“Gönül ki kâfir-i deyr-i elest olub kalmış
Bakub cemâlüne sûret-perest olub kalmış”

Nâ'ilî G.177 B.1 s.231

“Bütâne cilvelerün yıkdı deyr-i cânımızu
Şîrâr-ı şem`-i ruhun yakdı hânümânımızu”

Nâ'ilî G.388 B.1 s.323

“Cârü-keş-i deyr-i `aşkum ammâ
Yok bir sanem-i girişme-sâzum”

Nâ'ilî Mus.5 s.147

“Raks itdiren ehl-i dile deyr içre sanemdür
Hüsn-i sanem ü nağme-i nâkûs degildür”

Fehîm-i Kadîm G.196 B.3 s.185

Gönül ehli olanlar, mecazî aşkı bulup tutkunu olanlar, maddî varlıkları her zaman göz ardı ederler. Maddeyi değil, maddeyi yaratanı; geçici olanı değil, ebedî olanı görürler.

“Leb-i tasvîr-i deyr oldı nevâsenc

Ne nakşetdi neğamperdâz-ı nâkûs”

Fehîm-i Kadîm G.240 B.6 s.208

“Bana ol mâh-ı Rûmî başka takvîm eyleyub ızhâr
Düşürdi sâl-i halef va`de-i vasla kilîsâyı”

Vehbî G.49 B.3 s.225

“Sulu Mânâstırı seylâba virdi çeşm-i giryânım
Pür itdüm eşk-i hûnînüm ile Kanlu Kilîsâyı”

Vehbî G.49 B.5 s.225

Sulu Mânâstır ve Kanlı Kilise İstanbul, Yedikule’de iki ayrı gayrimüslim mabedidir.⁹⁹

Sevgili, âşığa verdiği vuslat vaadini yerine getirmemiştir. Âşığın yıllardır beklediği bu an bir türlü gelmemiştir; hasretle gözyaşı dökmektedir. Bu gözyaşlarıyla Sulu Mânâstır sular altında kalmıştır. Sevgilinin nazlı bakışı ve gamzesi ise kan dökmektedir. Âşığın yaralı gönlünden akan kanlar ise Kanlı Kilise’yi doldurmuştur.

“Bütân kim secde-yi ebrûyı matlûb eylemişlerdür
Bizi hem deyre hem mihrâba mensûb eylemişlerdür”

Şeyh Gâlib G.69 B.1 s.67

“Küfr-i zülf içre nihân olmuş o çeşm-i hâmûş
Deyr-i hüsünde ne İncil okur `İsâsına bak”

Şeyh Gâlib G.202 B.3 s.67

“Olmuş namâzgâh-ı müselmân u kâfirân
Mescid-i meydür yahud kilîsa mıdur kaşun”

Enderûnlu Fâzıl G.83 B.3 s.27

“Ey muğbeçe-i zibâ ey cân-ı dil-i `İsâ
Subh oldı güneş toğdı geldi dem-i eklişâ”

Esrâr Dede G.10 B.1 s.40

“Hüsünün dakîkasından gönül gerçi sadedür
Dergâh-ı deyr-i `ışka veli ser-nihâdedür”

Esrâr Dede G.59 B.1 s.58

“Çerh içinde her zaman bir `âşıkun devrânıdur
Her karnda deyr-i hüsne bu güzel deyyârdur”

Enîs Dede K.6 B.4 s.13

Osmanlı toplumu çok farklı unsurlardan, değişik dîn ve dilden oluşan bir yapıya sahipti. Bu topluluklar yıllarca bir arada barış içinde komşuluk ilişkileri içinde yaşamışlardır. Özellikle başkent durumundaki İstanbul’da bu yapıyı bulmak tartışılmaz bir gerçektir. Dîvân Şiiri’nin sosyal çehresini şekillendiren hayat burada sürmekteydi. Şâirler de bu yaşamın ayrılmaz birer parçalarıydı. Şâir, böyle bir

⁹⁹ Beyzadeoğlu, 1993: s.226.

toplum içinde Hristiyan unsurlarla bir arada bulunduğu zaman zaman Hristiyan güzellere tutulmuş, şiirinde bunu terennüm etmekten de kaçınmamıştır. İşte böyle bir güzeli şiirinde tavsif ve tahlil ederken, anlatılan güzelin kendi dinî unsurlarından yararlanmış. Gönül böyle bir güzeli sevmekle kiliseye dönerken, güzellik ülkesi de tasvirlerinden dolayı kilise olarak nitelenir.

Her zaman şâir gönlünü Hristiyan dilberlere kaptırmaz. Müslüman olan güzellere de âşık olur. Fakat Allâh'ın gayrı olan maddî sevgi gönülde yer ettiği için şâir, gönlünün tasvirlerle dolu kiliseye dönüştüğünü ifade eder.

f. Övünme Ve Tabiat Unsuru Olarak Ele Alınışı

Kiliseler, çeşitli resim, heykel ve tasvirlerle süslenmiştir. Dîvân Şiiri'nde sevgili, güzelliği yönüyle puta benzetilir. Bu özelliğinden dolayı şâir kendini, meydana getirdiği şiiri methederken sözlerini, mısralarını, şiirindeki hayal unsurlarını kiliseye benzetir.

“Nice mey dest-i Mesîhâda çeker sagârını
Kalem alsa ele sûret-ger-i deyr-i ifhâm”

Nef î K.50 b.8 s.214

“Sûret-ârâ-yı nakş-ı hüsn olalı
Büt-tıraşı-i kilîsa-yı dilûm”

Nâ'îli K.4 B.10 s.33

“Ey deyr-i ta'allukdan iden sûretin itlâk
Benzer mi Mesîhâya `aceb çeşm-i suhan-gû”

Esrâr Dede G.200 B.3 s.108

“Aceb degüldür esîrân-ı künc-i savma`ayı
Getürse raksa nevâ-yı hezâr gülşende”

Nedîm-i Kadîm K.4 B.9 s.78

Hayatlarını kilise ve mânâstırlara adayıp ömürlerini orada geçirmek, Hristiyanlara has bir tavidir. Bu halleriyle dünyadan el ve eteklerini çeker, yeme içme konusunda kendilerine kısıtlama getirir ve hiç evlenmezler. Böyle bir hayat içinde gülmenin ve eğlenmenin de yeri yoktur. Fakat şâir, Dîvân Şiiri'nin temel

unsurlarından olan bûlbûlün ötüşündeki güzelliğın bu insanları bile neşelendireceğini düşünür.

5- HAÇ

Çelîpâ, salîb, çârmih, istavroz gibi adlarla da anılan haç, Hz.Îsâ'nın ellerinden ve ayaklarından çivilendiğı, birbirine dik olarak tutturulmuş ağaca verilen isimdir. Bu ağaç, Hz.Îsâ ile birlikte kiliselerde tasvir edilmiş ve çeşitli yerlerde kullanılagelen, Hristiyanlığın sembollerinden bir şekildir.

Çarmih, biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Bir çok toplumda suçluyu ellerinden ve ayaklarından bağlamak veya çivileme suretiyle idam etme, cezâlandırma aracı olarak kullanılmıştır. Haç, çeşitli şekillerden oluşurken ilk zamanlarda (T) şeklinde daha sonra, eşit olmayan kollardan oluşan ve "Latin haçı" adını alan şekillerden meydana gelmiştir.

Hristiyan inancına göre Hz.Îsâ, bu ikinci tip çarmıha gerilmiş ve başından çivilenmiştir.¹⁰⁰

Menşei Bâbil'e dayanan haça, Mısır ve Suriye'de de eski zamanlardan beri tazimde bulunulduğunu, hatta Budistler'in haça saygı gösterdiklerini ve miladî târihîn başlangıcına doğru put-perestlerin bazı âyinlerinde alınlarına haç işareti yaptıklarını belirterek, aslında haçın Hristiyanlık'la ilgisinin bulunmadığını ve bir put-perest âdeti olduğunu ileri sürenler de vardır.

Hristiyan sanatında Îsâ Mesih'in çarmıha gerilmesinin tasvirleri beşinci yüzyılda başlamıştır.¹⁰¹

Zaten İslâmiyet çarmıha gerilenin Hz.Îsâ olmadığı düşüncesini ileri sürer.¹⁰²

Tarihte meşhur "Haçlı Seferleri" ismini askerlerin elbise ve kalkanlarındaki haç işaretinden aldığı, söylenegelen gerçeklerdendir.

¹⁰⁰ Bkz. Kitâb-ı mukaddes; Markos; 15/26.

¹⁰¹ Günay Tümer, (1993): "Çarmih maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul, c.8 s.230.

¹⁰² Bkz. Kur'an-ı Kerim; Nisa Suresi 4/157.âyet.

Dîvân Şiiri'nde Hristiyanlığın ifadesi olarak kullanıldığı gibi, sevgilinin saçı, zülfü şeklinde düşünülmüştür. Zira sevgili zaman zaman kâfirlikle nitelenmektedir. Sevgilinin saçı da haç olarak düşünülmüştür. “Haçı suya salmak” deyimi, Hristiyanların ilkbaharda törenle suya haç bırakma âdetini belirtmek üzere kullanılmıştır.¹⁰³

“Matla’-ı hüsnün kemâlindür cemâl-i lâ-yezâl
Şol sebebden `âşıkun yaşı kesi oldı salıb”

Nesîmî G.12 B.2 s.79

“Anber-efşân sümbülün esrârı oldı âşikâr
Geldi Rûhu'llâh u mensûh oldı zünnâr u salıb”

Nesîmî G.17 B.4 s.82

Bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte hava, tatlı bir ılıklığa kavuşurken içinde çeşitli çiçek kokularını da barındırıyor. Sümbülün açması kışın hükmünün geçtiğinin, baharın geldiğinin habercisidir. Şâir, yukarıya aldığımız beyitte bu olayı dîni mefhumları karşılaştırmak suretiyle ortaya koymuştur. “Rûhu'llâh” kelimesiyle kastedilen Hz.İsâ'dır. O'nun gelmesiyle tahrif edilen birer mefhum olan zünnâr ve salıb anlayışlarının hükmünün kalktığını, herşeyin aslı hüviyetine döndüğünü ima ediyor. Şâir, sözü edilen olayla sümbülün açması arasında ilgi kuruyor.

“Şol imâm göziyle kaşı mescidin görelî
Kim ola `ibâdet ide dahî haça yüz göz ile”

Kadı Burhâneddîn G.958 B.5 s.372

“Şol yârı tapar kim ki taparsa kamu dînde
Kimi büte tapar kimi haçına mı dîrsün”

Kadı Burhâneddîn G.1177 B.3 s.458

“Kaşun mihrâbına baş koymayanlar
Meger boynunda bağlıdur salîbi”

Nesîmî G.432 B.4 s.342

Şâir, beyitini tasavvufî bir yaklaşımla oluşturmuş. Sevgilinin kaşını mihraba benzeterek tevhidî düşünceyi ve Allâh sevgisini anlatmaya çalışmış. Gönlünde Allâh sevgisini taşımayanlara, Allâh'ın birliği esasını reddedenlere boyunlarındaki haçın engel olduğunu düşünüyor.

Aşağıdaki beyitte yine bir tasavvufî yaklaşım söz konusudur. Müslüman olduğunu iddia eden pek çok insanı eleştirerek onların gönüllerine gerçekte Allâh inancı ve sevgisinin yerleşmediğini ifade ediyor.

¹⁰³ Kurnaz, 1987: s.67.

Haç ve zünnâr kavramları tevhid inancının karşıtı olarak küfrün ve şirkin sembolü olarak düşünülür. Müslüman olduğunu söyleyip de gönlünde küfür ve şirk belirtileri bulunanların , Haç ve zünnâr kullananlardan pek farklı olmadıkları düşünülür.

“Ança kişiler da`vî-i İslâm ider ammâ
Tek arada bir haç ile zünnâr bulunmaz”

Nesîmî G.178 B.4 s.185

Bundan sonraki beyitlerde haç kelimesi ve onunla eşanlamlı olarak kullanılan mefhumların, genellikle sevgili ile birlikte ele alındığını, sevgilinin saçının, zülfünün haça benzetildiğini görüyoruz. Zira Dîvân Şiiri’nde saç, renk itibariyle siyah olması gibi sebeplerle küfrün sembolü şeklinde algılanır. Dolayısıyla iki mefhum arasında bu yönde bir bağ kurularak şiirde hayal unsuru olarak kullanılmıştır.

“Ka’kül-i pür-çînini dün boynuna saldı habîb
Takdı san sîmîn-sanem boynuna `anberden salîb”

Cem Sultân G.11 B.1 s.106

“Şu müşkîn ka’külün miskin Ceme zünnâr olmuşdur
Çelipâ bigi olaldan o zülfün dūsâh egri”

Cem Sultân G.312 B.5 s.182

“Sücûd ederdi ayağına küfr ü dîn ehli
Yüzünü Ka`be vü zülfün salîbe benzettüm”

Şeyhî G.114 B.3 s.210

“Sâkî-i `İsî-nefes kim zülfünü zünnâr ider
Elüme sundu kadeh üstüne haçîn eyledi”

Şeyhî G.172 B.4 s.274

“Tonanub ol büt-i Çîn atlâs u dîbâlar ile
Deyr-i hüsnün bezemiş müşg çelîpâlar ile”

Ahmed Paşa Mf.42 s.396

“Saklaram dilde hayâl-i zülfün îmânum gibi
`Aşka uyan ta'n mîdur koynunda götür salîb”

Necâtî Beg G.23 B.3 s.160

“Bilâd-ı Çîne senün gibi bir sanem heyhât
Diyâr-ı Rûma saçun gibi bir salîb olmaz”

Necâtî Beg G.221 B.3 s.250

Şâir, sevgilinin Çin beldelerinde benzeri bulunmayan bir put kadar güzel olduğunu ifade ederken, siyah saçlarını da rengi yönüyle bir küfür belirtisi olan haça benzetiyor. Çin, Hindistan bölgeleri put-perest toplulukların; Roma ve Bizans’ın izlerini taşıyan Anadolu ve Rumeli bölgelerinde ise Hristiyan unsurlar yaşamaktadır.

“Bilâd-ı Çin / Sanem”, “Diyâr-ı Rûm / Salîb” kavramlarının birlikte kullanılması tesadüfi değildir.

- “Yanına alsun deyu kâfir saçun gamzen gibi
Girdiler şimdi çelîpâ şekline şemşirler”
Bâkî G.166 B.3 s.119
- “Haddün üzre zülfünü komak revâ mı dostum
Kimde İslâm olsa komaz mushâfun üstüne haç”
Muhibbî G.283 B.4 s.121
- “Küfr-i zülfünü gider kâfirlik itme gözün aç
Ka`bedür küyun revâ mıdur tura üstünde haç”
Muhibbî G.285 B.1 s.121
- “Deyr içinde zülfünü zünnâr idüb ol muğbeçe
Bana sundukça kadeh üstüne haçın gösterür”
Muhibbî G.649 B.2 s.223
- “Bir sencileyin gâh çelîpâ ide zülfün
Geh göstere `uşşâkına zünnâr kimün var”
Muhibbî G.913 B.5 s.297
- “Salîbi zülfüne ta`lîm iderse ta'n mıdur çeşmi
Garâmet mi olur kibre sücûd eylesen haçine”
Muhibbî G.2407 B.3 s.703
- “Hâl-i siyehi meyl-i ham-ı zülfüne eyler
Kâfir gibi gör haç ile zünnâre tapındı”
Muhibbî G.2692 B.3 s.781
- “Vir leblerünü ağzuma `İsâyı seversen
Sal zülfünü boynuma çelîpâyı seversen”
Hayretî G.222 B.1 s.271
- “Gözüm yaşında haçın suya salsa ol melek-sîmâ
Mesîhâ gibi eylerdi yaşım her derde dermânı”
Hayâlî G.621 B.4 s.305
- “Çelîpâ-veş küşâde sîne-i sîmîne sarkıtmış
Misâl-i rişte-i zünnâr-ı giysû-yı semen-sâyı”
Vehbî G.49 B.2 s.225

Sevgiliye ait unsurlarla haç ve zünnâr arasında bağ kurularak sevgili, haç biçiminde açılmış gümüş gibi beyaz sinesine zünnâr ipine benzeyen yasemen kokulu saçlarını sarkıtmış bir güzel şekilde nitelenir.

- “İki mihrâbı bozub şekl-i çelîpâ itmiş
Mûy-ı pîşânî vü ebrûsı idüb hem âgûş”
Fehîm-i Kadîm G.248 B.5 s.211
- “Olur elbette meftûn-ı çelîpâ ol büt-i tersâ
Kinâr itmek dilersen ser-be-ser bîğşûde-âgûş”
Nedîm G.77 B.4 s.295
- “Çâr-mîh-ı sitem-i kayd-ı `anâsır bu `aceb

Çerh-i çârumda Mesîhâ gibi kadr-i suhanum”
Şeyh Gâlib G.257 B.7 s.86

Şâir, beyitte Hristiyanlıkla ilgili mefhumlar olan çarmih ve Mesîh kavramlarını kullanarak kendi şiirinin üstünlüğünü ortaya koymuş, böylece övgü unsuru olarak farklı bir hayal ögesi olarak kullanmış.

“Ten-i za`ifle çelîpâ kıldı beni heyûla
Mânend-i resm-i tuğra fermânun intizârı”
Enderûnlu Fâzıl K.70 B.20 s.127

“Zîr-i bagal Engelyûn destinde çelîpâsı
Ta kûnbed-i gerdenden geldi bu gice buna”
Esrâr Dede G.10 B.2 s.40

“Gel çelîpâ için itme beni hicrâne düçâr
N'olur istavroza gitme bu gice kâfir hû”
Esrâr Dede G.202 B.4 s.108

Sevgilinin saçını haça benzetilir. Üzerinde haç taşıyanlar ise Hristiyanlardır. Şâir, sevgiliye ait bu gibi unsurları haça benzetmekle onu kâfirlikle itham ediyor. Böyle ağır bir ithamın sebebi de kendisini acımasızca terk edip, ayrılık dardına salmasıdır.

6- ÇAN

Derâ, nâkûs, ceres gibi kelimelerle anılan çan, Hristiyanlıkla ve kilise ile ilgili bir unsurdur. Yüksekçe bir yere asılan çana ip bağlanır. Bu ipin çekilmesiyle çalınır. Hristiyanları ibadet vakitlerinden, çeşitli felaket veya zaferlerden haberdar etmek amaçlanır. Çan ilk defa milattan önce 1000. Yıllarda Çin’de kullanılmaya başlanmıştır ve buradan batıya doğru yayılmıştır. Çanın başlangıçta insanları tehlikelerden korumak maksadıyla kullanıldığı sanılmaktadır. Nitekim bazı eski toplumların, yeryüzünü doldurduğuna inanılan kötü ve zararlı cinleri insanlardan uzaklaştırmak için çan çaldıkları bilinmektedir. Hristiyanlardaki çan kültürünün de böyle bir hurafeden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Doğu ve batı kültürlerinde çan çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Budist merasimlerinde tapınaklara asılan çanın çalınmasıyla insanlar ibadete çağrılırdı.

Brahmalar'da çan, kurban merasiminin vazgeçilmez unsuru idi ve düşmanlara korku salan sesiyle bir güç kaynağı sayılırdı. Hristiyanlık dünyasında çanın ibadete davet aracı olarak kullanılmasına Kuzey Afrika mânâstırlarında başlanmış, daha sonra da Batı ülkelerine yayılmıştır. Sekizinci yüzyıldan itibaren piskoposlar tarafından "mukaddes su" ile yıkanan çan (çan vaftizi) , böylece kilisenin aslî unsurlarından biri haline gelmiştir.

Çanlar önceleri elle çalınırken daha sonra motorla da çalıştırılmaya başlanmıştır.¹⁰⁴

Arapça'da çan için kullanılan (ceres ve nâkûs) kelimeleri Kur'ân-ı Kerim'de geçmez. Yalnız bazı hadislerde bu mefhum çeşitli amaçlarla kullanılmıştır.

Ezânla ilgili hadislerde bazı sahabilerin çan çalmayı teklif ettikleri yolundaki rivâyetlerde tokmağı ağaçtan olan çanı ifade eden (nâkûs) kelimesi geçmektedir.¹⁰⁵

Hz.Muhammed, kendi ümmetini başka dînlerin gelenek ve merasimlerinden uzak tutmak amacıyla bazı uyarılarda bulunmuştur. Çan konusu da bunlardan biridir. Nitekim bir hadise göre:"İçinde çan bulunan eve melekler girmez."¹⁰⁶

Bir başka hadiste de; "Çan, şeytanın düdüğüdür."¹⁰⁷

Edebiyatta, "büt-i tersâ, kilise..." gibi kavramlarla beraber kullanılır. Daha çok âşığın gamdan kilise çanı gibi asılı kalıp inlemesi anlatılır.

Çan, gönüldür, kalp biçimindedir. İçindeki dil de süveyda noktasıdır. Çan içindeki sırrı, ses çıkararak dışarıya vurur. Tasavvufî anlamda bu doğru değildir. Zaten çan, içindeki sırları ifşa ettiği için Hallac-ı Mansur gibi asılmıştır.¹⁰⁸

Ceres kelimesi, genellikle kervanlarda klavuzluk eden hayvanlara takılan zil anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu tarzdaki kullanımları çalışmamıza almadık. Kilise gibi dînî unsurlarla birlikte zikredilen ceres kelimesini dînî bir mefhum kabul ederek çalışmamızda yer verdik.

¹⁰⁴ M.Süreyya Şahin, (1993) "Çan maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul, c.8 s.196. Bkz. Larousse, 1973: c.8 s.133.

¹⁰⁵ Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed Bin İsmail Buhari, (1315): "Ezan", *El-Câmi'u's-Sahih*, (?), İstanbul, c.1; Ebû'l-Hüseyin Müslim Bin Haccac El-Kuşeyrî, (1955): "Salât", *El-Câmi'u's-Sahih*, Mısır, c.1.

¹⁰⁶ Bkz. İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, (1993): *Müsned*, Çev.M.Selim Köse, (?), Emin Basın Dağıtım, c.2, s.366,372.

¹⁰⁷ Müslim "Libâs" s.104.

¹⁰⁸ Tarlan, 1985: c.2 s.48.

“Gözi ne düzdi rây için kurdı kaşını yay için
İnilerem derâyîçün tana degin hem-çün ceres”
Kadı Burhâneddîn G.378 B.3 s.152

“Lutfundan ümidüm çoh umaram ki irişem
Her lahza derâyı dilerem savt-ı ceresden”
Kadı Burhâneddîn G.711 B.4 s.280

Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitte nâkus (çan), Hristiyanlığın bir sembolü olarak düşünölmüş, Kanûnî için yazılan bu mersiye beyiti onu, ezân sesini yani İslâm'ı çan sesine (Hristiyanlık'a) üstün kılmakla övmektedir. Dolayısıyla daha önce de karşılaşmış olduğumuz İslâm dünyası ile Hristiyanlık âlemi arasındaki rekâbet ve mücadeleyi burada da görüyoruz.

“Aldın hezâr büt-gedeyi mescid eyledün
Nâkûs yerlerinde okutdın ezânları”
Bâkî K.4 B.46 s.13

Devam eden beyitlerde de bu ifadeyi sezmek mümkündür.

“Egerçi kanzîl olub dökdü zehrini küffâr
Velik çanına ot tıkdı top-ı ejder-ser”
Hayâlî K.3 B.6 s.30

“Diyâr-ı Ermenistân cûşa geldi
Gelub çanlı kilisâdan terâne”
Enderûnlu Fâzıl K.3 B.33 s.30

“Mü'min ü kâfire gül-bang-i ezân virdi huşû`
Yine lâl oldu kilisâda nâkir-i nâkûs”
Enderûnlu Fâzıl K.53 B.5 s.106

Aşağıda aktaracağımız beyitlerde çan ve müteradifi kavramların sevgili ile birlikte ele alındığını görüyoruz. Sevgilinin karşısında âşığın gönlü ve dili, heyecandan inlemesiyle çana benzetilmiş.

“Kûy-ı nigâra deyr-i mugan dir isem revâ
Çün kapusunda âh ü figânım olur ceres”
Muhibbî G.1225 B.3 s.386

Sevgilinin kapısında büyük özlem içinde bekleyen âşık, kendini kiliseye; inilteler çıkaran ağzını da kiliselerdeki çana benzetiyor.

“Bu gamdan asılı kaldum derâ-yı deyr gibi
Başum aşağıda dilüm güft ü gûda niteki zeng”
Hayâlî K.7 B.9 s.36

“Gamdur yükümüz nâle ile âh-ı ceresdür
Turmaz çekilür kâfile-i derd ü belâdur”
Nev'î K.14 B.5 s.47

“Ceres-vâr ey sanem gavgaya uğradan beni dildür

Figânum sanma kim deyr-i gamunda vasfa kabildür”

Zâtî G.402 B.1 s.402

“Mazlûma dil uzatma bahr-i günâha batma

Deyr-i vücûd içinde depretme bu derâyı”

Yahyâ Bey G.507 B.2 s.589

Tasavvufî anlayışta başkası aleyhinde, hele hele bir mazlum insan aleyhinde konuşmak kötü karşılanan hareket tarzıdır. Şâir, bu davranışı sergileyen vücudu kiliseye, dili de çana benzeterek yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

“Derâ-yı deyre döner `âşıkun dili tolaşur

Tedârikin unudur derdini anabilmez”

Yahyâ Bey G.163 B.3 s.384

“Ne dirse anı işidür bu kubbede `âlem

Zebân-dırâzlık itme derâ-yı deyr-misâl”

Yahyâ Bey K.20 B.6 s.87

“Raks itdüren ehl-i dile deyr içre sanemdür

Hüsn-i sanem ü nağme-i nâkus değildür”

Fehîm-i Kadîm G.196 B.3 s.185

Şâir, gazelini nâkûs (çan) redifiyle tertip etmiş. Gazelde, sevgiliye duyduğu aşkın ızdırabıyla inleyen âşığın sesi çana benzetiliyor.

Gazelin sonunda şâir, kendi şiirini övüyor. Çan sesinde mûcizevî bir etki olduğunu vurgularken kendi şiirinin etkisiyle karşılaştırıyor. Nasıl ki çan sesi insanları teshir derecesinde etkiliyorsa; kendi şiiri de okuyucu üzerinde aynı etkiyi gösteriyor.

“Edelden nâlemi dem-sâz-ı nâkus

Felek-sâdur külâh-ı nâz-ı nâkus”

“Ne nâle deyr zâd-ı dâğış-ı dil

Harem-perverde-i i`zâz-ı nâkus”

“Ne nâle kemterün mûrg-i sadâsı

Olur hem-pençe-i şehbâz-ı nâkus”

“Nesîm-i deyr-i bâğ olsaydı nâlem

Gelürdi goncadan âvâz-ı nâkus”

“Dil-i sad-pâre-i pür nâlem oldı

Gül-i gülbün tırâz-ı râz-ı nâkus”

“Leb-i tasvîr-i deyr oldı nevâsenc

Ne nakşitdi ne gam perdâz-ı nâkus”

“Bütânı secdeber itdi nefesle

Bu yetmez mi Fehîm i`câz-ı nâkus”

Fehîm-i Kadîm G.240 s.208

“Gehi nâkus-ı deyr ü gâh kandîl-i haremdür dil

Gehi âyîne-i İskender ü geh câm-ı Cemdür dil”

Cevrî G.163 B.1 s.241

“Tuyurdum râz-ı `aşk-ı sînemi dökmekle dünyâya

İdüb nâkûs-veş gül-bânk ile feryâd-ı fersâyı”

Vehbî G.49 B.4 s.225

Âşığın gönlü sevgilinin aşkıyla çan gibi ses çıkarmaktadır. Gönülden gelen bu feryadlar nedeniyle, bir sır gibi sakladığı aşkını herkes duymuş, öğrenmiştir.

“Bikr-i ma`nîdür ser-â-ser sûret-i mürimler

Öyle bir büthânenün şimdi gönül nâkusıdur”

Şeyh Gâlib G.75 B.6 s.27

“Leb-i cân-perveri yâr ile o rûh-mahzun

Cân ü cân ü cân diyü feryâd idüb inler nâkus”

Esrâr Dede G.113 B.3 s.77

“Nağme-i Cibrîldür nağme-i büt-perestleri

Şeşene-i ker u beyân velvele-i derâları”

Esrâr Dede G.227 B.5 s.117

7- RÂHİP

Ruhbân, pâpâs, peder, papa, deyyâr, pîr-i deyr, patrik, kıssîs, keşîş kelimeleri rahip kelimesiyle birlikte kullanılan ve Hristiyan dîn adamlarına verilen isimlerdir. İslâmiyet’te dîn adamlığı gibi bir ünvan veya makam olmamasına rağmen Hristiyanlık’ta günah bağışlamak, yeni doğanları vaftiz etmek, bütün dînî ayinleri idare etmek, dînî konularda hükümler belirlemek gibi pekçok yetkilere sahiptirler. Ünvanlarına ve bağlı buldukları kiliselere göre çeşitli şekillerde giyinirler.

İslâm âlimleri “Ruhban” kavramı hakkında şu bilgilere yer verirler:

“Maalesef Yahûdîler ve Hristiyanlar ahbar ve ruhbanlarını Rab edinmişlerdir.

Onlara gerçekten Rab dememişlerse bile Rab yerine koymuşlardır. Dinde hüküm koyabilme haklarının olduğuna inanmışlardır. Hele Hristiyanlık târihinde ruhban sınıfının kutsal tanınması ve papaların hata etmez sayılması, daha fazla resmîyet kazanmış olan çok açık bir durumdur. Bunların dîn işlerinde yetkili ve dinde her

türlü tasarrufa salahiyetli olduklarını, ruhanî meclislerin kararlarıyla ve papanın emriyle dînin ahkâmının değiştirilebilecek derecede te'vil ve tebdil, hatta tahrif olunabileceği, her türlü günâhın affedilebileceği, cennet ve cehennem anahtarlarının papazların elinde olup, bunların satılabileceği gibi imtiyazlar tanınmıştır.”¹⁰⁹

Edebiyatta siyah elbiseler giymesi, beline zünnâr bağlaması, erganun çalması, haç takması, geceleri kilisenin mumunu yakması gibi özellikleri ile zikredilir. Deyyâr kelimesi ise bazen meyhâneci anlamın da kullanılır. Gece renk dolayısıyla âlem ruhbanâna benzetilir. Deyr, büt, sanem, eğri haç vs. gibi kavramlarla tenasüb içinde kullanılır.¹¹⁰

Rahip kelimesi veya bununla eş anlamlı mefhumlar genellikle sevgili ile birlikte ele alınırken bazen de zâhid kelimesi ya da müteradifi kelimelerle karşıtlık oluşturacak tarzda kullanılış şekilleri karşımıza çıkar.

“Sohbet dilerem sinün ile gönüm içinde
Kim tuymaya hâlümüzi deyyâr bu gice”

Kadı Burhâneddîn G.43 B.2 s.19

“Anı ki zülfi keşîşleri eyledi bu gönüle
Cihânda ançılâyn işi kankı ser-keş ider”

Kadı Burhâneddîn G.187 B.3 s.75

“İşkun kapusını gice gündüz benem kahan
Uyır u uyanuh dâhı deyyârî sanmagıl”

Kadı Burhâneddîn G.243 B.6 s.97

“Eger dâr-ı safâ istersen olma
Bu dâr içinde deyyâr ile mûnis”

Adlî G.29 B.6 s.40

“Saçın küfrün yüzü nûrun görürse zâhid ü râhib
Bu mescidden diye yâhû vü ol büt-hâneden yâhû”

Şeyhî G.145 B.5 s.241

“Eger kim çekmese râhib `inânı
Geçe bir lahzâda iki cihânı”

Necâtî Beg Mer. B.17 s.114

“Sanemler seng-dillerdür işitmezler söz ey râhib
Yeter bî-hûde ben tek anlara arz-ı niyâz eyle”

Fuzûlî G.250 B.4 s.253

“Zevk noksanı bir âfettür bana ey pîr-i deyr
Koyma nâkış bir nice câm ile kıl kâmil beni”

Fuzûlî G.291 B.7 s.274

¹⁰⁹ Yazır,(?): c.4 s.319.

¹¹⁰ Kurnaz, 1987: s.88.

“Ey kilise piri, aşk zevkinin eksilmesi benim için büyük bir felakettir. Bana bir çok kadeh sun, beni kâmil, noksansız hale getir.” Şâir, pir-i deyr mefhumunu mürşid-i kâmil anlamında kullanıyor.¹¹¹ Mürşid-i kâmil, insanı ilâhî aşka ulaştırır.

“Ne oldum mescide tâlib ne deyr ü ne sohbeta râgıb
Ne zâhid bildi ne râhib benüm özge me`âlüm var”
Muhibbî G.940 B.2 s.306

“Yâr ile bir halvet-i hâs olsa deyyâr olmasa
Belki ol halvetde cân dahî sabr-dâr olmasa”
Muhibbî G.2348 B.1 s.687

“Ruhbân-ı `ışka yine mürid oldı Hayretî
Seyr eyleyli deyr-i cihânun sanemlerün”
Hayretî G.377 B.5 s.368

“Vuslâtı hicrâna satdum aldılar ikrârımı
Deyr-i `aşkun râhibiydim kesdiler zünnârımı”
Hayâlî Mş.5 B.2 s.68

“Benden Hayâlî ol büt-i tersâ güzel kaçub
Pâpâsa doğru vardı anun egri haçını”
Hayâlî G.571 B.5 s.288

Beyitte, “büt-i tersâ” güzel âşıktan kaçıp papaza doğru varmıştır. Şâir, “anun egri haçını...” diyerek sözünü yarıda kesmiş, böylece mefhumu hiciv maksadıyla kullanmıştır.

“Varub nâz uykusuna fâriğ oldı benden ol kâfir
Meger pâpâs uyara bana ol şem-i şebistâni”
Hayâlî G.621 B.3 s.305

“Deyr-i eflâke kamer-çehre sanemler gelicek
Dehr büründü siyeh şalını ruhbân-şekil”
Hayâlî K.8 B.2 s.37

Şâir, gündüzün bitip gecenin gelişini, değişik bir hayal ve sebep unsuruyla açıklıyor. Sevgili, her zaman güzellik yönüyle ay ile karşılaştırılır. Soyut kavram olan güzellik, aya benzetilmek suretiyle somutlaştırılır. Beyitte, tam tersi bir hayal ile ay, günele, sevgiliye benzetilmiş. Güneşin batmasıyla birlikte sevgiliye benzeyen ay doğacaktır. Dolayısıyla hüsn-i ta'lil sanatı yapılarak tabiatın siyahlar giyerek bir rahibe benzediği düşünülüyor.

“Beste zünnâr-ı seri zülfüne cân-ı `İsî
Rûh-ı kudsî o bütün olmaya mı kissîsi”
Fehîm-i Kadîm G.72 B.1 s.123

¹¹¹ Tarlan, 1985: c.3, s.224.

- “Eylemiş nakş-ı bütânı cilveger kıssîs-i `aşk
Hep sanemden hâdimi bir özge ma`beddür gönül”
Fehîm-i Kadîm G.109 B.6 s.141
- “Bir büt-i cân-bahşa kıssîsim ki mânend-i Mesîh
Râhibine çerh-i deyr-i mihr ü meh ma`kûs olur”
Fehîm-i Kadîm G.217 B.3 s.202
- “Eyleyub pîr-i deyr bana hitâb
Didi ey sûfi-i sûtûde-cenâb”
Neylî Hk.Mn. B.6 s.44
- “Âb-ı ruhumuz vardır ol şerh-i sudûr eyler
Bin kere talub çıksun nekbet suyuna pâpâ”
Esrâr Dede G.10 B.4 s.40
- “Rûh-ı peder-i a`zam oldu püsere hem-dem
Âyîne-i kadrindür ser-levha-i matutyâ”
Esrâr Dede G.10 B.5 s.40

Hristiyanlık dîni ile ilgili mefhumların Dîvân Şiiri'ne girme sebeplerinden olarak belirttiğimiz, İslâmiyet ve Hristiyanlık arasındaki çatışma, mücadele ve rekâbetin izlerini Yahyâ Bey'e ait aşağıdaki beyitlerde de bulmak mümkün. Hristiyanlık dîninin kisvesini temsil eden rahip ve eşanlamlısı kavramlar ele alınarak, İslâm âleminin Hristiyanlar üzerine üstün gelmesinden dolayı üzülen karalara büründükleri düşünülüyor. Zira rahip ve papazların Hristiyan halkın savaşa teşvik edilmesinde büyük gayretleri olduğu târihî bir gerçektir. Haliyle teşvikçisi oldukları bir savaşın yenilgiyle sonuçlanması en çok onları üzmüş, halk nezdindeki güvenlerini sarsmıştır.

- “Kara geymiş kara yası var imiş rîm-pâpânun
Ziyâde oldu nasrânîlerün ruhbânı buhrânı”
Yahyâ Bey K.16 B.37 s.74
- “Râhibân-ı taraf-ı Rûm ile patrike-i Rîm
Kara geydi ölüsün ağladı mânend-i yetim”
Yahyâ Bey Mus.9/5 B.6 s.171

8. ZÜNNÂR

Hristiyan dîn adamlarının bellerine bağladıkları, uçları püsküllü örme kuşak. Uçlarına haç takılarak yere kadar uzatılmak suretiyle kullanılan bu kuşak,

evlenmemeye delalet eder.¹¹² Dînî bir kisve olduğu için, İslâm âlimleri zünnâr bağlamanın küfür alameti sayıldığını bildirmişlerdir.

Edebiyatta, sevgilinin saçları zünnâra benzetilir. Zünnâr bağlama kâfirlikle beraber kullanılır. Zünnâr bağlayan küfre girmiştir, sonu felakettir. Âşık sevgilinin zünnâra benzeyen saçlarına tutulduğu için büyük felakete düşmüştür. Nitekim sevgili de “büt, sanem, muğbeçe” gibi isimlerle vasıflandırılır.

Zünnâr kelimesi sevgilinin saçına benzetilirken, genellikle tasavvufî anlam gözetilir. Çünkü saçlar, çokluğu itibarıyla ve renginin siyah olması yönleriyle küfrü ifade eder. Sevgilinin saçlarına tutulan âşık tevhide ulaşamamış, kesrete düşmüştür. Zâhidin gönlü kesretin ifadesi olan saçların tellerine takılarak parça parça olmuştur. Sevgilinin saçları bazen gerçek anlamda kullanılır. Âşık, sevgilinin saçlarına tutulmakla büyük bir felakete düşmüştür. Bu felaket küfür kadar korkunçtur. Zira sevgili vefasızdır, sevgili nazlıdır. Sevgide ayrılık ihtimali korkusu vardır. Dolayısıyla bir güzele âşık olmak, çaresi olmayan bir derde düşmek gibidir. Bu da saçlar zünnâra benzetilerek ifade edilir.¹¹³

“Küfrini gîsûsınun cânumuz îmân bilür
Bağlayalı bilüme bir kara zünnâr `ışk”

Kadı Burhâneddîn G.2 B.4 s.2

Aşk, belime bir kara zünnâr bağladığından beri, onun omuza dökülen saçlarının küfrünü, canımız îman telakki eder.

Saçların küfrü, kesrete delalet eder, kesret çokluk; vahdet birlik karşılığıdır. Can, yani vücudun bu küfrü, îman telakki etmesi, mecâzî aşk uğruna yanmasını gösterir. Sonuçta mecâzî aşk, insanı hakiki aşka götüreceği için makbûldür.¹¹⁴

“Kaşidur mihrâb ü yûzi kibledür
Bes neçün zülfünü zünnâr isderem”

Kadı Burhâneddîn G.11 B.3 s.6

“Evvel kılalar zülfünü billerine zünnâr
Yanağün ile lem`a-i îmâna irenler”

Kadı Burhâneddîn G.187 B.7 s.73

“Gözünü imâm idiniben kaşuna karşı

¹¹² Şebüsteri, (1985): *Gülşen-i Raz*, Çev. A.Gölpınarlı, M.E.B, İstanbul, s.107.

¹¹³ Pala,1989: s.539; Bkz. Horata, 1987: s.206.

¹¹⁴ Alpaslan, 1977: s.87.

Mihrâba sücûd itdüm ü zünnârı severem”

Kadı Burhâneddîn G.1182 B.6 s.461

Şâir, zünnâr kelimesiyle siyahlığından dolayı sevgilinin saçını ima ediyor.

Ayrıca kaşı mihrap, gözü de imam telakki ediyor.

“Anber-efşân sünbülün esrârı oldı âşikâr
Geldi Rûhu'llâh u mensûh oldı zünnâr u salîb”

Nesîmî G.17 B.4 s.82

Sünbülü andırıp anber saçan saçının sırları ortaya döküldü; Allâh'ın nefhettiği rûh geldi, zünnârın ve haçın hükmü ortadan kalktı.

“Saçun esrârını zâhid ne bilsün
Ki tesbîhi anun zünnâra benzer”

Nesîmî G.76 B.9 s.122

“Âşikun îmânı yüzündür saçun hablü'l-metîn
Ben bu dîni tutmuşum belümde zünnâr uşta gör”

Nesîmî G.100 B.6 s.137

“Firâkundan katı divâne boldum
Kerem kıl zülfi zünnârum gel âhir”

Nesîmî G.121 B.3 s.150

“Her zâhidün kim tesbîhi şol zülf-i pür-çîn olmadı
Zikri hebâ vü herzedür seccâdesi zünnâr imiş”

Nesîmî G.202 B.11 s.199

“Düşüm hayâl-i zülfüne ey müttakî beni
Tesbîha da`vet itme ki zünnâra düşmüşüm”

Nesîmî G.257 B.3 s.234

“Mescid ü meyhâneden maksûdumuz cânânedür
Vâsıl isen fâriğ ol tesbîh ile zünnârdan”

Nesîmî G.342 B.6 s.288

Âşik, sevgilinin saçlarına bağlanmakla maddî aşka düştüğünü ifade ediyor.

Fakat bu aşka ilâhî sırlar sezmektedir. Görünüşte her ne kadar küfrü temsil etse de bu çokluk onu vahdete ulaştıracaktır.

Nizâmî; “önüne gelen her güzel nakışta onu ibda edeni düşün.” derken, maddî görünüşten ilâhî aşka ulaşmayı tavsiye etmektedir.¹¹⁵

“Saçı karanun zülfüne yapıştı Nesîmî
Ey bâda viren ömrünü zünnâra yapışma”

Nesîmî G.386 B.9 s.314

“Mahabbet gönlümü yakdı be-gâyet
Kerem kıl zülf-i zünnârum gel ahî”

Nesîmî G.450 B.3 s.356

¹¹⁵ Nizâmî, 1989: s.21.

- “Kim ki zülfünün hayâlin bağıladı gönlümde ol
Râhib-i deyr oldı andan özge zünnâr istemez”
Nesîmî G.194 B.7 s.195
- “Aşkî sûfnün işi inkâr imiş
Hırkası büt secdesi zünnâr imiş”
Nesîmî Ty.113 M.3-4 s.402
- “Bağlanaldan zülfün zünnârını
Ka'külün küfri bana î mân gelür”
Cem Sultân G.58 B.2 s.117
- “Zülfünün ucunu kesmiş hatt-ı kâfirdür velî
Kat`-i zünnâr itdi lîkin nâ-müselmândur henüz”
Cem Sultân G.127 B.3 s.135
- “Ka'külün zünnârını boynuna takmışdur gönül
Küfr-i zülfünle dürüst ola diyü î mânımız”
Cem Sultân G.133 B.2 s.136
- “Nola Cem zünnâr-ı zülfün bağlanursa ey sanem
Ka'külün küfri çû î mâna olubdur müştebeh”
Cem Sultân G.275 B.5 s.173
- “Saçın tesbîhini sun Şeyhîya kim
Kesib zünnârın uşada salîbi”
Şeyhî G.169 B.7 s.265
- “Ey sanem zünnâr-ı fitne küfr-i zülfündür ki anun
Her kılında asılan bin zâhidün î mânıdır”
Ahmed Paşa K.16 B.5 s.42
- “Zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz
Zünnârını kesmiş velî dahî müselmân olmamış”
Ahmed Paşa G.129 B.4 s.205

Zünnârını kesmek, küfürden dönmek anlamında kullanılan bir ifadedir. Fakat tasavvufta şekil önemli değildir. Önemli olan iç dünya, yani gönlüdür. Gönlüdeki küfür ve fitneyi çıkarmadıktan sonra bir takım şekli değişikliklerle Allâh'a ulaşılmaz. Bilakis iç değişikliği yapmadan sadece görünüşünü değiştirmek ikiyüzlülüğün, münafıklığın belirtisidir.

Saçlarıyla âşığın gönlünü kendine bağlayan sevgili, saçlarını kesse de âşığa ezâ ve cefâ etme huyundan vazgeçmemiştir. Tavırlarındaki nâz ile bigânelikten uzak değildir.

- “Mahşer-i zülfün hisâbın mû-be-mû şerh eylemiş
Hey kıyâmet hâlet-i nez`inde zünnâr isteyen”
Ahmed Paşa G.226 B.2 s.268
- “El uzatma zülfüne yârün var ey bî-dîn rakîb
Küfre de lâyıık degülsin kasd-ı zünnâr eyleme”
Ahmed Paşa Kıt`a 4 M.3-4 s.378

“Ağ destârı ridâ-vı sebzi varken yaktılar
 `Âhd-i `adlünde meger kim bağladı zünnâr gül”
 Necâti Beg K.15 B.32 s.84

“Ak sarığı, yeşil cübbesi olduğu halde yaktılar; herhalde senin adaletli zamanında gül, papaz kuşağı bağlayarak dînden çıktı.”¹¹⁶

Zünnâr, Hristiyan keşişlerinin kuşandıkları sert ve kaba yünden yapılmış kuşağa denir. Dîvân Şiiri'nde zünnâr bağlamak, Müslümanlık'tan çıkıp Hristiyan olmak şeklinde mânâlandırılır. Bu dînî kavramlar birer tabiat unsuru şeklinde de kullanılmıştır.

“Bilüme zünnâr iderdüm küfr-i zülfün ey sanem
 Diyeler korkum budur kim nâ-müselmândur bana”
 Muhibbî G.93 B.3 s.68

“Zülfünü kesse nigârüm göricek anı diyem
 Kat`-ı zünnâr idüben müslim olub dîne gelür”
 Muhibbî G.449 B.3 s.167

“Didiler zülf için İslâma geldi
 Ya niçün eylemez ol kat`-ı zünnâr”
 Muhibbî G.709 B.3 s.239

“Aklumı alub evvel îmâna kasdı âhir
 Zünnâr-ı zülfün ile çeşmün firenge benzer”
 Muhibbî G.749 B.3 s.250

Şâir, sevgiliyi yüzünün beyazlığı yönüyle Rûm (Anadolu) padişâhına, saçlarını da siyahlığı yönüyle Freng ordularına benzetiyor. Bu iki unsuru da savaş halinde hayal ediyor. Tasavvufî anlamda yüz, Allâh'ın kudretinin alameti ve beyaz olması yönüyle tevhidin ifadesidir. Haliyle şâir, yüzü ve yüzdeki tüyleri Müslüman bir orduya benzetmiş. Saçlar ise çokluğu ve siyahlığı yönüyle kesretle birlikte küfrü belirtir. Böylece Freng orduları ile bağı kurulmuş oluyor.

“Görse zâhid saçınun küfrünü zünnâr idine
 Kibr eger baksa yüzi nûrına îmân getürür”
 Muhibbî G.862 B.2 s.283

“Süzdi çeşmüni görüb zülfünü ol sîm-beden
 Çeşmi kâfirdür iderse nola zünnâra heves”
 Muhibbî G.1233 B.2 s.388

Sevgili, zünnâr ve küfür kavramlarıyla hayal unsurları oluşturularak anlatılmaya çalışılıyor. Zira sevgili, maddî anlamda gönül ehlini Allâh'tan alıkoyan

¹¹⁶ Çavuşoğlu, (?): s.67.

kesretin temsilcisidir. Saçlar çokluğu yönüyle kesrettir, göz ise siyah olması yönüyle küfrü ifade eder.

- “Disem ben çeşmüne kâfir `aceb mi
İdübdür biline zünnâre zülfün”
Muhibbî G.1484 B.3 s.455
- “Ârızunda zülfünün kesdün yine zünnârını
Dostum ol kâfiri benzer müselmân eyledün”
Muhibbî G.1605 B.2 s.486
- “Terk idüb zühd ü salâhı kılmışam zülfün kabul
Rûz-ı mahşerde benüm ey dost zünnâr isteyen”
Muhibbî G.2054 B.3 s.608
- “Senün zünnâr-ı zülfüne şehâ dil bağladum cândan
Anun için dem-be-dem kasdum olubdur kâfiristâne”
Muhibbî G.2347 B.3 s.687

Muhibbî, Osmanlı padişahları içinde Avrupa'ya yönelik yaptığı seferleriyle tanınır. O, bu yönünü farklı bir hayal ögesiyle ifade ediyor. Batıya sefer yapma sebebini sevgilinin siyah saçlarına bağlanma şeklinde açıklıyor.

- “Muhibbî irmek isterdi ser-i zülfüne dil-dârun
Ana deyr-i cihânda dinmese zünnâra yasdanmış”
Muhibbî G.1268 B.6 s.397
- “Hâl-i siyehi meyl-i ham-ı zülfüne eyler
Kâfir gibi gör haç ile zünnâre tapındı”
Muhibbî G.2692 B.3 s.781
- “Küfr-i zülfün rişte-i îmânım olmuştur benüm
Deyr-i gamda kuşanaldan bilüme zünnâr-ı `aşk”
Hayretî K.7 B.16 s.16
- “Vuslâtı hicrâna satdum aldılar ikrârımı
Deyr-i `aşkun râhibiydüm kesdiler zünnârımı”
Hayâlî Mş.5 B.2 s.68
- “Zünnâr-ı `aşkı beline kim bağladı desen
Deyr-i cihânda bir sanemün yâdigârıdır”
Hayâlî G.88 B.3 s.119
- “Âşık-ı bî-derde verme zülfünün bir târını
Küfrü rüsvây eyledi bî-sıdk zünnâr isteyen”
Hayâlî G.393 B.6 s.226

Şâir, aşk ehlinin dertsiz olamayacağı düşüncesindedir. Aşk derdiyle dertlenmeyen, aşk iddiasında sadık değildir. Bu düşünce beyitte, zünnâr, küfür, zülf kelimelerinin farklı bir hayal unsuru olarak kullanılmasıyla dile getiriliyor.

- “Zülfünün küfrüne şöyle vermişem ikrârımı
Ger Mesihâ minnet itse kesmezem zünnârımı”
Hayâlî G.593 B.1 s.295

“Tâze `ahd itmiş gibi zünnâr-ı zülfünle Nedîm
Hân-kâh-ı berhemende büt-perest olmuş yine”
Nedîm-i Kadîm G.28 B.5 s.156

Nedim, Birehmenlerin dergâhında puta taptığına göre, saçının zünnârıyla yeni bir sözleşme yapmışa benziyor. Şâir beyitte, zünnâr kelimesi ile Bırahma dîni rahipleri arasında ilgi kuruyor. Zira Hristiyan rahipleri gibi onlar da bellerine zünnâr bağlarlar.

“Zünnâr-ı ‘ışka sûfi gönül bağlamak kişi
‘Ârif yanında kuvvet-i İslâma bağludur”
Nev’î G.116 B.4 s.299

“Mahşerde de ol zülf ü o ruhsâre ki vardır
Reşg-i sanem ü rağbet-i zünnâre ne minnet”
Nâ’îlî G.26 B.2 s.167

Saç, kara, küfr; yanak ise beyaz, îmandır. Sanem, put, resim tapılacak kadar güzel sevgili anlamında kullanılır. Şâir, “Onlarda (cennetlerde) bakışlarını (yalnız eşlerine) diken (başka kimseye bakmayan öyle dilber)ler de vardır ki, bunlardan önce onlara ne insan, ne de cin dokunmamıştır.”¹¹⁷ âyeti gereğince âhirette mâdem ki bu güzellikler olacaktır; putu kıskanmaya, zünnârı istemeye gerek yoktur diye düşünüyor.

“Ol rind Nâ’îlî k’ola hemreng-i küfr ü dîn
Zünnâr ü sübhâ lazîme-i dest ü dûş olur”
Nâ’îlî G.132 B.5 s.212

“Deyr içre seyr iden o büt-i `işve kâfiri
Şiblî olursa itmeye zünnârdan gürîz”
Nâ’îlî G.148 B.3 s.219

“Zülfü o büt-i nâza belâ etmede pâmâl
Nev kâfir olan `izzet-i zünnârı ne bilsün”
Fehîm-i Kadîm K.13 B.13 s.39

“Beste-zünnâr-ı seri zülfüne cân-ı `İsî
Rûh-ı Kudsî o bütün olmaya mı kıssîsi”
Fehîm-i Kadîm G.72 B.1 s.123

“Olurmuş mevlevî zünnâr-bend-i küfr bilmezdüm
Temâşâ etmesem kâfir senün zülf-i dil-âvizin”
Fehîm-i Kadîm G.161 B.2 s.167

“Ukde-i zünnâr-ı dâm-ı küfr-i zülfün seyredin
Zâhidânun pâ-y-beste mürğ-i îmânun görün”
Fehîm-i Kadîm G.167 B.6 s.171

“Pâ-best iderüz zâde-i Meryem de olsa

¹¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm; Rahman Suresi 55/ 56.âyet.

Sayyâd-ı sanem-hâne-i zünnâr-ı kemendüz”

Fehîm-i Kadîm G.267 B.3 s.221

“Dil-beste olma zühde ki rindân-ı bî-riyâ

Çok sübhâda şerâret-i zünnâr buldılar”

Cevrî G.75 B.3 s.209

“Tâ key tâ key eyâ Nedîm-i bed-kâr

Âlâyîş-i şugl-ı büt ü hırs-ı zünnâr”

Nedîm-i Kadîm R.1 B.1 s.170

“Necfde bağlamayam Hak hıdmetine kemer

Gidüb Frenk diyârına bağlayam zünnâr”

Fuzûlî Na`t.6 B.38 s.39

Şâir, müslümanların İslâmdan uzaklaşıp cehalet ve azgınlık içinde bulunmalarından şikâyetçi. İslâm adına yaşayıp da sapkınlık içinde yüzen, ikiyüzlü bir toplumu âdetâ Hz.Muhammed'e şikâyet ederken, onlardan uzak durmayı tercih ediyor. Zira dînlerinin gereğini yapmayan bu topluluk, şâire güven vermiyor.

“Ka`be ihrâmına zâhid didiler bel bağladı

Eyledüm tahkîk anun bağlandığı zünnâr imiş”

Fuzûlî G.132 B.4 s.194

Şâir, ihlassız, sadece gösteriş için ibadet yapanları yeriyor. Zâhid, Kâbe'de tavaf sırasında giyilen ihrama bel bağladı. Bütün kurtulma ümidini onda gördü dediler. Ben işin gerçeğini aradım, gördüm ki, onun bağlandığı zünnâr imiş.

“Sanemler hidmetin tâ`at bilen rind ecrsiz kalmaz

Kılar bin rişte-i tesbîh işin her târ-ı zünnârı”

Fuzûlî G.270 B.6 s.263

Beyitte, aşk ve ihlasla yapılan ibadetlerin karşılıksız kalmayacağı düşünülüyor. Zaten gösteriş için, maddî kaygılarla ve ihlassız yapılan ibadetlerin önemi yoktur.

“Böyledür hâl-i dilüm v`allâh inkâr eylemem

Mürg-i dînüm beste-i tesbîh ü zünnâr eylemem”

Şeyh Gâlib Trc.B.12 B.17 s.74

“Bağlamışlardır ene'l-Hak küfrinün zünnârını

Birehmenler kim mûkim-i ma`bed giysisidür”

Şeyh Gâlib G.75 B.2 s.26

“Zünnâr-beste ol büt-i rakkâsı seyr idüb

Zâhid çevirdi sübhâ-i zühdün imâmesin”

Neylî G.119 B.3 s.121

Tasavvuf lisanında, zünnâra benzeyen saçlar kesretin ifadesidir. Dünya güzelliklerinin ve sevgisinin göstergesidir. Gönlünde dünya sevgisini taşıyan, Allâh

sevgisine ulaşamaz. Yukardaki beyitte, kendini kesretten uzak tutmadığı için, gerçek sevgiye ulaşamayan zâhidin durumu ortaya koyuluyor.

“Çıkdı `ilm-i Ahmed haşr oldı cihân tekrâr
Zünnârını işkest it ey `âbid-i Romanya”

Esrâr Dede G.10 B.12 s.40

Zünnâr mefhumuyla İslâm dîni ile Hristiyanlık arasındaki rekâbet işlenirken; şâir, İslâm'ın galibiyetinden dolayı sevinçlidir. Mağlubiyetlerinden dolayı üzülen Hristiyanlardan da zünnârlarını kesmelerini istiyor.

“Zünnâr-bend `aşkına ta`lîm-i küfr ider
Ber-dâr-ı târ-ı zülf-i siyeh-kârı olduğum”

Esrâr Dede G.172 B.3 s.97

“Cem` eyleyub o büt başına Çîn halkını
Zünnâr-bend zülfi ider birehmenleri”

Esrâr Dede G.257 B.3 s.168

9- İNCİL-ENGELYÛN

Hristiyanlığın kutsal kitabıdır. Hz.İsâ'ya indirilmiştir. İncil, kelime olarak müjde, iyi haber anlamına gelir. İncil, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olmak üzere dört kitâptan oluşmaktadır. İlk zamanlar İncillerde verilen bilgiler ağızdan ağıza nakledilen rivâyetler halinde idi. İlk İncil'in Hz.İsâ'dan otuz sene sonra yazıldığı tahmin edilirken, yazılma olayının nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda ilk Hristiyanların İncillerinin bulunduğu kaydedilir. Bu İnciller, Yahûdiler ve Romalıların takibi dolayısıyla yazarlarınca korunmak için bazı yerlerde saklanmış veya ele geçirilerek yok edilmiştir. Sonradan meydana getirilen yüze yakın İncil bu söylenti ve ilk İncillere dayanmaktadır. Eldeki dört İncil, bu yüz kadar İncil arasından birbirine en yakın bulunarak seçilmiş ve bunların sahih olduğu, Kutsal Rûh'un himayesinde yazıldığı kabul edilmiştir.¹¹⁸

Günümüzde var olan fakat Hristiyanlarca İncil olarak kabul edilmeyen Barnaba İncili, İlk dönem Hristiyanlarından olan Azîz Birnaba tarafından yazılmıştır.

¹¹⁸ Tümer ve Küçük, 1996: s.98-99.
Bkz. Larousse, 1973: c.6 s.305.

Kanonik İncillerin aksine teslis ve enkarnasyonu reddeden ve Hz.Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen İncildir. Mevcut yegane yazma nüshası İtalyanca'dır. Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphânesi'nde bulunmaktadır. İspanyolca ve Arapça nüshaları da vardır.

Barnaba İncili genel hatlarıyla şu temayı işler: Önceki kutsal kitâplar tahrif edildiği için, gerçeği tekrar insanlara bildirmek üzere Allâh, Hz.İsâ'yı görevlendirmiştir. Hz.İsâ ne tanrı ne de Mesîhtir. O, Mesîh olarak gelecek olan Hz.Muhammed'in habercisidir.¹¹⁹

İslâmi kaynaklarda da İncil'le ilgili şu bilgiler yer alır:

Bu gün Hristiyanların elinde resmi olarak Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adıyla dört İncil vardır ki, isimlerinden ve içindekilerinden de anlaşılacağı üzere hepsi sonradan yazılmıştır. Bunlar, Hz.İsâ'nın biyografisini anlatan kitâplardır. Tarihlerin beyanına göre bu dört İncil, Konstantin zamanında ilk oluşturulan Sinod'da bir çok İncil içinden seçilmiştir.¹²⁰

Fakat hemen kaleme alınmadığı için, Hz.İsâ'nın ölümünden sonra havarileri tarafından yazılmışsa da orijinalliği korunamamıştır.¹²¹ Hz.İsâ'dan sonra meydana gelen târihî olaylara da yer vermesi nedeniyle, tahrif olmuş düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Hatta farklı havarilerce yazılmış eldeki İnciller dahi birbirini tutmaz. Edebiyatta aşağıdaki amaçlarla anılmıştır.

a. İncil'in Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Dîvân şâiri, sevgiliyi veya herhangi bir insanı özellikleri, güzelliği ve mükemmelliği ile Allâh'tan bir iz, bir âyet, bir delil olarak görür. Allâh kutsal kitâpları kendini tanıtmak, insanların kendisine nasıl ibadet edeceklerini, dünya ve âhiret hayatlarını neye göre düzenleyeceklerini açıklamak amacıyla göndermiştir.

¹¹⁹ Komisyon,(1968): "İncil maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. İstanbul, c.5 s.76.

¹²⁰ Yazır,(?): c.5, s.443; Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; A'raf Suresi 7/157; Tevbe Suresi 9/111. âyetler.

¹²¹ Pala,1989: s.255.

Şâire göre Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur'ân gibi kitâplara ihtiyaç hissetmeden insanın yaradılışındaki

mükemmellikten Allâh'ı bilmek mümkündür. İsimlerini zikrettiğimiz kutsal kitâpların bildirdiği Allâh'ın âyetlerinden biri de insandır. İncil mefhumu diğer kutsal kitâplarla beraber bu düşünceyi ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır.

“Ünzilet fi'n-nebiyyi ve'l-İncîl
Kütibat fi'z-Zebûri ve't-Tevrât”

Nesîmî G.31 B.21 s.94

Beyitte, Hz.Muhammed'in huyunun İncil'de anıldığı; Zebûr ve Tevrât'ta da adının yazıldığı belirtilirken Kur'ân'daki; “O vakti düşünün ki; Meryemoğlu İsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğulları haberiniz olsun ki ben size Allâh'ın elçisiyim. Önümdeki Tevrât'ı tasdikçi ve benden sonra gelecek bir Resûl'ün müjdecisi olarak gönderildim ki, o Resûl'ün adı Ahmed'dir.”¹²² âyet hatırlatılıyor.

“Ey sıfatun kul huve'llâh ve'y cemâlün Fâtihâ
Uşta Furkân uşta Tevrât uşta İncîl ü Zebûr”

Nesîmî G.39 B.2 s.100

“Tevrât u İncîl ü Furkân kamu hüsnün sıfatı
Bu sözünün şerhi nedür âyet-i şeytân ne bilür”

Nesîmî G.40 B.3 s.101

“Hem levh-i Tevrât ü Zebûr İncîl ü Furkân u suhûf
Hem ben kelâm-ı nâtikun hem cem`-i Kur'ân gelmişüm”

Nesîmî G.254 B.2 s.232

“Dilberindür cennet ü gılmân hûr
Vechidür Tevrât ü İncîl ü Zebûr”

Nesîmî Ty.79 M.3-4 s.398

“Hacil kıldı yüzi şemsi mu`ayyen
Hatı nesh itdi İncîli muhakkak”

Kadı Burhâneddîn G.354 B.2 s.141

İncil mefhumunun sevgili ile ilgi kurularak ele alındığını ve bu yolla Allâh'ın varlığı düşüncesine ulaşıldığını görüyoruz. Şâir, sevgilinin mahmur gözlerini, siyah saçlar içinde, güzellik kilisesinde İncil okuyan Hz.İsâ'ya benzetiyor. Bu şekilde sevgilinin güzelliğinin Allâh'ı hatırlattığı, ondan bir haberci olduğu vurgulanmaya çalışılıyor.

“Küfr-i zülf içre nihân olmuş o çeşm-i hâmûş
Deyr-i hüsnünde ne İncîl okur `İsâsına bak”

Şeyh Gâlib G.202 B.3 s.67

¹²² Kur'ân-ı Kerîm; Sâf Suresi 61/ 6. âyet; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.8, s.12.

“Büt-hâne-i hüsnünde hatt-ı zülf ider tefsîr
İncil yazar künc-i Kamâmede Yuhannâ”

Esrâr Dede G.10 B.6 s.40

“Zîr-i bagal Engelyûn destinde çelîpâsı
Tâ künbed-i gerdenden geldi bu gice buna”

Esrâr Dede G.10 B.2 s.40

“İnanmaz âh kâfir mâcerâ ihlâsuma Vehbî
Yemîn itsem öpüb İncil ile Tevrât-ı Mûsâyı”

Vehbî G.49 B.7 s.225

Âşık, kâfirlikte ileri giden sevgiliyi, ona karşı duyduğu muhabbete inandırmak için, İncil ve Tevrât üzerine yemin ediyor. Beyitte, Kur’ân yerine İncil ve Tevrât zikredilmesi; sevgilinin kâfir olarak nitelenmesindedir.

b. Hz.Muhammed'le Anılması

Çeşitli kaside (Na't)'lerde İncil mefhumunun Hz.Muhammed'le birlikte kullanıldığını görüyoruz. Ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir peygamber olan Hz.Muhammed'in gelmesiyle, getirdiği hükümlerle İncil gibi diğer kitâpların nesh (hükümsüz) olduğu belirtilirken Hz.Muhammed'in üstünlüğü ifade edilmeye çalışılır.

“Zemîn-bûs-ı kadrün çün İncil ide
Beşer sana ne dille tebcil ide”

Ahmed Paşa K.3 B.22 s.3

“Eğerçi hâmeye el urmadın elinde idi
Hat-ı betâlet-i İncil ü nesh-i harf-i Zebûr”

Fuzûlî K.2 B.19 s.30

“Hem-nâm-ı fahr-ı âlem kim nâmı ile oldu
Mihrün felekde mensûh İncil-i iştihârı”

Nedîm K.31 B.13 s.115

c. Mevlânâ İle Anılması

Mevlevî şâirler, Mevlânâ'nın üstünlüğünü ortaya koyarken İncil mefhumundan yararlanmışlardır.

Aşağıya aldığımız beyitte şâir, sema ve kendine has âyiniyle Mevlânâ'nın, Hz. İsa tarafından İncil'de ima yollu müjdelendiğini iddia eder.

“Mübeşşer oldı İncil içre âyin ü semâ`ndan
Mesîhün remz ü îmâsı Celâleddîn-i Rûmîdür”

Esrâr Dede K.5 B.10 s.7

İKİNCİ BÖLÜM

A- YAHÛDİLİK VE HRİSTİYANLIK DIŞINDA DİĞER İLÂHÎ DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Çalışmamızda, gönderilen her peygamberi bir dinin kurucusu kabul ettiğimizden Kur'ân'da sözü edilen peygamber kıssalarına ait bilgi ve mefhumlara da yer vermenin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

İlk insan olan Hz.Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamber gelmiş, bunların bir kısmına kitâp ve din verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bu peygamberlerden zaman zaman söz etmiş; mücadelelerini, uğradıkları zulümleri, karşılaştıkları zorluk ve sıkıntıları ibret olması açısından anlatmıştır.

Sözü edilen peygamberlerin getirdikleri emirler, bu emirlere tabi olan ümmetler zamanla kaybolmuş; onları başka peygamberler takip etmiştir. Zincirin halkaları mesabesindeki peygamberler silsilesi -İslâm Dîni'ne göre- Hz.Muhammed'le tamamlanmıştır. Başka bir ifadeyle, her kavme, her topluluğa mutlaka bir peygamber gönderilmiştir. Haliyle bu noktada bir din doğmuş, buna bağlı kültür birikimi ortaya çıkmıştır. Zaman içinde pek çoğunun mensubu kalmadığı gibi adı bile unutulmuştur. Kur'ân çeşitli vesilelerle haklarında bilgi vermiştir.

Başlı başına isim taşımadıkları için çalışmamızda yukarıdaki genel başlık altında ele alacağız. Yan başlıklarda ise peygamber ve bu peygamber etrafında anlatılan, kendine has dînî motifler taşıyan, çeşitli vesile ve şekillerde Dîvân Edebiyatı'na geçmiş mefhumları; ele alınış biçimlerini ortaya koyacağız.

1- ÂDEM

İlâhî dînlere göre ilk insan ve ilk peygamberdir. Kur'ân'ın anlatımıyla O, topraktan yaratılmıştır. Allâ tarafından, en güzel şekilde yaratılan insana meleklerin secde etmesi istenir. İblis hariç bütün melekler bu emre itaat ederler. İblis, secde etmediği, böbürlendiği ve insanı hakir gördüğü için Cennetten kovulur.

Hız.Âdem cennette yaşarken ona eş olarak, sol eğe kemiğinden Havvâ yaratıldı. Birlikte Cennette rahat içinde yaşamaları, her şeyden faydalanmaları; ancak "Yasak meyveye" yaklaşmamaları emredildi. Fakat Havvâ'nın ısrarıyla yemeleri yasak olan meyveden yedikleri için, ceza olarak Cennetten çıkarılarak yer yüzüne gönderilirler. Her biri farklı yerlerde iken Allâh'tan bağışlanarak bir araya getirilmelerini isterler. Allâh, onların bu tevbelerini kabul eder. Yer yüzünde uzun yıllar beraber yaşarlar. İnsan nesli de onların soyundan yayılır. İnsan soyu çoğalınca Hız.Âdem peygamberlikle görevlendirilir. Kendisine "suhuf" olarak nitelenen dînî kurallar gönderilir. Hız.Âdem'in bin yıl yaşadığı rivayet edilir.¹²³

Edebiyatta daha çok telmih amacıyla ele alınırken uzun ömürlü oluşu, meleklerin secde etmesi, Havvâ ile yaşaması gibi özellikleri anlatılır.¹²⁴

"Vech-i Âdemde otuz iki hat
Mûsîye söyledi ena'llâh nâr"

Nesîmî Trc.B.3/4 B.4 s.379

"Hatı Hızr ağzı Meryem sözi 'İsâ lebi Yahyâ
Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâdur"

Kadı Burhâneddîn G.30 B.5 s.14

Sevgili, çeşitli yönleriyle anlatılırken Hız.Âdem dahil çeşitli peygamber ve dînî şahsiyetlerle arasında benzerlik kurularak maddî aşktan ilâhî aşka yönelme ifade ediliyor.

"Hırmenden k'ebriyâ vü evliyâdur hûşe-çîn
Âdem umar dâne-i gendüm Halîlu'llâh `ades"

Şeyhî Th.2 B.10 s.30

"Senin yolunda hublar sürseler yüz n'ola emrinle
Melek hayli sücûd-ı Âdem etmek nass-ı Kur'ân'dır"

Fuzûlî G.89 B.5 s.174

¹²³ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi 2/31-37; Âl-İ İmrân 3/33,59; A'raf Suresi 7/11,19,26,27,31,35.âyetler; Yazır,(?): c.1,s.266; c.2, s. 346; c.4, s.15.

¹²⁴ Pala, 1989: s.18.

Sevgilinin güzelliği âşığı o derece etkilemiştir ki; sevgilinin ayaklarına kapanmak, yalvarmak ister. Bunda da sakınca görmez. Zira Allâh, meleklerle Hz.Âdem'e secde etmelerini emretmiştir.

“Secde-gâh etmişti aşk ehli kaşın mihrâbını
Kılmadan hayl-i melâik secde-i Âdem”

Fuzûlî G.121 B.3 s189

Beyitte ilâhî aşktan söz ediliyor. Hz.Âdem ilk insandır, dolayısıyla ondan önce insana secdeden bahsedilemez. Ancak Allâh'a kulluğun ifadesi olan secde düşünülebilir.

“Bir perî silsile-i `aşkına düşdüm nâ-geh
Şimdi bildim sebab-i hilkat-i Âdem ne imiş”

Fuzûlî G.131 B.2 s.194

“Hisâb-ı rızkını kılmış temâmi-i beşerin
Henüz Âdeme peyvend kılmadın Havvâ”

Fuzûlî T.1 B.61 s.26

Bütün insanların yaratılmadan önce rızıklarının tamamlandığı ve belirlendiği düşüncesi ifade edilmiş.

“Bu meleklerdür ki secde eylediler Âdeme
Arasında bunların İblîse istisnâ nedür”

Usûlî G.27 B.2 s.123

Şair, meleklerin Hz.Âdem'e secde etmelerini hatırlatır. İblis'in diğer meleklerle birlikte secde etmeyişini sorgular. Bunun sebebinin kibir ve gururdan ileri geldiğini bu yolla hatırlatmaya çalışır.

“Asl-ı hikmet lübb-i ma`nî sırr-ı kudret nûr-ı Hak
Rûh-ı Âdem cân-ı âlem hâdi-i ins ü perî”

Cevrî Na`'t.2 B.10 s.63

“Hazret-i Nûh Âdem-i sâni
Vasf-ı pâkî necât u da`vettür”

Enîs Dede K.14 B.6 s.87

“Kâlib-ı endîşeye nefis-i kelâmum rûh idi
Urmadın ma`nâ-yı nefis ü rûhdan Âdem nefes”

Cevrî G.126 B.2 s.228

Şair, şiir söyleme sanatındaki ustalığında iddialıdır. Hz.Âdem'e rûh üflenmeden kendisine konuşma ve şiir söyleme yeteneğinin verildiğini söyler. İslâm anlayışına göre insan bedeni yaratılmadan rûhu yaratılmıştır ve rûhlar âleminde beklemektedir. Bedenle birlikte rûh da yer yüzüne inmektedir.

2- İDRİS

Şit peygamberden sonra gelmiştir. Kendisine otuz sahifelik ilâhî emir gönderilmiştir. İlk defa rakam ve yazı yazıp elbise diken odur. Bu nedenle kâtip ve terzilerin piri olarak anılır. Sağlığında göklere çıkarılmış ve meleklerle öğretmen olmuştur. İdris peygamberin yeryüzünde ilk defa tıp ve yıldız bilgisini yayan kişi olduğuna inanılır.¹²⁵

Hakkında sağlıklı bilgi bulunmayan Hz.İdris, Dîvân Şiiri'nde göklere çıkıp dolaşması, okuma yazma öğretmesi gibi yönleriyle ele alınarak genellikle övmek ve övünmek amacıyla zikredilir. Şâir, öveceği insanı veya kendisini yukarıda belirttiğimiz özellikleriyle Hz.İdris'e benzetir.

“Bî-hakk-ı rif at-ı İdrîs ü `İsâ

Bî-hakk-ı mâcerâ-yı Nûh u Mûsâ”

Yahyâ Bey Şg.2 B.81 s.251

“Düşünce şevk-i temâşası sath-ı eflâke

Hakim-i re'yine İdrîs hem-rikâb olmuş”

Nâ'îlî K.18 B.22 s.82

“Huldı eylerdi ferâmûş eğer bir kerre

Şeref-i sohbetine nâ'il olaydı İdrîs”

Nâ'îlî K.33 B.5 s.121

“Olur kalemün tekellüm itse

İdrîs ile hem-zebân-ı hikmet”

Cevrî K.51 B.7 s.143

Şâir, övdüğü insanı düşünce, ilim ve hikmet yönlerinden İdris peygamberle karşılaştırır. Hz.İdris'in övülen kişinin görüşlerindeki doğruluğu, onun fikirlerindeki parlaklığı görmesi halinde çıkıp göklerde dolaşacağı düşünülürken, göklere çıkıp meleklerle öğretmenlik yapması olayına telmih yapılır. Şâir kalemini konuştursa, yazmaya başlarsa İdris peygamber gibi hikmetli sözler ortaya çıkaracağı düşünüyor.

¹²⁵ Pala, 1989:s.250.

Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi19/56-57; Enbiya Suresi21/85-86. âyetler.

3- NÜH

Kur'ân'da kendisinden sıkça bahsedilen, hayatı ibret alınması için ortaya konulan peygamberlerdendir. Allâh O'na da vahyetmiş, insanları sapıklık, küfür, şirk ve isyandan sakındırmak görevini yüklemiştir.

Diğer bütün peygamberler gibi Hz.Nûh da geldiği kavmi Allâh'ın vahyi doğrultusunda uyarmaya, tek olan Allâh'a kulluk konusunda davet ettiğinde kavminin tepkisini çekmiş, çeşitli ithamlara maruz kalmıştır. Bu ithamlardan bazıları; yanılmak, yalan söylemek, aldatmak, cinlerin emrinde olmak şeklinde karşımıza çıkar. Ayrıca insanlar onun bir melek olması gerektiğini ileri sürüyorlar; kendileri gibi bir beşer olduğu için ona inanmayacaklarını açıklıyorlardı.

Kur'ân'da Hz.Nûh'la ilgili geniş bilgi yer alır.

Kavmi Hz.Nûh'a inanmayınca ona zarar vermeyi planlarlar. Bunun üzerine Allâh, Hz.Nûh'a gemi yapmasını emreder. Kavmi onun bu davranışı ile de alay eder. Hz.Nûh, Allâh'ın emri gereği gemisine her canlıdan birer çift alır. Kendisine inanan çok az kimseyi de gemiye aldığı anda, şiddetli yağmurlar başlar, topraktan sular kaynar, her taraf sular altında kalır. Hz.Nûh, âsi oğlunu gemiye çağırır, fakat kabul etmez ve dalgalar arasında boğulup gider. Gemi sularda günlerce yüzdükten sonra Hz.Nûh, sulara yatışmasını emreder. Gemi, Cûdî Dağı'na iner. İnsanlık onun zamanında büyük yıkıma uğramış, tekrar onun soyundan çoğalarak yeryüzüne dağılmıştır.¹²⁶

Hz.Nûh, Divân Şiiri'nde tûfân olayı, Cûdî Dağı, gemisi, ömrünün uzunluğu, insan soyunun tekrar onun neslinden türemesi nedeniyle "Âdem-i sâni" yakıştırması gibi yönleriyle anılır. Ecel bir tûfân olarak ele alınırken, insan ömrü ne kadar uzun olursa olsun, sonuçta ölümün kaçınılmazlığı ifade edilir.¹²⁷

¹²⁶ Bkz.Kur'ân-ı Kerim; Âl-i İmrân Suresi 3/ 33-34; Âraf Suresi 7/ 59-69, Hûd Suresi 11/25-48. âyetler ;Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.5,s.523; c.6,s.105,213,440; c.7, 348.

¹²⁷ Sefercioğlu, 1990: s.25.

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

İlâhî aşk insanın dünyaya gelmesiyle başlayan gurbet duygusundan kurtulma arzusudur. Ölüm, insanı bu gurbetten, ayrılıktan kurtaracak bir araçtır. Haliyle kalbinde Allâh sevgisi taşıyan için ölüm, Nûh'un gemisi; bu sevgiyi gönlünde barındırmayan için ise bir felaket, Nûh kavminin başına gelen tûfân gibidir. Yokluk denizine garkolanların Nûh'un gemisine ihtiyaçları olmadığı düşünülür.¹²⁸

Bazen ölüm, Nûh Tûfânı diye düşünülürken kurtulmanın yolu olarak, Nûh'un gemisi şeklinde nitelendirilen ilâhî aşk önerilir. Âşığın gönlünde belirmeye başlayan ilâhî aşk, tûfân anındaki suların kabarmasına benzetilir. Âşığın gözlerinden akıttığı yaşlar, tûfânı hatırlatır. Ömrünün uzunluğu ile tanınan Hz.Nûh'un ölümü, insanlara ibret örneği olarak gösterilir. İnsan nefsi Hz.Nûh'un gemisini delen zararlı hayvana benzetilir. Dolayısıyla bu yolla Hz.Nûh ve onunla ilgili mefhumlar tasavvufî unsur olarak kullanılır.

“Bin yılda eger Nûh yaşadıyise bin yaş
Ol yaş bana bir lahzada memnûh degül mi”

Kadı Burhâneddîn G.1043 B.4 s.405

Şâir, kendisi ile Hz.Nûh'u karşılaştırır. Nûh peygamber bin yılda yaş yaşadı ise o yaş, yani o uzun müddet benim göz yaşı döktüğüm bir lahzadan ibaret değil mi?

“Sabr ile şükür kılmağa bu hecr ü visâle
Bu dünyâda Eyyûb veya Nûh ele girse”

Kadı Burhâneddîn G.1044 B.2 s.405

“Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekeriya Şu`ayb
Mûsî mest u `İsî mest u Ahmed-i Muhtâr mest”

Nesîmî G.22 B.14 s.86

“Bâğ ile bostan benüm tâze gülistân benüm
Kâfire tûfân benüm mü'mine Nûh u necât”

Nesîmî G.25 B.5 s.88

“Âşık ol `âşık ile bil mantık-ı `aşkun dilini
Mü'mine Nûh-ı necât kâfire tûfân didiler”

Nesîmî G.86 B.11 s.127

İnanan ve kabul eden için Allâh sevgisi Nûh'un gemisi gibidir. İnsanı hem dünya hayatında hem de âhîret âleminde kurtaracak olan bu sevgidir. Yani ilâhî

¹²⁸ Sefercioğlu, 1990: s.25.

aşktır. İnsanlar bunu elde etmenin yollarını ararken şâir, bu aşka ulaşmış; onun sarhoşluğunu yaşamaktadır. Bu duygularla kendini Nûh, Dâvûd, Süleymân... gibi peygamberlerin adlarıyla anar.

“Nûhun gemisi işte kim yaklaştı tûfân kopmağa
Seyl-âb-ı şevkun şöyle kim bu çeşm-i giryân akıtur”
Nesîmî G.111 B.7 s.145

Şâir sevgiliye sesleniyor; senin arzunla akan göz yaşım seller gibi akmaktadır. Nûh’un gemisi işte (ona bin de kurtul) zira bu yaşlar neredeyse tûfân koparacak.

“Keşti-i Nûha her an kim girmedi oldu helâk
Bulasın ister olasın sen bizüm deryâmuzu”
Nesîmî G.437 B.12 s.345

“Nûh ile tûfân benüm ben hem necâtüm hem helâk
Hem yemüm hem gevherüm hem ol yemin mescûrüyüm”
Nesîmî G.240 B.6 s.221

“Kaynadı uş tenurum `aşk ile cûşa geldi
Gör bu tûfân içinde Nûhum u hem necâtüm”
Nesîmî G.260 B.3 s.236

Maddî sevgiler içinde insan perişandır. Coşkun sulara kapılmış bir çöp gibi bir o yana bir bu yana, kararsız bir şekilde gider. Bu gidiş tehlikelerle doludur. İnsanı nereye götüreceği bilinmez. Şâirin Nûh’un gemisine benzettiği mecâzî aşka sahip olanlar, kurtuluş sahillerine ulaşabilirler.

“İşk vâkıfdur ki ne içün yer yüzün gark eyler eşk
Nûh `âlimdür ki ne içün `âleme tûfân olur”
Ahmed Paşa G.93 B.9 s.185

“Batmadan Nûh-ı vücûd al elüm ey Cûd-ı cûd
Taşdı tûfân-ı belâ kaynadı girdâb gibi”
Ahmed Paşa G.335 B.7 s.340

“Nûh sandığına keşti tek aparmıştur penâh
İhtiyât eyler ki nâ-geh bir dahî tûfân olur”
Fuzûlî K.7 B.22 s.41

“Ehl-i tuğyâne eser eylemez girye-i Nûh
Gerçi her dem oları vâkıf-ı tûfân eyler”
Fuzûlî K.32 B.23 s.104

Şâir, mecâzî aşk derdiyle yanıp yakılmaktadır. Mutlak sevgiliye kavuşamamanın ızdırabıyla döktüğü yaşlar Hz.Nûh’un tûfân olayını hatırlatır derecededir.

“Hücûm-ı gamda bana anı etdi zevrak-ı mey

Kim itmedi anı tûfân olanda keşti-i Nûh”

Fuzûlî G.57 B.3 s.158

“Nûhun sandığına geşt-i tekâpuymuş penâh
İ tikâd ile mebâdâ bir zaman tûfân olur”

Fuzûlî G.95 B.5 s.176

“Gözüm merdümleri çokdan kırlarlar da`vî-i `aşkun
Ne hâcet yaşların sormak anarlar Nûh tûfânun”

Fuzûlî G.224 B.6 s.240

Şâir, içine düştüğü çaresiz aşkı sebebiyle gözyaşı dökmektedir. Göz bebeklerinin döktüğü yaş Nûh Tûfânı'nı hatırlatmaktadır. “Yaş” kelimesini zaman olarak düşünürsek, Nûh Tûfânı'ndan beri göz bebekleri yaş dökmektedir, şeklinde de anlaşılabilir. Zira, Hz.İsâ'nın doğumu gibi, Nûh Tûfânı da zaman için belirleyici rol oynar.

“Tuğyân-ı gama müfiddür zevrak-ı mey
Tûfân hatarında eyle kim keşti-i Nûh”

Fuzûlî R.14 M.3-4 s.317

“Bin yıl olursa `ömr giçer anı da hemân
`Akil odur ki fikrin ide kande gitdi Nûh”

Muhibbî G.298 B.4 s.125

Muhibbî beyitinde Hz.Nûh'un uzun bir ömre sahip olduğu halde sonunda onun bile fenâ bulduğunu, yok olduğunu hatırlatarak; dünyanın geçici olduğu, dünya hayatına bel bağlanamayacağı düşüncesini işliyor.

“Bahr-ı eşk içre sefine-i dil
Seyr ider geşti-i Nûh mıdur”

Muhibbî G.998 B.3 s.323

“Gözlerüm yaşına dirsem tan mıdur tûfân-ı Nûh
Katredür yanında cem` itsem yidi deryâyı ben”

Muhibbî G.2100 B.4 s.621

Aşk derdiyle âşığın döktüğü yaşlar Nûh tûfânını andırır olmuştur. Gönül de dünyayı kaplayan bu derya içinde yüzerek yol alan, binenleri kurtuluş sahillerine ulaştıracak olan Nûh'un gemisine benzetiliyor.

“Yâ necât ehline oldun keşt-i Nûhu'n-Nebî
Sürmege yâ çarhı mevc-i kulzüm-i Yezdân mısun”

Hayâlî K.20 B.2 s.56

“Senün anbâr-ı vücûdındaki nefsün gibidür
Keşti-i Nûh-ı Nebîye zarâr iden kesegen”

Yahyâ Bey K.33 B.17 s.129

Beyitte insan nefsi, vücuda verdiği zararlar, Hz.Nûh'un gemisinde gemiyi delmeye çalışan ve insanların mahvına sebep olacak olan zararlı hayvana benzetiliyor.

“Alçağı elden koma ki görmez
Tûfân-ı Nûhı deryâda gevher”

Yahyâ Bey Mus.1/2 B.3 s.136

“Bi-hakk-ı rif at-ı İdrîs ü `Îsâ
Bi-hakk-ı mâcerâ-yı Nûh u Mûsâ”

Yahyâ Bey Şg.2 B.81 s.251

“Reh-güzerdür bu fenâ bunda mukim olmadı kes
Olsa Kârûn gibi mâlî hem anun `ömri çü Nûh”

Yahyâ Bey G.45 B.3 s.309

“Keştî-i Nûh n'ider bahr-ı fenâya gark olan
Mâhî-i deryâ ider mi mevc-i tûfândan hazer”

Nev`î K.12 B.60 s.37

Yokluk denizine gark olanların Nûh'un gemisine ihtiyaçları yoktur. Bu durum denizin dalgasından zarar görmeyen balık ile gerçek arasında ilgi kurulmasına sebep olur.

“Sensin yine muhlis bizi garkâb-ı fenâdan
Ne zevrak u ne Nûh u ne tûfân bilürüz biz”

Nâ'ilî G.134 B.4 s.213

“Dide-i Nûhuz ki âşûb-ı cihândır giryemiz
Belki tûfâna dahî âfet-resândır giryemiz”

Fehîm-i Kadîm G.271 B.1 s.223

“Tayanmaz keştî-i Nûh-ı hıred tûfânına `ışkun
Necât ümmîdîn istersen o sâhilden girizân ol”

Cevrî K.79 B.10 s.154

“Bahr-ı fenâda garka-i müstehlik olmuşuz
Biz Nûhla bin yüm-i vahdetde hemdemüz”

Esrâr Dede G.101 B.3 s.73

“Hazret-i Nûh Âdem-i sâni
Vasf-ı pâkî necât u da`vettür”

Enîs Dede K.14 B.6 s.87

b. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı

Sevgiliye karşı duyulan hasretten dolayı dökülen göz yaşları tûfânı andırır. Sevgilinin saçlarının uzunluğu, Hz.Nûh'un ömrünün uzunluğuna benzetilir. Gönül, deniz ortasında sevgilinin güzelliğinden yolunu şaşırılmış gemiden nişandır.

“Bu cevri ki ben çekerem uzun gicelerde
Eyyûb cânım gîsûları Nûh degül mi”

Kadı Burhâneddîn G.1073 B.5 s.417

Nûh peygamberin bin yıldan fazla yaşadığı belirtilir. Dîvân Şiiri'nde de sevgilinin saçları her zaman uzundur. Bu yönlerden Hz.Nûh ile sevgilinin saçları arasında benzerlik kurulur.

“Sabr-ı Eyyûb vaslına niçe bir
Tut ki Cem `ömri `ömri Nûh olsun”

Cem Sultan G.234 B.5 s.163

“Sabr-ı Eyyûb ile Şeyhî nice bir katlansın
Tut ki ol hüsn ile Yûsuf olasın `ömr ile Nûh”

Şeyhî G.13 B.7 s.109

Şâir, Nûh'u uzun bir ömre sahip olma özelliği ile ele alıyor. Sevgilinin kavuşma konusundaki isteksizliği, ilgisizliği gönlünü sabırsız kılıyor. Bu duruma katlanabilmek için Eyyûb kadar sabırlı, Nûh gibi uzun bir ömre sahip olmak gerektiğini düşünüyor. Artık tahammül edecek gücünün kalmadığını söylüyor.

“Hasretinden sanemâ bağırımıza kan dökülür
San ki Nûh âfetidür bahrına tûfân dökülür”

Şeyhî G.68 B.1 s.164

“Hûbların sohbetine şükrâne
Genc-i Kârûn u `ömr-i Nûh idelüm”

Şeyhî G.122 B.3 s.218

“İsî lebûni göre idi dirdi `ayn-ı rûh
Zülfün dırazına nola dinilse `ömr-i Nûh”

Muhibbî G.304 B.1 s.127

“İrişmeyüb visâline şeb-i hicr içre cân virsem
Dilegüm bu ola Hakkdan sana Nûh `ömr-i erzân”

Muhibbî G.2789 B.4 s.806

“Visâlinle güzârân bir deme dîvân-ı kismetde
Berât-ı `iyy-i Cem menşûr-ı `ömr-i Nûh yazmışlar”

Nâ'ilî G.87 B.2 s.193

“Nûhı ide raht-efgen-i cân mevce-i hüsnün

Fülk-i dili `aşkun gibi deryâda bulunsa”
Nâ'ilî G.307 B.4 s.289

c. Övgü, Benzetme Ve Dua Unsuru Olarak kullanılışı

Hz.Nûh, peygamber oluşu, hayatı ve döneminde gerçekleşen yeryüzünün sularla kaplanması olayı dolayısıyla insanların zihinlerinde hep yer etmiştir. İnsan soyunun tûfân olayından sonra tekrar onun soyundan çoğalması, diğer insanlara nazaran daha uzun bir hayat sürmesi en ilgi çekici yönleridir. İşte onun bu yönleri edebiyatımızda şâirin, çâşitli durumları benzetmede bulunduğu; sevdiklerini, takdir ettiklerini överken kullandığı unsurlardır. Şâir, övülenin ömrünün Nûh peygamber kadar uzun olması için dua eder.¹²⁹

“Ger bükülmüştür kaddi `ayb eylemen bir pîrdür
Nûh devrinden virür bir bir su`âl itsen haber”
Fuzûlî K.34 B.11 s.109

“Bir kat ile ki bunda Nûh tûfân gördi
Ben Nûh değıldüm nice tûfân gördüm”
Fuzûlî R.59 B.2 s.326

Fuzûlî, Kerbela bölgesinde yaşamıştır. Fakirlik ve yokluk içinde geçen hayatı, tarihten gelen hatıraların da etkisiyle hep muztarip geçmiştir. İçinde bulunduğu duygularla kendini pek çok bâdireler atlatmakla Hz.Nûh'tan önde görür.

“Zırhlarla erenler benzedi emvâc-ı deryâya
Firengün onmaduk başına kopdı Nûh tûfânı”
Yahyâ Bey K.16 B.12 s.72

Tam techizat savaşa giden ordu, bu orduyu oluşturan askerlerin yürüyüşü şâire, dalgalı denizi hatırlatıyor. Zırhlarıyla coşkun bir deniz gibi düşmanı boğan bu ordu, Nûh Tûfânı'nda yeryüzünü kaplayan azgın sulara benzetiliyor.

“Nûh `ömrün virsün Allâhum hatâdan saklasun
Yıksa bünyâd-ı sarây-ı `âlemi tûfân eger”
Bâkî K.14 B.15 s.31

“Zamânun ola `ömr-i Nûha mu`âdil

¹²⁹ Sefercioğlu, 1990: s.25.

Ola devletünle `adâlet mu`âsır”

Nev`î K.55 B.19 s.157

“Yek dem-i bezm-i sabûh mâ-hasal-ı `ömr-i Nûh

Âfet-i `ahd-i nasûh râhat-ı cândur bana

Mezâkî G.3 B.5 s.282

“Eyâ bir katre-i kanı mîsâl-i Nûh tûfânı

Gârik-i âb-ı tîğindür nazar kıl hayl-i a`dâya”

Enîs Dede K.1 B.9 s.8

“Hak vire ol dâver-i `âlem-penâha `ömr-i Nûh

Mehd-i Adlî ola halka keşti-i emn ü amân”

Cevrî K.50 B.12 s.143

Şâir, övdüğü kişinin -ki genellikle bunlar padişâhından vezirine kadar devlet ricalidir- âdil yönetimleri, cömert tavırlarıyla Hz.Nûh kadar uzun bir ömre sahip olmasını diler.

4- İBRÂHİM

Hz.İbrâhîm M.ö. 12.Yüzyılda yaşamıştır. Nemrûd'la ilâhlık taslaması, zâlim ve put-perest olması gibi özelliklerinden dolayı büyük bir mücadele içine girmesiyle tanınır.

Kur`ân-ı Kerîm'de kendi adıyla anılan İbrâhîm Suresi yanında diğer bazı surelerde söz edilir. Daha çocukluk yaşlarında bile puta tapmanın saçmalık ve anlamsızlığını fark etmiş, kavmi gibi putlara tapmamıştır. Hatta en yakını, babası - bazı rivâyetlere göre hâmisi durumundaki amcası- olmak üzere kavmiyle mücadele etmiştir. Gerçek yaratıcıyı ararken sırasıyla yıldızlara, Ay'a, Güneş'e bakmış; tanrı olabileceklerini düşünmüş, batıp kaybolduklarını görünce ilâh olamayacaklarına karar vermiştir. Sonunda Allâh'ı ilâh olarak tanımıştır. Bir gün şehir halkı kurban kesmek amacıyla şehirden ayrılınca bütün putları kırar, baltayı da en büyük putun boynuna asar. Halk gelip durumu görünce, putları kimin kırdığını araştırır. Hz.İbrâhîm de en büyüklerinin bu işi yapmış olabileceğini söyler. Buna inanmayanlar putun hareket edemeyeceğini, konuşamayacağını söyleyince Hz.İbrâhîm; “Size hiç bir fayda veya zararı dokunamayan, konuşamayan putlara ne

diye inanıyorsunuz?” der. Bunun üzerine onu, cezâlandırılması için Nemrûd'a şikâyet ederler.

Nemrûd da ateşe atılmak suretiyle cezâlandırılmasını emreder. Emir yerine getirilir. Büyük bir ateş yakılır. Mancınıkla Hz.İbrâhîm içine atılır. Fakat Allâh'ın dilemesiyle ateş bir gül bahçesine dönüşür. Seyredenlerin şaşkın bakışları arasında ateşten kurtulan Hz.İbrâhîm, Nemrûd'a Allâh'a inanmasını teklif eder, kabul edilmeyince kendisine inananları ve yakınlarını alarak Babil'den Kudûs'e, daha sonra Şam'a gider. Burada Sara ile evlenir. Çocuğu olmuyordu. Daha sonra Mısır'a gitti. Mısır hükümdarı Hacer'i onunla evlendirdi. Ondan da çocuğu olmayınca Allâh'a yalvardı. Bir evlat vermesi halinde en sevdiği şeyi kurban edeceğine dair söz verdi. Bunun üzerine yaşı ilerlemiş olmasına rağmen Hacer'den İsmâil, Sara'dan da İshak adında iki oğlu oldu. İsmâil 7-8 yaşlarına geldiğinde sık sık rüyasında oğlunu kurban ettiğini gördü. Sonra verdiği sözü hatırladı, bunu yerine getirmek için oğlu İsmâil'i kurban etmeye karar verdi. Fakat bıçak kesmedi. Cebrail adlı melek, bir koç getirerek bunu kurban etmesini, Allâh'ın kendisinden hoşnut olduğunu açıkladı. Hz.İbrâhîm çok sevindi. Kurban ibadeti bu olayın hatırasını ifade eder.

Hz.İbrâhîm, karşılıklı kıskançlıkları nedeniyle Hacer ile Sara'yı bir birinden ayırma ihtiyacı duyar. Hacer'le oğlu İsmâil'i alarak Mekke civarına götürür. Allâh'ın Kâbe'yi bina etmesi emri üzerine Kâbe'yi eski yerine yeniden bina eder. Sonra Allâh'a şu duada bulunur: “Allâh'ım, bizim zürriyetimizden bir ümmet getir ki, müslüman olanlardan ve emirlerine itaat edenlerden olsunlar.”¹³⁰

Hz.İbrâhîm, cömertliği ile tanınmış bir peygamberdir. Sofrasından misafir eksik olmazdı. “Halil İbrâhîm sofrası” sözü de onun cömertliğinden günümüze gelen bir hatıradır.

Allâh'a inanmayarak Hz.İbrâhîm'in davetini kabul etmeyen, buna karşılık tanrılık iddiasında bulunan Nemrûd'un burnundan beynine giren bir sinek sürekli rahatsızlık vermekteydi. O da bu rahatsızlıktan kurtulmak için beynini tokmaklatırdı. Aynı rahatsızlığın ızdırabıyla öldü.¹³¹

¹³⁰ Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi 2/128. âyet.

¹³¹ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; İbrâhîm Suresi 14/35-41. âyetler; Tefsiri için bkz.Yazır,(?): c.2, s.176,184; c.5, s.215; c.6, s.103.

Hız.İsmâil, Âzer, Nemrûd kavramları da Hız.İbrâhîm'le ilgili olduğu için aynı başlık altında incelemeyi tercih ettik.

Hız.İbrâhîm'in her iki oğlu da peygamber olmuştur.

Kendisine zulmeden, her türlü kötülüğu yapan put-perest kavmiyle ve put-perestlikle yılmadan, sabırla mücadele eden Hız.İbrâhîm, "büt-şiken" ünvanıyla anılmıştır.

Dîvân Şiiri'nde Hız.İbrâhîm, telmih ve benzetme şeklinde bütün yönleriyle ele alınır. Allâh'a dost olması nedeniyle Halil, Halilu'llâh ünvanı da alan Hız.İbrâhîm edebiyata cömertliği, putları kırması, Nemrûd'la olan mücadelesi, oğlu İsmâil'i kurban etmesi, ateş atılması, ateşin bir gül bahçesine dönüşmesi yönleriyle anılır.¹³²

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Şâir, kendisini Allâh'a yakınlık bakımından Hız.İbrâhîm'e benzetir. Dünya sevgisini, kibir duygusunu yok etmesini, put kırmak şeklinde açıklayarak yine Hız.İbrâhîm'le kendisi arasında ilgi kurar. Tasavvufta esas olan kalp kazanma, Kâbe inşa etmek olarak nitelenir.

"Yandüğüm oda `ışkuna âhir delil olur
Oduna `ışk ile salan özin Halil olur"

Kadı Burhâneddîn G.630 B.1 s.249

"Ey büt-i Çine taşınan Âzer idin Nemrûd ile
`Aşka Halilüm deme çün kül kimi nârın yok imiş"

Nesîmî G.208 B.7 s.203

"Âteş-i Nemrûda girsem tan mı İbrâhîm-sıfat
Ança bütler sıymışım kibrün kilisâsında ben"

Nesîmî G.345 B.6 s.290

"Hirmeninden k'ebriyâ vü evliyâdur hûşe-çîn
Âdem umar dâne-i gendüm Halilu'llâh `ades"

Şeyhî Th.2 B.10 s.30

"Sen Halilün hüsn-i cân-bahşında îmân buldılar
Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer"

Şeyhî G.57 B.6 s.153

¹³² Pala, 1989: s.247-248.

Yukarıdaki beyitte maddî aşktan ilâhî aşka geçme anlatılmaktadır. Gönünü dünya güzelliklerine bağlayanlar, sevgilinin yaradılışındaki mükemmelliği gördüklerinde ilâhî kudreti görüp tapmakta oldukları putlara secde etmekten kaçınıp ilâhî aşka yönelmişlerdir.

“Benzetirken yâr eşigün ehl-i diller Ka`beye
Başlamamış idi İbrâhîm-i Âzer Ka`beye”

Necâtî Beg G.456 B.1 s.353

Kâbe, Müslümanların kutsal kabul ettikleri, ibadet sırasında yöneldikleri binadır. İlk olarak insanlığın atası olan Hz.Âdem tarafından inşa edildiği rivâyet edilir. Daha sonra savaş, tabii âfet gibi nedenlerle çeşitli defalar yıkılmış; yeri kaybolmuşken son olarak Hz.İbrâhîm tarafından yeri tesbit edilerek yeniden bina edilmiştir. Kâbe tevhidi temsil eder. Tevhid düşüncesi ilk insanla birlikte başlar. Bu düşünce Kâbe'ye bağlı olan, Kâbe'den kaynaklanan bir durum değildir. Tevhid düşüncesi Allâh'ın varlığı ile ilgili, O'nun birliği esasına dayanan düşüncedir. Şâir, Tasavvuf ehlinin tevhid düşüncesini bir takım varlıklara bağlamanın mümkün olmadığı, zira bütün varlıkların sonradan meydana geldiği ve mutlaka sonunun olduğu; Allâh'ın ise ezeli ve ebedî olduğu düşüncesindedir.

“Yapdığında yazmış İbrâhîm-i Âzer Ka`beye
Yap gönül varmak dilersen ey birâder Ka`beye”

Hayâlî G.496 B.1 s.261

İnsan gönlü Kâbe kadar kutsaldır. Zira sevginin kaynağı olan ve Allâh'ın tecellî ettiği yer gönüldür. Dolayısıyla tasavvuf ehli gönle büyük önem verir. Kalp kırmayı, Kâbe'yi yıkmakla denk tutar. İnsan gönlü kazanmak ise Kâbe'yi yeniden inşa etmek kadar sevap olarak değerlendirilir.

“Yalın idüb âteşe atsan Halîl-âsâ beni
Kim anun her gûşesi gül-zâr-ı cennetdür bana”

Zâtî G.40 B.2 s.40

“Yâr ile nâr-ı sefer bir hoşça seyrândur bize
Ya`nî İbrâhîm ile âteş gülistândur bize”

Yahyâ Bey G.382 B.1 s.517

“Gülşen-i `adl-i şehinşâhî iden düşmen-sûz
Nâr-ı Nemrûdî Birâhîme gülistân itmiş”

Nâ'ilî K.9 B.20 s.50

“Ne bahr-ı şu`leden eyler güzer olub peyrev
Halîl-i âteşe afrasyâb-ı `âlem âb”

Şeyh Galib G.23 B.2 s.10

b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Hız.İbrâhîm'le ilgili kavramlar edebiyatta kullamlırken sevgiliye ait unsurlarla birlikte benzetme ve hayal ögeleri olarak yer verilmiştir.

Sevgilinin yanağı ateşe benzetilirken, saçları bir gül bahçesini, âşık da Hız.İbrâhîm'i andırır. Şâir ayrılığı Hız.İbrâhîm'in atıldığı ateşten şiddetli görür. Sevgilinin kirpikleri Hız.İbrâhîm'in hançerini hatırlatır.

“Cânâ ki Berâhîm idi `ışkunun odına
İrişdi saçun `anber-i Sârâ bu gönülde”

Kadı Burhâneddîn G.89 B.4 s.35

“Ârızun nârını zülfün gülşen itmiş sanasın
Ateş-i süzân gülzâr oldu İbrâhîm için”

Cem Sultan G.242 B.3 s.165

“San İsmâ'ildür çeşmün ki yatur hançer altında
Yâ İbrâhîmdür zülfün ki olmuş gül-sitân âteş”

Ahmed Paşa G.128 B.3 s.204

“Hâl-i la`lün mi bu yâ hûd kevser üstinde Bilâl
Zülf ü haddün mi bu yâ hûd âteş içinde Halîl”

Ahmed Paşa G.284 B.2 s.240

Sevgiliye ait güzellikler, Hız.İbrâhîm'le ilgili mefhumlardan yararlanılarak oluşturulan hayal unsurlarıyla dile getiriliyor. Sevgilinin kırmızı renkteki yanağı Nemrûd'un Hız.İbrâhîm'i atmak için yaktığı ateşe benzerken; saç ve yüzündeki tüyler de ateş içine atılan Hız.İbrâhîm'i hatırlatır.

“Yandum belâ-yı hecr ile Nemrûd nârından beter
Gel ey Halîlüm bir kadem tâze gülistân it beni”

Ahmed Paşa G.317 B.2 s.328

“Aşk şem`ini Ya`kûb Mûsî yüzün nûrundan
Nâr-ı süzânı Halîl itdi gülistân senden”

Hayâlî G.450 B.3 s.246

“Ruhı nâr iki zülfi üzre kaşı
Siyâset-gâh-ı İbrâhîme benzer”

“Müje hancerle İbrâhîme dönmüş
Göz İsmâ'il-veş teslime benzer”

Hayâlî G.74 B.2-3 s.115

“Ya`kûb `âşıklarun cânına nârı
Halîl edinme her Nemrûdı bâri”

Usûlî Tsv. D.B.103 s.55

Sevgilinin gözü, hançer altında büyük teslimiyetle yatan İsmâil'e; kirpikleri elindeki hançerle Hz.İbrâhîm'e benzetiliyor. Şâir, bu sevgiliden âşıklarına ayrılık ateşini yakarak eziyet etmemesini, Nemrûd gibi kötü kimseleri Hz.İbrâhîm gibi dost olarak görmemesini istiyor.

c. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâir, Hz.İbrâhîm'le ilgili kavramlardan yararlanarak, karşılaştırma veya benzetme yoluyla kendisini medhederken; sevdiği, takdir ettiği kişinin üstünlüğünü de gözler önüne sermeye çalışır.

“Nemrûdun mancınığından nâra atıldı Halil
Nârı gülzâr eyledi ana çün ol Rabb-ı Celil
Bu mübârek ismi geldi nâra urdı Cebrâ'il
Lâ-fetâ illâ 'Alî lâ-seyfe illâ zü'l-fekâr”

Nesîmî Mur.6 s.366

“Mübârek adın İbrâhîm dirler
Yüzün görse müselmân olsa Âzer”

Usûlî Şg. B.171 s.54

“Olurdu vâdî-i Eymen gülistân-ı Halîlu'llâh
Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrî”

Nef î K.35 B.40 s.163

İlâhî tecellî sayılabilecek eserler ortaya koyduğunu düşünen şâir, gönlünün derinliklerinden gelen duyguların güçlü etkisiyle “Vadi-i Eymen” i tutuşturan ateşin, Hz.İbrâhîm için oluşan gül bahçesine dönüşeceğini savunuyor.

“Reşk-i kilk-i kefi Mânî olur alsam elüme
Deste çüb-ı teber-i büt-şiken-i İbrâhîm”

Nef î K.8 B.55 s.68

Şâir, Hz.İbrâhîm'in putları kırdığı çöpü eline alsa, onunla ünlü Çin nakkaşı Mânî'nin yaptığı resimlere benzer renkli hayal ve ifadelerle dolu şiirler yazacağı düşüncesindedir.

“Ferhûnde zâtını şeref-i pâkî-i neseb
İtmiş semiyî-i pûr-ı Birâhîm-i Âzerî”

Nâ'ilî K.20 B.4 s.87

“Âteş-zen-i gülşen-i Halîlüm

Arâyiş-i Eymen-i Kelîmüm”

Fehîm-i Kadîm Trc.B. B.130 s.60

“Olub hem-nâm-ı İbrâhîm virdi isminün hükmün
Gönüller Ka' besin yapmağla nâm-ı pâki yâd oldı”

Neylî K.15 B.16 s.21

“Hilkatında komuş ahlâk-ı Halîlu'llâhı
İsm-i sâmisin iden rûz-ı ezel İbrâhîm”

Neylî K.26 B.21 s.38

Şâir, övmekte olduğu kişi ile Hz.İbrâhîm arasındaki isim benzerliği yanında başka benzerlikler de bulunduğunu ifade ediyor. Hz.İbrâhîm Kâbe'yi inşa ederek önemli bir iş yapmıştır. Övülen kişi (Damad İbrâhîm Paşa) ise halkına yaptığı iyilikle, âdilâne yönetimiyle halkın gönlünü kazanmıştır. Gönül kazanmak ise Kâbe yapmakla denk tutulur.

“Şefkati ol resme kim âteş tabi' attan çıkar
Salsa İbrâhîm-veş od üzre lutf ile gülzâr”

Fuzûlî K.41 B.12 s.123

Gül bahçesinin güzelliği, latifliği, ateşi yakıcı bir tabiate sahip olmaktan uzaklaştırıyor. Ateş, Hz.İbrâhîm'e gül bahçesi olan ateş durumuna geliyor. Alev alev yanan ateş şaire kırmızı gülleri hatırlatıyor.

“Cânu yokdur sınımaya bir dem `adûnun leşkeri
Büt-şikenlikte san İbrâhîm-i Âzerdûr kılıç”

Hayretî K.11 B.20 s.34

Düşman askerlerini birer birer yere seren kılıç, putları kıran Hz.İbrâhîm'e benzetiliyor.

d. İnsanlardan Şikâyet Ve Tabiat Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâir, insanlardan çektiklerinden dolayı kendisine sabırlı olmayı tavsiye ediyor. Zira Hz.İbrâhîm'e atıldığı ateşi gülzar eyleyen Allâh, kendisini de bu durumdan kurtaracağı ümidindedir.

“Reşk-i a`dâdan Hayâlî çekme mihnet sâbir ol
Eyledi Hak âteş-i Nemrûdı gülzâr-ı Halîl”

Hayâlî G.313 B.5 s.197

Sabah rüzgarı veya bahar rüzgarı Hz.İbrâhîm'le ilgili kavramlarla ele alınarak tabiat unsuru olarak kullanılır. İlkbaharda saba rüzgarının esmesiyle tabiata canlılık

gelmekte, bahçelerde güller açmaktadır. Kırmızı renkte açmış gülleriyle bahçe, Nemrûd'un yaktığı, Hz.İbrâhîm'i içine attığında gül bahçesine dönen ateşe benzetiliyor.

“Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider
Gâh eyler mesken İbrâhîm-tek Âzer sabâ”

Fuzûlî Na't 5 B.13 s.36

“Nesîm-i lutf-ı hıfzından olur gülşen Halîl-âsâ
Eğer pervâne ursa kendüyi şem`-i fûrûzâne”

Fehîm-i Kadîm K.6 B.40 s.22

e. Â z e r

Âzer, Hz.İbrâhîm'in babası, başka bir rivâyete göre koruyucusu durumundaki amcasıdır.

Âzer'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tevrât'a göre Nahor'un oğludur ve put-peresttir.¹³³ Ken`an diyarına gitmek üzere Keldaniler'in Ur şehrinden ayrılmış ve Harran'da 205 yaşında ölmüştür.¹³⁴ Nemrûd'un himaye ettiği bir put ustasıdır.

Âzer, Nemrûd'un doğacak bütün çocukların öldürülmesiyle ilgili emrine uymamış, hamile karısını Ur şehrine götürüp bir mağaraya saklamıştır. Âzer büyüyen oğlunu Nemrûd'a götürürken İbrâhîm, yolda gördüğü şeylerin adını babasına sormuş, onları bir yaratanın bulunması gerektiğini ve putlara tapmanın sapıklık olduğunu söylemiştir. Fakat babası kabul etmemiştir. Âzer, oğlunu putlarla ilgili bir bayrama götürmek istemiş, İbrâhîm ise hasta olduğunu ileri sürerek gitmemiştir.¹³⁵ Kimsenin bulunmadığı bir sırada babasının ve kavminin taptığı putları kırmıştır. Hz.İbrâhîm babasının putlara tapma konusunda ısrar etmesi üzerine Allâh'tan onun için mağfîret dilemiş, fakat kabul edilmemiştir.¹³⁶ Bunun üzerine Hz.İbrâhîm, babasından uzak kalmayı tercih etmiştir.¹³⁷

¹³³ Bkz.Kitâb-ı Mukaddes, Yeşu, 24/2.

¹³⁴ Bkz.Kitâb-ı Mukaddes, Tekvin, 11/31-32.

¹³⁵ Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi 19/42-46. âyetler.

¹³⁶ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Meryem Suresi 19/ 47. âyet.

¹³⁷ Günay Tümer, (1991): “Âzer maddesi”, *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul, c.4, s.316.

Edebiyatta Hz.İbrâhîm'le birlikte, özellikle put yapmasıyla zikredilir. Kimi beyitlerde sevgili ile birlikte kullanılırken sevgili, Âzer'in yaptığı puta benzetilir.

“Oduna çünkü Berâhîm `ışkile düşe dil
Hayâlünün bütini yonmağ ile Âzer ola”

Kadı Burhâneddîn G.4 B.11 s.3

“Sen Halîlün hüsn-i cân-bahşında îmân buldular
Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer”

Şeyhî G.57 B.6 s.153

“Yakdı yandurdı beni mihr-i ruh-ı dilber diyü
Ey Halîlüm yandı yakıldı bu gün Âzer bana”

Zâtî G.12 B.3 s.12

“Gamından sûret-i Erjeng bîhüş
Fırâkıdan büt-i Âzer şikeste”

Bâkî G.386 B.4 s.199

Dünya malı ve sevgisi Allâh'ın gayrı olarak düşünülürken put olarak nitelenir.

Put yapmak, puta tapınmak Âzer'in bir fiili şeklinde düşünülür.

“Geh Zekeryâ kimi çekmiş çok cefâlar bıçkıdan
Geh büt-i Âzer kimi olmuş giriftâr-ı teber”

Fuzûlî K.34 B.6 s.108

“Ey Muhibbî şükr kıl itdün sanemler terkini
Hâşa lillâh bir dahî ben kâr-ı Âzer eyleyem”

Muhibbî G.1994 B.5 s.591

Aşağıya aldığımız beyitte övülen kişinin güzelliği karşısında Âzer'in bile müslüman olacağı düşünülüyor. Daha sonraki beyitte, Hz.Muhammed övülürken, O'nun gelmesiyle putların yıkılması, puta tapıcılığın ortadan kalkması Âzer unsuruyla anlatılıyor.

“Mübârek adın İbrâhîm derler
Yüzün görse müselmân olsa Âzer”

Usûlî Şg.B.171 s.54

“Eyledükde `izz ile sahn-ı vücûdı cilve-gâh
Sûret-i esnâmdan mahv oldu nakş-ı Âzerî”

Cevrî Na't 2 B.22 s.64

Aşağıdaki beyitlerde Âzer, tabiat unsuru olarak kullanılmıştır.

“Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider
Gâh eyler mesken İbrâhîm-tek Âzer sabâ”

Fuzûlî K.5 B.13 s.36

“Mâh-ı Âzerde şiddet itdi şitâ
N'ola târîhi olsa Mart kışı”

Cevrî Tr.115 B.2 s.343

f. N e m r û d

Bu isim aslında Keldani kavmi hükümdarlarına verilen addır. Keldani kavmi ve hükümdarları olan Nemrûdlar, putlarla birlikte yıldızlara tapıyorlardı. Fakat bizim çalışmamıza konu ettiğimiz Nemrûd, Hz.İbrâhîm devrinde yaşayanıdır.

Nemrûd kibir, gurur, sefahat ve cahillik sebebiyle tanrılık davasında bulundu. İnsanların kendisine secde etmelerini istedi ve çok zulmetti. Allâh, Nemrûd ve kavmine doğru yolu göstermek, emir ve yasaklarını bildirmek için İbrâhîm (a.s.)'ı peygamber olarak gönderdi. Nemrûd ve kavmi bu davete icabet etmediler. Hatta Nemrûd, Hz.İbrâhîm'den kendisine secde etmesini istedi. Hz.İbrâhîm şiddetle bu teklifi reddetti. Onu tekrar Allâh'a inanmaya davet edince önce hapsedirildi. Daha sonra da ateşte yakılması için emir verildi. Haftalarca toplanan odunlarla yakılan ateşe atılan Hz.İbrâhîm'i ateş yakmadı. Gürül gürül yanan ateşin ortasında İbrâhîm peygamberin yemyeşil ve güllerle bezenmiş bir bahçe içerisinde oturduğunu yüksekçe kulesinden gören Nemrûd, hayretler içinde kaldı. Hz.İbrâhîm'le olan mücadelesinde âciz kaldığını anlayınca bu tavrından vazgeçti. Olayı görenlerden bir kısmı Hz.İbrâhîm'e iman etti. O da kendisine inananlarla birlikte Babil'den hicret etti.

Bu olaydan sonra Allâh, Keldani kavmi üzerine sürüler halinde sivrisinekler gönderdi. Sivrisinekler onların kanlarını emip kupkuru bir halde bırakarak helak etti. Sineklerden biri Nemrûd'un burnundan girerek beynine kadar ilerledi. Sineğin beyninde verdiği rahatsızlıktan kurtulmak için başına tokmakla vurduuran Nemrûd bu halde öldü. Sanatı, serveti ve mülkü heba oldu.¹³⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.İbrâhîm ile anılan Nemrûd edebiyatta değişik amaçlarla ele alınır. Dünyayı ayrılık yeri, gurbet olarak gören mutasavvıf kendini sürekli Nemrûd ateşi olarak nitelediği ayrılık ateşi içinde görür.

“Yahma Halîlün dilinde âteş-i Nemrûd
Olmaya âteş-gede bu hâne-i ma`bûd”

Kadı Burhâneddîn G.54 B.1 s.23

¹³⁸ Komisyon, (1994): *Rehber Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, c.15, s.180.
Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Bakara Suresi 2/258; Enam Suresi 6/ 80-81. âyetler.
Bkz. Horata, 1987: s.200.

“Ey büt-i Çine taşınan Âzer idin Nemrûd ile
 `Aşka Halîlüm deme çün kül kimi nârun yok imiş”
 Nesîmî G.208 B.7 s.203

Yukarıdaki beyitte ilâhî aşk iddiasında bulunan fakat gönlündeki maddî aşkı atamayanlar eleştiriliyor.

“Âteş-i Nemrûda girsem tan mı İbrâhîm-sıfat
 Ança bütler sıymışam kibrün kilîsâsında ben”
 Nesîmî G.345 B.6 s.290

“Yandum belâ-yı hecr ile Nemrûd nârından beter
 Gel ey Halîlüm bir kadem tâze gülistân it beni”
 Ahmed Paşa G.317 B.2 s.328

“Dâl idüb kaddümi dünyâya tapar sanma beni
 Kalbimün `âdet-i Nemrûdını merdûd itdüm”
 Yahyâ Bey G.270 B.2 s.450

“Büy-yı hulkundan iderse şemmesin izhâr gül
 Nâr-ı Nemrûdı Halîle göstere envâr gül”
 Nev`î K.31 B.1 s.98

“Gülşen-i `adl-i şehinşâhı iden düşmen-sûz
 Nâr-ı Nemrûdı Birâhîme gülistân itmiş”
 Nâilî K.9 B.20 s.50

Sevgili cevri ü cefada Nemrûd'dan daha şiddetli görülür.

“Ol oda bırahdı gönüli hüsni nigârun
 Ki sehl ola katında anun âteş-i Nemrûd”
 Kadı Burhâneddîn G.593 B.3 s.233

“Bu bî-dâdı bana kim hecrün itdi
 Cihânda kalmadı Nemrûd u Şeddâd”
 Nesîmî G.37 B.4 s.99

Senin uzaklaşmanın bana ettiği bu zulmü cihanda Nemrûd da, Şeddad da yapmadı. İfadeleriyle şâir, sevgilinin iltifat etmemesi, önce ilgi gösterip daha sonra naz etmesinden şikâyetçidir.

“Ya`kûb `âşıklarun cânına nârı
 Halîl idinme her Nemrûdı bârî”
 Usûlî Tvs.D. B.103 s.55

Sevgilinin diğer âşıkları Nemrûd olarak nitelenir.

Aşağıya alınan beyitlerde olduğu gibi kimi beyitlerde Nemrûd kavramından yararlanılarak insanlardan şikâyet edilir.

“Reşk-i a`dâdan Hayâlî zevk ider kim zülcelâl
 Virdi İbrâhîme gülşen âteş-i Nemrûddan”
 Hayâlî G.398 B.5 s.227

“Reşk-i a`dâdan Hayâlî çekme mihnet sâbir ol
Eyledi Hak âteş-i Nemrûdî gülzâr-ı Halîl”

Hayâlî G.313 B.5 s.197

“Eylesem geşt-i çemen fikr-i hayâl-i ruh-ı yâr
Gül-i bâğ-ı tarabı âteş-i Nemrûd eyler”

Nedîm-i Kadîm G.8 B.3 s.114

Yeşillikte gezsem, sevgilinin yanağının Hayâlî düşüncesi, coşkunluk verici bahçenin gülünü, Nemrûd’un ateşi gibi yapar.

Şâir, sevgilinin gül rengindeki yanağını hatırlıyor ve bu hatırlayıştan bahçedeki güllerin “hüsn-i ta’lil” sanatı ile kırmızı renge büründüğünü anlatıyor.

5- İSMÂİL

İsmâil, Hz.İbrâhîm’in Hacer adlı hanımından doğan oğludur. Geçkin yaşına rağmen İsmâil ve İshak adında iki oğlu olmuştur. Olay bir niyazında şöyle dile getirilir: “Hamdolsun Allâh’a ki, kocamışken bana İsmâil ve İshak’ı verdi.”¹³⁹ Hz.İbrâhîm, oğlu İsmâil ile hanımı Hacer’i Filistin’den alıp Mekke’nin bulunduğu bölgeye getirerek, bugünkü Zemzem kuyusunun bulunduğu yere bıraktı ve ayrıldı. Bölge kumlarla kaplıydı, etrafta su yoktu. Henüz bebek olan İsmâil susamıştı, annesi Hacer bebeğine su arıyordu. İsmâil bulunduğu yerde çırpınıyordu. İşte tam ayaklarının bulunduğu yerden bir anda su çıkmaya başladı. Hacer, oğluna avuç avuç bu sudan içirdi. Oradan geçen kervan bilgileri dışındaki bu suyu görünce gelip yanlarında konakladı. Hacer’e sahip çıktılar ve orada yerleşmeye karar verdiler. Böylece Mekke Şehri’nin temelleri oluşmaya başladı. Gün geçtikçe İsmâil büyüdü, konuşmaya başladı. Babası bir görevle Mekke’ye geldi. Hanımı ve oğluyla hasret giderdi. Fakat bu günlerde anlam veremediği rüya görmeğe başladı. Bu rüya tekrar edince, “oğlu olursa kurban edeceğine” dair sözünü hatırladı. Verdiği sözü yerine getirmek için oğlunu alarak kırlara doğru uzaklaştı. Geride üzgün ve gözü yaşlı anne, yanında ise hiçbir şeyden haberi olmayan, gülüp oynayan oğlu vardı. Durumu oğluna

¹³⁹ Kur’ân-ı Kerîm; İbrâhîm Suresi14/39. âyet.

açıkladığında oğlu İsmâil durumu soğukkanlılıkla karşıladı. Hz.İbrâhîm çaresizlik içinde fakat büyük bir teslimiyetle oğlunu kurban ediyordu. Taşı ikiye bölen bıçağı oğlunu kesmiyordu. Biraz sonra ufukta kucagında kurbanlık koç bulunan bir melek belirdi ve Hz.İbrâhîm'e bu zor ve büyük imtihanı kazandığını açıkladı. Hz.İbrâhîm Allâh'a sayısız şükürler ederek oğluyla birlikte eve döndü.

Hız.İsmâil daha sonra evlendi. Babasıyla birlikte Kâbe'yi bu günkü yerinde inşa ettiler. Babasının ölümünden sonra bölge halkına peygamber olarak görevlendirildi.¹⁴⁰

Hız.İsmâil genellikle beyitlerde, sevgili ile ilgili benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Kirpikler Hz.İbrâhîm'in elindeki hançere benzetilirken; göz, teslimiyet içinde yatan İsmâil'i andırır. Sevgiliye İsmâil'in kurban olmak isteyeceği hayal edilerek sevgili yüceltilir.¹⁴¹

“San İsmâ'ildür çeşmün ki yatur hançer altında
Yâ İbrâhîmdür zülfün ki olmuş gül-sitân âteş”

Ahmed Paşa G.128 B.3 s.204

“Gerçi İsmâ'ile kurban gökden inmiş kadr için
Hak bilür kadr için İsmâ'il ana kurban olur”

Fuzûlî K.7 B.23 s.41

“Müje hancerle İbrâhîme dönmiş
Göz İsmâ'il-veş teslîme benzer”

Hayâlî G.74 B.3 s.115

“Aynuma bassan kadem yaşum kabağından çıkar
'Ayn-ı Zemzemdür ki İsmâ'il ayağından çıkar”

Zâtî G.237 B.1 s.237

¹⁴⁰ Bkz.Kur'ân-ı Kerim; Saffat Suresi 37/100-103. âyetler; Yazır,(?): c.6, s.442-443; Solmaz ve Çakan,1993.1,s.103.

¹⁴¹ Kumaz, 1987: s.63.

6- LÛT

Hz.İbrâhîm devrinde yaşamış ve onun şeriatıyla amel eden peygamberdir. Lût peygamberin gönderildiği kavim sapık bir ilişki olan livata fiilini (homo seksüel ilişki) yaygın olarak işliyorlardı. Hz.Lût onları bu fiilden vaz geçirmeye çalıştı, bu yolda onlarla mücadele etti, fakat başarılı olamadı. Sodom ve Gomore halkı diye adlandırılan bu kavim pek çok azgınlıklarda da bulunuyorlardı.

Allâh onları cezâlandırmak için üç melek gönderir. Melekler Hz.Lût'un yanına güzel delikanlılar şeklinde gelirler. Halk onlarla sapık ilişkide bulunmak kasdıyla Hz.Lût'tan misafirlerini isterler. Hz.Lût şiddetle karşı çıkarsa da söz dinlemez. Hatta karısı bile sapık kavimle işbirliği yapar. Allâh, Lût peygamberden beraberindekileri yanına alarak şehirden uzaklaşmasını ister. Uzaklaşırken kesinlikle arkalarına bakmamalarını tenbihler. Hz.Lût, denileni yapar, şehirden uzaklaşırlar. Bu arada Allâh gönderdiği melekler vasıtasıyla şehri bir felaketle yerle bir ederek, yerin dibine geçirir. Uzaklaşırlarken Hz.Lût'un karısı dönüp arkasına bakar ve o şekilde cezâlandırılarak taş haline getirilir. Bu gün ki Lût Gölü'nün bu felaketten sonraki şehrin durumu olduğu rivâyet edilir.¹⁴²

Hz.Lût, Dîvân Şiiri'nde telmih yoluyla anılır.

“Ne selef zikri ne bir taze havâdis ancak
Kıssa-i Lût idi meclisdeki efsâne bu şeb”

Enderûnlu Fâzıl G.11 B.4 s.6

“Çok şu'bedeler itdi o İsrâ'îlî `ayyâr
Cem eyledi heb tâ'ife-i Lût u Semûdî”

Enderûnlu Fâzıl G.158 B.4 s.48

Bir Yahûdî güzeline âşık olan şâir, sevgilinin aldatici oyun ve işvelerinden dertlidir. Onun elinden çok felaketlere düçar olmuştur.

“Kılsam âgâze-i hatm-i Kur'ân
Kıssa-i Lûtî iderdim nisyân”

Enderûnlu Fâzıl Mes.1 B.163 s.9

“Virildi Hazret-i Lûtun cezâ-yı kavmi dünyâda

¹⁴² Pala,1989: s.318.

Bkz. Larousse,1973: c.8, s.124; Kur'ân-ı Kerîm; Hicr Suresi 15/58-78. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.111, c.7, s.354, c.8, s.167.

Habîbim görmesün diyü komadı vakt-i ferdâya”

Enîs Dede Na` t 1 B.13 s.9

Şâir, Hz.Muhammed'in derecesinin yüksekliğini ifade için Lût kıssasından yararlanıyor. Hatırlanacağı gibi azgınlıkları nedeniyle Lût kavmi korkunç bir azaba uğrayarak yerle bir edilmişlerdi. “Hüsn-i ta`lil sanatıyla” şâir, bu cezâlandırmanın dehşetini Hz.Muhammed görmesin diye anında yapıldığını, ertelenmediğini ifade ediyor.

7- YA`KÛB

Hz.İbrâhîm'in torunu, İshak peygamberin oğludur. Dayısının iki kızıyla evlenmiş ve bunlardan on iki oğlu olmuştur. Aynı anadan doğan Yûsuf ile Bünyamin'i diğerlerinden daha çok sever. Ya`kûb, babasının ölümünden sonra Ken'an ilinde kalarak babasının yerini aldı. Allâh ona peygamberlik verdi.

Yûsuf'u kıskanan diğer oğullarının onu kuyuya atmalarından sonra duyduğu üzüntü ve hasret sonucunda Beytül-ahzan (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra oğlu Yûsuf'un yaşadığını gönderdiği gömlekten anlayan Hz.Ya`kûb'un gözleri açıldı ve kısa bir zaman sonra da oğluna kavuştu.

Ya`kûb peygamberin lakabı “İsra`il” dir. Onun soyundan gelenler Beni İsrâil diye anılmıştır. Kur`ân-ı Kerîm'de on beş âyette ve Yûsuf Suresi'nde bu olay ve Hz.Ya`kûb'la ilgili bilgi verilmiştir.

Hz. Ya`kûb, evlat acısı ve evlat ihânetiyle imtihan edildi. Yûsuf'un hasretiyle yıllarca sessiz sessiz inledi. Sonunda gözlerine ak indi. Hüzününü içinde gizledi. Şikâyetini sadece Allâh'a ilettiler. Kimseye “derdim şudur” demedi. Bir an bile ümidini kesmedi. Ümitsizliğe düşmedi.¹⁴³

Yûsuf'un Mısır'da sultan olması üzerine babası ve ailesini yanına getirtince, İsrâiloğulları da Mısır'a yerleşmiş oldular.

¹⁴³ Solmaz ve Çakan, 1993.121.

Bkz. Kur`ân-ı Kerîm; Yûsuf Suresi 12/4-101. (Ayetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.33-96.

Divân Edebiyatı'nda Hz.Yûsuf'la beraber ele alınarak, onunla ilgi kurulur. Ya`kûb peygamber gam ve hüznün sembolüdür. Bu özelliği ile âşık için benzetme unsuru olur.¹⁴⁴

Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, Kulbe-i ahzan'ı, gözlerinin açılışı gibi yönleriyle telmih yoluyla kendisinden söz edilir. Âşık, bu çileleri yüzünden kendini veya gönlünü Hz.Ya`kûb'a benzetir.¹⁴⁵

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Tasavvuf yoluna sülûk eden, başka bir ifadeyle ilâhî aşkı yüreğinde hisseden Allâh'ı görme arzusu içinde yanıp tutuşmaktadır. Bu yönü ile kendisini Hz.Yûsuf'un özlemi içinde gam ve kederle kör olan Hz. Ya`kûb'a benzetir. Bazen sâlik, Hz. Ya`kûb gibi şiddetli hasret ve gurbet duygusunu yaşamayınca Allâh'a ulaşmanın imkansızlığını terennüm eder. Kimi beyitlerde yeryüzünün neşv ü nemâ bulması Allâh'ın tecellisi şeklinde vurgulanır.

“Ya`kûb olub akıtmaz isen hûnu cigerden
Mısra yetişüb Yûsuf-ı Ken`ân olamazsın”

Nesîmî G.341 B.7 s.288

“Susadum vaslunı görmekliğe ey cân u cihân
Şöyle kim Yûsuf için Ya`kûb-ı Ken`ân susadı”

Nesîmî G.401 B.8 s.322

Hz. Ya`kûb'la Ken`an diyarı halkı Yûsuf'a duyduğu iştîyak şeklinde ben de ey cihanın canı, sana kavuşma isteğinin çarpıntısına uğradım.

“Ya`kûb-himmet ol bu kamû fakr u hüzn ile
Şeyhî eyit ki Yûsuf-ı Ken`ânımız gerek”

Şeyhî G.95 B.7 s.191

“Ya`kûb-vâr buldı hazîn gözleri basar
Çün arza kıldı Yûsuf-ı Ken`ân cemâlini”

Şeyhî G.195 B.6 s.291

“Ta'n mıdur Ya`kûb-ı dil anmazsa Yûsuf-ı hüsnünü

¹⁴⁴ Sefercioğlu, 1990: s.26.

¹⁴⁵ Pala, 1989: s.520.

Ki âsumân-ı câna mi' râc itmege 'Îsâ yiter"

Ahmed Paşa G.89 B.4 s.182

Beyitteki; "Gönül Ya'kûb'u onun Yûsuf güzelliğini anmazsa buna şaşılır mı? Can göğünde mirac etmek için Îsâ yeter." ifadelerinde gönül, Ya'kûb peygambere, güzellik de Yusuf peygambere benzetilmiştir. Ya'kûb, Yûsuf'un babasıdır. Kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra öldü diye haber verilmesine rağmen Ya'kûb, büyük sevgi duyduğu Yûsuf'u hiç bir zaman unutmamış, onu daima aramış ve anmıştır. Bu yüzden burada gönül Ya'kûb peygambere benzetilmiştir.¹⁴⁶ Dolayısıyla beyitte ilâhî aşk dile getiriliyor.

"Ya'kûbda nişâne-i şevkun gâm ü elem
Yûsufda neş'e-i nazarun behcet ü behâ"

Fuzûlî G.2 B.4 s.131

"Olupsın Yûsuf-ı Mısrîden ayru
Dil-i Ya'kûb-veş mahzûnam ey dost"

Muhibbî G.231 B.2 s.107

"Ya'kûb-vâr garka virür 'âlemi yaşum
Âh ol cemâl-i Yûsuf-ı Ken'ân ne yirdedür"

Muhibbî G.397 B.2 s.152

"Cüdâ olalı Mısrun Yûsufundan
Gönül Ya'kûb-veş mahzûna benzer"

Muhibbî G.425 B.5 s.160

Şâir, sevgiliyi Hz.Yûsuf'a benzetir. Hz.Yûsuf güzellik timsalidir. Tarih boyunca destanlaştırılarak anlatıla gelmiştir. Âşığa göre, sevgilisinin güzellik yönünden Yûsuf'tan aşağı kalır yönü yoktur.

"Hasret ile âh senden ayru Yûsuf-ı cemâl
Eyledüm Ya'kûb-veş dil hânesin beytü'l-hazen"

Muhibbî G.2212 B.3 s.651

"Gözlerüm Ya'kûb-veş kan ile tolsa ta'n degül
Hüzn-ârâ dil Yûsuf-ı Ken'ânın eyler arzû"

Muhibbî G.2305 B.5 s.676

"Gerek 'âşık olana hüzn-i Ya'kûb
Gelen cevır ü belâya sabr-ı Eyyûb"

Muhibbî G.172 B.1 s.90

Şâire göre âşık olana Hz.Ya'kûb'un hüznü gerekir. Şâir, bu hüznü taşımayan, sevgiliden gelen eziyet ve belâya sabretmeyen âşığın gerçek âşık sayılamayacağını îma ediyor.

"Hasret ile Mısr-ı hüsnün hakkı ey Yûsuf-cemâl

¹⁴⁶ Ali Alpaslan, (1987): *Ahmet Paşa*, K.T.B. Ankara, s.111.

Hüzn ile Ya`kûb-veş gözden yaşum gör hûn akar”
Muhıbbî G.535 B.3 s.191

“Gönlüm gözüm açılrsa Ya`kûb-sıfat tan mı
Cân mırına Yûsuf bir gül-pirehen olmuşdur”
Zâtî G.262 B.2 s.262

“Dem-be-dem kan ağla ey çeşmüm ki gülmez bir nefes
Yûsuf-ı gül-çehresinden ayrılan Ya`kûb-vâr”
Hayretî K.9 B.60 s.26

“Ey birâder ağlamakla çıkıdı gözden Hayretî
Fîl-mesel Ya`kûba döndi şâh-ı Ken`ândan cüdâ”
Hayretî G.5 B.6 s.136

Âşık, sevgilisinden ayrılmanın verdiği ıztırapla acı çekmekte; bu acıyla ağlamaktadır. Döktüğü göz yaşıyla Ya`kûp gibi, görme özelliğini kaybetmiştir.

“Ya`kûb-veş giryân isem beytü'l-hazende ta'n degül
Vâ fürkatâ bir Yûsuf-ı Ken`ândan ayrıldım meded”
Hayretî G.40 B.4 s.160

“Nola sen mesned-i `izzetde begüm Yûsuf isen
Diz de Ya`kûb gibi âkif-i beytü'l-hazenüz”
Hayretî G.126 B.3 s.213

“Bu cihân Ya`kûbunun açıldı a`mâ gözleri
Büy-ı hulkun birle hânım Yûsuf-ı Ken`ân mısın”
Hayâlî K.20 B.11 s.57

“Âh kim Hazret-i Ya`kûb gibi şâm u seher
Eylerin sağa sola hasret-i yâr ile nazar”
Yahyâ Bey Mus.30/1 B.1 s.203

Yûsufa benzeyen sevgiliden ayrı düşen âşık, derd ve keder içindeyken; sevgiliye kavuşmak suretiyle -gözleri görmezken- Ya`kûb gibi gözleri açılmış, tekrar görme hassasını kazanmıştır.

“Hey meded kurda sözüm var yine Ya`kûb gibi
Gönlümün Yûsufını eyleyeyin istifsâr”
Yahyâ Bey G.62 B.2 s.320

“Fırâkun ile gözüm döndi `ayn-i Ya`kûba
Ne dide kim seni görmeye nûrı olmaz imiş”
Yahyâ Bey G.192 B.3 s.402

“Bilmezem yâ Rab ki peyk-i Yûsufun kandan gele
Seyle virdi dide-i Ya`kûb Ken`ân yolların”
Usûlî G.94 B.3 s.190

Şâir, Yûsuf'tan ayrı düşen Ya`kûb'un göz yaşı dökmesini abartılı bir şekilde anlatarak mübalağa sanatı yapmaktadır.

“Ey hasret-i Yûsuf-ı cemâli

Elmâs-feşân-ı çeşm-i Ya`kûb”

Nâ'ilî Mus.5/2 B.3 s.143

“Her nefes garkâb-ı eşk eyler bu mînâ hücreyi
Çeşm-i Ya`kûb-ibtilânun beyt-i ahzânın görün”

Nâ'ilî G.208 B.6 s.245

“Ne nakş-ı bü'l-' aceb giryâniyuz ey Nâ'ilî bilse
Olur garkâb-ı haclet dîde-i Ya`kûb şerminden”

Nâ'ilî G.277 B.5 s.275

“Perdesin pirehen-i Yûsuf-ı maksûd itdüm
'Ayn-ı Ya`kûb-ı emel muntazır-ı nûr henüz”

Fehîm-i Kadîm G.282 B.5 s.228

“Çeşm-i Ya`kûb-ı gâma Yûsuf-ı Mısrî eş`âr
Güher-i dîde-i hûnbârla mevzûn gibidür”

Şeyh Gâlib G.96 B.3 s.34

“Gam-ı hicrân beni hem-hâlet-i Ya`kûb ideli
Girye vü nâlişüme külbe-i ahzân ağlar”

Vehbî K.2 B.16 s.89

Kulbe-i ahzan, Hz.Ya`kûb'un oğlu, Yûsuf'un hasretiyle, kapanıp ağladığı, gözlerinin kör olduğu evdir. Şâir, içinde bulunduğu durumu; “Ayrılık derdi beni Ya`kûb'un haline sokalı, göz yaşı ve inleyişlerime “Kulbe-i ahzan” ağlamaktadır.” şeklinde abartarak ortaya koymaktadır.¹⁴⁷

“Sînede dâğ-ı Ya`kûb şevkle hâtim yerine
Okudı sûz-ı dil-i `âşıkı ezber kağaz”

Neylî G.16 B.4 s.72

“Ya`kûba nazar eyleme gel hecr ile Yûsuf
Peygamun içündür şînidâtıma kulağum”

Enîs Dede G.54 B.3 s.49

“Yûsuf-ı cândan cüdâ olmaz ten-i Ya`kûb lîk
'Azm ider behr-i sılâ tenhâca hâkistâne ten”

Enîs Dede G.59 B.4 s.51

“Rindân-ı benî Ya`kûb bir câmla mest oldı
Peymâne-i râz oldı tîz yine dem-i Mûsâ”

Esrâr Dede G.10 B.11 s.40

“Yûsufundan ki cüdâ düşdi cenâb-ı Ya`kûb
'Aybdur derd-i dile itmese tesellî matlûb”

Leylâ Hânım Mer.B.11 s.14

¹⁴⁷ Beyzadeoğlu, 1993: s.90.

b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Hz.Ya`kûb şiire aksederken; âşık sevgiliden ayrı düşmenin hüznü ve kederi ile perişandır. Gönlü gamla doludur. Bu durumda kendisi, Yûsuf'u bekleyen Hz.Ya`kûb'a, içinde yaşadığı hânesi, hüznler evi "Beytü'l-ahzan"'ne benzemektedir. Bazı beyitlerde âşığın kendisi değil de gönlü, anlatılan yönlerden Ya`kûb'a teşbih edilir.

"Sen Yûsuf-ı devrânsın u Ya`kûb-ı zemân ben
Pîrâhenünün tıybını Ya`kûba irişdür"

Kadı Burhâneddîn G.689 B.4 s.271

"Gönlüme gir ki ne cânsın göstereyüm ben sana
Yûsufî Ya`kûba sor gıl şehr-i Ken`âna ne gam"

Kadı Burhâneddîn G.859 B.5 s.335

"Kaldı dil-i Ya`kûb mahzûn u hazîn
Yûsuf-ı gül-pirehen gelmez mi ki"

Cem Sultan G.327 B.3 s.185

Hz.Yûsuf'un değerini ancak Hz.Ya`kûb bilir. Çünkü oğullarının her bakımından en seçkini oydu. Haliyle Hz.Yûsuf gibi güzelliğe sahip sevgilinin değeri de ancak Ya`kûb'a benzeyen dertli âşığın gönlünde saklıdır. Sevgili ile beklenen kavuşma gerçekleşmeyince gönül mahzundur.

"Bûy-ı Yûsuf dîde-i Ya`kûba virdi ise basar
Ahmede cân virdi yârun nûkhet-i pirâheni"

Ahmed Paşa G.347 B.7 s.349

"Rûşen oldı açılıb dîde-i Ya`kûb-ı emel
Demidür menzîl-i `işret ola beytü'l-ahzan"

Bâkî K.2 B.3 s.4

"Girye ile gözlerüm Ya`kûb-veş a`mâ idi
Rûşen oldı gün gibi çün Yûsuf-ı Ken`ân gelür"

Muhibbî G.492 B.2 s.179

"Mısr-ı Yûsufdan getürdi pirehen bûyın sabâ
Rûşen olub açılan da dîde-i Ya`kûbdur"

Muhibbî G.1032 B.2 s.332

Hz.Ya`kûb'un gözleri üzüntü ve kederle âmâ olmuştu. Yûsuf'tan aldığı haberle gözleri açıldı. Âşık da sevgiliden ayrı üzgün ve kederlidir. Gönlü Âdetâ "beytü'l-ahzan"'ı andırır. Fakat sevgiliden gelen bir haber, âşığa büyük bir sevinç kaynağı olur. Hüznler evi durumundaki gönlü, düğün-bayram yeri olur.

"Hüzn içinde ey sabâ Ya`kûb-ı dil ahvâlini

Mısır-ı hüsn içre var it ol Yûsuf-ı Ken`âna arz”
Muhibbî G.1305 B.2 s.407

Âşık, ayrılık ızdırabıyla bunalmıştır, hayat artık çekilmez bir hal almıştır; saba rüzgârına seslenerek, durumunu sevgiliye bildirmesini istemektedir. Bu, Ya`kûb ve Yûsuf kıssasındaki unsurlardan yararlanılarak yapılmaktadır.

“Gözi açılsa Ya`kûbun n'ola ey Yûsuf-ı Mısırî
İrişdi çün senün pirehenünle zerrece bûyun”
Muhibbî G.1502 B.2 s.459

“Bâğ-ı cennet dil-rübâsuz bend ü zindândur bana
Her serâ-yı dil-güşâsı beytü'l-ahzândur bana”
Zâtî G.38 B.1 s.38

Aşağıdaki beyitlerde, sevgilinin ilgisiz kalmasıyla âşığın kavuşmaktan duyduğu ümitsizlikle Hz. Ya`kûb'a dönmesi dile getirilmiştir.

“Dîde-i Ya`kûb-ı bahtum n'ola bulsa nûr u fer
Ey birâder Yûsuf-ı Ken`ânumı gördüm yine”
Hayretî G.407 B.3 s.386

“Hazret-i Ya`kûb gibi dîde-i giryân ile
Mâcerâ-yı sohbet-i cânâmı andum ağladum”
Yahyâ Bey Mus.22/3 B.2 s.194

“Alemün Ya`kûbıyam derd ü belâ Eyyûbıyam
Çok zaman oldu ki ol Yûsuf-ı cemâli görmedüm”
Yahyâ Bey G.258 B.3 s.444

“Kendümi Ya`kûb-ı hasret yolumu râh-ı firâk
Hânemi beytü'l-hazen şehrümi Ken`ân eyledüm”
Yahyâ Bey G.269 B.2 s.450

“Ağlamakdan `ayn-ı Ya`kûba dönüpdür gözlerüm
Görmeze urub geçelden mâh-ı Ken`ânum beni”
Yahyâ Bey G.497 B.4 s.583

“Begüm Ya`kûb-ı câna Yûsuf-ı gül-pirehensin sen
Gözümün nûrı gönlümün sürûrı şimdi sensin sen”
Yahyâ Bey G.314 B.1 s.477

“O Yûsuf-pirehenler hayf kim pinhân olub dilden
Bu mir`atü'l-safâyı çeşm-i Ya`kûb eylemişlerdür”
Şeyh Gâlib G.69 B.2 s.24

“Ya`kûb-ı belâ-keşleri de yâde getürsün
Mislün yoğidi hak bu ki ey Yûsuf-ı sâni”
Neylî G.161 B.3 s.141

“Ey şüh civânlıkda `aşkun belimi bükdi
Ya`kûb-sıfat dîdem durmaz şeb ü rûz ağlar”
Esrâr Dede G.62 B.14 s.60

c. Telmih Ve Benzetme Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâir, aşağıdaki beyitte beyaz renkteki bayrağın meydana çıkmasıyla tüm İstanbul halkının sevindiğini ifade ediyor. Bunu etkili kılmak için Hz.Ya'kûb ve Yûsuf olaylarından yararlanıyor. Beyaz bayrak ise barış ve esenliğin ifadesidir. Savaş; kan, ölüm, ayrılık ve gözyaşı demektir. Savaşın barışla sonuçlanması halkı Yûsuf'una kavuşan Ya'kûb gibi sevindirir.

“Ak sancak kıldı İstânbulî rûşen nitekim
Dîde-i Ya'kûbî açdı Yûsufun pirâheni”

Hayâlî G.628 B.2 s.307

Beyitlerde, şâirin döneminde yaşayan halkın pek çoğunun içinde bulunduğu yokluk, sevdiklerinden ayrı olmaları, varlıklı ve idareci durumundaki insanların ilgisizliği gibi nedenlerle sıkıntı, acı çektiği düşünülüyor. Dönemin yöneticilerinin bu konuda dikkati çekiliyor. Zira sıkıntı çeken sadece Ya'kûb değildir. Onun gibi halkın büyük bir kısmı da sıkıntılar içindedir.

“Meger Ken`ân ilinde Hazret-i Ya'kûb mânendi
Tolubdur kesret-i evlâdı ile beyt-i ahzânı”

Yahyâ Bey K.16 B.43 s.75

“Beytül-hazendedür kâmû Ya'kûb gibi bu halk
Kapdı meger ki Yûsufî bu gürk-i cân-şikâr”

Usûlî Mer.1 B.8 s.75

“Bûy-ı hulkun komadı nefha-i pirâhene yer
Olmasın hâtır-ı Ya'kûb-ı emel zâr u hazîn”

Nâ'ilî K.16 B.16 s.75

d. Tabiat Unsurlarıyla kullanılışı

Nergis çiçeği görünüş itibarıyla göze benzer. Bahar mevsimiyle birlikte nergisin açması, gül kokularının etrafa yayılmasına bağlanıyor. Böylece hüsn-i ta'lil sanatı yapılırken gül, Yûsuf'a; nergisin açması da Hz.Ya'kûb'un gözlerinin açılması olayına benzetiliyor.

“Redd oldı nergîse yine Ya'kûb-veş basar

Gül Yûsufundan irdi meger bûy-ı pirehen”

Şeyhî K.7 B.11 s.45

“Sefîd oldu çemen çün çeşm-i Ya`kûb

Güm oldu Yûsuf-ı hurşîd-i hâver”

Nev`î K.20 B.3 s.65

“N'ola çeşm-i ter ile çıksa habs-i hâkden nergîs

N'ola ger çıksa Ya`kûb-ı belâ-keş Beytü'l-ahzândan”

Fuzûlî K.25 B.11 s.90

Nergisin topraktan filizlenip çıkması olayı ile Yûsuf'tan haber alan, onun ölmediğini öğrenen Hz.Ya`kûb'un gözlerinin açılışı, uzun yıllar hüznü ve kederle oturduğu evinden sevinçle dışarı çıkışı arasında benzerlik kuruluyor.

“Çâh-ı arza düşecek Yûsuf-ı mihr oldu o dem

Mâh-ı Ya`kûb-ı felek külbe-i ahzân-şekil”

Hayâlî K.8 B.4 s.37

Yûsuf'un güzelliğini andıran güneşin akşam saatlarında batarken yeryüzüne yaklaşması ile henüz çilesi bitmemiş, kederler içinde oturduğu evindeki Hz.Ya`kûb'a benzetilen ay, şâire Ya`kûb kıssasını hatırlatıyor.

“Fûrkâtun Ya`kûbıdur ey Yûsuf-ı gül-pirehen

Bağda nergis `asâ ile yürür a`mâ gibi”

Yahyâ Bey G.437 B.3 s.548

“Aldı bu gül Yûsufun pireheninden şöyle kim

Nergîs a`mâ iken açıldı gözi Ya`kûb-ver”

Usûlî K.3 B.9 s.66

Yûsuf'un ayrılığından dolayı üzüntüsünden çöken, gözlerine ağ inen Ya`kûb'un sopa ile yürümesi ile henüz açmamış, gövdesi üzerindeki nergis çiçeği arasında benzerlik kuruluyor. Dolayısıyla gözleri görmediği için sopa ile yürüyen Ya`kûb peygamberin gözleri gibi nergis, Yûsuf'un güzelliğini andıran gülün belirmesiyle, ortaya saçtığı kokuları hissedince gözlerini açıyor.

8- YÛSUF

Hz.Yûsuf, Hz.Ya`kûb'un oğludur. Diğer ilâhî dînlerde olduğu gibi İslâm Dîni ve kutsal kitabı Kur`ân-ı Kerîm'de de kendisine yer verilmiştir; hatta hayat hikayesi, “ahsenü'l-kasas; kıssaların en güzeli” şeklinde nitelendirilmiştir. Yûsuf Suresi'nde anlatılan bu kıssa özetle şöyledir:

Hz.Ya`kûb, on iki oğlundan biri olan Yûsufu diğerlerinden daha çok sever. Yûsufu kıskanan kardeşleri onu öldürmek amacıyla kıra götürürler. Fakat öldürmeyip susuz bir kuyuya atarlar. Babalarına da; “Onu kurt yedi.” derler. Babası üzüntü ve hasretinden ağlayarak kör olur.

Kuyunun yanından geçmekte olan bir kervan su çekmek isterken Hz.Yûsufu çıkarırlar, yanlarına alarak Mısır'a götürürler. Mısır azîzine satarlar. Hz.Yûsuf genç, aynı zamanda benzersiz bir güzelliğe sahiptir. Mısır azîzinin karısı bu güzellik karşısında âdetâ büyülenir, Yûsuf'tan efendisine ihânet edip kendisine sahip olmasını ister. Yûsuf, Allâh'tan korktuğunu söyleyerek bu isteği geri çevirir. Kendisini kınayıp ayıplayan saray kadınlarını davet eden Zeliha onlara meyve ikram eder. Bu sırada Hz.Yûsuf'a içeri girmesini emreder; içeri giren Yûsuf'u gören kadınlar hayretlerinden ellerini keserler. Böylece Zeliha haklılığını onlara gösterir. Bir gün Zeliha, Yûsufun odasına girer; Hz.Yûsuf ondan kaçarken Zeliha'nın tuttuğu gömleği yırtılır. Dışarı çıktığında Azîz'le karşılaşır. Zeliha Yûsufun kendisine saldırdığını söyleyerek onu zindana attırır.

Zindanda iken rüyaları isabetle tabir etmekle tanındı. Mısır hükümdarının gördüğu bir rüyayı doğru olarak tabir ettiğinden zindandan çıkarılarak Mısır maliye işlerinin başına getirilir. Hz.Yûsuf, Mısır'da tarımı geliştirerek pek çok zâhire depoladı. Hükümdarın rüyasında gördüğu kıtlık yılları gelince bu depolardan halka âdil olarak yiyecek dağıttı.

Ken`an ilinde babalarıyla yaşayan ve bu kıtlık yıllarında sıkıntı çeken kardeşleri, Ken`an ilinden kalkıp zâhire almak için Mısır'a geldiler. Hz.Yûsufu tanıyamadılar, Yûsuf onları tanıdı ve ihtiyaçlarını gördü. Bir oyunla, çok sevdiği

kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoydu. Hz.Ya`kûb, Yûsuf'tan sonra en çok sevdiği oğlunu kaybettiği için daha çok üzüldü. Buna rağmen ümidini asla yitirmedi.

Bir süre sonra Mısır'a tekrar gelen kardeşlerine Yûsuf, kendini tanıttı. Dönüşte gömleğini babasına göndererek gözlerine sürmesini söyledi. Oğlunun sağ olduğunu anlayan Ya`kûb'un gözleri görmeye başladı. Hz.Yûsuf, bütün ailesini Mısır'a alarak oraya yerleşti. Bu arada kendisini büyük bir sevgi ve özlemle arayan Zeliha ile evlendi.¹⁴⁸

Hz.Yûsuf, klasik şiirimizde daha çok güzelliği ile ele alınır. Sevgili Hz.Yûsuf'a benzetilir. Mısır, buna bağlı olarak güzellik ülkesi şeklinde düşünülür.

Yûsuf, kuyuya atılması, zindanda kalması gibi felaketlerden kurtulup önemli mevkilere gelmesi yönüyle de ibret numunesi olarak ele alınır.

Ayrıca, ay ve güneşin ona secde etmesi, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması; Zeliha ile olan maceraları, gömleğinin yırtılması, kadınların hayranlıklarından ellerini kesmeleri; rüya tabir etmesi gibi yönleriyle beyitlere konu olmuştur.¹⁴⁹ Hatta bu konuyu işleyen sayısız mesnevi yazılmıştır.

a. Kardeşleri İle Ele Alınışı

Hz.Yûsuf'un on bir kardeşi olduğu rivâyet edilir kendisiyle birlikte on iki kardeştiler. Fakat Hz.Ya`kûb, oğulları içinde en çok Yûsuf'u sevmekteydi. Zira o, huy ve yüz güzelliğine sahipti. Babalarının bu sevgisini diğer kardeşleri kıskanmakta idiler. Yûsuf'tan kurtulmak ve babalarının sevgisini kazanmak isteyen kardeşleri yanlış ve kötü bir yola başvurarak Yûsuf'u öldürme veya uzaklara gönderme planları yaptılar. Sonuçta onu bir kuyuya atarak babalarına "farkında olmadan bir kurda

¹⁴⁸ Bkz. Kur'ân-ı Kerim; Yûsuf Suresi 12/ 4-101. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.33-62, 65-100; Solmaz ve Çakan,1993: s.122.

¹⁴⁹ Sefercioğlu, 1990: s.26; Çavuşoğlu, 1971: s.34; Kurnaz, 1987:s. 64.

kaptırdıklarını” söylediler. Duruma çok üzülen Hz.Ya`kûb, oğullarına inanmadı; oğluna tekrar kavuşma ümidini yitirmeden yıllarca sabretti.¹⁵⁰

Şâir, tasavvufî anlayışta yerilen davranış şekli olan hasedi kurda benzetiyor. Nefsi de kendisini hased kurduna teslim eden Yûsuf'un kardeşlerine benzetiyor. Bazen de şâir, kendi şiirinin üstünlüğünü kıskanan diğer şâirlerin , Hz.Yûsuf'un kardeşleri gibi kendisine kötülük düşündüklerini iddia eder. Kimi beyitlerde de sözü edilen kavramlar benzetme ve karşılaştırma unsuru olarak kullanılır.

“Nazm Ken`ânına ben Yûsuf-ı sâni olalı
Bana erbâb-ı suhan oldılar ihvân şekil”

Hayâlî K.8 B.22 s.39

Beyitte, şiir sanatı Ken`an ili olarak düşünülürken şâir de kendini güzel şiirler yazması yönüyle Yûsuf'a benzetiyor. Kendisini çekemeyen devrindeki diğer şâirler ise Yûsuf'un kardeşleri şeklinde niteleniyor.

“Beni kapdırma hased kurduna ey bebr-i vegâ
Mertâ`-ı lu`ba varan Yûsuf-ı hûbân şekil”

Hayâlî K.8 B.23 s.39

“Hey meded kurda sözüm var yine Ya`kûb gibi
Gönlümün Yûsufını eyleyeyin istifsâr”

Yahyâ Bey G.62 B.2 s.320

Ya`kûb peygamberin oğullarının, kardeşleri Yûsuf'u kuyuya atıp, babalarına “onu kurt yedi” demeleri olayı hatırlatılıyor.

“Beytü'l-hazendedür kâmû Ya`kûb gibi bu halk
Kapdı meger ki Yûsufi bu gürk-i cân-şikâr”

Usûlî Mer.1 B.8 s.75

“Ayırub cân Yûsufun kardaşçığından eyledi
Sana itdiğün bana ey pîr-i Ken`ân ayrılık”

Usûlî G.60 B.4 s.156

“Ne nisbet bunlara Yûsufı ihvânı ki bunlarda
Tefâvüt yok güzellik nâz-perverlik berâberdür”

Nef î K.20 B.9 s.108

“Düşmeye nâ'ire-i buğz u hased ihvâne
Yûsuf himmeti üftâde-i çâh eylemeyem”

Esrâr Dede Trc.B. B.126 s.20

Şâir, zamanın insanlarından, özellikle dostlarından şikâyet ediyor. Onlara olan güveninin karşılığı ihânet olmuştur. Bu yüzden kendini, kardeşlerinin ihâneti

¹⁵⁰ Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.34.

sonucu kuyuya atılan, zindanlarda hapsedilen, bu nedenle pek çok sıkıntı çeken Hz. Yûsuf'a benzetiyor.

“Yûsuf-âsâ gâh çâh-ı gamda geh zindândayum
Bilmedi şart-ı uhuvvet nidigün ihvân dirîğ”
Vehbî G.21 B.4 s.169

b. Çâh (Kuyu) İle Ele Alınışı

Çâh mefhumu kimi beyitlerde tasavvufî düşüncelerin ifadesinde kullanılmıştır. Şâir, dalâlet ve küfrü içinden çıkılması zor kuyuya benzetir. Onun terbiyecisi ve nefsi bu tehlikeli kuyudan kurtarıcı olarak mürşidini görür.

Nefis insana sürekli ezâ ve cefâ verici şeyleri emreder. Bu emredilenler görünüşte hoş ve güzel görünür ama sonuç itibariyle elem ve keder verir. Şâir, canını nefisinden kurtarmaya çalışır ve bir gün mutlaka onu terbiye etmesi gerektiğine inanır.

Bazı beyitlerde dünya, insanı belâ kuyularına düşüren, hile yapan, aldatan oyunbaz birine benzetilir. Bazen insan bedeni bir kuyu olarak düşünülür. Vücut her ne kadar maddeyi temsil etse de onsuz yaşamak mümkün olmadığı, Allâh'a ibadet edilemeyeceği için, bu şekilde vahdete ulaşmaya çalışmak önerilir. Zira Yûsuf da kuyudan çıkarak Mısır ülkesine azîz olmuştu.

“Yine dil Yûsufın çâh-ı dalâletden halâs için
Velâyet Mısırına mâlik olan sultânımız geldi”
Hayretî G.471 B.3 s.428

“Nefsün cefâlarından cân Yûsufuna gam yok
Olur azîzi Mısrun çâh-ı belâda yatmaz”
Hayâlî G.203 B.3 s.159

“Hiyel-i çerh-i dîn-ı şu' bede-bâz
Ki odur Yûsufu iden çâhî”
Fehîm-i Kadîm Kıt'a 1 M.1-2 s.80

“Ben o giryân Yûsuf-ı gümküştüyüm mahbûs-ı çâh
Kim firâkum bâ' is-i handânî-i Ya' kûbdur”
Fehîm-i Kadîm G.214 B.6 s.195

“Çâh-ı vücûdun içre dile mülk-i vahdeti

Mısır azîzi Yûsufa da çeh bağışladı”

Esrâr Dede G.251 B.5 s.127

Kimi beyitler sevgiliye ait unsurları ele alırken, sevgilinin çenesindeki çukur, bazen gamzesi, çok ender de olsa yakası Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyuya benzetilir.

“Gönül Ya`kûbuna nola eger Yûsuf olasın sen
Ki saçundur resen câna zenahtânun ho çâhîdür”

Kadı Burhâneddîn G.653 B.3 s.258

“Doğar yâ gibi tulu` itdi Necâtî ruh-ı dost
Çeh-i Yûsuf dimeli oldı o şeh yakasına”

Necâtî Beg G.493 B.7 s.370

“Gönül Yûsuf gibi çâh-ı zenahtânında kalmışdur
Halâs eyle anı şâhım ki zindânında kalmışdur”

Bâkî G.182 B.1 s.126

“Çâh-ı zekân ki mahbes-i Mısır-ı cemâldür
Bir çâhdur ki Yûsuf-ı Ken`ân esîridür”

Helâkî G.47 B.2 s.87

Sevgilinin her türlü övgüye layık olan güzelliği ile çene çukuru kuyuyu andırırken, Hz. Yûsuf'a benzeyen âşık, onun çenesine tutulmakla Yûsuf gibi kuyuda hapsedilmiş olarak düşünülüyor.

“Lâyık eger ki çâh-ı zenahtânı Yûsufun
Yazmağa vasf-ı hüsnini anun devât ile”

Zâtî G.26 B.4 s.26

“Şekve-perdâz-ı zenahtân olduğun ol gamzeye
Gürk-i Yûsuf-gîre ey dil çâhı söyletmek midür”

Nâ'ilî G.100 B.2 s.199

“Aks idub mâh-ı ruhu aldudur o tıfl-ı füsûn
Yûsuf-ı Mısra bile revzen-i çehden görünür”

Şeyh Gâlib G.79 B.3 s.28

“Dil Yûsufuna çâh-ı zekân taht-ı Mısrdur
Ey kâfile-i zülf cüdâ itme yerinden”

Enîs Dede G.64 B.3 s.53

Aşağıya aldığımız beyitte şâir, değişik bir hayal unsuru olarak çâh kelimesini; sonuç vermeyen bir durumun ifadesi olarak kullanıyor. Uzun süredir hayvanları için istediği arpayı göndermeyen yetkilileri eleştiriyor.

“Gâlibâ çâha düşdi Yûsuf-vâr
Ol azîz-i cihân olan arpa”

Necâtî Beg K.24 B.2 s.110

Şâir, Hz. Yûsuf'la ilgili mefhumlardan ve çâh kavramından yararlanarak kendi şiirindeki ustalığı övüyor.

“Çeh-i Ken`ân şebistân-ı devâtımdur ki Yûsufdan
Alur kîn-i zenân-ı Mısırı seyr-i hüsn-i ebkârı”
Nefî K.13 B.54 s.90

c. Satmak, Pazar, Tâcir, Kul Kavramlarıyla Ele Alınışı

Yukarıdaki kavramlar genellikle, sevgili ile ilgili unsurlarla birlikte kullanılır. Pazar kavramı alış verişi beraberinde getirdiği için bir değer söz konusudur. Haliyle sevgilinin değerinin üstünlüğünü ifade için bu kavramlarla birlikte zikredilmiştir.

“Yanahlarımı senünçün kıluram uş dînâr
Nola çü Yûsufa oldı derâhim-i ma`dûd”
Kadı Burhâneddîn G.1311 B.9 s.514

“Gel ey tâcir ol Yûsufı satın al
Ki k'anında kıymetsiz olur güher”
Nesîmî G.151 B.6 s.170

Kuyudan çıkarılan Yûsuf ile ocaktan çıkarılan maden arasında benzerlik kurulurken sevgiliye; “Ey alış-veriş düşkünü! Yûsuf gibi değerli güzeli ucuza satın al. Çünkü cevher, çıktığı ocakta kıymetsiz olur.” şeklinde sesleniliyor.

“Eger ol Yûsuf-ı Mısırî bu şâhun yüzini görse
Kapusında kul ola idi geçe idi kendü çağından”
Ahmed Paşa G.255 B.5 s.288

“Satıldığında Yûsuf dartıldı gerçi miske
Sen cânâ dartılırsın aylaksın ol bahâya”
Ahmed Paşa G.263 B.8 s.293

Gerçi Yûsuf satıldığı zaman misk ile tartıldı ama; sen can karşılığında tartılırsın, onun tartıldığı paha ile alakalı değilsin. Şâir, sevgilisini Hz.Yûsuf'tan üstün tutuyor. Onu alanlar karşılığında misk verdiler; ben ise canımı veriyorum, diyor. Beyitte Hz.Yûsuf'un kuyudan çıkarılıp Mısır pazarında satılması olayına telmih vardır.

“Ey azîzim Yûsuf-ı bâzâr-ı hüsn
Kendüyi satmak diler aylak sana”
Necâfî Beg G.6 B.4 s.153

“Gül Yûsufi devrinde güzellik satamaz hiç
Gün başına bir gerçi ki bâzâra çekeler”
Necâfî Beg G.95 B.6 s.193

“Ehl-i terkin kuluyuz oldur bize cândan azîz

Yûsuf ise hod-furûş onunla yok bâzârımız”
Fuzûlî G.120 B.5 s.189

“Bir kul oğlunu gönül mülküne sultân itdüm
Mısır-ı dil pâdşehin Yûsuf-ı Ken`ân itdüm”
Fuzûlî G.200 B.1 s.228

“Revâcın nakd-ı peykânınla bulmuş hüsn bâzârı
Geçer nakdîn eger bin Yûsufun olsan hâridârı”
Fuzûlî G.270 B.1 s.263

“Güzellik pazarı ok temreni nakdi ile revacını bulmuştur. Eğer binlerce Yûsuf`u satın alacak olsan paran satın alacak kıymettedir.”

H.z.Yûsuf güzellik timsalidir ve pazarda satılmıştır. Şâir, sevgiliyi Yûsuf`tan daha üstün tutuyor.

“Yüri ey Yûsuf-ı sâni ana sat kendüni kim
O senün Mısır-ı mahabbetde harîdârun ola”
Zâtî G.29 B.2 s.29

“Mısır bâzârında hüsnüne bulunmaz çün bahâ
Görse Yûsuf yüzünü kulluğına ikrâr ider”
Muhibbî G.468 B.4 s.172

“Ey Hayâlî âkibet tâs-ı felek rusvâ ider
Yûsufun her kim bu bâzârda ednâ satar”
Hayâlî G.173 B.5 s.148

“Kul imiş bir boyu âzâde efendi sevdüm
Korkaram Yûsuf-ı Mısri gibi bâzâra düşe”
Hayâlî G.462 B.2 s.260

“Beni kul itdi `aşkına bugün bir şâh-ı Ken`ânî
Mübârek ismidür Ya`kûb u kendi Yûsuf-ı sâni”
Hayâlî G.620 B.1 s.304

Şâir, sevgilinin Yûsuf`tan daha güzel olduğu düşüncesindedir. Şâyet Yûsuf gibi bir güzelliğe sahip olsaydı, katında bunun hiç bir kıymeti olmayacağından muhabbet pazarında onu satardım, diyor.

“Çokdan anı bâzâr-ı mahabbetde satardım
Cânânum eger Yûsuf-ı Ken`ân gibi olsa”
Fehîm-i Kadîm G.17 B.5 s.148

“Bâzâr-ı nâz u `işve germ itseler n'ola
Yûsufı bu memleketün hod-furûş olur”
Cevrî G.57 B.6 s.203

Aşağıdaki bir kaç beyitte göreceğimiz gibi yukarıda sözü edilen kavramlar tabiata ait birer benzetme ve hayal unsuru olarak kullanılmıştır.

“Bahâr tâciri Mısır-ı çemen ganîlerine

Bıraktı Yûsuf-ı gül `arz eyleyip gavga”

Fuzûlî Th.1 B.13 s.23

“Bu zevk saldı Züleyhâ-yı lâleye bir şevk

Ki la`l ü müşg döküp verdi ağırınca bahâ”

Fuzûlî Th.1 B.14 s.23

Şâir, kendisinin belağat alanında Yûsuf kadar kıymetli olduğunu iddia ederek yukarıda zikredilen kavramları övgü unsuru olarak kullanmış.

“Yûsuf-ı Mısır-ı belâğatdır Hayâlî dostum

Anun için kendiyi kıymetle bî-pervâ satar”

Hayâlî G.69 B.7 s.113

d. Zindan Kavramıyla Ele Alınışı

Hz.Yûsuf, kuyudan çıkarılıp Mısır pazarında köle olarak Mısır azîzine satıldıktan sonra, her geçen gün büyüyor, gelişiyor ve yaratılışındaki ve huyundaki güzelliği ile tanınıyordu. Bunu en fazla farkedenden efendisinin karısı idi. Kadın bir gün Yûsuf'un bulunduğu odaya girip kapıyı da kilitleyerek Yûsuf'a niyetini söyledi. Hz.Yûsuf, efendisine ve Allâh'a ihânet ederek büyük bir günah işleyemeceğini söyledi. Kadının kararlılığı karşısında çareyi kapıya doğru koşmakta buldu. Fakat arkasından yakalamaya çalışan kadın gömleğinin eteğini yırttı. Bu durumda kadının kocası tarafından görüldüler. Kadın, Yûsuf'u suçlayarak kendisine saldırdığını söyledi. Daha sonra olayın gerçek şekli öğrenildiyse de dedikoduların yayılması üzerine Hz.Yûsuf zindana atıldı.

Zindanda iken kendisine peygamberlik görevi ile birlikte rüyaları isabetli tabir etme mucizesi verildi. Mısır kralının gördüğü rüyayı tabir ederek kralın dikkani çekerek zindandan kurtuldu.¹⁵¹

Edebiyatta gonca, zindan olarak nitelenmek suretiyle gülün açması, zindandan çıkış olarak düşünülmüştür. Zindan kavramı bu gibi benzetme ve hayallerle birer tabiat unsuru şeklinde kullanılmıştır.

“Anun içündür çemen Mısırında çiçekler azîz

¹⁵¹ Bkz. Kur'ân-ı Kerim;Yûsuf Suresi 12/23-50. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.6, s.53.

Kim dahî gül Yûsufunun gonceler zindânıdır”

Şeyhî K.9 B.7 s.51

“Mahbûs-ı şâh-ı şâhidi çâh-ı zulâmda
Mısır-ı sipîhr-i Yûsufi ya' nî ki âfitâb”

Şeyhî K.12 B.3 s.60

“Gonca zindânına girse ne ola gül Yûsufi gibi
Çâk olur dest-i hevân ile anun pireheni”

Ahmed Paşa G.305 B.6 s.320

“Güldügünce ol yanaklarda görinen çâhlar
Yûsuf-ı cân ü dile cânâ iki zındân yapar”

Zâtî G.212 B.4 s.212

“Çemen bezmine revnâk virmeğe gül gonceden çıkdı
Müzeyyen kılmak için Mısır Yûsuf çıkdı zindândan”

Fuzûlî K.25 B.10 s.90

Zindan kelimesi sevgiliye duyulan aşkı dile getirmek amacıyla kullanılırken sevgilinin çene çukuru, gamzesi, âşığın gönlü zindana benzetilir. Âşık, sevgilinin sultan olabilmesi için gönül zindanına girmesi gerektiğini belirtirken Hz.Yûsuf'la zindan ilişkisini hatırlatır.

“Sana Yûsuf gibi bî-çâre gönül
Öz ayağıyile zindâna geldi”

Kadı Burhâneddîn G.616 B.5 s.243

“Gönülümü salmagıl çuhurına enegün
Olmaya düşe nâgeh Yûsuf yine zindâna”

Kadı Burhâneddîn G.695 B.5 s.273

“Gönüli çâh-ı zenahdânuna düşmüş gördüm
Bunu Yûsuf anı zindân didiler gerçek mi”

Kadı Burhâneddîn G.25 B.4 s.72

Beyitte Hz.Yûsuf'un zindana atılması hatırlatılarak; “Gönlümü o sevgilinin çene çukuruna düşmüş gördüm; buna, yani gönlüme Yûsuf peygamber, çene çukuruna da zindan dediler, acaba doğru mu?” şeklinde sevgili ile ilgili unsurlarla benzerlik kuruluyor.¹⁵²

“Zelîhâdur tapun Yûsuf cânımdur
Zenahdânun çehi zindâna benzer”

Kadı Burhâneddîn G.1057 B.2 s.411

“Hattı yazmış dil-berün çâh-ı zenahdânında kim
Bu hezârân Yûsuf-ı Mısırîlerün zindânıdır”

Ahmed Paşa K.16 B.7 s.42

¹⁵² Alpaslan, 1977: s.74.

“Hubb-ı zindân eyleyub şevk-ı zenahdânunla cân
Çâha düşmişdür yatur Yûsuf gibi cânâ garîb”

Ahmed Paşa G.12 B.8 s.131

Dîvân Şiiri’nde ideal bir güzel tipi vardır. Bu güzel herşeyi ile mükemmel bir güzelliğe sahiptir. Ne var ki, sözü edilen güzel nazlıdır, vefâsız ve âşığına bîgânedir. Sevgilideki bu özellikler bitmeyen bir ayrılığa neden olmaktadır. Ayrılık ise acıyı, sıkıntıyı ve ıztırabı beraberinde getirmektedir. Şâir, bütün bunların ifadesinde güzel bir örnek teşkil eden Hz. Yûsuf kıssasını hatırlar. Duygu, düşünce ve hayallerini bu kıssaya ait unsurlarla süsler. Sevgilinin çenesindeki çukur, -sanki bütün şâirler anlaşılmışçasına- kuyuya benzetilir. Hz. Yûsuf, önce kuyuda sonra zindanda hapsedilmişti. Âşık da gönlünü sevgilinin çenesindeki çukura düşürmekle, kendini Yûsuf peygamber’e benzetir.

“Demiş derd ile bir yâr-ı suhandân
Müşerrefdür bu Yûsuf-la bu zindân”

Necâtî Beg Mes. B.9 s.35

“Gönlüne gir ben kulun şâh ol ki sultân olmadı
Girmeyince Yûsuf-ı Ken`ân zindân koynuna”

Necâtî Beg G.502 B.5 s.374

“Hadeng-i gamzesi peykânına gönlümde yer itdüm
Züleyhâ-veş dirîğâ Yûsufum zindâna tapşırdum”

Hayâlî G.362 B.2 s.215

“Ol zenâh mı yâ rasad-gâh-ı sipîhr-i `izz ü nâz
Yâ çâh-ı Bâbil-sitân yâ Yûsufa zindân mıdur”

Hayâlî T.A.1 B.6 s.81

“Aceb mi gönlüme girse benüm ol Yûsuf-ı sâni
Vücûdî `âşık olanun belâ Mısırına zindândur”

Yahyâ Bey G.83 B.4 s.334

“Mâlik-i Yûsuf da olsan Mısır zindândur Fehîm
Gönlümüz müştâk-ı hüsn-i dilberân-ı Rûm olur”

Fehîm-i Kadîm G.222 B.5 s.199

“Sînede teng olma ey dil kim seni der-bend iden
Matla`-ı kâm eyleyendür Yûsufun zindânını”

Nedîm G.157 B.8 s.337

Sevgili, âşığın yanında olduktan sonra “İki gönül bir olunca samanlık seyran olur.” atasözü gereği zindan bile neşe kaynağı olur. Âşık, zindanda olmakla sonunda kurtulup devlete erme ümidindedir. Zaten Yûsuf peygamber de zindanlarda mihnet ve eziyet çekerek Zeliha’ya ve sultanlık makamına ulaşmadı mı?

“Zindân-ı gamda kalsa da Yûsuf-tabî`ân

Olmaz safâ-yı gülşen-i vasla nazara cûy”

Neylî G.165 B.4 s.142

Hz.Yûsuf, başına gelen belâ ve mihnetlere sabrettiği için sonunda devlete ererek sultan oldu. İşte tasavvuf ehli dünyada karşılaştığı musibetlere sabretmeyi, onlardan şikâyet etmemeyi, Allâh'a ulaşma yolundaki merhaleleri katetmede esas olarak görür.

“Mihnette sabr eyleyen râhat tapar çün Yûsufa
Saltanat tahtının evvel pâyesi zindân olur”

Fuzûlî K.7 B.5 s.40

“Sabr kıl nefse Muhibb eyleme rûsvâ özünü
Sen de Yûsuf gibi zindâna varub mihmân ol”

Muhibbî G.1755 B.5 s.525

e. Hz.Yûsuf'un Mısır Azizi (Sultan) Olması Yönüyle Anılması

Hz.Yûsuf'un kuyuda başlayan ve zindanda devam eden çileli hayatı Mısır sarayına gitmekle bitecekti. Kral bir rüya görmüş fakat ülkedeki ilim sahibi, sözü dinlenir hiç kimse bu rüyayı tabir edememişti. Zindandan çıkan mahkumlardan biri Hz.Yûsuf'tan kralı haberdar etti. Onun rüyaları isabetli bir şekilde tabir ettiğini, kendi rüyasını da açıklayabileceğini söyledi. Bunun üzerine Yûsuf zindandan çıkarılarak saraya geldi. Kralın rüyasını dinledikten sonra rüyayı şöyle açıkladı; ülkede yedi yıl bolluk olacağını, bu bolluğu şiddetli bir kuraklığın takip edeceğini belirttikten sonra; bolluk yıllarında elde edilen ürünün, kıtlık yılı için depolanmasını önerdi. Bu tabir ve öneriyi takdirle karşılayan kral, Hz.Yûsuf'un isteği üzerine maliyeden sorumlu olan vezir görevine getirdi. Böylece Hz.Yûsuf'un saraydaki hayatı başladı.¹⁵³

Başlıkta ifadesini bulan kavramlar tasavvufî anlamda ele alınırken; insan nefsi zindan, vücut Mısır ülkesi, can da Hz.Yûsuf olarak mazmunlaştırılır. Nefis terbiyesi ile can zindandan kurtarılarak vücuda sultan yapılmış olur. Tabiatıyla bu sabır isteyen bir mücadeledir.

¹⁵³ Solmaz ve Çakan,1993.134.

Tefsiri için bkz. Yazır, (?): c.6, s.57.

Kimi beyitlerde sabrı sonucu başarılı olan şâir, sevincini dile getirir. Zira onu başarıya ulaştıran sabır, Hz.Yûsuf'un bir hasletidir. Yukarıdaki açıklamalardan farklı olarak bazı beyitlerde de vücut zindan olarak düşünülürken canın çıkması, zindandan çıkıp sultan olmak şeklinde nitelendirilir.

“Geh çıkmışım `Îsâ kimi çarh üstüne oturmuşum
Geh varmışım Yûsuf kimi Mısırdâ sultân olmuşum”
Nesîmî G.252 B.8 s.231

“İtürme Mısrımı sen ey Nesîmî
Çü Mısra Yûsuf-ı Ken`ân irişdi”
Nesîmî G.427 B.6 s.339

“Gönül gayra sakın meyl itme ol Yûsuf cemâli gör
Cihânda bende-i sultân-ı meşhûr olmamız yegdür”
Mezâkî G.70 B.7 s.324

Beyitte, ilâhî aşk ve güzellikten başka sevgilere meyl edilmemesi tavsiye ediliyor. Zira şâire göre Allâh'a kul olmaktan daha büyük bir sultanlık olamaz.

“Çâhdan câha erer miydi benüm sultânım
Ger necât istemese Yûsuf-ı Ken`ân senden”
Hayâlî G.450 B.4 s.246

“Mısr-ı maksûda irişmez başına sultân olur
Yûsuf-ı cânun kaçan olsa bu zindândan halâs”
Yahyâ Bey G.194 B.2 s.403

“Şâh-ı `aşkın taht-ı dilde hüküm iderdi cân gibi
Mısr iline Yûsuf olmamış idi sultân henüz”
Usûlî G.39 B.2 s.135

“Eyleyüb cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu vücûdum Mısrına Yûsuf gibi sultân olam”
Usûlî G.77 B.3 s.173

“Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber vir cândan
Yûsufi kurtar zindândan Mısr iline sultân eyle”
Usûlî G.117 B.3 s.213

Sevgilinin güzelliği ortaya konulmak istenirken Hz.Yûsuf'un Mısır'a sultan olması olayından yararlanır. Bu konuda mübalağa yapılarak güzelliği ile Mısır'a sultan olan Yûsuf'un, sevgilinin güzelliği karşısında ona kul olmak isteyeceği düşünülür.

Bazen âşğın gönlünde yer eden sevgilinin sultan olduğu öne sürülür. Zira gönül bir ülkedir. Bir güzelin aşkı olmayan gönül ise sultansız bir ülke durumundadır. Kimi beyitlerde ise sevgilinin özellikleri belirtilirken Hz.Yûsuf'la ve sultan oluşuyla bağ kurularak Hz.Yûsuf'un kuyuya düştükten sonra Mısır ülkesinin

azîzi oluşu hatırlatılır. Sevgilinin çene çukuruna bağlanan, âşık olan şâir sultan olacağını düşündür.

- “Azîz olmadı tâ çâha düşmedi Yûsuf
Zenahda biz dâhî şâhâ esîr-i çâh olalum”
Kadı Burhâneddîn G.642 B.6 s.253
- “Yûsuf Mısrda dirler hüsn ile oldı sultân
Görseydi kul olurdu sen şâh-ı mehlîkâya”
Adlî G.111 B.6 s.99
- “Gam degül bende isen Mısr-ı dile sultânsın
Bir azîzün kulıdur Yûsuf-ı Ken`ân-ı Mısır”
Ahmed Paşa G.85 B.3 s.178
- “Elâ ey Yûsuf-ı Ken`ânı Mısrun
Azîzi `âlemün sultânı Mısrun”
Necâtî Beg G.285 B.1 s.278
- “Kamû Yûsuf mu olur hüsn ile Ken`ân ehli
Kamû sultân mı olur Mısra yâ zindân ehli”
Necâtî Beg G.619 B.1 s.427
- “Mısr-ı hüsn içre seni sultâna benzettüm hele
Ey azîzüm Yûsuf-ı Ken`âna benzettüm hele”
Hayretî G.414 B.1 s.390
- “Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı Ken`ânı yok
Gönlü bir Mısr-ı fenâdur kim anun sultânı yok”
Usûlî G.62 B.1 s.158
- “Rûze-i atvel-i eyyâm dükenmek mi bilür
Yûsuf-ı `ıyd azîz eyledi didârı bu sâl”
Neylî G.102 B.3 s.113

Şâir, güneşi dünyanın üzerine çıkmış Hz.Yûsufu andıran parlaklığı ile bir sultana; goncalıktan kurtulup açan gülü zindandan kurtulup Mısır'a sultan olan Yûsufa benzetirken sözü geçen kavramları tabiat unsuru olarak kullanır.

- “Yâ felek Mısrında sultân oldı bir Yûsuf-cemâl
Yâ Züleyhâdur tutar nârenc-i zer-peyker güneş”
Ahmed Paşa K.20 B.7 s.55
- “Habsden Yûsuf çıkub sultân-ı Mısr olmuş kimi
Oldı açub goncesin ârâyiş-i gül-zâr gül”
Fuzûlî K.9 B.8 s.44

Kimi heyitlerde sözü edilen kavramın nasihat ve övgü unsuru olarak kullanıldığına rastlıyoruz.

- “Mısr-ı hünerde kendüyi satmak gerek kişi
Yûsuf gibi dilerse ki vara azîz ola”
Necâtî Beg Kıt'a 79 M.3-4 s.146

Şâir, Hz. Yûsuf gibi el üstünde tutulmak isteyenlerin, gidip kendilerini hüner Mısır'ında satmaları gerektiğini düşünüyor. Yûsuf'un da köle olarak satılmadan, zindana atılmadan kıymeti bilinmedi.

“İtdi bir Âsâf-ı Yûsuf-siyeri Mısra azîz
Mâlikül-mülk ü cihânbağş-ı mu'izz ü müte'âl”
Cevri K.19 B.6 s.93

f. Zeliha İle Ele Alınışı

Hz. Yûsuf ve Zeliha hakkında bilgi daha önceki bölümlerde verilmişti. Aynı şeyleri burada tekrarlamadan, edebiyatta ele alınış sebep ve şekillerini belirtmekle yetiniyoruz. Bu mefhumlar edebiyatta çeşitli amaçlarla yer almıştır. Konuyu aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz.

a a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Hz. Yûsuf, Zeliha ile birlikte tasavvufî düşüncelerin dile getirilmesinde ele alınırken benzetme ve karşılaştırma unsuru olarak ortaya konulur.

“Züleyhâ tek bu gün derde giriftâr
Hezârân Yûsuf-ı Ken'ânı gördüm”
Nesîmî K.23 B.6 s.237

Zeliha'nın düştüğü dert ayrılık derdidir. Yûsuf, sevgisine ilgi göstermemiştir. Zeliha kavuşma ümidi az olan bu sevgisiyle yaşamaktadır. İnsan da dünya hayatına gelmekle gurbet duygusu içinde Allâh'a kavuşma arzusuyla yanıp tutuşmaktadır.

“Eyledi `aşk Zelihâsı bu cân Yûsufına
Mısır-ı hüsnünde zenahdânunı zindân-ı Mısır”
Ahmed Paşa G.85 B.4 s.178

“Her zebân bir tîğdür gûyâ Züleyhâ katline
Yûsufi almakda ehl-i `aşk bâzâr eylegeç”
Fuzûlî G.51 B.6 s.155

“Züleyhâsın şu kim tuğyân-ı nefsinde cüdâ kıldı
Anun Mısr-ı vücûdı Yûsufun zindâna vermezler”
Hayâlî G.106 B.4 s.125

Yûsuf peygamber, evli iken kendisine birlikte olma teklifinde bulunan Zelha'nın bu isteğini reddetmekle, nefsinin gayri meşru isteklerine de karşı koymakla büyük mükafatlar kazanmıştır. Âhret hayatı için bir zindan olan cehennem korkusundan kurtulmuştur.

“Mâlik-i sermâye-i şevk-i Zelîhâ ol müdâm
Bir meh-i Yûsuf-cemâle müşteri olmak nedür”
Fehîm-i Kadîm G.191 B.5 s.183

“Yûsuf-ı hüsne Züleyhâ-yı hevesden gûyâ
Dâmen-i `ârıza bir dest-i tetâvüldür zülf”
Şeyh Gâlib G.199 B.9 s.66

“Vâr dâmen-i Yûsuf gibi bir pâk etek tut
Ammâ ki sakın çıkmasun elden anı pek tut”
Vehbî G.5 B.1 s.137

Yûsuf, Zeliha'dan kaçarken Zeliha tarafından gömleğinin eteği yırtılmıştır. Yûsuf, iffet timsali olarak bilinir. Şâir de nefsinin her türlü günah kirinden kurtarmış bir mürşide bağlanmayı tavsiye ediyor.

“Aşk-ı cânân ile ey dil iki dünyâdan geç
Ya `nî bir Yûsuf için iki Zelîhâdan geç”
Enderûnlu Fâzıl G.21 B.1 s.8

“Görseler cân azîzi telef idub yoluna
Dahî olur idi Yûsufu Züleyhâ `âşık”
Enderûnlu Fâzıl G.76 B.4 s.25

“Geh Zelîhâ dirüm geh Yûsuf
Cümlesinden murâd cânândur”
Esrâr Dede G.79 B.2 s.65

Beyitte, klasik şiirimizin hayata bakışı, dünya görüşü net olarak ortaya çıkıyor. Şâir, bütün maddî görünen aşkların temelinde ilâhî aşkın yattığını; asıl terennüm edilmek istenenin ilâhî aşk olduğu gerçeğini vermek istiyor.

“Çünkü sensin Yûsufî hüsn ile tezyîn eyleyub
`Aşk ile eşk-i Zelîhâyı ferâvân eyleyen”
Esrâr Dede G.199 B.10 s.108

b b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

H.z.Yûsuf, sevgili ile birlikte anıldığında yine benzetme ve karşılaştırma unsuru olarak kullanılır. Sevgili, Zeliha'ya veya Yûsufa benzetilirken, bazen sevgilinin güzelliği üstün tutulur.

“Zelîhâ görmedi gözüm sinün tek
Bu Yûsuf `ışka zindân olalıdan”

Kadı Burhâneddîn G.551 B.3 s.216

Şâir, sevgiliye duyduğu aşkı Yûsuf ve Zeliha unsurlarından yararlanarak anlatır. Âşık, Zeliha kadar, hatta ondan daha güzel olan sevdiği uğruna zindanlara atılmaya razıdır.

“Zelîhâ kul olur ise nola ben Yûsufa çünkü
Senün `ışkunda zindâna hele zindâna varuram”

Kadı Burhâneddîn G.360 B.3 s.144

“Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken`ân
Çâk olmasa dâmânı Züleyhânun elinden”

Bâkî G.350 B.6 s.186

Sevgili o derece güzellik sahibidir ki, onun güzelliğini görenlerin kimi, canlarından vazgeçtiler kimileri de ciğerlerini yaraladılar. Yûsuf'u gören kadınların ellerini kesmelerine şaşmamalı.

“Senün Yûsuf-ı cemâlünü görenler terk-i cân itdi
`Aceb mi Yûsufi görüb elini cümle zen kesdi”

Muhibbî G.2759 B.3 s.798

“Hayretinden Yûsufun kavm-i Züleyhâ kesti el
Sen ciğerler zahmını dillerde destân eyledün”

Hayâlî G.278 B.3 s.185

“El degül cân paralar da gabgabı nârencine
Yûsuf-ı gül çehremi `arz-ı Züleyhâ eylesem”

Hayâlî G.324 B.3 s.201

“Tanrı buyruğına girmekten ne var cânânuma
Bir Zelîhâ çok mıdır ol Yûsuf-ı Ken`ânuma”

Yahyâ Beg G.415 B.1 s.535

“Ruhun şevkıyla dil kim zülf-i müşg-efşâna el sunmuş
Zelîhâdur ki dâmân-ı meh-i Ken`âna el sunmuş”

Nâ'îlî G.179 B.1 s.232

“Hüsnün ol şâhid-i `ismet-şiken-i Yûsufdur
Ki Züleyhâ göremez hâbda dâmânı ucun”

Nâ'îlî G.256 B.3 s.267

“Seni görse iderdi perde dâmân-ı Züleyhâyı

Meh-i Ken`ân gibi mahbûb-ı şeh-r-âşub şerminden”

Nâ'ilî G.277 B.4 s.275

“Görseydi eger hüsn-i dil-ârâsını Yûsuf
`İşk ile Züleyhâ gibi kalmazdı kararı”

Cevrî Tr.78 B.4 s.326

“Dilbere mâ'il olan merd gerek bül hevesâ
Her Zelihâ-yı zamâne gam-ı Yûsuf ne belâ”

Fehîm-i Kadîm G.4 B.3 s.90

“Zelihânun figânı sîne-i sad-çâkdendür hep
Şikâf-ı dâmen-i Yûsufdan olmazdı `iyân sırrı”

Fehîm-i Kadîm G.168 B.5 s.171

c c. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı

Sabah rüzgarı güle doğru esmesi Zeliha'nın Hz.Yûsufun arkasından koşmasına benzetilirken tabiat unsuru olarak kullanılır. Gülün açması, Yûsufun gömleğinin eteğinin Zeliha tarafından yırtılmasına benzetilir. Bu da sabah rüzgarının bir hilesi olarak hayal edilir.

“Hevâ-yı Yûsuf-ı bahtunla nev-cevân oluban
Acûz-ı dehr Züleyhâ-veş itdi `arz-ı cemâl”

Ahmed Paşa K.23 B.3 s.65

“Çoğidi ki gül Yûsufi hecrinde zamâne
Pîr olmuş idi hasret ile hem çü Züleyhâ”

Ahmed Paşa K.38 B.4 s.106

Zeliha, Yûsuf'a âşık olduktan sonra zaman geçmiş, her ikisinin de yaşları ilerlemişti. Hatta Zeliha ayrılığın çilesi ve ıztırabıyla çökmüş, yıkılmıştı. Yûsuf, vezirlik makamına geldikten sonra, eski efendisi de ölmüştü. Dolayısıyla Zeliha ile Yûsuf'un evlenmelerinde engel kalmamıştı. Evlenecekleri zaman peygamberlik mûcizesiyle Zeliha, eski gençlik ve güzelliğine kavuştu. Böylece yılların hasreti bitti. Sözü edilen olayla, kış mevsiminden kurtulan dünyanın baharla birlikte yeşillenip, güllerle donanması; gülün açması olayları arasında ilgi kurulur.

“Şöyle kim ardıncadur dâ'im Züleyhâ-veş sabâ
Sezmezem gül Yûsufunun kala dâmânı dürüst”

Necâfî Beg G.36 B.2 s.166S

“San Züleyhâ halvetidür gonce-i der-beste kim

- Çıkdı andan dâmen-i çâkiyle Yûsuf-vâr gül”
Fuzûlî K.9 B.9 s.44
- “Gülün pirehen-i Yûsuf gibi dâmân çâk olmuş
Nesîm-i perdedür kıldı meger mekr-i Züleyhâyı”
Bâkî K.20 B.6 s.36
- “Ol hüsn-i Zelihâ ile ol Yûsuf-ı sâni
Hâtim ider engüşte hilâl-i ramazânı”
Enderûnlu Fâzıl K.10 B.37 s.21

d d. Övgü unsuru olarak kullanılışı

Şâir, Hz. Yûsuf ve Zeliha kavramlarını kullanarak benzetme ya da karşılaştırma yoluyla kendini; sevdiği, takdir ettiği kişileri över.

- “Züleyhâ-yı neşât el virse de bir kasr-ı dil-keşde
Benüm Yûsuf gibi andan girîzân olduğum yirdür”
Mezâkî G.120 B.3 s.354
- “Gıtdikçe güzellenmeddür Yûsuf-ı nazmum
Artarsa n'ola derd-i Züleyhâ-yı zamâne”
Nef î K.42 B.26 s.186
- “Dilümde bikr-i fikrümle hayâl-i şâhid-i hulkun
Yazılmış bir kitâba nakş-ı Yûsuf-la Züleyhâdur”
Nef î K.48 B.48 s.206
- “Değil hâs oda gûyâ kendidür kasr-ı Zelîhâ kim
Der ü divârın itmiş Yûsufistân `aks-ı envârı”
Nâ'ilî K.35 B.16 s.126

Şâir, duyduğu sevgi ve etkisi konusunda iddialıdır. Bu düşünceyle; “Biz istesek Yûsuf ve Züleyha'nın aşkını tersine çevirir, Yûsuf'un eline Züleyha'nın eteğini veririz. (Peygamberi bile âşık eder, beşeri aşka düşürürüz.” diyor.

- “Bizüz ol `âşık-ı kullâb-nazar kim dilesek
Yûsufi dest-be-dâmân-ı Züleyhâ iderüz”
Nâ'ilî G.153 B.3 s.221
- “Hüsni var mı bu kadar Yûsufi telmîh iderek
Çâk ola perde-i nâmûs-ı Züleyhâ-yı sühan”
Vehbî K.3 B.40 s.105

“Güzellikte dedikleri kadar var mı ki, Yûsuf'un bahânesiyle şiirin (söz Züleyha'sının) namus perdesi yırtılır.” İfadeleriyle iyi bir şiirin özellikleri Hz. Yûsuf ve Zeliha mefhumlarından yararlanılarak ortaya konulmuş.

g. Hz.Yûsuf'un Güzelliği İle Ele Alınışı

Hz.Yûsuf, gerek fizikî yaratılışı gerekse huy bakımından mükemmel bir güzelliğe sahipti. Onun bu güzelliği sebebiyle başına pek çok olayın geldiği tarih boyunca anlatılagelmiş ve edebiyata konu olmuştur. Kısacası Hz.Yûsuf güzellik timsalidir. Sevgili bazen güzelliği yönüyle Hz.Yûsuf'a benzetilirken bazen de ondan bile üstün tutulur.

Kimi beyitlerde sevilen ve övülmek istenen herhangi biri Hz.Yûsufun üstün güzelliği ile benzerlikler kurularak medhedilir.

“Yûsuf-ı sânisin i begüm
İ begüm Yûsuf-ı sânisin”

Kadı Burhâneddîn G.293 B.5 s.116

“Ger virdiyise Yûsufa Hak gâyet-i hüsnî
Hüsnüni sinün kıldı bu gün gâyet-i nâzûk”

Kadı Burhâneddîn G.539 B.3 s.212

Hz.Yûsuf, güzelliği yanında kimi beyitlerde rüyaları tabir etmesi yönüyle de ele alınır.

“Lebüni ağzuma virdün düşümde iş bu gice
Meger ki Yûsuf ide bile bu düşü ta`bir”

Kadı Burhâneddîn G.1273 B.7 s.498

“Dün gece düşümde gördüm ağlar idüm derd ile
Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat anı ta`bir eylesün”

Necâtî Beg G.425 B.4 s.340

“Mim melek sûretli dilbersin ayâ bedr-i münîr
Hüsn-i Yûsufun tecellî eyledi nûr-ı Hûdâ”

Nesîmî G.4 B.24 s.73

“Pîr-i Ken`ânun azîzi Mısr-ı hüsnün Yûsufî
Yüzüne bakın zenahdânındaki çâhı görün”

Nesîmî G.222 B.10 s.211

Sevgilideki güzellik, Hz.Yûsuf'la ilgili unsurlarla dile getirilmeye çalışılmış.

“Hüsn içinde Yûsuf-ı Ken`ân önünden böyle gel
Ey bulut sen mâhsın tâbâ önünden böyle gel”

Nesîmî G.238 B.1 s.220

Yûsuf peygamber gibi güzelliğe sahip olan sevgilinin bu güzelliğini ay, tıpkı bir bulut gibi engellemektedir. Başka bir ifadeyle bulutun yanında ayın güzelliği ne ise ayın yanında sevgilinin güzelliği de odur.

“Egerçi hatm idi Yûsufda hüsn-i i`câzî

Bu hüsn-i hulkıyla cümlesinden ecmeldür”

Adlî Na`'t 2 B.5 s.20

“Seyre çıksa sebzeyle ol Yûsuf-ı gül-pirehen
Ayağına sebz atlas döşer ol lahza çemen”

Adlî G.93 B.1 s.85

Güzel yaradılışıyla bütün güzellerin en mükemmeli olan sevgili gül bahçesinde gezintiye çıktığında, gül bahçesinin, sevgilinin yoluna yeşil bir örtü yaydığı düşünülür.

“Mısr-ı cemâle Yûsuf-ı sâni misün nesün
Kim destânun oldı senün ahsenü'l-kasâs”

Cem Sultan G.152 B.2 s.142

“Mısr-ı hüsnünde esîr olmazdı dil Yûsufi
Ger zenahdânun çehi mânend-i zindân olmasa”

Cem Sultan G.277 B.4 s.173

Güzellik yönünden Hz.Yûsuf gibi dillere destan olmuş sevgilinin çene çukuru, âşığın gönlüne bir zindan olmuştur.

“Sabr-ı Eyyûb ile Şeyhî nice bir katlansın
Tut ki ol hüsn ile Yûsuf olasın `ömr ile Nûh”

Şeyhî G.13 B.7 s.109

“Yanağın âteş-i Mûsâ dudağın mu`ciz-i `Îsâ
Kemâl-i hüsnê Yûsufsun Muhammedden tutarsın hû”

Şeyhî G.145 B.6 s.241

Sevgilinin güzelliği anlatılırken sadece Hz.Yûsuf'la ilgili unsurlardan yararlanılmamış. Aynı zamanda Hz.Mûsâ, Hz.Îsâ ve Hz.Muhammed gibi peygamberlere ait mucizelere de yer verilerek, sevgilinin mucizevî güzelliği ifade edilmeğe çalışılmış.

“Hâk-i siyehde Yûsuf-ı gül-pirehen yatub
Nesrin utanmadan geye gül-gûn kaba dirîğ”

Ahmed Paşa K.45 B.3 s.118

“Tan mıdur Ya`kûb-ı dil anmazsa Yûsuf-ı hüsnünü
Ki âsumân-ı câna mi`râc itmege `Îsâ yiter”

Ahmed Paşa G.89 B.4 s.182

“Yûsuf-cemâl ü Mısr-nijâd olduğı için
Allâh ki bunca lutflar ider sînâna tîğ”

Necâti Beg K.11 B.9 s.72

“Yûsuf peygamberin güzelliğinde ve Mısır soylu olduğı için mızrağa kılıç bu kadar çok lutuflar eder.” İfadelerinde farklı bir hayal unsuru olarak Hz.Yûsuf

mefhumundan yararlanılarak birer savaş aleti olan mızrak ile kılıç arasında ilgi kurulmuş.

- “Bâğ-ı cinân zâhide dîdâr bendeye
Ken`ân ana vü Yûsuf-ı gül pirehen bana”
Necâti Beg G.16 B.3 s.157
- “Bin güzeller bulunur Yûsufa mânend ammâ
Bu kadar var ki bular kendilerin satmadılar”
Necâti Beg G.198 B.6 s.240
- “Oyna güzeller ile peyâmbere oyuncuğun
`Aşk olmadı mı Yûsuf-ı Ken`ân oyuncuğu”
Necâti Beg G.584 B.6 s.411

Şâir, Hz.Yûsuf'un Zeliha ile olan aşkını, peygamber oyunu olarak niteliyor. Dolayısıyla da güzellere gönül kaptırmanın, onlarla hemdem olmanın sakıncası olmadığını ima ediyor.

- “Hâşe lillâh çâk-dâmen olasin sen gül gibi
Yûsuf-ı gül-pirehensün pâk-dâmen gül gibi”
Necâti Beg G.587 B.1 s.412
- “Te`sîr-i sinânun senün iklîm-i `Arabda
Mısr ehli bilür Yûsuf-ı Ken`ân-ı `adâlet”
Nev`î K.5 B.26 s.21
- “Seyr-i gülşen eylese gönlekçek ol nâzûk-beden
Gonca-veş çâk eyler idi Yûsuf-ı gül-pirehen”
Helâkî Mus.9/4 B.1 s.29
- “İki dîdesüz `âleme Yûsuf u sen
Size yok cihân içre imkân-ı sâlis”
Fuzûlî G.47 B.4 s.153

Yûsuf'un güzelliğine denk bir güzelliğe sahip olan sevgili, o nazik bedeniyle gül bahçesine çıksa Yûsuf'un, onun güzelliği karşısında gül gibi eteğini yırtacağı düşünülüyor.

- “Hüsnini görse idi eger kim azîz-i Mısr
Anmağa Yûsuf adın ider tevbe-i nasûh”
Muhıbbî G.304 B.2 s.127
- “Ağırınca dürr ü cevher birle tartılsa nola
Ol azîzüm Mısr-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken`ânıdır”
Muhıbbî G.378 B.3 s.148
- “Bûy-ı zülfünden haber-dâr oldu cânım dostlar
Şöyle benzer kim bugün ol Yûsuf-ı Ken`ân gelür”
Muhıbbî G.522 B.2 s.188
- “Yûsuf-ı Mısrîye nisbet hüsn ile sensin cemîl

İsterisen gün yüzün göster ana rûşen delîl”

Muhibbî G.1729 B.1 s.518

H.z.Yûsuf'tan daha güzel olan, değer biçilemeyen sevgilinin güzelliği, bu güzele ait saçların kokusu bahar rüzgarına hoş kokular saçmış; böylece âşık sevgilinin gelişinden haberdar olmuştur.

“Zülfinün zerrece bûyın dil-i vîrâna getir
Nûkhet-i pirehen-i Yûsufi Ken`âna ilet”

Hayretî G.27 B.4 s.151

“Süleymân mülküne mâlik velî müstağnî-i `âlem
Sa`âdet Mısrına Yûsuf velî Yûsuf ana sâni”

Hayâlî K.21 B.10 s.58

Beyitte bir devlet büyüğü övgüyle anılıyor. Bu devlet adamı övülürken dîni mefhumlardan yararlanılıyor. Gönül zenginliği bakımından H.z.Süleymân'a benzetilen zat, yaratılışındaki güzellik bakımından H.z.Yûsuf'a benzetiliyor.

“Ey Yûsuf-ı cemâl dem-âlûde olalı
Pirehânun alâmeti çeşm-i pederdedür”

Hayâlî G.85 B.2 s.118

“Cemâl-i Yûsuf için yaralandıysa eller
Benüm nigârüm için başlar gider elden”

Hayâlî G.453 B.4 s.247

“Cefâ-yı rûzigâra sâbir olsun görmege lutfi
Kerem lutf eyle var ol Yûsuf-ı Ken`âna `aşk eyle”

Hayâlî G.506 B.3 s.265

“Kim gördi kim işitdi `aceb bir senün gibi
Hüsn ile Yûsuf ola şecâ`atle Kahramân”

Yahyâ Bey K.27 B.17 s.116

Şâir, övdüğü kişiyi güzellik bakımından H.z.Yûsuf'a benzetirken, cesareti yönüyle Kahraman'a benzetiyor.

“Râh-ı kûyında yoğ ol Yûsuf-ı sâni den eser
Ağla ey gözlerüm ağla ne gelür var gider”

Yahyâ Bey Mus.30/1 B.2 s.203

“Ayrılık müşkil belâdur işidenlerden ırak
Gitdi ol Yûsuf cemâlüm el-firâk u el-firâk”

Yahyâ Bey Mus.33/2 B.1 s.206

“Cân atub ana gönül Yûsufi fi'l-hâl düşer
Mısr-ı hüsnünde göründükçe o çâh-ı zekânun”

Yahyâ Bey G.218 B.6 s.419

“Nâzirin Hazret-i Yûsuf düşünde görmedi anun
Ne hüsn ü hulk olur yâ Rab bugün ol mâh-ı garrâda”

Yahyâ Bey G.369 B.2 s.509

Yüzü aya benzeyen sevgilinin güzelliği, abartılı bir şekilde dile getirilirken; güzellik timsali olan Hz.Yûsuf'un bile böyle bir güzellik görmediği ileri sürülür.

“Mısr-ı hüsn içre tan mı olsa azîz
Çihresinde çü hüsn-i Yûsuf var”

Yahyâ Bey Muk.7 s.599

“Mâlik-i Yûsuf-ı nazm olduğumu gör yohsa
Germ olur şâhid-i gül-çehrelerün bâzârı”

Mezâkî K.18 B.86 s.240

“İsâ gibi bir rûh-ı melek-sîret ü hoş-zât
Yûsuf gibi bir mâh-ı perî-peyker-i `âlem”

Nef î K.24 B.15 s.121

“Belki Yûsuf da seni görse olurdu `âşık
Ol kadar hüsn ile mümtâz u dil-ârâsın sen”

Nef î G.99 B.4 s.328

Şâir, acı, keder ve karamsarlık içindedir. Bu durumdan kurtulmak için ne isteği ne de umudu kalmıştır. Durumu ifade için de Hz.Yûsuf'la ilgili mefhumlardan yararlanmış.

“Ol `âşık-ı güm-geşte-murâdum ki figânım
Ne Yûsuf u ne nefha-i pirâhen içündür”

Nâ'ilî G.42 B.4 s.173

Beyitte, sevgilinin güzelliğini anlatmak amacıyla Hz.Yûsuf'la karşılaştırma yapılmış. Hatta sevgilinin güzellik yönünden -mübalağalı bir ifadeyle- Hz.Yûsuf'tan üstün olduğu belirtiliyor.

“O ser-meşk-i kalemsin mâhasalsın levh-i fitratta
Mûsâvvirler ki Yûsufdan seni memdûh yazmışlar”

Nâ'ilî G.87 B.5 s.193

“Neşve-i hüsnünü Yûsufda kemâhî göremem
Türbe-i mihr-i cihântâbda mâhı göremem”

Nâ'ilî G.241 B.1 s.260

“Haşre dek hâl-i dil-i Nâ'ilî-i haste-derûn
Hasret-i Yûsuf-ı hüsnünle perîşân olsun”

Nâ'ilî G.276 B.6 s.275

“Kâbil mi hüsn ile ola Yûsuf sana nazîr
Gelmez fûrûğ-ı mihr ile mehtâb bir yere”

Nâ'ilî G.343 B.4 s.304

Sevgili, âşığın gözünde o kadar güzeldir ki, hiç bir güzellikle kıyaslanamaz. Hz.Yûsuf dahi güzellik yönüyle sevgiliyle boy ölçüşemez. Güneşin parlaklığı yanında ay ışığının ne hükmü olabilir?

- “Gedâyı şâh kıla `aşk olunca şâhı gedâ
Ne hüsn-i Yûsuf u ne cilve-i Ayâz gerek”
Nâ'îlî Kıt'a 18 s.331
- “Her gören Yûsufî âh eyler idi lîk senün
Hüsnünü görse eger Yûsuf iderdi sâd âh”
Fehîm-i Kadîm K.8 B.6 s.27
- “Târ-ı zülfün ki metâfım olalı Ka`be-i hüsn
Bûy-ı pirâhen-i Yûsuf benüm ihrâmumdur”
Fehîm-i Kadîm K.12 B.5 s.36
- “Dâmenün çâk ederüm Yûsuf olursa güstâh
Dilberi vahşi iden hep benüm ibrâmumdur”
Fehîm-i Kadîm K.12 B.8 s.36
- “Benüm gürk-i dehân âlûde-i pâkîze bâtın kim
Misâl-i Yûsuf oldu zâhirüm pür levs töhmetten”
Fehîm-i Kadîm K.15 B.6 s.41

Şâir, sevgiliye karşı temiz, sade, samimi bir aşkla bağlanmıştır. Fakat çekemeyenlerin ve kötü niyetli insanların iftira atmaları, kötülükleri nedeniyle halkın gözünde fenâ, çirkin bir insan haline gelmiştir.

- “Gerçi nev`-i beşerde Yûsuf hem
Sâhib-i hüsn ü mâlik-i ândur”
Cevrî K.10 B.20 s.78
- “Nakşını sûret-i Yûsufda iderdi tasvîr
Şâhid-i hulk-ı dil-ârâsını görse Bihzâd”
Cevrî K.18 B.23 s.92
- “Yûsuf-ı nazmuma olmazsa n'ola misl ü nazîr
Cevher-i hüsn-i me`ânîdür ana `asl u nijâd”
Cevrî K.18 B.41 s.93
- “Ol Yûsuf-ı güm-geşte-i vâdî-i fenâyuz
Kim mâye-i cân nûkhet-i pirâhenümüzdür”
Cevrî G.53 B.3 s.201
- “Hüsnün ki nice Yûsufî mîzâna komışdur
Çok nakd-ı dili kîse-i hırmânâ komışdur”
Cevrî K.73 B.1 s.153
- “Hüsn-i ta`bîr-i lafz-ı rengînüm
Yûsuf-ı gül-`izâr-ı ma`nîdür”
Cevrî G.76 B.5 s.210
- “Ben Yûsuf-ı sermâye-dîh-i hüsn-i kemâlem
Pirâye-i bâzâr-ı cihân ma`rifetümdür”
Cevrî G.77 B.3 s.210
- “Söylenmez oldu Yûsuf-ı Mısırî hikâyeti
Bu hüsn-i bî-misâl ile sensin bu gün mesel”
Cevrî G.161 B.4 s.241
- “Yâd eylemez olduk haber-i Yûsuf-ı Mısırî

Sütlücede bir mâhla şîr ü şekeriz biz”

Şeyh Gâlib G.132 B.14 s.47

“Mısır Yûsuf’unu anmaz olduk; Sütlüce’de bir ayla sütle şeker gibi karılmış, birleşmişiz.”

Mısır Yûsuf’u, güzelliği ile ün almış Yûsuf peygamberdir. Sütlüce, İstanbul’da Eyyûb’a karşı olan semtin adıdır. Orada, 16.Yüzyıl Mevlevî büyüklerinden şâir Yûsuf-ı Sine-çâk’ın mezârı vardır. Gâlib, Kulekapısı (Galata) Mevlevîhânesine şeyh olmadan orada otururdu; buna işaret etmektedir.¹⁵⁴

“Ey Yûsuf-ı hüsn yok bahânen
Hakkâ ki cihânda bî-bahâsın”

Neylî Trk.B.1 B.21 s.41

“Eyledi bir saneme bende beni kim devrân
Hüsn-i Mısrînün azîzidür o şâh-ı ‘izzet”

Esrâr Dede G.29 B.8 s.48

“Dilde dildârün murâdı olsa dâ’im ber murâd
Mısr-i dil mânend-i Yûsuf cilve eyler her murâd”

Enîs Dede G.10 B.1 s.30

“Senün mihr-i cemâlün eyledi tenvîr eflâkı
Göreydi Yûsuf eylerdi fedâ hep cân u emlâkı”

Leylâ Hanım Na’t 2 B.5 s.5

“Öyle bend itdün ki köstekle dil-i dîvâneyi
Şimdi Yûsuf olsa yokdur gayra meyl ü rağbetüm”

Leylâ Hanım G.66 B.3 s.73

“Hurşîdi sana benzeden ey mehlîkâ kim
Ben Yûsuf-ı sâni disem olmaz mı sana kim”

Leylâ Hanım Th.G.Nesib B.8 s.94

Klasik edebiyat, Kur’ân’da "Kıssaların en güzeli" adıyla zikredilen Yûsuf kıssasını konu olarak sıkça işlemiş, bu dönemde Yûsuf kıssasının anlatıldığı mesneviler yazılmıştır. Bunun dışında, kaside ve gazel gibi türlerde benzetme ve hayal unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgili, güzellik bazen Hz.Yûsuf’la denk tutulmuş bazen de sevgilinin güzelliği abartılarak Hz.Yûsuf’tan daha güzel olduğu, Hz.Yûsuf’u bile hayran bırakacağı ifade edilmiştir.

¹⁵⁴ Gölpinarlı,1971: s.230.

9- ŞU'AYB

Şap Denizi kıyısında kurulan ve Hz.İbrâhîm evladlarından Medyen halkına gönderilen peygamberdir. Kendisi bu kavmin soylularındandır. Kavmine karşı yaptığı güzel nasihatleriyle anılır. Hz.Mûsâ, Şu'ayb peygambere hizmet etmiş ve damadı olmuştur.

Medyen halkı putlara tapar, ticaretle uğraşır; ölçü ve tartıda hile yaparlardı. Hz.Şu'ayb, halkını bu davranışlarından vazgeçirmenin mücadelesini verir; halkını putlara tapmamaya, yalnızca Allâh'a kulluk etmeye, ölçü ve tartıda hile yapmamaya çağırır. Davetini halkın bir bölümü kabul etti. İleri gelenler başta olmak üzere bir kısmı da çağrısına uymadı. Hatta Hz.Şuayb'e ve ona inananlara zulmettiler. Bunun üzerine korkunç bir sesle halkı helak oldu. İnananlar ise kurtuldu. Bundan sonra Eyke halkına peygamber olarak gönderilen Hz.Şuayb, onlara da Allâh'ın emir ve yasaklarını bildirdi. Fakat Eyke halkı da teklifini şiddetle geri çevirdiler. Hatta Allâh'ın azap tehdidini küçümseyip azab istediler. Bunun üzerine güneş günlerce üzerlerine kızgın ışıklarını gönderdi. Yedinci günün sonunda gökte bir bulut belirdi. Bu bulutun altına ferahlamak için toplanan Eyke halkının üzerine birden ateş inerek hepsini helak etti.¹⁵⁵

Hız.Şu'ayb, Dîvân Şiiri'nde telmih yoluyla anılırken genellikle Hz.Mûsâ ile birlikte zikredilir.

“Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekerîyyâ Şu'ayb
Mûsî mest u 'Îsî mest u Ahmed-i Muhtâr mest”
Nesîmî G.22 B.14 s.86

Şâir, ilâhî aşkın hallerini anlatırken peygamberleri örnek gösterir. Onların ilâhî aşkla nasıl sarhoş oldukları, sarhoş dolaştıkları ifade edilir.

“Çü batn-ı hût eminem çü zeyl-i Yûsuf pâk
Çü 'Îsî ehl-i necâtem Şu'aybe çobanem”
Hayâlî G.342 B.5 s.208
“Pîr-i endîşe kef-i destime yâ sundı kalem

¹⁵⁵ Solmaz ve Çakan, 1993:143-153.

Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Şuara Suresi 26/177-190. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.113.

Yâ Şu'ayb oldı `asâ dâd-ı kef-i Mûsâyî”

Nâ'ilî Na` t 5 B.6 s.36

“Yed-i beyzâ-nümâ-yı Mûsâdan

Şu`belendi menâkıbât-ı Şu`ayb”

Şeyh Gâlib G.28 B.4 s.12

Şiir söyleme sanatında, şâirin düşünme kabiliyeti ve hayal gücü, mucizevî sözler ve harikulade eserler ortaya çıkarmaktadır.

10- EYYÛB

Kur'ân-ı Kerim'de hayatı, mücadelesi, özellikle sabrı ile üzerinde durulan ve övülen peygamberdir.

Hız.Eyyûb'a sabrını ve tahammülünü denemek için Allâh tarafından korkunç hastalık verilmiştir. O, büyük bir sabır ve metanetle tabi tutulduğu imtihanı başarmıştır. Bunun mükafatı olarak kendisine ailesi, çocukları, malı ve sağlığı tekrar verilmiştir. Hız.Eyyûb kendisine musallat hastalık -ki vücudunda çeşitli cerahatli yaralar belirmesi, vücudunun her tarafına kurtlar saldırması; bu yüzden bedeninin zayıf düşmesi şeklinde görülür.- karşısında Allâh'a olan îman ve ümidini asla yitirmedi. Yıllarca sabretti. Kur'ân'da ve edebiyatımızda sabrın, tahammülün örneği oldu.¹⁵⁶

Dîvân Şiiri'nde Hız.Eyyûb hemen hemen bütün beyitlerde sabır sembolü olarak gösterilir. Gerek ilâhî aşk, gerekse maddî aşkı duyan şâir, kendini gam ve keder içinde görür. Sabr-ı Eyyûb ile bunlara katlanması gerektiğini de bilir. Zira sonuçta kavuşma ve mutluluk kendisini beklemektedir. Belâ kelimesinin geçtiği yerde Hız.Eyyûb, herkesi hayrette bırakan sabrıyla yer alır.

Şeytan, mal, mülk sahibi olan bu peygamberi kıskandı ve Tanrı'dan aldığı müsaade ile ona musallat oldu. Önce malını yok etti, sonra tahammül edilmesi zor zahmetler verdi. Eyyûb peygamber bunların hepsine sabır gösterdi. Belâ arttıkça

¹⁵⁶ Bkz. Kur'ân-ı Kerim;Sad Suresi 38/41-44. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.472-473.

sabrı da arttı. Sonunda Allâh'ın yardımıyla bütün dertlerden kurtuldu. İşte şâir, bu özellikleri ile “Uzun gecelerde çektiğim bu üzüntüden dolayı canım Eyyûb peygamber, o sevgilinin omuza dökülen saçları da Nûh peygamber değil mi? diyerek kendini Eyyûb'a benzetir.¹⁵⁷

“Bu cevri ki ben çekerem uzun gecelerde
Eyyûb cânım gîsûları Nûh degül mi”

Kadı Burhâneddîn G.1073 B.5 s.417

“Eyyûba oldı havâle yedi yıl renc ü belâ
Rabbenâ söylerdi dâ'im hazretinde Rabbenâ”

Nesîmî Mur.7 M.1-2 s.366

“Sabr-ı Eyyûb vaslına niçe bir
Tut ki Cem `ömr-i `ömr-i Nûh olsun”

Cem Sultan G.234 B.5 s.163

“Sabr-ı Eyyûb ile Şeyhî nice bir katlansın
Tut ki ol hüsn ile Yûsuf olasın `ömr ile Nûh”

Şeyhî G.13 B.7 s.109

Şâir, Eyyûb peygamberi uğradığı hastalık, belâ ve sıkıntılar karşısında sabretmesiyle hatırlıyor. Ayrılık derdiyle perişan olduğu için kendisine de Eyyûb'u örnek olarak gösteriyor.

“Şol kadar çekdüm belâ-yı hecri kim
Sabr-ı Eyyûb itdi tahsîn el-gıyâs”

Necâtî Beg G.38 B.4 s.167

“Bir demi bin yıl kadardur derd-i hecrün ey tabîb
Vasl umarız `ömr-i Nûh u şiddet-i Eyyûb ile”

Necâtî Beg G.506 B.4 s.376

“Çekdüğüm derdi göre idi bir nazar Eyyûb eger
Kendü derdin unudurdu dostlar ol derd-mend”

Zâtî G.111 B.2 s.111

“Nûh tûfânına döndi bahr-i eşkümden cihân
Ben garîbe sabr-ı Eyyûbı nasîb it yâ Sabûr”

Zâtî G.296 B.3 s.296

“Dilersen ki elüme gire mahbûb
Gerekdür hüzn-i Ya`kûb sabr-ı Eyyûb”

Muhibbî G.115 B.1 s.74

“Gerek `âşık olana hüzn-i Ya`kûb
Gelen cevri ü belâyâ sabr-ı Eyyûb”

Muhibbî G.172 B.1 s.90

Ayrılık derdi, sıkıntı ve dertlerin en zoru, en katlanılmazıdır. Âşık ayrılık ızdırabıyla gece ve gündüzün ne olduğunu bilmez. Eğer Eyyûb peygamber şâir gibi

¹⁵⁷ Alpaslan, 1977: s.63.

bu derde düşseydi, dayanması mümkün olmazdı. Fakat yine de şâir, bu derdler karşısında Eyyûb peygamberin gösterdiği sabrı ister.

“Etümi germ-i belâ yirse de âh eylemeyem
Diyeler tâ ki benümçün bu da Eyyûb olmuş”
Muhıbbî G.1274 B.3 s.399

“Çeşmüm ağlar dide-i Ya kübdur
Sabr ider dil derde san Eyyûbdur”
Muhıbbî Diğer 19 B.5 s.842

“Alemün Ya' kübuyam derd ü belâ Eyyûbıyam
Çok zaman oldu ki ol Yûsuf-ı cemâli görmedüm”
Yahyâ Bey G.258 B.3 s.444

Âşık, ayrılık derdiyle Hz. Ya' küb gibi hüznler içinde perişandır. Fakat gösterdiği sabırla Eyyûb'a benzer.

“Hücüm-ı perdegıyân-ı bihişt-i ma'niden
Fezâ-yı mahşer-i Eyyûb ola hiyabân”
Nâ'ilî Na't 6 B.54 s.42

“Ey tündi-i hüy-ı dil-hırâşî
Efsâneği-i şîgib-i Eyyûb”
Nâ'ilî Mus.5/2 B.4 s.143

“Zevk-âşınâ-yı mihnet-i Eyyûb idüb dili
Cân-ı sabûra havsala-i derd ü dâver”
Nâ'ilî G.93 B.4 s.196

“Nâle-i derd-i derün bunda değil mâni'-i kurb
Bu şifâhâneye Eyyûb-ı şîgibâ sığmaz”
Nâ'ilî G.133 B.10 s.213

“Bir nîm-nefes tâb-ı gamun cân-ı sabûra
İtdürdi şîgibâyî-i Eyyûbı ferâmuş”
Nâ'ilî G.172 B.4 s.229

“O denli derd ü dâğ-ı mihnete ey dil sabûr ol kim
Helâk-ı nâşîgibâyî ola Eyyûb şerminden”
Nâ'ilî G.277 B.3 s.275

“Gîrân-bâr-ı firâkun çâresi kûh-ı tahammüldür
Esîr-i derdi hicrân sabr-ı Eyyûb itmesün n'itsün”
Mezâkî G.347 B.3 s.497

“Bende-i dirînesi Eyyûb-ı sâbir kendüsi
Çekdi bu tuğrâyı nem gösterdi nakşından nişân”
Cevrî K.42 B.7 s.138

“Mesîhâ-yı nigehten ders alub dehrün etibbâsı
Bu bîmârün `ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdür”
Şeyh Gâlib G.69 B.4 s.24

“Fırâş-ı künc-gâh-ı mihnet-i âlâme Eyyûbum
Ser-i kûh-ı belâ vü derde Ferhâdum amân Yâ Rab”
Enderûnlu Fâzıl Mnc.4 B.3 s.4

“Vâsıl-ı kurb-ı Hûdâ oldı bi-hakk Hayder
Bize tâ mahşere dek hem vire sabr-ı Eyyûb”

Leylâ Hanım Mer. B.14 s.15

Dünya hayatında her derdîn çaresi vardır. Lakin ayrılık derdînin çaresi yoktur. Bu ayrılık gerçek anlamda da, mecâzî anlamda da düşünülebilir. Zaten tasavvufta, dünya hayatı ne kadar süreceği belli olmayan bir ayrılıktır. Ayrılık derdinin yalnızca bir çaresi vardır; tahammül ve sabır. Zamanın doktorları da ayrılık derdinin ilacı olarak sabrı göstermişlerdir.

11- YÛNUS

Musul yakınlarında büyük bir şehir olan (bir rivâyete göre bir uçtan bir uca üç günde varılabilen) Ninova şehri halkına peygamberlik göreviyle gönderilmiştir.

Ninova halkı puta tapan, aynı zamanda oldukça azgın bir kavimdi. Hz. Yûnus, peygamberlik görevini yerine getirilmesi zor bir görev olarak gördüğü için kaçarak Yafa'ya geldi. Orada bir gemiye bindi. Denize açılan gemi şiddetli fırtına ve dalgalara maruz kaldı. Yoluna devam edemeyen gemideki yük ve ağırlıkları atılırsa da gayretleri boşa çıktı. Gemidekiler bu durumun sorumlusunu tesbit etmek amacıyla kura çekmeyi kararlaştırdılar. Kura Hz. Yûnus'u gösterince ondan başından geçenleri anlatmasını istediler. O da anlattı. Gemidekiler fırtınanın dinmesi için Hz. Yûnus'u denize attılar. Büyük bir balık onu yuttu. Kırk gün balığın karnında Allâh'a yalvaran, affedilmesi için dua eden Hz. Yûnus'u Allâh bağısladı. Balık Yûnus'u getirerek kıyıya bıraktı. Allâh, tekrar peygamberlik görevi ile Ninova halkına gönderdi. Ninovalılar Hz. Yûnus'un kendilerine bildirdiği Allâh'ın emir ve yasaklarını kabul etti. Ona inandılar.¹⁵⁸

Dîvân Şiiri'nde Hz. Yûnus, balığın karnında kalması, çokça dua etmesi, affedilmesi yönleriyle anılır.¹⁵⁹ Şâir, Hz. Yûnus'la ilgili unsurlardan yararlanarak

¹⁵⁸ Pala, 1989: s.525.

Bkz. Kur'ân-ı Kerîm; Enam Suresi 6/ 86-87; Saffat Suresi 37/139-148; Enbiya Suresi 21/ 87-88.âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.451-454.

¹⁵⁹ Kurnaz, 1987: s.66.

kendini, Hz.Muhammed ve Hz.Ali'yi över. Kimi beyitlerde ise Hz.Yûnus örneği gösterilerek Allâh'tan ümit kesmeme ve felaketlere sabretmenin gereği anlatılır.

“Yûnus u deryâ vü hûttur şâh `Alî
Hem `asâ Mûsî dûddur şâh `Alî”

Nesîmî Ty.303 M.3-4 s.434

“Gaflet itme zulmet-i şebde uyan an yârûni
Kesmedi zikrûni Yûnus miskin iken batn-ı hût”

Muhibbî G.230 B.6 s.106

“Çü batn-ı hût eminem çü zeyl-i Yûsuf pâk
Çü `İsî ehl-i necâtem Şu`aybe çobanem”

Hayâlî G.342 B.5 s.208

“Yûnus dehan-ı mâhî-i şebden bulub rehâ
Çıkdı kenâr-ı lücce-i deryâya şâdmân”

Nev`î K.39 B.6 s.120

Yûnus peygamber beyitte, atıldığı denizden, balığın karnında yaşayarak sonunda kurtulması sebebiyle zikredilir. Gece, balık olarak tasavvur edilirken; güneş sahile çıkan Yûnus peygambere benzetilir.¹⁶⁰

“Yûnusa kılmasa nûrun zulûmât içre meded
Sâhil üzre anı endahte kılmaz idi hût”

Enderûnlu Fâzıl Na`t 5 B.7 s.12

12- İLYÂS

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Kavmi, onun Allâh'a kulluğa çağırın davetine yüz çevirdiler. Bunun üzerine Hz.İlyâs bunaldı. Allâh, o topluluktan bolluk ve bereketini kaldırdı, şiddetli kuraklığa maruz kaldılar. Hz.İlyâs'a gelerek davetine uyacaklarına sözverdiler. Fakat, daha sonra tekrar eski hallerine geri dönerek putlara tapınmaya devam ettiler. Ümitsizliğe düşen Hz.İlyâs o memleketi terk etti. Kırılarda, mağaralarda geçen sıkıntılı bir hayattan sonra Allâh, onu katına yükseltti.¹⁶¹

¹⁶⁰ Sefercioğlu, 1990: s.28.

¹⁶¹ Rehber Ansiklopedisi, 1993: c.9, s.349.

Bkz. Kur`ân-ı Kerîm; Enam Suresi 6/ 85; Saffat Suresi 37/123-132. âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.6, s.447-448.

Halk arasındaki inanışa göre her yıl Hızır ile görüşüp hacca giderlermiş. İlyâs, denizlerde zor durumda kalanlara yardım ederken; Hızır, karada başı sıkışanların imdadına yetişirmiş. Bu gün bile Hızır ile İlyâs'ın buluştukları güne "Hıdırellez" denilmekte ve bayram neşesi içinde kutlanmaktadır..¹⁶²

Dîvân Şiiri'nde, Hızır gibi kıyamete kadar yaşaması, denizlerde felakete uğrayanlara yardım etmesi gibi yönleriyle sevgili ile ilgili unsurlarla; tabiat ve övgü unsuru olarak kullanılır.

"Lebünden mu'ciz-i 'Îsâ iriştî Hızır u İlyâsa
Yüzünden gün ziyâ almış ay alnından münevverlik"
Necâtî Beg G.326 B.3 s.297

Sevgilinin güzelliği ifade edilirken şâir, Îsâ ve İlyâs peygamberle birlikte Hızır'ın kıyamete kadar yaşama özelliğini sevgilinin dudağından; güneş ve ayın da parlaklıklarını yüzünden aldığı düşünür.

"Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider
Gah eyler mesken İbrâhîm tek Âzer sabâ"
Fuzûlî K.5 B.13 s.36

Saba rüzgârının Hz.İlyâs gibi denizlerde dolaşarak; gemilerin yolculuk sırasında yelkenlerini şişirerek hareket etmesini sağladığı, bahçelere gelerek Hz.İbrâhîm gibi bu mekanları güllük gülistanlık haline getirdiği "hüsn-i ta'lîl" sanatı yapılarak hayal ediliyor.

"Bahr u berde ol hudâvend-i cihândârî Hûdâ
Eyleye İlyâs u Hızra hem-nîşin ü hem-'inân"
Cevrî K.50 B.13 s.143

"Gerdîş-i girdâbdan tahlîs ide geştîleri
Hazret-i İlyâsî ta'yîn eyledi deryâda 'aşk"
Enîs Dede K.1 B.18 s.67

¹⁶² Pala, 1989: s.254.

13- ZEKERİYYA

İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hz.Süleymân'ın neslindedir. Beyt-i Mukaddes'te Tevrât'ı yazan ve kurban kesen odur. Hz.Meryem'in dayısıdır. Meryem, onun himayesinde büyümüştür.

İhtiyarlığı ilerlemiş olduğu halde oğlu Yahyâ dünyaya geldi. Büyük azgınlık içinde olan kavmi tarafından testere ile kesilmek suretiyle şehid edilmiştir.¹⁶³

“Hemçü `İsî yâ Zekeryâ sırrını fâş itmenüz
Koyalar bıçgu başa yâ ele mismâr epsem ol”

Kadı Burhâneddîn G.910 B.6 s.354

Hz.İsâ, ilâhî aşkı insanlara açıkladığında ona karşı çıkanlar çarpmıha gererek öldürdüler. Zekeriyyâ peygamber de testere ile kesildi. Daha sonraki yıllarda bazı tasavvuf ehli insanlar içlerindeki ilâhî sırları açıklayarak yanlış anlaşıldıklarından Hallac-ı Mansur gibi “dâr” a çekildiler ya da Nesîmî gibi derileri yüzülerek idam edildiler. Dolayısıyla şâir, ulu orta, halden anlamaz insanlar arasında ilâhî sırların ifşa edilmemesi gerektiğini belirtir.

“Nûh u Dâvûd u Süleymân u Zekeriyyâ Şu`ayb
Mûsî mest u `İsî mest u Ahmed-i Muhtâr mest”

Nesîmî G.22 B.14 s.86

“Harîf-i erre-i gam sanma her kuru ağacı
Ki yazılır Zekeriyyâ adına ol menşûr”

Fuzûlî Na` t 2 B.3 s.29

“Geh Zekeryâ kimi çekmiş çok cefâlar bıçkıdan
Geh büt-i Âzer kimi olmuş giriftâr-ı teber”

Fuzûlî K.34 B.6 s.108

“Aşk-ı Zekeriyyâdan bir şu`le zuhûr itdi
Na` t ile tolub gitdi cân u ciger-i hınâ”

Esrâr Dede G.10 B.16 s.40

Örneklerde de görüldüğü gibi Zekeriyyâ mefhumu şiirimizde daha çok telmih yoluyla benzetme amacıyla kullanılmıştır.

¹⁶³ Pala,1989: s. 533; Bkz. Kur`ân-ı Kerîm; Âl-i İmrân Suresi 3/38-51.âyetler, Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.2,s.359; c.5,s.402.

14- YAHYÂ

Zekeriyyâ peygamberin oğludur. Hz.Îsâ ile aynı çağlarda yaşamıştır. Genç yaşta kendisine peygamberlik görevi verilmiştir. İlk önce Tevrât ile amel ederken daha sonra İncil'in indirilmesiyle onun hükümleriyle amel etmiştir.

Filistin hükümdarı Herot kendisini çok sevmesine rağmen, Hz.Mûsâ şeriatına göre kendisine nikah düşen, fakat İncil'e göre yasak olan kardeşinin kızıyla evlenmek istiyordu. Hz.Yahyâ buna karşı çıktı. Bunun üzerine Herot Hz.Yahyâ'yı boynunu vurdurarak şehit etmiştir. Genç yaşta öldürülen Hz.Yahyâ'nın kavmi büyük bir azaba uğratılarak soyları tükenmiştir.¹⁶⁴

“Hatı Hızr ağzı Meryem sözi `Îsâ lebi Yahyâ
Özi Yûsuf gözi Mûsâ zihî Âdem zî Havvâdur”

Kadı Burhâneddîn G.30 B.5 s.14

Sevgilideki güzellik, beyitte adı geçen peygamberlerle ilgili unsurlarla anlatılmaya çalışılmış. Yahyâ peygambere ismi henüz doğmadan Allâh tarafından verilmiştir. Yahyâ, kelime olarak “yaşayan” anlamına gelir. Sevgilinin dudağı da âşıkları yaşattığı için arada ilgi kurularak “leb ve Yahyâ” kelimeleri bir arada kullanılmış.

“Ey ümmet-i nâ-bînâ bir sayt gelür çölden
Ben gerçi Mesîhâyum ta`mîd gerek Yahyâ”

Esrâr Dede G.10 B.3 s.40

İncelediğimiz divânlarda fazlaca yer almayan Hz.Yahyâ telmih yoluyla zikredilir.

15- LOKMAN

Halk arasında değişik kişiliklerle karşımıza çıkan târihî bir şahsiyettir. Kur'ân'da adına düzenlenmiş bir sûre vardır. Lokman'ın bir peygamber veya nebî olduğuna dair rivâyetler olsa da Kur'ân'da sâlih bir kul olarak hikmet ve hekimliğin

¹⁶⁴ Pala,1989: s. 519.

Bkz.Kur'ân-ı Kerîm; Âl-i İmrân Suresi 3/38-51.âyetler; Yazır, (?): c.2,s.359,c.5, s.402.

piri olarak anılır. Lokman hakkında geniş bilgi verilmemekle birlikte oğluna öğütler vermesi, onu tevhid ve âhiret konusunda uyarması, ilâhî emirlere vasıta olması yönleri tanıtılır.¹⁶⁵

Ünlü müfessir Ebu's-Suud Lokman'la ilgili şu bilgileri verir: Lokman B.Bâurâ ki, Âzer evladından olup, Eyyûb (a.s)'ın kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu imiş. Uzun zaman yaşamış, Dâvûd (a.s)'a yetişmiş ve ondan ilim almış ve onun peygamber oluşundan önce fetva da verirmiş. Sanat sahibiymiş. İsrâiloğullarında kadılık ettiği de söylenmiş.¹⁶⁶

Taramış olduğumuz divânlarda Lokman'ın şu yönlerden ele alındığını görüyoruz;

Beyitte Lokman, Hz.Muhammed'in övülmesi amacıyla kullanılmış. Şâir, Hz.Muhammed'in kabrinden alınacak zerre kadar toprakla, Lokman gibi pek çok derde derman olacak, usta bir doktor durumuna gelineceğini belirtiyor.

“Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anunla tabâbet eylese Lokmân olur”

Fuzûlî Na` t 7 B.25 s.41

“Bunun tedbiri hikmetde virür Lokmâna da zahmet
Devâ-yı derd-i `uşşâkı leb-i şekker-şikenden sor”

Zâtî G.339 B.2 s.339

“Derd-i `ışk-ı yâra kânûn üzre dermân bulmaduk
Niçe kez itdük şifâ bâbında Lokmân ile bahs”

Helâkî G.17 B.7 s.57

Âşık için en büyük dert ayrılık derdidir. Sevgili işveli aynı zamanda nazlıdır. Önce gönülleri kendine bağlar, sonra da terk eder. Âşığın kavuşma arzusunu her zaman geri çevirir. Bu durumda âşık için gece ve gündüz farksız olur. Sürekli ızdırab içinde gözyaşı döker. Düştüğü deritten kurtulma çaresi arar. Ama bu öyle bir derttir ki Lokman (a.s) dahi çare bulamaz.

¹⁶⁵ Pala, 1989: s.316; Bkz. Kur'ân-ı Kerim; Lokman Suresi 31/12-19.âyetler.

¹⁶⁶ Yazır,(?): c.6, s.271-272.

16- KAVM-I SEMÛD

Kur'ân'da da zikredilen ve Salih peygamberin elçi olarak gönderildiği kavimdir. Salih peygamberin davetini kabul etmedikleri, isyan ve azgınlıklarında aşırı gittikleri için şiddetli bir ses (sayha) ile helak olmuşlardır.

Semûd kavmi Şam ile Hicaz arasında bulunan Hicr bölgesinde yaşıyorlardı. Semûd topluluğu kayaları oyarak evler yapma, tepelere saraylar dikme, ovalarda gösterişli köşkler dikme ve taş oymacılığı alanlarında hünerli bir toplumdur.

Bu topluluk inanç bakımından da Allâh'a ortaklar koşan put-perest bir toplumdur. Kendi soyundan olmayanlara hor bakar, onları aşağılardı. Ayrıca halk arasında ahlâksızlık, vurgunculuk ve soygunlar had safhaya ulaşmıştı. Zamanına göre ileri bir medeniyete sahip olan bu kavim, sözünü ettiğimiz özellikleri nedeniyle gün geçtikçe çökmekte, yok olmaktaydı.¹⁶⁷

Dîvân Şiiri'nde azgınlıkları ve helak olmalarıyla telmih ve benzetme unsuru olarak ele alınır.

“Za'îf olanlara müstekbirân-ı `ucb u gurûr
Müzâhim olmaya dehrün Semûd u `Adı kadar”
Nâ'îlî K.37 B.13 s.128

“Kahreylediler bâd-ı bürût ile cihânı
Bakmaz mı bu câh ehli `aceb `Ad ü Semûda”
Nedîm G.127 B.3 s.320

Beyitlerde kibir ve gurur sahibi insanlar eleştiriliyor. Şüphesiz ki bu tür davranışlar hem fertlere hem de topluma zarar verir. Zira kibirli insanlar hiç bir zaman sevilmez. Sevgi ve saygıdan yoksun bir toplumun da yaşaması mümkün değildir. Hele hele bir de kibirlenenler makam sahibi iseler, durum daha vahim demektir. Kibir ve gururlarıyla helak olan toplumlar bu tür insanlara ibret olarak gösteriliyor.

“Çok şu'bedeler itdi o İsrâ'îlî `ayyâr
Cem' eyledi heb tâ'ife-i Lût u Semûdı”
Enderûnlî Fâzıl G.158 B.4 s.48

¹⁶⁷ Solmaz ve Çakan, 1993: s.62; Bkz. Kur'ân-ı Kerim; Hakka Suresi 69/4-8; Zariyat Suresi 51/ 3-45.âyetler; Tefsiri için bkz.Yazır,(?):c.7, s.260-263, c.8, s.109.

17- KAVM-İ `AD

Hûd peygamberin gönderildiği, Allâh'a karşı isyanda ve kendi aralarında azgınlıklarda aşırı giden kavimdir. Umman ile Hadramut arasındaki çöllerde yaşamaktaydılar. Kat kat muhteşem saraylar yaparlardı. Verimli topraklara sahip olduklarından büyük bir zenginliğe sahiptiler. Yaşadıkları yer "İrem" adıyla ünlenmişti. İnsanları boy ve kuvvetçe üstün yaratılmıştı. Bütün bu özellikleri Âd milletini kibre ve gurura itti. Büyüklendikçe haksızlıklar da arttı. Sürekli kuvvetliyi haklı, zayıfı haksız görüyorlardı. Onların bu zulmü şiddetlenince Hûd peygamber onları haksızlıktan ve zulümden vazgeçirmek üzere görevlendirildi. Fakat onlar peygamberlerinin davetine uymadıkları gibi meydan okudular. Ve böylece Hûd peygambere inanmadıkları, azgınlıklarına artırarak devam ettikleri için yakıp kavuran şiddetli bir rüzgarla helak olmuşlardır.¹⁶⁸

Dîvân Şiiri'nde benzetme ve telmih yoluyla anılır.

"Hâr-ı râh-ı gülşen-i dehri göçürdi rüzgâr
Kavm-ı `Âdı nitekim bâd-ı fesâd-ı şirreti"

Yahyâ Bey K.28 B.27 s.119

"Rezmünde süm-i esbün ile hasm olur helâk
Gûyâ ki bâd-ı sarsar-ı kahr ile kavm-i `Âd"

Nev`î K.11 B.2 s.31

Beyitte Âd kavmi, övülenin atının ayakları altında helak olan düşman için benzetme unsuru olarak kullanılmış.

"Za`îf olanlara müstekbirân-ı `ucb u gurûr
Müzâhim olmaya dehrin Semûd u `Âdı kadar"

Nâ'îlî K.37 B.13 s.128

"Kahreylediler bâd-ı bürût ile cihânı
Bakmaz mı bu câh ehli `aceb `Âd ü Semûda"

Nedîm G.127 B.3 s.320

Kibir ve gurur içinde insanlara zulmedenlerin Âd ve Semûd kavmi gibi helak olacakları ifade ediliyor. Zira hiç bir şey zulm ile paydar olamaz. Zaten güç ve kuvvet denen olay da geçicidir. Bir gün yok olup giderler. O halde insan gücüne,

¹⁶⁸ Solmaz ve Çakan,1993: s.52; Bkz. Kur`ân-ı Kerîm; Araf Suresi 7/ 65-72; Şuara Suresi 26/124-140.âyetler; Tefsiri için bkz. Yazır,(?):c.5,s. 301-302.

kuvvetine güvenip de gururla insanlara haksızlık yapmaya kalkmamalı. Kibir denilen çirkin huyu gönülden çıkarıp atmak, dağı iğne ucuyla kökünden kazımdan daha zor olsa da bunu başarmak gerek.¹⁶⁹

“Bâdpâ esbâna pâmâl oldı düşmen `askeri
Görmemişdür böyle bir tûfân bâdı kavm-i `Âd”
Fehîm-i Kadîm Tr.1 B.13 s.75

Şâir, kendi ordusunun düşmanlar üzerine galip gelmesini, savaş sırasında perişan etmesini Âd kavmi örneği ile anlatıyor.

“Virse ger himmeti bir gâh za`ife kuvvet
Anı berbâd idemez sarsar-ı `Âd olsa vezân”
Cevrî K.24 B.31 s.106

Övülen kişinin insanlara karşı olan iyilik severliği Âd kavmiyle tezâd oluşturacak şekilde karşılaştırılıyor.

¹⁶⁹ Câmî,(1985): *Baharistan*, Çev.M.Nuri Gençosman, M.E.B. İstanbul, s.12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATIL DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A- PUTPERESTLİK

Put-perestlik, çeşitli milletler arasında yaygın olan, özellikle cehalete dayanan ve ilâhî dînlerin ulaşmadığı toplumlarda rağbet bulan batıl inanış şekilleridir.

Herhangi hayâli bir varlığın, müşahhas varlık veya şâhısların aşırı sevgi sonucu sembolleştirildiği, tasvirinin karşısında tapınma şeklinde karşılaşılan dîni bir görünümdür. Aslında put-perest anlayışların pek çoğunda Allâh inancına rastlamak mümkündür. Cahiliye Arapları gibi topluluklar Allâh'a inanmakla birlikte kendilerine yardım ettiğine, kendilerini koruduklarına inandıkları bir takım şekilleri Allâh'a ortak addediyorlardı.¹⁷⁰

Put-perestlerin ibadet ettikleri yerlere put-hane adı verilir. Kendine has özellikleri olan bu mabetlerde putların, çeşitli heykellerin karşısında yapılan ve tazim ifade eden hareketler ibadet anlamı taşır.

1- BÛT-PEREST

Sûret-perest, 'ibâd-ı heyâkil, 'âbid-i asnâm şeklinde de eski şiirimizde ifadesini bulan puta tapan anlamındaki bût-perest mefhumu, sevgili ile ilgili unsurlarla ele alınırken tasavvufî unsurlarla birlikte de anılır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Bkz. Yazır,(?): c.7, s.307-310.

¹⁷¹ Bkz. Pala,1989: s.92.

Tasavvufî anlamda, maddeye, olayların dış görünüşüne önem verenleri şâir, put-perestlikle suçlarken, asıl âşıkların Allâh'a sevgi duyanların olduğu ifade edilir. Elest meclisini unutan gönlün maddî güzelliklere kapılarak put-perest olduğu iddia edilir. Ayrıca bunların dışında çeşitli benzetme ve hayal unsurlarıyla kullanılır.

“Hayâlüne taparam büt-perest hod degülem
Nireye bahar isem sûretün musavver ola”

Kadı Burhâneddîn G.4 B.5 s.2

Şâir, sevgilinin hayaline öyle bağlanmış ki her nereye baksa sevgilisinin hayalini görüyor. Mecâzî anlamıyla düşünürsek tasavvufî bir yorum getirmek lazım gelir. Bu durumda şâirin her baktığı varlıkta Allâh'ı ve onun kudretini gördüğünü düşünebiliriz.

“Mülk ile mâlik benim muhyî vü hâlik benim
Mürşid ü sâlik benim `âbid-i asnâm ü Lât”

Nesîmî G.25 B.8 s.88

“Ey Nesîmî Haktan istersen götürmek perdeyi
Büt-peresti bi-gümân itmek dilersen etmegil”

Nesîmî G.227 B.14 s.214

Beyitlerde, maddî aşktan ilâhî aşka ulaşılacağı savunuluyor. Put-perest olanlar maddeye kulluk edenlerdir. Fakat mutlaka bu kulluk onlara Allâh'a kulluk için bir kapı olacaktır. Zaten şâir, böyle bir maddî aşktan mecâzî aşka ulaşmış ve karşılaştığı ilâhî sırlarla sarhoş olmuştur. Gerçek âşıklık da Allâh'ı düşünmek, ona kavuşma emeli içinde yanıp tutuşmaktır.

“Sûret ü nakşî gözleyen kâfir ü büt-perest olur
`Âşık-ı sâdik olanun hâtırı lem-yezelledür”

Şeyhî G.37 B.4 s.133

“Hak budur kim büt-perest olmazdı `ahdünde sentün
Kılca insâf eylese ger ka'kül-i müşğîn-i dost”

Ahmed Paşa K.19 B.27 s.53

“Sûret-i rahmânı bilmezsen eger mescûdını
Büt-perest oldun yanıldun bilmedün ma`bûdunı”

Hayretî G.465 B.1 s.423

“Gönül ki kâfir-i deyr-i elest olub kalmış
Bakub cemâline sûret-perest olub kalmış”

Nâ'ilî G.177 B.1 s.231

Her varlıkta, her güzellikte Allâh'ı, Allâh'ın kudretini görmek gerek. Eğer kişi gördüğü güzelliklerin arkasındaki ilâhî kudreti görmezse, maddî güzelliklere bağlanıp put-perest olur.

“Girme zâhid Sümenât-ı `ışka nakş-ı zerk ile
Yokdur anda sûret-i kâm-ı derûn-ı put-perest”
Cevrî G.16 B.4 s.187

“Büt-perest olmadan oldu ma`sûm
Ki sabâvetde mutahhar haydar”
Enderûnlu Fâzıl K.30 B.14 s.27

“Tesbîhini eylerdi `ibâd-ı heyâkilde
Bâ-nağme-i Dâvûdı bâ-ergan u kıtarâ”
Esrâr Dede G.10 B.15 s.40
“Nağme-i Cibrîldür nağme-i büt-perestleri
Şeşsene-i ker u beyân velvele-i derâları”
Esrâr Dede G.227 B.5 s.117

Büt-perest mefhumu sevgili ile ele alınırken benzetme, karşılaştırma ve hayal unsuru olarak kullanılmıştır.

“Hüdâ sevdi cemâli dir Muhammed
`İcâzet olmaya mı büt-pereste”
Kadı Burhâneddîn G.12 B.6 s.35

Hz.Muhammed, “Allâh güzeli sevdi.” der. Böyle olunca putlara tapana neden müsaade olmasın?¹⁷² Şâir, “Allâh güzeldir ve güzelliği sever.” hadisini hatırlatıyor. Sevgili put gibi kusursuz bir güzelliğe sahip olduğuna göre niçin sevilmesin.

“Dak tutmagıl revâ degül âhir bu mestüne
Çoh cevri itmegil sanemâ büt-perestüne”
Kadı Burhâneddîn G.679 B.1 s.267
“Hâl-i ruhun ki kesmedi zülfün `alâkasın
Ol kâfirün tâ`allukı bu büt-perestedür”
Ahmed Paşa G.42 B.4 s.151

Sevgilideki güzellik, put-perest unsurlarla dile getirilmiş. Yüzü örten saçlarla yüz arasında ilgi seziliyor. Siyah saçlar yüzü örtmüş, kaplamıştır. Siyah rengiyle küfrü temsil eden saçlara meyli olan yüz de put-perest olarak düşünülmüş.

“Ehl-i hâlim deme büt vasfın bana ey büt-perest
Hâl bilmez dil-ber-i sâhib-cemâli n'eylerim”
Fuzûlî G.186 B.4 s.221
“Zinhâr elüne âyine virmen o kâfirün
Zîra görünce sûretini büt-perest olur”
Bâkî G.165 B.4 s.119
“Mihrâb-ı büt-perest mi tuğrây yohsa sâhî
Yâhûd kemân-ı Rüstem ol ebrûvân-ı fettân”
Muhibbî G.2119 B.2 s.626

¹⁷² Alpaslan, 1977: s. 35.

“Tâze `ahd itmiş gibi zünnâr-ı zülfünle Nedîm
Hân-kâh-ı berhemende büt-perest olmuş yine”

Nedîm-i Kadîm G.28 B.5 s.156

“Eyledi bir saneme bende beni kim devrân
Hüsn-i Mısrînün azîzidür o şâh-ı `izzet”

Esrâr Dede G.29 B.8 s.48

“Baş koydum ögünde hele bir sanemün kim
Her secdesine dîn ile îmân fedâdur”

Esrâr Dede G.90 B.12 s.69

“Ne cesûr oldı bu gönül yâ Rab
Secde eyler bütâne bî-pervâ”

Esrâr Dede G.15 B.7 s.42

Sevgilinin kaşı put-perestlerin mabedlerindeki mihraba, saçı da bu mabedlerdeki ibadetleri yöneten rahiplerin bellerine bağlandıkları zünnâra benzetilir. Gönül böyle bir güzele bağlanmakta çok aceleci ve cesurca hareket ediyor. Maddî aşka düşmekle put-perestlere benzediğinin farkında değildir.

2- BÛT-SANEM (HEYKEL)

Dîvân Şiiri'nde büt-sanem şeklinde adlandırılan put mefhumu, sembol olan tasvir veya şekildir. İnsanlar ona gizli güçler atfederek kendilerini koruduğuna inanır, karşılarında tapınır ve kudsiyet verirler. Bu şekiller bazen iyilik-kötülük gibi soyut kavramları temsil edebilirler. İslâm Dîni'nden önce Arap toplumu put-perest bir toplumdur; İslâm'ın yayılması sırasında pek çok put-perest halkla karşılaşmış ve mücadele edilmiştir. İran, Hint toplulukları buna örnektir. Türklerde bile tek tanrılı dînlere ait inanış şekilleri bulunsa bile puta tapıcılık izleri daha çoktur. Osmanlı toplumu ve Dîvân şâirleri sürekli ilişki içinde olduğu bu kültürlerden etkilenmese bile sanat eserlerinde yararlanmakta sakınca görmemiştir.

Büt-sanem kelimeleri genellikle put-perestlikle ilgili kavramlarla birlikte şiirimizde yer alırken, pek çok beyitte Hristiyanlıkla ilgili mefhumlarla birlikte anılır. Bunun sebebi kiliselerdeki heykel ve tasvirler olabilir. İkona olarak adlandırılan bu heykeller, Hristiyanlıkta âyin düzeninin tamamlayıcı bir parçası

olarak kabul edilir. İkona ressamın şahsi görüşünü dile getiren bir resim değil, kilisenin görüşünü dile getiren bir vasıta. Hristiyanlar Hz.İsâ'yı aynı zamanda Allâh'ın bir görüntüsü olarak görürler. İkonayı ise, Hz.İsâ'nın görüntüsünün insan eli değmeden cisimleşmiş biçimi olarak kabul ederler. Annesinin ve azîzlerin görüntüleri de tanrılaştığına inanılan bedene katılmıştır. Bu görüntülere gösterilen saygı, tanrıya gösterilen saygının ifadesidir.¹⁷³ Bunlar puta tapıcılık özellikleri olduğu için klasik edebiyat şâirleri, put-perestliği andıran şekilleri Hristiyanlığın bir vasfı olarak görmüş, o şekilde ele almışlardır. Büt kavramı iki anlamda şiirimizde yer etmiştir. Birincisi sevgilinin puta benzetilmesi, ikincisi de Allâh'dan gayrıyı temsil etmesi yönleridir.

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Şâir, Allâh'ın gayrı olan herşeyi, dünyayı, dünya sevgisini, mal ve mülkü, maddî bir aşkla sevilen sevgiliyi put olarak niteler. Zira gönülde sadece Allâh sevgisi bulunmalıdır. Ondaki başka bütün sevgiler, Allâh sevgisine ortak değildir. Dolayısıyla şirktir. Diğer varlıklar ancak Allâh için sevilir.

Ayrıca insana hep kötülüğü öğütleyen, Allâh'a ulaşma yolunda engeller ve tuzaklar hazırlayan nefis de tevhidin zıddı olan şirkin temsilcisi olarak put şeklinde zikredilir.

“Her ağaç bu çağ içinde sanasın ki bir büt olmuş
Yöri dünyâ haline bah bu cihân muhâlini gör”

Kadı Burhâneddîn G.540 B.3 s.213

“Ateş-i Nemrûda girsem tan mı İbrâhîm-sıfat

Ança bütler sıymışım kibrün kilîsâsında ben”

Nesîmî G.345 B.6 s.290

“Vaslın harem oldu ey büt-i Çîn
Çîn eyledi Ka'be ile Lâtı”

Nesîmî Trc.B.2/7 B.9 s.377

¹⁷³ Rehber Ansiklopedisi, 1993: c.9, s.274.

Kimi insanlar gösterişe ehemmiyet verirler. Amaçları insanlar katında beğenilmek, insanların takdirini kazanmak; belki de bir çıkar elde etmektir. Halbuki bu tür davranışlar kıymetsizdir. Hele hele bu anlayışla yapılan ibadetler reddedilmiş ibadetlerdir. Gösteriş için, ihlassız, aşksız yapılan kulluğun Allâh katında hiç bir öneme haiz değildir. Şâir, bu tür davranışları şirkle, puta tapıcılıkla denk tutar. Zira gönülde var olan niyyet Allâh'dan başkasıdır.

“Aşkî sūfinün işi inkâr imiş
Hırkası büt secdesi zünnâr imiş”

Nesîmî Ty.113 M.3-4 s.402

“Şol zâhide âkam ki riyâdan sanem eyler
Şol rinde gulamam ki büt olmadı hevâsı”

Şeyhî K.6 B.16 s.43

“Sûret ü nakşî gözliyen kâfir ü büt-perest olur
`Âşık-ı sâdik olanun hâtırı lem-yezelledür”

Şeyhî G.37 B.4 s.133

“Sen Halîlün hüsn-i cân-bahşında îmân buldılar
Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer”

Şeyhî G.57 B.6 s.153

Şâir, kaba softa diye nitelenen insanları eleştiriyor. Bu tip insanlar samimiyetten uzak, kuru, şekilci bir anlayışla yapılan ibadetten fayda umarlar. İlâhî tecellilere mazhar olmak ancak aşk ve samimiyetle olur. Gönülünde dünya, mal, mülk, şan, şöhret sevgisi barındıranlar; ne kadar çok ibadet ederlerse etsinler onlara bir fayda sağlamaz.

“Gözlerün nûr-ı tecellî göre mi sūfî senün
Sinenün soffası sadrında sanemler tolıdur”

Ahmed Paşa G.104 B.4 s.191

“Görürsen zülfi tesbîhin sakın aldanma ey gönlüm
Ki anun hırkası altında nihândur bir büt-i Çîni”

Ahmed Paşa G.343 B.4 s.346

“Kimin uzatdı `ömri ipini Necâtî çarh
Kim virmedi son ucu sanem zülfi gibi tâb”

Necâtî Beg K.3 B.45 s.55

Gönül, Allâh'ın tecellî yeridir. Aşkın kaynağı da gönüldür. Tasavvuf ehline göre gönülde Allâh sevgisinden başka hiç bir sevgi barınmamalıdır. Fakat gönül ehli insanlar diğer varlıklarda da Allâh'ın kudretini gördüklerinden onlara ibret nazarıyla bakarlar. Dolayısıyla bir takım maddî güzellikler ilâhî aşka götüren birer vasıta olarak âşığın gönülünde yer eder. Bu durumu gören anlayıştan yoksun insanlar âşığın

gönlünü putlarla, resimlerle süslenmiş put-hâneye benzetirler, halbuki onlar, Yûnus'un "yaradılanı severim, Yaradan'dan ötürü" sözü gereği gerçek aşkın gönüldeki izleridir.

"Nigârâ sen büt-i Çine tapar ma'nîde kâfirler
Sanemler tapduğum Tanrı hakı arada sûretdür"
Zâtî G.148 B.2 s.148

"Hayâl-i hûb-rûlarla Helâkî cân u dil deyrin
Nigâristân-ı Çîn sanur gören nakş-ı sanemlerle"
Helâkî G.125 B.6 s.165

"Büt-i nev-resim namâza şeb ü rûz râgıb olmuş
Bu ne dîndür Allâh Allâh bûte secde vâcib olmuş"
Fuzûlî G.135 B.1 s.196

Şâir, sevgilisini put kadar güzel görüyor. Sevdiği güzel namaz kılıyor. Kelime oyunları yapan şâir, bu duruma hayret ediyor. Kendisine secde edilmesi gereken put Allâh'a secde ediyor. Bunu sağlayan dînin üstünlüğü karşısında da hayran kalıyor.

"Nîşân-ı sûret-i hûbun virüb bütler sücûdunda
Fesâd-ı i tikâdın kâfirün hâtır-nîşân itdüm"
Fuzûlî G.201 B.3 s.228

"Sanemler secdesidür bizde tâ'at Tanrı'çün zâhid
Kimi görsen sen öz dînün teklif-i namâz eyle"
Fuzûlî G.250 B.2 s.253

"Sanemler seng-dillerdür işitmezler söz ey râhib
Yeter bî-hûde ben tek anlara 'arz-ı niyâz eyle"
Fuzûlî G.250 B.4 s.253

Beyitlerde şâir, ilk bakışta farklı ve zıt iki düşünceyi ortaya koyuyor gibi gözüküyor. Fakat birinci beyitte; "Bizim ibadetimiz, putlara secde etmektir." derken, put olarak nitelenen güzellerde Allâh'ın kudretini farkedip ona secde etme, itaat etmeyi kast ediyor. Zaten sonraki beyitle çelişir gibi görünse de birinci beyiti açıklar niteliktedir. Zira, sadece maddî güzelliğe bağlanmanın anlamsız olduğunu, onda Allâh'ın varlığını görmeyince bu güzelliklerin boş ve geçici olduğunu, dolayısıyla onlardan niyazda bulunmanın abes bir davranış şeklinde anlaşılması gerektiğini açıklıyor.

Konu ile ilgili Câmi, şu düşünceleri ortaya atar; "Öyle bir gönlüm var ki, her düşüncesinde hatır levhasına senden bir nakış işlemez. Senin hatıran onu öyle sarmıştır ki, artık içine senden başka bir şey sığmaz."¹⁷⁴

¹⁷⁴ Câmi, 1985: s.12.

“Hansı büttür bilmezem îmânımı gâret kılan
Sende îmân yok ki sen aldın diyem îmânımı”

Fuzûlî G.263 B.6 s.259

Şâirin îmanı yağmalanmıştır. Ama bunu kimin yaptığının farkında değildir. Put gibi sevgili yağmalanmış olamaz çünkü onda îman yok. O halde onun îmanı maddî değil ilâhî güzelliklerdedir.

“Sanemler hıdmetin tâ`at bilen rind ecrsiz kalmaz
Kılar bin rişte-i tesbîh işin her târ-ı zünnârı”

Fuzûlî G.270 B.6 s.263

“Put gibi güzellere hizmet etmeyi bir ibadet bilen rind muhakkak sevap kazanır. Zira, onun zünnârının her ipi bin tane tesbih ipi hizmetini görür.” İfadeleriyle şâir, ibadette ihlasın önemli olduğunu açıklıyor. Samimiyetle yapılan bir ibadet yanlış olsa da karşılıksız kalmaz. Ama gösteriş için ve maddî kaygılarla yapılan ibadetin hiç bir kıymeti olamaz.

“Sûret-i esnâmdan döndi sücûd itdi sana
Zâhidi derd-i cemâlin eyledi yezdân-perest”

Bâkî G.25 B.3 s.69

“Şol kadar nakş eyledüm dilde sanemler nakşını
Kim görürse hâne-i gönlüm sanur büt-hânedür”

Muhibbî G.451 B.2 s.168

“Ey Muhibbî şükr kıl itdün sanemler terkini
Hâşâ-lillâh bir dahî ben kâr-ı Âzer eyleyem”

Muhibbî G.1994 B.5 s.591

Şâir, gönlünü bir put-perest tapınağına çeviren maddî güzelliklerden yüz çevirdiği için mutludur ve Allâh’a şükrediyor. Bir daha puta tapmak olarak nitelediği maddî güzelliklere ait sevgiyi barındırmama kararlılığındadır. Bu tür insanlar Câmi tarafından şöyle müjdelendir; “O mecâzî nakışlardan temizlenip yok olan kimse ne bahtiyardır ki, artık eski fâni benliğine dönmez.”¹⁷⁵

“Uşat o deyrlere nefsün sanemdür
Nite olur büt-i Âzer şikeste”

Muhibbî G.2362 B.2 s.691

“Neng ü ârı büt idinmekden ise bin kerre
Ehl-i `irfân arasında usanub sınımak yeg
Yaşlı kerkesler ile konuşup uçmaktan ise
Yavru şâhinler içinde kana boyanmak yeg

¹⁷⁵ Câmi,1985: s.28.

Kefen olmaktan ise hâce mü'ezzin destâr
Hüblar şevkına meclisde oda yanmak yeg”

Hayâlî Muk.17 s.321

İnsana zarar veren, yanında bulunulduğunda utandıran kişileri şâir, put olarak niteleyerek bunların yanında bulunmaktansa ilim ve irfan ehli insanlar arasında mahçup bir halde bulunmayı tercih ediyor.

“Tasvîr-i gayre kılma mahall kalb-i akdesi
Esnâma mesken eyleme beytül-mukaddesi”

Usûlî G.137 B.1 s.233

“Tâ key tâ key eyâ Nedîm-i bed-kâr
Âlâyiş-i şugl-ı büt ü hırs-ı zünnâr”

Nedîm-i Kadîm R.1 B.1 s.170

“Deyre varmakdan murâd ihyâ-yı emvât eyleyüb
Bütlere i' câz-ı rûhu'llâhı söyletmek midür”

Nâ'ilî G.100 B.6 s.199

“Şemîm-i bûy-ı güle tâb yok dimâğımda
Şarâb-ı vasl-ı bütân âb olur ayağımda”

Râgıb Paşa G.135 B.1 s.144

b. Sevgili İle İlgili unsurlarla Ele Alınışı

Eski şiirimizde şâir, sevgiliyi güzelliği yönüyle puta benzetir. Dolayısıyla aşkını, sevgisini dile getirirken, sevgilinin çeşitli yönlerini ortaya koyarken put veya putla ilgili unsurlardan yararlanır. Put ile birlikte ibadet, tapınma, ibadet yeri olarak put-hâne; putlarıyla tanınmış Keşmir, Ferhar, Çin, Hita gibi coğrafi isimleri de anar. Bunlar üzerinde ileride duracağız.

Şâir, bazen sevgiliye doğrudan doğruya “Sanemâ” şeklinde hitap eder. Biz bu tür kullanımları dîni bir mahiyeti olmadığından çalışmamıza almadık.

Bir güzele duyulan sevgi geçici, maddî sevgidir. Bu aşk insanı mecâzî aşka ulaştırmaz ise Allâh'a ulaşma, fenafillâh olma yolunda engeldir. Bu yüzden şâir, sevgiliye put yakıştırmasında bulunur.

Kısaca şâir, sevgilinin güzelliğini ifade ederken puta benzetme, karşılaştırma ve çeşitli hayal unsuru olarak kullanma yoluna gider.

Sevgili ile ilgili unsurlar put mefhumuyla birlikte kullanılırken tasavvufi mazmunlar da gözetilir. Örneğin yanak, aydınlık şekliyle küfür karşısında îmanı simgeler. Sevgilinin güzelliği bir put-hâne gibidir. Âşık, sevgilisinin güzelliği karşısında kendini bir put-hânedeki kadar dînden îmandan çıkmış olarak gösterir. Çünkü o güzellik aklını başından almış ve onu, ne yaptığını bilmez hale getirmiştir.¹⁷⁶

“Mogalçin olduğu gözün gönüle fitneler saldı
Bu rüşendür ki gözlerün büt-i Kıfçağ ü Sakçındür”
Kadı Burhâneddîn G.212 B.7 s.85

“Dil la'line cân biline benzer sanemün pes
Biz bey'ümüz eşbâh ile kılalum efendi”
Kadı Burhâneddîn G.278 B.5 s.110

“İçini bilem dir isen sanemün taşını görgil
Dil ü cân u `akl rahtın ol ive taşını görgil”
Kadı Burhâneddîn G.390 B.6 s.156

“Ey Lâta tapıcı seni `ayb itmezem neden
Kim görmemişsen ol sanem-i gül-'izârımı”
Kadı Burhâneddîn G.445 B.7 s.353

Şâir, sevgiliyi put-hânelerdeki bütün resim ve heykellerden daha üstün bir güzellikte görüyor. Puta tapanlar bu sevgiliyi görmediklerinden şâir onları yadırgamıyor. Zira sevgiliyi görselerdi puta tapmaktan vazgeçerlerdi.

“Gelmemiş iken nakş-ı cemâlün bu cihâna
Olmamış idi büt dahî bu dünyâda mescûd”
Kadı Burhâneddîn G.593 B.2 s.233

“Aldı yine gönüli bu çeşm-i mükehhel
Gîsûsı sevdâsın itdi boynuma heykel”
Kadı Burhâneddîn G.1249 B.1 s.488

“Çin ü Hitâya sûretin nakşını gönder ey sanem
Tâ büt-i Çine tapanun gösteresin hatâsını”
Nesîmî G.408 B.13 s.327

“Billâh ey ehl-i nazâr itmek temâşâ k'ol sanem
Zülfüne her tâbda bir mâh-ı tâban bağlamış”
Adlî G.31 B.3 s.41

“Ka'kül-i pür-Çinini dün boynuna saldı habîb
Takdı san sîmîn-sanem boynuna `anberden Salîb”
Cem Sultan G.11 B.1 s.106

“Şol büt-i Efrencî kim ka'küllerin kılmış girîh

¹⁷⁶ Pala, 1989: s.92.

Sanasın giymiş ten-i sîmînine zerrîn zırh”

Cem Sultan G.275 B.1 s.173

Beyitlerde sevgili beyaz teniyle gümüşten heykele benzetiliyor. Boynundan vücuduna doğru dökülen saçlar ise boyundaki haça veya savaş için giyilen zırha benzetiliyor.

“Ger yavuz göz degmesün dirsen salın ey serv-i nâz
Boynuna Ahmed kolından heykel-i zerrîn salub”

Ahmed Paşa G.13 B.9 s.131

Şâir, sevgiliyi kucaklama, kollarına alma arzusunu; “Ey naz selvisi! Kötü bir gözün nazarı değmesin dersen, boynuna Ahmed’in altın kollarından tılsımlı bir heykel tak da öyle salın dur.” ifadeleriyle dile getiriyor.

“Zülfin gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz
Zünnârını kesmiş velî dahî müselmân olmamış”

Ahmed Paşa G.129 B.4 s.205

“Tonanub ol büt-i Çîn atlas u dibâlar ile
Deyr-i hüsnin bezemiş müşg çelipâlar ile”

Ahmed Paşa Mf.42 s.396

“Aldı gönlüm bir perf-peyker melek-sîma yiğit
Kasd-ı dîn itdi meded hey ol büt-i tersâ yiğit”

Necâtî Beg G.27 B.1 s.162

“Câmı yokdur ki sanem ide senünle da`vâ
Gerçi bu sûret ile şâhid-i kâşâne geçer”

Necâtî Beg G.134 B.2 s.210

“Korkarım kim lebinün örneğin alub sanemâ
Çîn musavvirleri bir sûret ile cân yazalar”

Necâtî Beg G.206 B.3 s.243

“Şöyle çok ol sanemün hüsni temâşâcılar
Yer bulamaz çıkar ây ile güneş damlara”

Necâtî Beg G.464 B.2 s.356

“Tiryâkine lebinün olur müşteri ziyâd
Boynuna doladıkça sanem zülf ü mârını”

Necâtî Beg G.607 B.3 s.422

Güzelliği bir putu andıran sevgilinin seyircileri olan ay ve güneş, damlara çıkararak sevgiliyi görmek isterler. Şâir, değişik bir hayal unsuruyla hüsni talil sanatı yapıyor.

“Pâdişâhım senden umar halk-ı `âlem dirliği
Sen Mesîhâsın değilsen ey sanem öldür beni”

Necâtî Beg G.620 B.3 s.427

“Ol büt-i Çîn şâne ursa çin seher şeb zülfüne

Gülyâ Çin üstine saf bağlayub leşker yürür”
Zâtî G.190 B.4 s.190

“Helâkî ol büt-i bî-gâne-nakşa
Bilişme k’âşinâsın eylemez yâd”
Helâkî G.26 B.7 s.66

“Bir büt-i tersâya sofî intisâbum var benüm
Zühd ü takvâdan müselmân ictinâbum var benüm”
Helâkî G.98 B.1 s.138

“Sûreti zîbâ sanemler yok dimen büt-hânedede
Var çok ammâ bir sana benzer büt-i hûn-hâr yoh”
Fuzûlî G.61 B.6 s.160

“Ol büt-i ser-keş gelür salmış cemâlin nikâb
Ey selâmet el-firâk ey `akl ü îmân el-vedâ”
Fuzûlî G.142 B.5 s.199

Âşık, güzelliği ile bir putu andıran sevgiliyi görünce aklı başından gider.

Sadece aklı değil, bütün rahatlığı ve îmanı da gidecektir.

“Ehl-i hâlim deme büt vasfın bana ey büt-perest
Hâl bilmez dil-ber-i sâhib-cemâli n'eylerüm”
Fuzûlî G.186 B.4 s.221

“Secdedür her kanda bir büt görsem âyinüm benüm
Hah kâfir hah mü'min tut budur dînüm benüm”
Fuzûlî G.206 B.1 s.230

Beyitte put mefhumuyla güzel kavramı anlatılıyor. Her güzellik Hakk'ın tecellisidir. Haliyle, gerçekte puta değil, onda tecellî eden Hakk'ın güzelliğine secde ediyor.

“Deme zâhid ki terk it sîm-ber bütler temâşâsın
Beni kim kurtarur Tanrı sataştırmış belâlardan”
Fuzûlî G.215 B.4 s.235

“Ey zâhid, gümüş göğüslü put gibi güzellere bakmaktan beni menetme ki;
Allâh'ın musallat ettiği belâlardan beni kim kurtarabilir.”

Genellikle kiliselerde Meryem Ana tasvirleri gümüşten yapılmıştır. Dolayısıyla parlaktır. Şiirimizde putlar için “simber - gümüş göğüslü” vasfı kullanılır.¹⁷⁷

“Gerçi kâfirsın sana ey büt yeter ol ecr kim
Rağbetin büt-hânededen dönderdi bin tersâ yüzün”
Fuzûlî G.218 B.2 s.241

¹⁷⁷ Tarlan, 1985: c.3, s. 5.

“Ey Fuzûlî cigerim kanını koymaz döküle
Cân fedâ ol sanemün gamze-i hûn-hâresin”
Fuzûlî G.252 B.7 s.254

“Yetürdü âhumı gerdûna ol büt gör ne kâfirdür
Dimez kim gökde âhum incide nâ-geh Mesîhâyı”
Fuzûlî G.277 B.2 s.266

Put gibi bir güzelliğe sahip sevgiliden şikâyet ediliyor. Sevgili ezâ ve cefâsıyla âşığa ıztırap ve acı veriyor. Âşığın bu ıztırapla çıkardığı iniltieler göklere yükselerek Hz.İsâ'yı incitiyor. Maddî aşk şâire acı veriyor. Tecerrüd halinin timsali olan Hz.İsâ, bu durumdan inciniyor.

“Hayret ey büt sûretün gördükde lâl eyler beni
Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni”
Fuzûlî G.294 B.1 s.275

Şâir, put gibi güzel sevgiliyi görünce hayret ve hayranlığından dili tutuluyor. O andaki halini görenler ise onu hayal zannediyor.

“Dili al ey büt-i Çîn hayrına bir deyr eyle
Sen ki bir bûseye satdık yürü var hayr eyle”
Fuzûlî G.428 B.1 s.215

“Bağla evvel bilüni zülfini zünnâr gibi
Secde kıl ol saneme deyr-i Mesîhâya düşüb”
Muhibbî G.128 B.2 s.77

Sevgili güzelliği itibarıyla putu andırırken, âşığın sevgiliye yalvarıp yakarması puta karşı yapılan secde olarak niteleniyor. Söz konusu put olunca, akla putlarla dolu manastırlar geliyor.

“Deyr içinde gördiler refârun ey serv-i hırâm
Durduğı yerde kadîd oldı vü kıldı büt sükût”
Muhibbî G.189 B.4 s.95

“Deyr-i hüsnünde sanemler cümlesi oldı kadîd
Çünkü gördiler yazılmış anda tasvîrün senün”
Muhibbî G.1509 B.3 s.461

“Zülf-i hindûsına anun nice kâfir dimeyem
Göz göre tapa öninde büt-i sîmîni ola”
Muhibbî G.2601 B.4 s.756

Sevgilinin güzelliği, hüsn ü zerafetin sembolü olan putta bile hayranlık uyandırıyor. Hatta Hayretinden dili tutuluyor, kendisine tapınılan gümüşten yapılmış put sevgiliye secde ediyor.

“Ol büt-i tersâ kaçan ka'küllerin eyler girîh

San giyer ol sîm-ten üstine zırh”

Muhibbî B.169 s.871

Put a benzeyen Hristiyan güzeli, omuzlarından aşağı döktüğü ve vücudunu kaplayan saçlarıyla gümüşten zırh giymiş olarak hayal ediliyor.

“Didi gel deyre bugün mu`ciz-i `İsâ göresin
Dirgürür mürdeleri bir büt-i tersâ göresin”

Muhibbî G.2206 B.1 s.649

“Deyr içinde dün sanemler seyrine hayrân olub
Secde-i bî-ihdiyâr itdüm büt-i tannâzuma”

Muhibbî G.2504 B.2 s.729

Hristiyan güzeli, bir öpücüğü ile ölü gönüllere canlılık vermektedir. Onun bu özellikleri karşısında şâir, sevgiliye büyük bir aşkla bağlanıyor.

“Aklumuz tağtımızdır zülf-i `anber-sâlara
Virmişdür dîn ü îmânı büt-i ra`nâlara”

Hayretî Mus.15/3 B.1 s.98

“Sürerse ol büt-i Çînün işiginden seni a`dâ
Gönül kûyında eglengil ki arzu`llâhı vâsi`dür”

Hayretî G.60 B.3 s.172

Aklını kaybedecek kadar gönlünü put gibi güzellere kaptıran şâir, düşmanların engellemelerinden korkmamaktadır.

“Rûhbân-ı `ışka yine mürid oldı Hayretî
Seyr eyleyeli deyr-i cihânun sanemlerin”

Hayretî G.377 B.5 s.368

Dünya güzellerine meyleden şâir, içinde bulunduğu haliyle aşk rahiplerine mürid olduğunu ifade ediyor.

“Hâsılı asnâmdan pâk itdiler Ferharumı
Aldı bir şâh-ı cihân gönlüm ile esrârımı”

Hayâlî Mş.5 B.3 s.68

Şâir, gönlünü pek çok güzele bağlamıştır. Dolayısıyla gönlünü Ferhar mabedlerine benzeter. Fakat, bütün sevgililerinden daha mükemmel bir güzelliğe sahip olan; şâirin gönlünden diğerlerini çıkarmış, temizlemiştir.

“Da`vâ-yı hüsn kılmağı `âlemde ey nigâr
Sen dil-sitân ile büt-i Çînün ne cânı var”

Hayâlî G.56 B.1 s.108

“Zünnâr-ı `aşkı beline kim bağladı desen
Deyr-i cihânda bir sanemün yâdigârıdur”

Hayâlî G.88 B.3 s.119

“Deyr içre nakş-ı sûretine eyleyub nazar

- 'Aklın sanemler ey büt-i gûyâ yitirdiler"
Hayâlî G.171 B.4 s.148
- "Deyr-i belânun oldum âhımla ergânûnu
Âh ol bütün elinden feryâdımı işitmez"
Hayâlî G.203 B.4 s.159
- "Bilsem ne gördi ol sanem-i sîm-tende şem'
İklîm-i Şâma server iken oldu bende şem"
Hayâlî G.234 B.1 s.170

Şâir, gümüştten yapılmış bir puta benzeyen sevgili ile mumu birlikte düşünüyor. Şam ülkesine sultan olan mumun sevgiliyi görünce kul, köle olmasına anlam veremiyor.

- "Nakş-ı hüsnünle dili ey büt-i Çîn deyr eyle
Ergânûn oldı eliflerle tenüm seyr eyle"
Hayâlî G.508 B.1 s.266
- "Yüz niyâzın 'âşıkun bir nâza eylerdüm kabul
Seng-dillik öğretten deyrün büt-i hâmûşuna"
Hayâlî G.527 B.3 s.273
- "Biri Rûm oğlıdur zîbâ sanemdür
Cihân deyrinde bir ra'nâ sanemdür"
Yahyâ Bey Şg.1 B.189 s.241
- "Galata içre dahî bir sanem var
Fireng oğlanıdur ol çeşmi 'ayyâr"
Yahyâ Bey Şg.2 B.278 s.270
- "Aşk bâzârında cânım hayli rüsvâyî geçer
Bir büte yüz urdı gönlüm şimdi tersâyı geçer"
Usûlî Mus.2/2 B.4 s.77
- "Sen büt-i tersâyı koyup gayri yâre dil viren
Kâfir-i 'aşk oldı öldürsen gazâdur sevdiğim"
Usûlî G.86 B.6 s.182
- "Dîn ü dil virmek revâdur sen büt-i Çîne didüm
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânedem"
Usûlî G.93 B.7 s.189
- "Sücûd it ol büte ey dil ko gitsün zühd ü takvâyı
Çü bildin kıbleni geçmiş namâzın hep kazâ eyle"
Usûlî G.118 B.2 s.214
- "Hulki olmayan güzel san sûret-i dîvârdur
Ey Usûlî bir büt-i bî-câna virme gönlünü"
Usûlî G.130 B.5 s.226

Yaratılışı güzel olmayan kadın farklı bir yaklaşımla duvardaki resimlere benzetiliyor. Dolayısıyla şâir, gönlüne seslenerek duvar resmi olarak nitelediği bed yaratılışlı olanlara bağlanmamasını öneriyor.

"O büt zahm-ı tegâfûl-şîve cevrin eyledi efvân

Gönül âzürdeyem âzürde feryâd ü enînünden”

Nedîm-i Kadîm G.27 B.2 s.154

Put gibi güzelliğe sahip sevgili tanımamazlıktan gelen naz ve edasının âşığın gönlünde açtığı yaralarla zulmünü daha fazla artırıyor. Buna rağmen sevgiliden gelen ezâlara sabretmek istiyor. Fakat gönül dayanamayıp feryat ederek inliyor. Âşık bu durumda sevgiliden değil de gönlünden inciniyor.

“Sen büt-i deyre gelir deyüben ey rûh-ı revân
Cânların kıldı sanemler der ü dîvâra fedâ”

Nef î G.7 B.3 s.284

“Tengdür gâyet ile ol büt-i şûhun deheni
Hande yol açmasa andan çıkamazdı suhan”

Nef î G.127 B.1 s.342

“Temâşâ-yı bihişt eyler görenler Nâ'ilî hüsnün
O büt kim Çin-i zülfi rahne-i bünyâd-ı îmândur”

Nâ'ilî G.119 B.5 s.207

“Degil mi farz bana üft ü hîz-i kûy-ı bütân
Olur mu hiç müselmân namâzdan fâriğ”

Nâ'ilî G.189 B.3 s.237

“Gayrın ki dilde nakş-ı cemâlin görür o büt
Dîvâr-ı Ka`beden nice sûret koparmasın”

Nâ'ilî G.267 B.2 s.271

“Bütâne cilvelerün yıkdı deyr-i cânımızu
Şîrâr-ı şem`-i ruhun yakdı hânümânımızu”

Nâ'ilî G.388 B.1 s.323

“Mahşerde de ol zülf ü ruhsâre ki vardur
Reşg-i sanem ü rağbet-i zünnâra ne minnet”

Nâ'ilî G.26 B.1 s.167

Güzellik yönünden sevgili puta, rengi ve uzun olması bakımından da saçları zünnâra benzetilir. Şâir, “Onlarda (cennetlerde) bakışlarını (yalnız eşlerine) diken (başka kimseye bakmayan) öyle güzeller var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmamıştır.¹⁷⁸” âyeti gereğince âhirette madem ki bu güzellikler olacaktır, insanı ilâhî aşktan mahrum eden putu kıskanmaya, zünnârı istemeye gerek yoktur diye düşünüyor.

“Gel berhemenâ etme cefâ cân-ı Fehîme
Teklîf-i perestişle büt-i secde-gehinle”

Fehîm-i Kadîm G.44 B.5 s.110

“Eylemiş nakş-ı bütâm cilveger kıssîs-i`aşk

¹⁷⁸ Kur’ân-ı Kerîm; Rahman Suresi 55/56.âyet.

Hep sanemden hadîmi bir özge ma`beddür gönül”

Fehîm-i Kadîm G.109 B.6 s.141

“Deyr içre ki ol büt heves-i encümen eyler
Çok zâhid-i tâ`at-menîşi Berhemen eyler”

Fehîm-i Kadîm G.179 B.1 s.176

Gönül ehli, maddî güzelliklerin arkasındaki gerçek güzelliği görebilme anlayışına sahiptir. Geçici aşklar, maddî sevgiler onun gönlünü meşgul etmez. O, mecazî, gerçek sevgiyi ister.

“Raks itdüren ehl-i dile deyr içre sanemdür
Hüsn-i sanem ü nağme-i nâkûs degildür”

Fehîm-i Kadîm G.196 B.3 s.185

“Berhemen şîve harem perver-i `aşk-ı sanemiz
Yâ sanem yâ sanem ile dili gûyâ iderüz”

Fehîm-i Kadîm G.275 B.5 s.225

“Aşk-ı pâkûm olmazam âlfûde nakş-ı hüsn ile
Şâhid ma`nâ büt-i Yûsuf-şemâyildür bana”

Cevrî G.1 B.2 s.182

“Âferin ol büt-i pür-`işveye kim bir nigehe
`İşk u zühd ü hiredi secde-ber-i nâz eyler”

Cevrî G.66 B.2 s.206

“Ser-bâde-i hükm-i nigehe-i çeşm-i bütânuz
Ne secde-ber-i `akl u ne endîşe-perestüz”

Cevrî G.109 B.3 s.222

“Getürür nutka tebessümle büt-i deyri lebün
Türfe `İsî-neses ü şûh-ı dil-ârâsın sen”

Cevrî G.188 B.3 s.251

Pek çok beyitte puta benzetilen sevgili burada; sevgilinin dudağının bir gülcüğü ile kilise putunun dile gelip konuşacağı düşünülüyor. Böylece ölüleri diriltiren Hz.İsâ ile sevgili arasında benzerlik de kurulmuş oluyor.

“Ol bütün çeşm-i suhan-gûy u leb-i hâmûşuna
Nükde-senc olmak kolay söz âşîna ta`bîrde”

Koca Râgıp Paşa G.144 B.5 s.149

“Döndükce semt-i sâzîşe döndürdi ol büti
Devr-i piyâle zevka medâr olmak istiyor”

Koca Râgıp Paşa G.43 B.2 s.96

“Ey büt-i `attâr bana hâl-i müşkînün gibi
Anber olsun da biraz ham olsa da mâni` degül”

Nedîm G.74 B.5 s.293

“Olur elbette meftûn-ı çelîpâ ol büt-i tersâ
Kinar itmek dilersen ser-be-ser bigsûde-âguş ol”

Nedîm G.77 B.4 s.295

“Zer-i Efrencî gerek sayde büt-i Efrencî

Kim ider anı meger bey ola yâ bey-zâde”
Nedîm G.130 B.5 s.323

“Görse ol barîkâ-i hüsnî bütân-ı Keşmîr
Tâb-ı hayretle erirlerdi büt-i mûm gibi”
Nedîm G.142 B.4 s.329

Her zaman puta benzetilen sevgilinin harikulâde güzelliğini gören, meşhur Keşmir putlarının hayretlerinden mumdan yapılmış putlar gibi eriyeceği hayal edilerek, sevgilinin güzelliği mübalağalı bir şekilde anlatılıyor.

“Şol dem ki bezme ol büt-i ra`nâ gelür gider
Gûyâ ki cân-ı `âşık-ı şeydâ gelür gider”
Neylî G.54 B.1 s.90

“Düşdünse eger silsile-i zülf-i bütâne
Ey dil hele kayd-ı serv-i sâ mânı unuttun”
Neylî G.95 B.2 s.110

“Zünnâr-beste ol büt-i deyr-i rakkâsı seyr idüb
Zâhid çevirdi sübha-i zühdün imâmesin”
Neylî G.119 B.3 s.121

İhlas ve samimiyetten uzak, gösterişçi ve şekilci ibadetiyle meşgul olan zâhid, gerçek aşkı tanımadığı için, maddî güzellikler karşısında hayrete düşüp ibadetten yüz çevirir.

“Erbâb-ı `ışkı ol büt-i deyr-i melâhâtun
Şevk-ı şarâb-ı la`li imiş mey-perest iden”
Neylî G.122 B.4 s.123

“Üftâdelik el virse n'ola Neylî-i zâre
Âvâre dili bir büt-i bed-kîşe düşürdi”
Neylî G.163 B.5 s.141

“Nakş ider ol sanemün hüsnini levh-i cânê
`ışkı bir sûrete kor gibi dil-i divâne”
Neylî Eb.85 s.217

“Bütân kim secde-i ebrûyî matlûb eylemişlerdür
Bizi hem deyre hem mihrâba mensûb eylemişlerdür”
Şeyh Gâlib G.69 B.1 s.24

“Gelse bu sûretle büt-gede-i hüsne eger
Bütler îmân getürüb der sanemâ hoş geldin”
Şeyh Gâlib G.227 B.5 s.76

“Ol büt harîk-i `âde neler eyledi sakın
Dehre Mesîhi bir dahî devrân getürmesün”
Enderûnlu Fâzıl G.110 B.3 s.34

“Cefâya kıl tahammül ol bütün teshîrin istersin
Şehâ sen de cefâ it hüsnünün te'sîrin istersin”
Esrâr Dede Th.G. B.7 s.25

“Ol sanem geldi derûn-ı sîneye

Şimdi ma'mûr oldu bu deyr-i harâb"

Esrâr Dede G.18 B.6 s.44

Put gibi güzel olan sevgilinin aşkı gönle düştüğünden beri, virane gönlün mamur olduğu, şenlendiği ifade edilirken; gönül kiliseye, sevgili puta benzetiliyor. Kilisede tasvirler bulunur; dolayısıyla benzetme tesadüfi değildir.

"Bir siyeh zülf siyeh câme büt-i `Îsâ-perest
Eyledi reng-i hayâliyle beni sevdâ-perest"

Esrâr Dede G.31 B.1 s.49

"Düşmesün kimse Hüdâyâ o büt-i tersânun
Din yağmalayıcı turre-i tarrâresine"

Esrâr Dede G.204 B.7 s.110

Sevgili güzelliği yönüyle put olarak niteleniyor. Gönülde put sevgisi yer edince, kalp putlarla dolu kilise veya put-hâneleri andırıyor. Söz konusu olan Hristiyan güzeli ise, ondan "büt-i Tersâ" diye söz ediliyor.

c. Övünme Ve Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâir, kendini överken, başkasının üstünlüğünü gözler önüne sermeye çalışırken büt-sanem kavramından yararlanır.

Yaptıkları tasvir ve resimlerle tanınmış Mânî, Behzad gibi ressamlarla kendini karşılaştırır. Hatta bazen şiirindeki ifadeler ve kurduğu hayaller karşısında sözü edilen ressamların âciz kalacağı düşüncesindedir. Şâir, düşünmeye başladığında bütün mânâ rûhlarının bir araya toplanacağını, konuşmaya başladığında bütün mânâ mabetlerindeki sûretlerin canlanacağını iddia eder. Şâir, put gibi güzelleri anlatmaya başladığında dilinden sihirler saçıldığını söyler.

Şâir, özellikle Hz.Muhammed'e hitaben yazdığı beyitlerde, O'nun gelmesiyle bütün putların yok olduğunu belirtirken övgü ifade eder. Sevilen kişinin adaleti anlatılırken fitneyi bir putun saçları gibi dağıtması ile benzerlik kurulur. Övülen her hangi bir varlık ise yapısındaki düzgünlük putun vücudundaki düzgünlüğe benzetilir.

"Rengîn ider evsâf-ı ruhun hâme-i Bâkî
Ol sûreti virmez sanemâ nakşına Behzâd"

Bâkî G.38 B.7 s.73

“Büt nigâr-ı harem-i deyr-i hayâlim ki komuş
Bende bir sırr-ı eser sun`-ı hudâvend-i kadîm”
Nef î K.8 B.54 s.68

“Başlasam endişeye ervâh-ı ma`nâ cem` olur
Nutka gelsem sûret-i deyr-i ma`ânî cân bulur”
Nef î K.9 B.39 s.71

“Büte secde olalı görmedi bir kimse dahî
Bikr-i fikrüm gibi bir şûh-ı dilâşûb sanem”
Nef î K.41 B.48 s.184

Şâir, Yüce Yaraticının, kendisini şiir sanatında büyük bir yetenek olarak yarattığı kanaatindedir. Bu yetenekle ne zaman düşünmeye başlasa bütün mânâ rûhlarının toplanacağını, konuşmaya başladığında ise mânâ mabedindeki putların can bulacağını düşünüyor. Böyle bir yeteneğin putlara secde etme geleneğinin başlamasından beri görülmediği ifade edilir.

“Derûn-ı kubbesi evc-i felek gibi rûşen
Sütûn-ı soffası kadd-i bütân gibi mevzûn”
Nef î K.58 B.4 s.243

“Rûhdur ser-tâ-kadem güyâ mübârek heykeli
Olmış anınçün mücerred `İsî-i Meryem gibi”
Nef î Kıt'a 3 B.5 s.272

Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi, kimi beyitlerde bazı mimari yapılar veya sanat eseri heykeller, put güzelliğinde düşünülür.

“İmâ-yı medih-i hâm-ı ebrû-yı bütânda
Haclet-dîh-i engüş-i hilâl-i ramâzânsın”
Nâ'îlî K.25 B.4 s.101

“Hurşîdi ezüb hal yazarım hüsn-i bütânı
Nakkâş-ı sûver kâr-ı sanemhâne-i `aşkıım”
Fehîm-i Kadîm G.134 B.4 s.154

“Eyledükde `izz ile sahn-ı vücûdı cilve-gâh
Sûret-i esnâmdan mahv oldu nakş-ı Âzerî”
Cevrî K.2 B.22 s.64

Övülmek istenen kişi, kahraman, savaşçı ve tevhid inancını yayma konusunda gayretli oluşu yönleriyle övülürken; O'nun meydana çıkmasıyla, puta tapanların tapındığı putların yerle bir olduğu ifade ediliyor.

“Peyker-i hûr gibi rûh-ı musavver görünür
Düşse mazhar nazar-ı lûtfuna tasvîr-i cemâd”
Cevrî K.18 B.20 s.92

“Adli hükm itse cihâna ider âsâyiş için
Fitneyi zülf-i bütân gibi perişân-ahvâl”
Cevrî K.19 B.10 s.94

“Dem-sâz olalı çeşm-i suhan-gû-yı bütâna
Dil vâlih-i mazmûn-ı fûsûn-ı perverûmüzdür”
Cevrî G.62 B.2 s.204

“Görmedüm böyle sühan-gû büt-i dil-keş ki olur
Her dem-i nutkına bin `İsî-i Meryem `âşık”
Cevrî G.139 B.2 s.233

“N'ola nakş-ı hayâlün reşk-i Mânî olsa ey Neylî
Viren ma`nâya sûret hâme-i mu`ciz-nigâr gider”
Neylî G.33 B.5 s.80

“Bir büt-i tâze-res-i fitne-nişândur güyâ
Ol kadar `işve-ger-i şîve-nümâdur suhanum”
Neylî G.112 B.4 s.118

Şâir, söylediği şiirlerin, taze, işveli güzel bir put kadar okuyanları etkilediğini iddia ediyor.

d. Tabiat Unsurlarıyla Kullanılışı

Eski şiirimizde tabiat önemli bir yer tutar. Özellikle bahar mevsimi, baharın gelişiyi insanın gönlünün sürur bulması şiirimizde sıkça işlenir. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi pek çok dîni mefhum bu amaçla kullanılmıştır. Büt-sanem kavramlarının da tabiatı şiire konu ederken kullanıldığını görüyoruz.

Bülbülün gül karşısında ötmesi, put karşısında tapınma, dua ve niyazda bulunma şeklinde açıklanırken hüsn-i ta'lil sanatı yapılır. Lâle kırmızı rengiyle, eline kadeh almış bir Hristiyan güzeline benzetilirken büt-i tersâ nitelemesi yapılır.

Ay, put gibi bir güzele benzer, gecenin başlangıcında havanın kararması rahipler gibi yeryüzünün karalara bürünmesi şeklinde hayal edilir. Bazen eğilen, bazen kalkan karanfil, puta secde eden insana benzetilir.

“Bu gün hazân yine bâğun zeri ve ziveridür
Büt eylemiş her ağacı ola mı Âzerîdür”
Kadı Burhâneddîn G.84 B.1 s.243

Bu gün sonbahar mevsimi, yine bağı bahçenin zineti, süsü olmuş; her ağacı (sarı yapraklarıyla) altından put haline getirmiş; galiba güz mevsimi Âzer'e mensuptur.

Putlar genellikle altından yapırlar ve sarı renktedirler. Son bahar mevsimindeki ağaçlar da yapraklarının sarı oluşu bakımından putu hatırlatıyor. Şâir, bu durumu “hüsn-i ta’lil” sanatıyla güz mevsiminin Âzer’e mensup olmasına bağlıyor.¹⁷⁹

“İderdi bülbül-i kâfir-nihâd secde-i gül
Ta`abbüd-i sanem ile tutub necâta recâ”
Fuzûlî K.1 B.44 s.25

“Kırmızı pûş ol lebi almış ele la`l-i kadeh
Sanki hubân-ı Frenkdür büt-i tersâ lâle”
Muhibbî G.2424 B.3 s.708

“Deyr-i eflâke kamer-çihre sanemler gelicek
Dehr büründü siyeh şalını rûhbân-şekil”
Hayâlî K.8 B.2 s.37

Gün bitmek üzeredir, hava kararmakta, ay ortaya çıkıp gecenin karanlığını aydınlatmaktadır. Şâir durumu, ay yüzlü put gibi güzeller gelecek diye yeryüzünün rahipler gibi siyahlara bürünmesi, siyah elbiseler giymesi şeklinde ifade ediyor.

“Mihrâb idinmiş ol sanemün kaşî tākını
Gâhî rüku` ider o karanfûl gehî kıyâm”
Yahyâ Bey G.252 B.3 s.440

Karanfilin rüzgarla birlikte sallanmasını şâir, puta benzeyen sevgilinin kaşını mihrap edinerek secdelere kapanmak şeklinde hayal ediyor.

“Gubarı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subhâ
Abir-i ceyb-i gîsû-yı bütân-ı Çîn ü Ferharı”
Nef î K.14 B.20 s.88

“Geşt-i güneşte oldı o serv-i çemen-i çemân
Büt gibi kaldı hayret ile Birehmen hemân”
Neylî G.117 B.1 s.120

Beyitte sevgiliye ait unsurlarla tabiat unsurları birlikte ele alınmış. Bahçedeki servi gibi salınarak yürüten sevgiliyi gören rakiplerin hayretlerinden put gibi kaldıkları tahayyül ediliyor.

¹⁷⁹ Alpaslan, 1977: s. 244.

3- BÜT-GEDE

Put-Hâne, Sanem-gede, sûret-hâne, teb-hâne, beytu's-sanem gibi adlarla eski şiirimize konu olan put-hâne; puta tapıcıların ibadet ettikleri mabedleridir. İçinde çeşitli sayıda tasvir ve şekil bulunur. Put-perest toplumlar işte bu şekil ve tasvirler karşısında çeşitli tarzlarda ibadet ederler. Hristiyanlık ilâhî kaynaklı bir dîn olmasına rağmen kiliselerdeki şekil ve tasvirler sebebiyle eski şâirlerimizce put-hâne yakıştırmasıyla ele alınmıştır.¹⁸⁰

Put-hâneler, içlerinde bulunan şekil ve tasvirlerin güzelliği, göz kamaştırıcılığı yönleriyle zikredilirken şiirde farklı benzetme ve hayal unsuru olarak kullanılmıştır.

a. Tasavvufî Unsurlarla Ele Alınışı

Tasavvuf, Allâh'a ulaşmayı, gönüle yalnızca O'nun sevgisini yerleştirmeyi amaçlar. Bu sevgi ve yöneliş gösteriş yapmacılıktan uzak, samimi duygularla gerçekleşmelidir. Tasavvufî düşünce, duygu ve heyecanları terennüm eden Dîvân şâiri, "büt-gede" mefhumunu değişik hayal unsurları ve benzetmelerle bu hislerini dile getirme amacıyla şiirinde kullanmıştır.

"Deyr ile mescid sizündür büt bizüm olsun hemîn
Ki benüm maksûdum oldur Ka'be vü büt-hâneden"

Kadı Burhâneddîn G.704 B.3 s.277

Şâir, câmi, kilise gibi mekanların görünüş ve gösterişten ibaret olduğu; asıl olanın Allâh'a kavuşma, onun sevgi ve rızasını kazanmak olduğunu belirtiyor. Ona göre asıl amaca ulaşmanın yolları ve yerleri farklı farklı olabilir. Bu önemli değildir.

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Pala,1989: s.92.

“Hâce-i meyhâne mest oldı vü hem pîr-i mugan
Ka`be vü büt-hâne mest u hırka vü zünnâr mest”
Nesîmî G.22 B.18 s.86

“Ka`be vü deyr nedür gayr nedür seyr nedür
Mescid ü büt-gede vü hırka vü zünnâr nedür”
Nesîmî G.102 B.5 s.138

“Büt-hâne ile Ka`beyi vahdette fark eden
Ma`nîde bâliğ olmamış ol gerçi pîrdür”
Nesîmî G.127 B.3 s.154

“Zülf ü ruhun sırrını bilmeyene ayduram
Küfr ile îmânımız Ka`be vü büt-hânedür”
Nesîmî G.131 B.5 s.156

İlâhî aşkın sarhoşluğu içinde olan şâir, put-hâne dahil bütün mabedleri aynı şevkle sarhoş görür. Her ikisi de ibadet yeri olması, Allâh'ı arama vasıtası olması hasebiyle aynı anlamda değerlendirilirken bu sırrı farkedemeyenler henüz ergenlik çağına ermemiş ihtiyara benzetilir.

“Mü'minün Ka`be yeridür kâfirün büt-hânedür
'Aşığün dost eşiğidür Ka`be vü büt-hânesidür”
Nesîmî G.422 B.11 s.336

“Kâfirün büt-hânesidür dünyenün kâşânesi
Yoktur îmânı anun kim secde eyler Lâtına”
Nesîmî G.364 B.7 s.300

Beyitte Hz.Muhammed'in; "Dünya, müminin zindanı, kâfirin ise cennetidir." sözü hatırlatılıyor.¹⁸¹

“Saçın küfrün yüzi nûrun görürse zâhid ü râhib
Bu mescidden diye yâ hû vü ol büt-hânedü yâ hû”
Şeyhî G.145 B.5 s.241

İbadet edenler farklı mekanlarda, değişik şekillerde kulluk etseler de; amaç aynı, hedef aynıdır. Hepsi, tek Yaratıcıyı (Vücûd-ı Mutlakı)'ı aramaktadır.

“Tap diyince anda resm itdün sanemler nakşını
Gönlümüz güyâ ki bir tasvîri çok büt-hânedür”
Zâtî G.368 B.7 s.383

“Tutagör göz yolın ey eşk kim temkînüm eksikdür
Bu sûret-hânenün gördükçe nakşın hayretüm artar”
Fuzûlî G.71 B.3 s.165

“Yüzünü gördükde zâhid mâsivâdan geçmedi
Ka`bede büt-hâne fikrinde olan bi-dîne bak”
Hayâlî G.254 B.3 s.176

¹⁸¹ İmam Nevevî, (1991): *Riyazu's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Haz. İhsan Özkes, İslâmoğlu Yayınları, İstanbul, c.2, s.453.

“Tecellî-i cemâl-i `ışk her yirde fûrûzândur
Egerçi Ka`be bir yirde olur bût-hâne bir yerde”
Mezâkî G.394 B.4 s.527

“Gönül ki Ka`bedür itme sen anı bût-hâne
O sâde-rûdan ırağ ol ki ola düşmen-i dîn”
Yahyâ Bey K.19 B.13 s.83

“Beni bût-hâne itdi sûret-i gayr
Namâz içre degüldür niyyetüm hayr”
Yahyâ Bey Şg.1 B.18 s.228

“Ka`beyi bût-hâneden fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın görür her yerde cân bînâ-yı `aşk”
Usûlî G.58 B.13 s.154

Gönül, tevhid evi olan Kâbe'ye benzer. Şâir, maddî aşklarla meşgul olan gönlün put-hâneye döneceğini belirtirken, bu durumdan uzak kalınması, gönüldeki maddî aşkların terk edilmesi tavsiye edilir.

“Ne bût-gede ne Ka`be gerek `âşıkâ Nef î
Hâk-i der-i meyhâne yeter secde-geh-i mest”
Nef î G.22 B.5 s.292

“Hakkâ ki `aceb bukâlemûn bût-gededür dil
Geh rûy-ı safâ geh görünen sûret-i gamdur”
Nâ'îlî G.123 B.3 s.208

“Bâlâdur vâvelân ancak ma`nâ-yı mücerreddür
Tasvîri Mesîhânun bût-hânedeki kalmışdur”
Şeyh Gâlib G.83 B.2 s.29

Beyitlerde, Allâh'tan gayrı sevgilerle dolu olan gönül put-hâne olarak nitelenir. Sıkça Ka`be ile put-hâne karşılaştırılarak biri tevhidin, vahdetin; diğeri şirkin sembolü olarak gösterilir. Kimi beyitlerde dünya, süsü, renkliliği, mal ve zenginliği ile insanın gönlünü çaldığı için put-hâneye benzetilir.

b. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Âşığın gönlü sevgilinin hayali ile put-hâneye döner. Sevgilinin o güzel tasvirini gören bütün put-hâneler onun resmiyle süslenmiştir. Şâir, bu ifadede bulunurken kendi hünerini de sergilemektedir. Zira sevgiliyi o kadar güzel

anlatmıştır ki etkisinde kalan bütün put-perestler, put-hânelerini sevgilinin tasviriyle doldurmuşlardır.

Sevgili, put-hânelerde bulunan tasvirler kadar güzel anlatılırken onun kan dökücülüğü hatırlatılır. Kimi beyitlerde sevgilinin güzellikteki harikuladeliği anlatılmak istenirken, sevgilinin girdiği bir put-hâne konuşmasıyla putların canlandığı hayal edilir.

Sevgililerin hayalini gönlüne işleyen âşığın gönlü put-hâneye benzetilir. Sevgilinin güzelliğini gören put-perestler tapındıkları putlardan yüz çevirirler.

“Deyr-i dil hüsni hayâli ile büt-hâne iken
Mescid itdi kaşı mihrâb bu büt-hâneliği”

Cem Sultan G.320 B.5 s.183

“Göreliden sûretin nakşın der ü divârda
Sûretin nakş itmedik büt-hâneler gördi mi hiç”

Necâfî Beg G.39 B.4 s.167

“Sûreti zibâ sanemler yok dimen büt-hâne
Var çok ammâ bir sana benzer büt-i hûn-hâr yoh”

Fuzûlî G.61 B.6 s.160

“Girüb büt-hâneye kılsan tekellüm cân bulur şeksiz
Musavvirler ne sûret kim der ü divâre yazmışlar”

Fuzûlî G.68 B.5 s.164

Beyitlerde “büt-hâne” içinde bulunan güzel resim ve putlarıyla anılıyor. Putu andıran sevgili de güzelliği ile putları dahi hayrete düşürüyor.

“Gerçi kâfirsın sana ey büt yeter ol ecr kim
Rağbetün büt-hâneden dönderdi bin tersâ yüzün”

Fuzûlî G.228 B.2 s.241

“Ey put gibi güzel sevgili! Sana olan sevgi ve rağbet binlerce kâfirin yüzünü put-hâneden döndürdüğü için bu sevap sana yeter.” ifadesinde put-hâne ile kilise, onun arkasında güzellikleriyle dünya akla gelebilir. Sevgili, gönlünü dünyaya, maddî aşka bağlamış binlerce insanın ilâhî aşka yönelmesine sebep olmuştur.

“Hûr-sîmâlar ile şöyle pür olsun haremin
Görüb îmâna gele anı sanem-hâne-i Çîn”

Bâkî K.27 B.35 s.52

“Şol kadar nakş eyledüm dilde sanemler nakşını
Kim görürse hâne-i gönlüm sanur büt-hânedür”

Muhibbî G.451 B.2 s.168

“Bilüme zünnâr-ı zülfün bağlayaldan ey sanem
Mesken itdügün `aceb midür eger teb-hâneyi”

Muhibbî G.2642 B.3 s.767

“Kâfir itdiler beni feryâd bu büt-hânedede
Dîn ü dil gâret ider sîmîn sanemler var imiş”
Usûlî G.51 B.4 s.147

“Dîn ü dil virmek revâdur sen büt-i Çine didüm
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büt-hânededen”
Usûlî G.93 B.7 s.189

Şâir, oluşturduğu terkiplerin etkileyeci olduğunu söylüyor. Bu etkiyle, içindeki şiir atölyelerinin güzellikte, Çin put-hânelerine döndüğünü ifade ediyor.

“O denli tarh-ı garîb eylerim ki bir demde
Döner sanem-gede-i Çine kârgâh-ı derûn”
Nef î K.58 B.45 s.245

“Küyundur o beytü's-sanem-i fitne ki döymez
Şehbâz-ı ecel bîm-i gazâl-i hareminden”
Nâ'ilî G.286 B.2 s.279

“Dil hânkâhın beytü's-sanem kıl
Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân”
Nâ'ilî Şr.9 B.6 s.338

“Leb-i cân-bahşına ser-dâde-i îmân-ı `îsî
Ka`küli büt-gede-i perçemün kaysı”
Şeyh Gâlib G.385 B.1 s.127

“Mir`at-ı dile gamzesi tasvîr-i büt eyler
Şimdi dil-i tâ`at-gedemiz beyt-i sanemdür”
Enderûnlu Fâzıl K.47 B.22 s.94

“Çeşm-i bî-rahmı helâk-ı `âşıkân itdi meded
Zannım ol büt-hânedede rûh-ı Hulâgu Hân yatur”
Enderûnlu Fâzıl G.27 B.4 s.10

“Büt-hâne-i hüsnünde hatt-ı zülf ider tefsîr
İncil yazar künc-i kamâmede Yuhannâ”
Esrâr Dede G.10 B.6 s.40

Saçlar küfrün sembolüdür. Dolayısıyla saçlar, sevgilinin güzelliğinde put-hâneyi andıran bir unsurdur. Tevhidi ifade eden yüz ise İncil yazar Yuhanna'yı hatırlatıyor.

“Bir kere o put gelse bassa kadem-i pâkin
Ka`beyle olur hem-ser beytü's-sanem-i Rûma”
Esrâr Dede G.10 B.7 s.40

“Ol çeşm-i hâmuş olmuş hem-sâye-i küfr-i zülf
`îsî bu gice gûyâ büt-hânedede kalmışdur”
Esrâr Dede G.57 B.4 s.58

“Yârûn cemâl-i neş'e-i câm-ı şarâb-ı nâ-yâbı
Eyler habâb-ı mevci sanem-hâne-i neşât”
Esrâr Dede G.127 B.2 s.82

“Meded ol kâfirin zülfiyle cânım hem-be-hem oldı

Virub yağmaya îmânım gönül beytû's-sanem oldu”

Esrâr Dede Kıt`a 10 M.1-2 s.90

Renk yönüyle saçlar siyahtır, sayıca çoktur. Bu haliyle kesreti ifade eder. Âşık, sevgiliye gönül bağlamakla maddî aşka düşmüştür. Gönül ise Allâh'ın gayrı olan bir sevgiye yer vermekle şirke düşerek put-hâneye dönmüştür.

c. Övünme Ve Övgü unsuru olarak kullanılışı

Şâir, büt-gede ve müteradifi kelimeleri kullanarak çeşitli hayal unsurlarıyla kendini över. Şiir yazarken bilgi, kültür yanında kabiliyet önemlidir. Şâir, kendi kabiliyetini, şiir yazmadaki yatkınlığını süslü bir put-hâneye benzetir.

“Tab`ım ol büt-hânedür kim sûret-i divârınun
Taşa kâr eyler hadeng-i gamze-i nâzik-teri”

Nef`î K.14 B.47 s.93

“Meryem-i nutkum idüb yine Mesîhâ-zâyî
Rûhzâr eyledi beytû's-sanem-i ma`nâyî”

Nâ`ilî K.5 B.1 s.36

Söz söyleme yeteneğindeki üstünlüğü mânâlar put-hânesine ruh veren Meryem şeklinde niteler. Zira Meryem, ölümlere can verme mucizesine sahip İsâ'yı doğurmuştu.

“Kilk-i ma`nî-suver ü tab`-ı sihr-kârımdur
Nakş-pîrâ-yı sanem-hâne-i i`câz u füsûn”

Nâ`ilî K.17 B.67 s.81

“Şi`ri büt-hâne-i nezâkettür
Tab`ı mir`at-ı sûret-i Mânî”

Fehîm-i Kadîm Skn. B.42 s.47

“Hurşîdi ezub hal yazarım hüsn-i bütânı
Nakkâş-ı suver kâr-ı sanem-hâne-i `aşkımdur”

Fehîm-i Kadîm G.134 B.4 s.154

“Bikr-i ma`nîdür ser-â-ser sûret-i murimler
Öyle bir büt-hânenün şimdi gönül nâkûsıdur”

Şeyh Gâlib G.75 B.6 s.27

Hiç söylenmemiş, hayal edilmemiş ifadeleriyle şâir, tanınmış put-hânelerin çanına benzetir kendisini. Mânâlar dizen kaleminden çıkanları sihir ve mucize put-hânesinin nakışları şeklinde ifade eder.

4- FERHAR

Türkistan'da Hıta ile Kaşgar arasında güzelleriyle ünlü bir şehirdir. Bu şehirdeki put-hânede yetmiş güzel kız putlara hizmet edermiş. Kendi dîninden olmayan birinin gelip putlara tapması halinde kızlardan biri ona armağan edilirmiş.

Ferhar kelimesi put-perestlikle ilgili bir kavram olarak sevgili, put, büt-gede mefhumlarıyla birlikte eski şiirimizdeki yerini almıştır.¹⁸²

Gönül, sevgilinin güzelliği karşısında hayran olup, Ferhar mabedlerine döner.

“Hâsılı asnâmdan pâk itdiler Ferharımı
Aldı bir şâh-ı cihân gönlüm ile esrârımı”

Hayâlî Mş.5 B.3 s.68

Gönül, maddî aşka sahip olmakla put-hâneye benzetilir. İlâhî aşka kavuştuğunda ilâhî tecellîgâh olması gereken gönüldeki putlar yok olur. Kâbe gibi putlardan temizlenerek asli durumuna kavuşur. Ferhar da put-hâneleri ile meşhur bir yerdir. Ferhar'ın putlardan temizlenmesi ile şâir, maddî aşktan ilâhî aşka yöneldiğini ifade ediyor.

“Ne bülbül ü ne çehre-perest-i gül-i bâğ ol
Zâgâne yürü râhib-i Ferhar-ı fâriğ ol”

Fehîm-i Kadîm G.102 B.1 s.137

“Deyr-i dil böyle sanem-hâne-i Ferhar olmak
Hep senün ey büt-i nâzende hayâlindendür”

Nedîm G.19 B.3 s.260

“Şikest olmuş kederden öyle bir âyîne-i esrâr
İderken gıpta-keş-i sûret-kerân-ı Çîn ü Ferharı”

Şeyh Gâlib K.12 B.2 s.15

Şâir, sevgiliyi puta benzettiği için onun hayali ve sevgisiyle dolu olan gönül de Ferhar put-hânelerine benzer. Fakat bu maddî aşktır. Maddî aşk ise geçicidir. İnsanı Allâh'a ulaşmaktan alıkoyar. Haliyle bu durumda maddî aşktan kaçınmalı, dünya güzelliklerine bağlanmamalı, gönülden mal ve mülk sevgisini atarak dünyadan elini eteğini çekmiş Ferhar rahipleri gibi olmalı diye düşünür.

¹⁸² Pala,1989: s.169.

5- SÜMENAT

Hindistan'da Kuçerat şehrinde bir put-hâne idi. Gazneli Mahmud şehri zaptedince put-hâneyi camiye çevirdi. Oradaki Menat adlı putu Gazne kalesinin kapısına eşik yaptı.¹⁸³ Ayrıca burada "Siva" adıyla meşhur Birehmen mabudu vardı.¹⁸⁴

Eski şiirimizde Sümenat, sevgili, put, put-hâne mefhumlarıyla birlikte ele alınır.

Vücut Sümenat olarak nitelenirken maddeyi temsil eder. Şâir, maddeye tapınmaktan sakınmayı öğütler. Büt-gede kavramı gibi başka benzetme ve hayallerle kullanılır.

"Şem` ile pervâne-yüm bahr ile dür-dâne-yüm
Mescid ü meyhâne-yüm ma`bed ile Sümenât"

Nesîmî G.25 B.11 s.88

"Şem`iyüm hem `âlemün şem`ina hem pervâne-yüm
Mısr-ı câmi` uş benüm hem ma`bed ile Sümenât"

Nesîmî G.26 B.6 s.89

"Mescid ü hânkâha sen sûfi tek olma gırrâ kim
`Âşıkâ cümle yer ü gök ma`bed-i Sümenât olur"

Nesîmî G.96 B.12 s.134

Âşık gönlündeki sevginin şevkıyla pervane gibi dönmekte, denizler gibi coşmaktadır. Onu bu hale getiren sevgi Allâh sevgisidir. Mecâzî aşka ulaşmak için mabede gerek yoktur. Zira insanı ilâhî aşka götüren sevgidir, aşktır. Yer ve gökteki bütün varlıklar da insana Allâh'ın kudretini, varlığını gösterir.

"Levh-i dilden kılmadan mahv-ı rüsûm ey Nâ'îlî
Sümenât-ı fitneyüm nakş u nigârımdan sakın"

Nâ'îlî G.246 B.7 s.262

"Bu Sümenât-ı vücûda sakın perestiştin
Karîn-i Birehmen-i nefsi bed-fi`âl olma"

Nâ'îlî G.315 B.6 s.292

Dünya, süsleri ve güzellikleriyle insanı celbeder, kendine bağlar. Dolayısıyla insanı Allâh'a ulaşmaktan alıkoyar. Vücut da böyledir. Maddî varlığı insanın ilâhî

¹⁸³ Gölpınarlı, 1971: s.239.

¹⁸⁴ Sâdi, 1985: s.29.

aşka ulaşma yolunda bir engeldir. İnsanın dünyaya ve bu dünyadan bir parça olan bedene bağlanmaması gerekir.

“Aferin olsun Fehîmün Sümenât-ı tab`ına
Kim bütân-ı sihr anda bûse dâd-ı hakdur”

Fehîm-i Kadîm G.206 B.7 s.190

“Girme zâhid Sümenât-ı `ışka nakş-ı zerk ile
Yokdur anda sûret-i kâm-ı derûn-ı put-perest”

Cevrî G.16 B.4 s.187

“Nigâhı Sümenât-ı bahr-âşub
Gözi senâsî-i mihrâb-ı Keşmîr”

Şeyh Gâlib G.71 B.2 s.25

“Oldukça Sümenât-ı hayâlim süver-nümâ
Ebkar-ı ma`nî secdeler eyler mugân gibi”

Şeyh Gâlib K.10 B.12 s.12

Şâirin hayal gücü, düşünme yeteneği öyle güzel eserler meydana getirir ki mânâlar âlemi süs ve bezeme harikası olan Sümenat mabedlerine döner.

6- LÂT

Hız.Muhammed'in peygamberliğinden önce cahiliye Arapları'nda bir ilâhe ismidir. Araplar bunu Güneş'in has ismi olarak kullanmakta idiler.¹⁸⁵ Lât adına Taif civarında Vacc vadisinde bir mabed vardı. Muattab B.Malik B.Ka`b'lar bu mabedin rahipleri idiler. Üzerinde çeşitli süs bulunan beyaz bir taş bu mabedin remzi idi. Taif civarındaki Lat mabedi mabed rahiplerinin akrabası olan Mugire tarafından tahrip edilmesine rağmen, hâlâ daha izleri bulunmakta, halk zaman zaman gizliden gizliye hastalıklara şifa bulmak ümidiyle taş yığınları bulunan bu yeri ziyaret eder.¹⁸⁶

Lat, Menat ve Uzza birer put-perestlik kavramı olarak şiirimize yansımıştır.

Kimi beyitlerde de sevgilinin güzelliğinin ifadesi, maddî aşkı göstermesi yönleriyle yukarda açıkladığımız putlara benzetilir.

“Ey mutahhar geldiğin demde vücûda anadan

¹⁸⁵ Pala,1989: s.310.

¹⁸⁶ Yazır,(?): c.7, s.307-310; Bkz.kur`ân-ı Kerim; Necm Suresi 53/19.âyet.
Bkz. Larousse,1973: c.7, s. 830.

Kâfirün deyri yıkıldı titredi Lât u Menât”

Nesîmî G.19 B.9 s.83

“Ey aparı zât, anadan doğduğun anda kâfirin tapınağı yıkıldı, Lât ve Menât adlı sanemler titredi.” ifadeleriyle şâir, Hz.Muhammed’in tevhidin temsilcisi ve bildircisi olarak gelmesiyle putların yıkıldığını, şirkin ve kesretin yok olduğunu anlatmak ister.

“Mülk ile mâlik benim muhyî vü hâlik benim

Mürşid ü sâlik benim `âbid-i asnâm ü Lât”

Nesîmî G.25 B.8 s.88

“Kâf Kur`ândur cemâlün kim bu söze hak dimez

Fi felek devrinde buldı Ka`benün içinde Lât”

Nesîmî G.27 B.5 s.90

“Gayra mukayyed olma kim her ne ki gayrdur anun

Ger heme kün fe-kân ise `ârif-i zât-ı Lât olur”

Nesîmî G.96 B.5 s.134

“Çünkü sen mahkûm-ı nefsi şûmsun ey bü'l-heves

Kimseye kâfir deme boynunda gör Lâtın nedür”

Nesîmî G.170 B.7 s.180

“Kâdi işitmemişim kim vire fetvâ yüzüne

Ben imâmı görmüşüm secde kıla Lâta gele”

Nesîmî G.396 B.3 s.319

Allâh'ın gayrı olan her şey put olarak düşünülürken bunlara duyulan sevgi Lat, Menat ve Uzza'ya tapınma şeklinde açıklanır. Ka'be tevhidi sembolize ederken sözü edilen putlar şirki ifade etmek için zikredilmiştir.

“Ey Lâta tapıcı seni `ayb etmezem neden

Kim görmemişsin ol sanem-i gül-`izârımı”

Nesîmî G.445 B.7 s.353

“Ey Lât'a tapan, seni kınamam; çünkü, o gül yanaklı tapılası sevgilimi görmemişsindir. Görmüş olsaydın, ona değil, buna tapardın.” ifadeleriyle şâir, her zaman puta benzetilen sevgilinin ondan daha güzel olduğunu savunuyor.

“Gel fenânun bahrına düş hâlid ol

Ka`beyi tanı vü Lâta `âbid ol”

Nesîmî Ty.193 M.2-3 s.416

“Kâfirün büt-hânesidür dünyenün kâşânesi

Yoktur imânı anun kim secde eyler Lâtına”

Nesîmî G.364 B.7 s.300

Dünya, güzellikleri ve çekiciliği ile put-perestlerin ibadethâneleri olan mabedlere benzetilirken bunlara bağlanmak Lât'a tapınmak olarak nitelenir. Bunun karşısında insana maddeden geçip Allâh'ta yok olmayı arzulaması tavsiye edilir.

“Ey Lâta tapan bî-basar gel gör bu mâhun sûretin
Tâ Lât u `Uzzâ başına deyr-i mugâm yakasın”
Nesîmî G.314 B.10 s.270

“Vaslun harem oldu ey büt-i Çîn
Çîn eyledi Ka`be ile Lâtı”
Nesîmî Trc.B.2/7 B.9 s.377

“Deyre varsan hüsnünü `arz eylesen
Kuruyub anda kadîd olurdu Lât”
Muhîbbî G.236 B.4 s.108

Sevgilinin güzelliği ruhsuz, anlayışsız putları bile hayrette bırakacak kadar mükemmeldir. Öyle ki putlara tapanlar bile sevgilinin yüzünü görse putları bırakıp sevgiliye tapınırlardı.

“Sevdâ-yı cihânı koma gönlünde Hayâlî
Ol Ka`be-i `ulyâyı niçün mesken eder Lât”
Hayâlî G.31 B.5 s.99

“Gözümden çıktı yaşum gibi dünyâ `âşık olaldan
Menâl ü mâlî dünyânun bana Lât u Menât olmaz”
Yahyâ Bey G.155 B.4 s.379

“Ehl-i ikrârın sücûdı vü niyâzı Hakkadur
Münkîrün ma`bûdı çü mescûdı dâyim Lât olur”
Usûlî G.18 B.9 s.114

“Zencîr şikest oldu ka`küllerini yoldı
Mekke gam ile doldı feryâd idub `Uzzâ”
Esrâr Dede G.10 B.17 s.40

“Ne gülşen zâhir olmuş cism-i İbrâhîme âteşden
Ne `izzet anlamış Âzer likâ-yı Lât ü `Uzzâda”
Nev`î Trc.B.7 B.15 s.200

Şâir, dünyadaki güzellikleri Allâh'ın gayrı şeklinde değerlendirir ve put olarak niteler. Gönlünde bunlara karşı sevgi besleyenleri, tevhidin simgesi durumundaki Ka`be'yi işgal eden Lât, Menât, Uzzâ gibi putlara tapan put-perestlere benzetir.

7- MENÂT

İslâmiyet öncesi cahiliye Araplarının tapındıkları ilâhenin ismidir.¹⁸⁷ Menât, kader ve ölüm; başka bir rivâyete göre ise ev tanrısıdır. Medine yolu üzerinde Mûsâllal adı verilen bir tepede, siyah bir taştan ibaret olan mukaddes mahalli bulunmaktaydı. Menat ve Lat, Uzza'nın kızıdır. Amr İ.Luhayyi Huzayi, Şam tarafından getirmiş, Ka'be'nin etrafına dikmiştir. Huzeyl ve Huzaa kabilelerine ait bir puttur. Diğer Araplar ve Kureyş kabilesi de bu putu yüceltir, çeşitli kurbanlar ve hediyeler takdim ederlerdi.

Evs ve Hazrec kabileleri onu ziyaret etmedikçe hac ibadetlerini tamam saymazlardı. Hicretin sekizinci fetih yılında Hz.Muhammed, Hz.Ali'yi göndererek bu putu yok ettirmiş, yanındaki değerli şeylere el koydurtmuştur.¹⁸⁸

Menat, şiirimize put-perestlik kavramı olarak Lât ve Uzzâ ile birlikte aksetmiştir.

“Ey mutahhar geldiğin demde vücûda anadan
Kâfirün deyri yıkıldı titredi Lât u Menât”

Nesîmî G.19 B.9 s.83

Şâir, Hz.Muhammed'in tevhidin temsilcisi ve bildiricisi olarak gelmesiyle putların yıkıldığını söylerken, şirkin ve kesretin yok olduğunu anlatmak ister.

“Gözümden çıkdı yaşum gibi dünyâ `âşık olaldan
Menâl ü mâlî dünyânun bana Lât u Menât olmaz”

Yahyâ Bey G.155 B.4 s.379

İlâhî aşka ulaşan şâirin gözünde dünyanın hiç bir değeri kalmamıştır. Böylece insan ile Allâh arasında perde olduğu için put olarak nitelenen dünya malı ve zenginliğinin de gönlünde yer etmesi mümkün olmayacaktır.

¹⁸⁷ Pala, 1989: s.332.

¹⁸⁸ Bkz.Kur'ân-ı Kerim; Necm Suresi 53/19-20.âyetler;Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.7, s.307-310.

8- UZZÂ

Nahle bölgesinde bir ağaç yanındaki put idi. Gatafan kabilesi ona kulluk ederdi. Bekçiliğini ve hizmetini Beni Seyreme İ.Murreden yapardı. Uzzâ'yı, Zâlim İ.Es'ad ortaya çıkarmıştır. Uzzâ adına yapılmış olan mabedin içinden bir ses işitilirdi. Arap ve Kureys kabileleri onu yüceltirlerdi. Hatta Kureyşliler putların en büyüğü olarak kabul eder, onu ziyaret ederler, hediye ve kurban verirlerdi.

Mekke'nin fethinden sonra Hz.Muhammed, Halid B.Velid'i göndererek bu putu kırdırmıştır.¹⁸⁹

Uzza birer put-perestlik kavramı olarak şiirimize yansımıştır.

“Ey Lâta tapan bî-basar gel gör bu mâhın sûretin
Tâ Lât u `Uzzâ başına deyr-i mugânı yakasın”

Nesîmî G.314 B.10 s.270

“Ne gülşen zâhir olmuş cism-i İbrâhîme âteşden
Ne `izzet anlamış Âzer likâ-yı Lât ü `Uzzâda”

Nev'î Trc.B.7 B.15 s.200

Şâir, sevgiliyi bir ilâhe olarak düşünölen Uzzâ'ya benzetir. Sevgilideki güzelliğı put-perestlik unsurlarıyla anlatmaya çalışır. Ay gibi bir güzelliğı sahip olan sevgiliyi gören puta tapıcılar Lât ve Uzzâ gibi putlara tapınmaktan yüz çevirirler.

B- MÂNÎHEİZM

Mânîheizm, miladi üçüncü ile onuncu asırları arasında, zaman zaman geniş kitlelerce kabul görmüş batıl bir dîndir. Özellikle İslâmiyet'ten önce Orta Asya'da oldukça güçlü bir biçimde taraftar bulmuştu.

Mânîheizm, iyilik (rûh) ve kötölük (madde) olmak üzere iki temel esas tanır. İnsanlar iyilikte aydınlık, kötölükte karanlık bulurlar. Bu, Mânîheizm'in mânâya önem veren bir dîn olduğunu gösteriyor. Günümüzde temsilcisi kalmayan bu dîn

uzun yıllar Uygurlar arasında yaşadı. Miladi 762'de Uygur hükümdarı Bögü Kağan, Çin'den gelen rahipler vasıtasıyla bu dîni resmen kabul etti. Uygur bilginleri 762-840 yılları arasında Mânî alfabesiyle dîni metinler yazdılar. Hatta Mânî'nin ölüm yılını esas alan bir takvim de kullandılar.¹⁹⁰

Mânîheizm, Zerdüştlük ve Hristiyanlık esaslarından bazılarını banımsediği için İran kanalıyla bazı düşünüş biçimleri doğu edebiyatlarına girdi. Dîvân Edebiyatı'nda ise dînin kurucusu olan Mânî ile ilgili ifadelere sıkça rastlanır. Bunun sebebi edebiyatımızdaki İran etkisidir.

1- MÂNÎ VE ERJENG

Eski şâirlerimize göre Mânî, tanınmış Çinli nakkaş ve ressamdır. Sâsâniler devrinde Şapur'un kızını iyileştirmediği için sınır dışı edilir. Hürmüz zamanında tekrar geri döner, fakat koyu bir Zerdüşti olan Hürmüz'ün oğlu Behrâm tarafından derisi yüzdürülerek öldürülür.

Mânî, çok güzel resimler yaparmış. Yazdığı kutsal kitâp nüshalarını da bu resimlerle süsler, yandaşlarına bunu bir mûcize olarak empoze edermiş. Klasik edebiyatımızda sık sık onun anılması işte bu resimler ve kendi ressamlığı dolayısıyladır. Onun resimlerinin oluşturduğu mecmuaya edebiyatımızda Erjeng adıyla rastlanır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.7, s.307-310; Kur'ân-ı Kerîm; Necm Suresi 53/19.âyet.

¹⁹⁰ Bkz. Ahmet Kahraman, (1975): *Dînler Târîhi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.84.

Larousse,1973: c.8, s. 331.

¹⁹¹ İlhami Yalınkılıç, "Edebiyatımızda Mânî ve Mânîheizm", *Zaman Gazetesi*, 17.6.1995.

a. Sevgili İle İlgili Unsurlarla Ele Alınışı

Şâir, sevgiliden söz ederken onu Mânî'nin yaptığı resimlere benzeterek çeşitli hayal unsurlarıyla kullanır.¹⁹²

“Sana mânend kaçan Mânî nigâr eyleye bir sûret
Ki ay yüzün sinün şâhâ hatâsuz bir büt-i Çîndür”
Kadı Burhâneddîn G.212 B.4 s.85

“Nakş idimez nakşını safhası üsünde hiç
Gözleri mesti midür Mânî dilem bilmezem”
Kadı Burhâneddîn G.1213 B.5 s.474

“Ey viren gönlünü Çîn nakşına şol sûrete bak
Kudretin sun`ı yazan nakşını Mânî ne bilür”
Nesîmî G.98 B.7 s.136

“Saçı Çininde mir`at-ı cemâlınden cihân peydâ
Nümüne `arz ider nakşı meger kim nakş-ı Mânîden”
Cem Sultan G.247 B.4 s.166

“Zülfi nakkâşı suya bir resm ider kim reşk ider
Mânî-i Çîn yazduğı nakş-ı nigâristân ana”
Ahmed Paşa G.2 B.7 s.123

“Zülfi şol nakkâşdur kim suya nakş-ı Çîn yazub
Mânîyi mât eyledi bir beng-i müşg-âğın salub”
Ahmed Paşa G.13 B.5 s.131

Sevgilinin o uzun saçları öyle bir nakkâştır ki su üzerinde bir Çîn nakşı çizdikten sonra misk kokulu bir de yaprak koyup Mânî'yi mat etti.

Sevgilinin saçının nakkâşa benzetilmesi yüz üzerinde çeşitli şekiller göstermesi, çeşitli şekillerde bulunması yüzündendir. Su, parlaklığı cihetiyle sevgilinin yüzünden kinayedir.¹⁹³

“Çîn nigâristânını nakş-ı ruhundur mât iden
Sana nisbet mâh-rûlar sûret-i Erjengîdür”
Ahmed Paşa G.78 B.5 s.174

Sevgilinin güzelliği; “Ey güzel! Yanağının nakşı, Çîn nigaristanını mat etti. Ay yüzlü güzeller sana nisbetle Erjeng'deki resimler gibi kalır.” ifadeleriyle dile getiriliyor.

“Şîve-i reftâr-ı kaddün yazmada ditrer eli
Gerçi Mânî nakş ider serv-i gülistânı dürüst”
Nev`î G.25 B.3 s.246

¹⁹² Larousse, 1973: c.8, s. 331.

¹⁹³ Alparsan, 1987: s. 99.

“Gamından sûret-i Erjeng bîhûş
Firâkından büt-i Âzer şikeste”

Bâkî G.386 B.4 s.199

“Bir nigâristân-ı behcetdür cemâlün bâğı kim
Yazmada bir yaprağın bin hâme-i Mânî şikest”

Hayretî G.20 B.3 s.146

“Yüzün nakşında duymamış ma`ânî
Hemân sûret satarmış halka Mânî”

Hayretî G.442 B.2 s.408

“Ger ulu'l-ebâr isen levh-i vücûdundan bugün
Mânî vü Erjengi gör nakş-ı nigâristâna bak”

Usûlî G.64 B.3 s.160

“Ne sûret kim çekersin cân bağışlarsın Mesîh-âsâ
Olur hayrân-ı kârın muşikâfân-ı yed-i beyzâ
Bu san`atde ne Erjeng ü ne Mânîdür sana hemtâ”

Nâ`ilî Mus.8/6 M.1-3 s.151

Sevgili, Hz. İsa gibi canlar bağışlamakta, "yed-i beyzâ" mucizeleri göstermektedir. Bu hünerler karşısında Erjeng ve Mânî'nin sevgili ile boy ölçüşmesi mümkün değildir.

“Dil ki hayret-zede-i nakş-ı bütândur ezeli
Ma`nî-i sûret-i Erjeng nedür bilmez hiç”

Fehîm-i Kadîm G.29 B.8 s.103

“Mânî-i hayâl-i kilkin itdi
Bir nakş-ı bedî`-i tâze peydâ”

Neylî Trk.B. B.33 s.42

“İtmege nakş anun gibi Mânî
Neylesün yoğ idi dil u cânî”

Neylî Hk.Mn.B.26 s.46

“Şi`ri büthâne-i nezâketdür
Tab`ı mir`at-ı sûret-i Mânî”

Fehîm-i Kadîm Skn. B.42 s.47

“Ger itse sûret-i `İsâyı tasvîr
Virürdi sûret-i Mânîye cânî”

Fehîm-i Kadîm Muk.2 B.2 s.81

Sevgili, yüzündeki güzelliği dolayısıyla Mânî ve onun eseri olan Erjeng ile karşılaştırılır. Yüzdeki tüyler, ben, yanakların kırmızılığı, kaş ve gözler, dudak, yüze dökülen saçların oluşturduğu şekiller, şâirin değişik hayaller kurmasını sağlar. Sevgilinin yüzü bu haliyle ya Mânî ve onun eseri olan Erjeng'e benzetilir ya da onları hayran bırakacak bir ressam veya resime benzetilir. Mânî'nin yaptığı resimler güzel fakat cansızdır. Oysa sevgili güzelliği ile canlı ,hareketli resimler yapar. Hatta

sevgili, Hz.İsâ'nın ölüleri diriltmesi gibi, Mânî'nin yaptığı resimlere bile canlılık verir.

b. Övgü Unsuru Olarak Kullanılışı

Şâir, öveceği kişiyi Mânî ile ilgili kavramlarla över. Kendi şiirinin üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan şâir, Mânî'nin resimleriyle kendi şiirini karşılaştırırken söylediği beyitler karşısında Mânî'nin bile âciz kalacağını ifade eder.

“Böyle şîrin yaz Muhibbî bu me'ânî nakşını
İşideler okuyanlar diyeler Mânî sana”

Muhibbî G.70 B.7 s.62

“Kimse Ahmed gibi nakş itmez kitâbın hüsnünün
Ne kadar nakkâş olursa idemez Mânî ile bahs”

Ahmed Paşa G.23 B.8 s.139

“Bulundu rengi tagayyür çü nâzır-ı su' bân
Göreydi hâme-i Mânî-sitânımı Erjeng”

Hayâlî K.7 B.26 s.37

“Bozaldan sûret-i Erjengî sen bu nakş-ı dilkeşle
Benüm vafında her beytüm nigâristân-ı Mânîdür”

Hayâlî G.174 B.2 s.149

“Te'âla'llâh zihî çetr-i hümâyûn-ı münakkaş kim
Ne Behzâd u ne Mânî böyle bir nakş u nigâr eyler”

Mezâkî K.8 B.76 s.189

“Reşk-i kîlk-i kef-i Mânî olur alsam elime
Deste çûp-ı teber-i büt-şiken-i İbrâhîm”

Nef î K.8 B.55 s.68

Mânî, güzel resimlerle süslediği Erjeng adlı eseriyle, insanları teshir edercesine etkilemişti. Mânî ve eserinin şöhreti asırlarca dilden dile konuşuldu. Edebî eserlere konu oldu, şâirlerin hayal gücünü zenginleştirdi. Dîvân şâiri,şiir söyleme sanatında iddialıdır. Bir zamanlar taklid ettiği İran ve Arap şâirlerinin etkisinden kurtulmuş; bütün bu adı geçen edebiyat mensuplarına meydan okumaktadır. Şâir bu durumu Mânî ve Erjeng kavramlarıyla dile getirir.

“Hamem ol Mânî-i i`câz-nümâdur ki ider

Nokta-i nûn-ı suhan üstüne tarh-ı Erjeng”

Nef î K.38 B.38 s.173

“Benüm ol çehre-güşâ Mânî-i tasvîr-i hayâl

- Ki ider `aklı sevâd-ı kalemüm sevdâyî”
Nef î K.45 B.34 s.196
- “Tab`m ki nihânhâne-i pür-nakş u hikemdür
Erjeng ile Mânîye dahî şerm-resânsun”
Nâ`ilî K.25 B.38 s.103
- “Resm-i ebrûsun görüp Mânî n'ola reşk eylese
Bu Nedîmâ nakş-ı nevk-i hâme-i Bihzâdîdur”
Nedîm G.20 B.5 s.260
- “Ne bu nev nakş-ı trâzende Nedîmâ söyle
Üstâd-ı kalemün hâme-i Erjeng midür”
Nedîm G.30 B.7 s.266

Şâir, kendi şiirini överken; “Ey Nedim! Bu yepyeni sanat eseri resmi nasıl yaptın? Yoksa kalem üstadın, Erjeng’i meydana getiren kalem midir?” ifadelerini kullanır.

- “Virmiş o kadar zînet ü fer nakşına üstâd
Seyr eylese Mânî dir idi sellemehü'llâh”
Cevrî Tr.86 B.2 s.330
- “Zihî eyvân-ı dilkeş cân-fezâ beyt-i müzeyyen kim
Olur hayret-fezâ-yı `akl-ı Mânî nakş-ı dîvârî”
Cevrî Tr.106 B.4 s.339
- “Derûnı nakş-ı gûn-â-gûn ile ol denlü zîbâ kim
Olur Erjeng Mânî resmi çeşm-i nâzıra manzûr”
Cevrî Tr.109 B.3 s.341
- “Ol kadar zerrîn imiş etrâfin nukûş-ı bu'l-`aceb
Safha-i Erjeng gelsun bundan olsun hurde-çîn”
Şeyh Gâlib Tr.36 B.3 s.57
- “Mahabbet hey'et-i mecmû`a-i esrâra nakş oldı
Bu sözler cümle ol Erjeng-i Ma`nîden zuhûr eyler”
Esrâr Dede G.69 B.7 s.62

Kimi beyitlerde şâir, Mânî ve eseri olan Erjeng'i küçümser. Kendi şiirinin ve bu şiiri oluşturan hayal gücünün mükemmelliğini ifade eder. Fakat yukarıdaki beyitte şâir, biraz daha mütevazidir.

C- BRAHMANİZM

Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dîn. Brahman kelimesi "kutsal kudret, yüce gerçek" anlamındadır. Brahman kelimesi zamanla önem kazanıp her şeyin özünü ifade etmeye başlamıştır. Dünyaya şekil ve düzen vermesi sebebiyle bir ilâh olarak kişileştirilmiş ve hatta yaratıcı tanrı anlamında kullanılmıştır.

Brahmanizm, Hindistan'ın kuzey bölgelerinde Vedalar sonrasında ortaya çıkan milâttan sonra beş yüz yıllarına kadar yaşayan ve Hinduizm'in özünü teşkil eden dîndir.¹⁹⁴

Dîvân Şiiri'nde daha çok rahipleriyle anılır.

1- BİREHMEN BİRHEMEN, BERHEMEN

Hintliler arasında yayılmış olan Brahma dîninin rahiplerine denildiği gibi, Mecûsî dîn adamlarına da verilen addır.¹⁹⁵ Edebiyatta akıllı, tecrübeli, otoriter kişi anlamlarında kullanılmıştır. Genelde övgü amaçlı kullanılan "Berhemen" mefhumu övülmek istenen kişinin görüş ve düşüncesinin, tedbirinin üstünlüğü ortaya konularak Berhemen'in dahi âciz kalacağı ifade edilir.¹⁹⁶

"Hindûların hatâsını Çîn itdi kaşların
Tahsînler itdi Berhemen ol fikr ü râyına"
Şeyhî G.167 B.6 s.263
"Bin yılın Berhemenün mev'ize-i ma'rifeti
Kâbil-i dîn kılar mâ'il-i îmân eyler"
Fuzûlî K.32 B.30 s.104

¹⁹⁴ Günay Tümer, (1992): "Brahmanizm maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul, c.6, s.329.

¹⁹⁵ Horata, 1987: s.190.

Bkz. Larousse, 1973: c.2, s. 554.

¹⁹⁶ Pala, 1989: s. 81.

“Tâze `ahd itmiş gibi zünnâr-ı zülfünle Nedîm
Hân-kâh-ı berhemende büt-perest olmuş yine”

Nedîm-i Kadîm G.28 B.5 s.156

“Nedim, Birehmenlerin ibadethânesinde yine puta taptığına göre, senin saçının zünnârı ile yeni bir anlaşma yapmış olmalı.” ifadeleriyle şâir, sevgilinin saçlarına tutulan gönlünü put-perest bir Birehmen rahibe benzetiyor.

“Zâhîde huldı andırur deyri Birehmen-i dile
Ebrû-yı vesmedâr-ı bûr çeşm-i mükehhâl-i bütân”

Nâ'ilî G.254 B.4 s.266

“Cilve-i hüsnün firîb-i gamze-i câdû-fenin
Bâyezidi Bihemen Cibrîli Hârût eylesün”

Nâ'ilî G.283 B.4 s.278

“Bu Sümenât-ı vücûda sakın perestişden
Karîn-i Bihemen-i nefsi bed-fi`âl olma”

Nâ'ilî G.315 B.6 s.292

İnsan bedeni topraktan yaratılmıştır. Toprak maddîdir. Maddî olan geçicidir. Rûh ise ebedîdir. Allâh'tan gelmiştir. O'na dönecektir. Vücut ise buna engeldir. Şâir, maddî bedene bağlanmayı puta tapmak olarak niteler. Puta tapan ise Birehmen olur.

“Gel Berhemenâ etme cefâ cân-ı Fehîme
Teklîf-i perestişle büt-i secdegehünle”

Fehîm-i Kadîm G.44 B.5 s.110

Birehmen, gönülleri titreten, insana huşu veren "Ya Rab, Ya Rab" nağmelerini duysa şaşkınlığından "Ya sanem" sözünü unuttur.

“Hacletinden âb olur ağzında lafz-ı yâ-sanem
Berhemen gûş itse ger gülbang-i yâ Rab yâ Rab”

Fehîm-i Kadîm G.120 B.4 s.146

“Rakîb mâni olur ol büte perestişime
Garîbdür ki ol İblîs Berhemen düşmen”

Fehîm-i Kadîm G.150 B.4 s.162

“Deyr içre ki ol büt heves-i encümen eyler
Çok zâhid-i tâ`at-menîşi Berhemen eyler”

Fehîm-i Kadîm G.179 B.1 s.176

Put gibi sevgili, arzu ve heves meclisi kurma isteğiyle pek çok itaatkâr zâhidi Birehmene çevirir.

“Bu deyr-i mecâzide muhtâc-ı perestişdür
Ammâ ki hakîkate büt Berhemeni neyler”

Fehîm-i Kadîm G.180 B.5 s.177

“Vecd ü zühd ile fehîm eyleme yâ Rab yâ Rab

Berhemenlerle sanemhân olacaksın âhir”

Fehîm-i Kadîm G.212 B.15 s.194

“Berhemen şîve harem perver-i `aşk-ı sanemüz
Yâ sanem yâ sanem ile dili gûyâ iderüz”

Fehîm-i Kadîm G.275 B.5 s.225

“Deyr-i `aşkın büt-perestânı heme hak-bîndür
Birehmenler sûret-i dîvâre itmez iltifât”

Şeyh Gâlib G.33 B.3 s.13

Aşk mabedinin puta tapıcıları doğruyu, hakikati görürler. Birehmenler duvardaki sûretlere değil, maddî güzelliklerin arkasındaki mecâzî güzellikleri görürler.

“Bağlamışlardır ene'l-Hak küfrinün zünnârını
Birehmenler kim mukim-i ma`bed giysisidür”

Şeyh Gâlib G.75 B.2 s.26

“Geşt-i güneşte oldu o serv-i çemen-i çemân
Büt gibi kaldı hayret ile Birehmen hemân”

Neylî G.117 B.1 s.120

“Cem` eyleyub o büt başına Çîn halkını
Zünnâr-bend zülfi ider Birehmenleri”

Esrâr Dede G.257 B.3 s.168

Birehmen, genellikle maddî aşkın temsilcisi olarak düşünülürken, kimi beyitlerde; görünüşte maddî güzelliklere gönül bağlamış, gerçekte ise mecâzî aşkı bulmuş bir insan olarak düşünülür.

D- MECÛSÎLİK

İnsanlık târihi boyunca yeryüzünün çeşitli bölgelerinde yaşayan toplumların bir kısmı Güneş, yıldırım ve büyük yangınlardan etkilenerek onda ilâhî veya olağanüstü bir güç olduğuna inanmışlardır. Bu inanç doğrultusunda ateşe tapma, onun karşısında acziyetini ifade, yardım dileme gibi amaçlarla çeşitli törenler ve ayinler düzenleme gibi anlayışlar gelişmiştir.

Mecûsîler, eski filozofların yaratılış, hayır ve şer hakkındaki görüşlerini incelerken, hararetin hayat ve varlıklar üzerinde nasıl etki yaptığını görmüşler ve hayatı meydana getiren bir kuvvet olarak onu ilâhî kudret saymışlardır.

Bunlar, tanrı fikrini iyilik (hayır) tanrısı, kötülük (şer) tanrısı olarak kabul ederler. Hayır ilâhı bir nurdur ve iyiliğin kaynağıdır. Şer ilâhı karanlıktır ve kötülüğün kaynağıdır. Hayır ilâhı Hürmüz, şer ilâhı Ehrimen diye anılırlar.

Mecûsiler ateşi, hayır ilâhı Hürmüz'ün bir sembolü olarak kabul ettiklerinden, her tapınakta "ateş-gede" denilen ve ateş yanan bir yer yapmışlardır. Bu ateş hiç sönmek üzere yanardı. Hiç kimse buna dokunamaz, hatta soluğu ile dahi kirletemez. Onun için ateş yakan rahibin ellerinde eldiven ve ağzında bir peçe bulunurdu. Bu ateşin yakılmasının sebebi, hayır ilâhının şer ilâhına galip gelmesini sağlamaktır.¹⁹⁷

Dîvân Şiiri'nde, ateş-perest, ateş-gede ve müteradifi kavramlarla anılır.

1- ATEŞ-PEREST

Ateşi kutsal kabul edip bu yönde ibadet şekilleri oluşturan insanlara diğer toplumlar tarafından ateş-perest adı verilmiştir. Tarih boyunca da bu ad veya Mecûsî, Haçîne, Âzerî gibi adlarla da anılmışlardır.

Eski Roma ve Yunan kültürlerinden tutun da Afrika, Asya, Amerika kıtalarında yaşayan yerlilere kadar bu anlayışı veya izlerini bulmak mümkündür.

Ateş etrafında yapılan dans, yanan büyükçe ateşe genç bâkire kızları kurban etme, ateşin üstünden atlama, ölüleri yakarak ateşin onları günahlardan temizlediğine inanma gibi ayin ve törenler ateşe tapan toplumlarda görülen; doğum evlenme, felaket ve ölüm gibi nedenlerle yapılan âyinlerden bir kaçıdır.¹⁹⁸

Eski şiirimizde bu mefhum sevgili ve tabiat ile ilgili benzetmede bulunma, değişik hayal unsuru oluşturmak amaçlarıyla kullanılır. Sevgilinin yanağı kırmızı olması yönüyle ateşe benzetilirken, ona sevgi besleyen ve etrafında dönüp duran âşık ateş-perest olarak hayal edilir. Kimi beyitlerde ise sevgilinin diğer âşıkları, şâir

¹⁹⁷ Kahraman, 1975: s.80-81.

Bkz. Kur'ân-ı Kerim; Hac Suresi 22/17.âyet;Tefsiri için bkz. Yazır,(?): c.5, s.478.

¹⁹⁸ V.F.Buchner, (1957): "Mecûsî maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*,M.E.B. İstanbul, c.7, s.441; Bkz. Hikmet Tanyu,(1992): "Ateş maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V.İstanbul,c.4, s.52.

tarafından yerilmek amacıyla Mecûsî olarak nitelenir. Gül bahçesinde güllerin, lâlelerin açması ateş-perestlerin yaktığı ateşe benzetilir.

“Zengî-i âteş-perest ol sünbül-i ruhsârına
Hindû-yı âyîne-dâr ol nergîs-i müjgân olur”

Ahmed Paşa G.156 B.13 s.185

“Ruhsârı âteşine sücûd itse tan mı kim
Ateş-perestler gibi hindûsı Kâsımun”

Ahmed Paşa G.157 B.3 s.223

“Şem`-i ruhsârın odı kıldı beni âteş-perest
Çâk-i sînemden temâşâ eyle âteş-gâhuma”

Fuzûlî G.242 B.2 s.249

Şâir, sevgiliye duyduğu aşktan dolayı içinde bulunduğu durumu; “Yüzünün muma benzeyen parlaklığının ateşi beni ateş-perest etti. İçinde daima ateş yanan mabed yani ateş-gede benim aşk ile yanan sinemdir. Sinemin yarığından benim ateş-gedemi seyret.” ifadeleriyle anlatıyor.¹⁹⁹

“Piç ü tâb ile ruhun üzre komış ser zülfün
Hindû-yı secde-ber-i âteşe benzer zülfün”

Nedîm-i Kadîm G.16 B.1 s.130

Kıvrım kıvrım, yanağının üstüne baş koymuş (dökülmüş) saçların, (bu haliyle) ateş üzerine secde eden bir Hindû'ya benzer. Hindû'lar siyah elbiseler giyerler, Sevgilinin yanakları da kırmızıdır. Bu haliyle yüze dökülen saçları şâir, ateşe tapan Hindû'ya benzetiyor.

“O ebrûvânde mihrâb-nîşîn iken nigehim
Ruhunda şimdicek âteş-perest olub kalmış”

Enderûnlu Fâzıl G.66 B.3 s.22

“Hal bir âteş-perest ol ârız-ı pür-tâbda
Gamze-i hûn-rîzin amma arkası mihrâbda”

Enderûnlu Fâzıl G.131 B.1 s.40

“Tan mı haddünde olan halüne kâfir dir isem
Kasd ider oda varub tapmağa Hindûlar ile”

Muhibbî G.2380 B.2 s.696

“Hatt-ı la`lün ey sanem tutmuş Mesîhâ şerbetin
Rûy-ı gül-gûnunda halin Hindû-yı âteş-perest”

Hayâlî G.30 B.2 s.99

“Ey sanem şol hal kim konmuş bu hadd-i meh-veşe

Kâfir-i Hindûdurur kim secde eyler âteşe”

Hayâlî G.481 B.1 s.256

¹⁹⁹ Tarlan, 1985: c.3, s.128.

Sevgilinin dudağı ölü yüreklere can vermesiyle Hz.Îsâ'ya benzetilir. Dudağın yanındaki ben ise rengi itibarıyla küfrün sembolü olan ateşpereste benzetilir.

“Ey sanem virür leb-i la'lün Mesîhâdan haber
Gûyîya hal-i lebün bir Hindû-yı âteş-perest”
Nefî G.14 B.2 s.288

“Ebrû-yı `anberinle mihrâb-ı dîndür
Ruhsâr-ı âteşinle ol kible-i Mecûs”
Bâkî G.209 B.5 s.135

“Salîbi zülfüne ta`lim iderse tan mîdur çeşmi
Garâmet mi olur kibre sücûd eylerse Haçîne”
Muhibbî G.2407 B.3 s.703

“Kimi Nasrânî kimi didi Yehûdî kim Mecûs
Ben rakîbün bilmedüm `âlemde nedür milletin”
Muhibbî G.2256 B.4 s.663

Âşık için en sevimsiz kişi sevgilisini paylaşmaya çalışan ve ondan ayırmak isteyen rakîbidir. Nâhoş benzetmeyle rakîb bâtil dînlerin mensuplarına benzetilir.

“Merdâne Mecûsî revîş ü deyr-nîşîn şem`
Hem mezheb-i pervâne vü hem reng-i çerâğ ol”
Fehîm-i Kadîm G.102 B.3 s.137

“Bir hilâl kaşlı kamer çehreli nûrânî kim
Bilse hurşîd-perest olmaz idi kavm-i Mecûs”
Enderûnlu Fâzıl K.53 B.2 s.106

“Sahrâda yaktı lâle âteş-perest ocağın
Gülşen benefşelerle şeh-i Freng benzer”
Hayâlî G.93 B.4 s.121

“Gûyâ çemenler bütünde sırr-ı Mesîhâ serzede
Dönmiş hele her gûşede bir Âzerî timsâle gül”
Esrâr Dede G.156 B.4 s.92

Kırmızı renkteki lâlelerin açmasıyla etraf alev alev yanan ateş-perest ocağına dönüyor. Yine kırmızı rengiyle gül ateşe tapanları hatırlatıyor.

Şâir, yukarda açıklamaya çalıştığımız hayal unsurlarıyla ateş-perest mefhumunu tabiatla ilgi kurarak ele almış.

2- ATEŞ-GEDE

Ateş tapan toplumların, ateş-hâne, ateş-gâh, deyr-i mugan, âzer deyri gibi adlarla da anılan ibadet yerlerine verilen isimdir. Kapalı veya açık alanlardan oluşurlar. Kapalı alanlar genellikle bir kaç basamakla çıkılan merdivenlerle yükseltilmiş dört köşeli ve her yanında kapısı bulunan binalardır. İçinde kutsal kabul edilen bir ateş sürekli olarak yakılır. Bunları bekleyen ve sönmemesini sağlayan rahip veya genellikle bâkire genç kızlardan seçilen rahibeler bulunur. Ateş-gedelerden evlere ateş alınabilir, fakat bu ateş hiç bir zaman söndürülmezdi. Bu mekanlarda yanan ateşe kutsallık ve ilâhlık isnat edilirdi.²⁰⁰

Klasik edebiyatımızda Hz.Muhammed'in övülmesinde onun doğumu sırasında Mecûsîlerin büyük ateşlerinin yüzyıllardır yanmasına rağmen, sönmesi telmih yoluyla ifade edilir.

Ayrıca ateş-gede mefhumu sevgili ve tabiatle ilgili teşbih unsuru olarak kullanılır.

“Mu`cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş `âlemde kim
Yetmiş andan bin bin âteş-hâne-i küffâre su”
Fuzûlî K.3 B.17 s.32

“Şem`-i ruhsârın odu kıldı beni âteş-perest
Çâk-i sinemden temâşâ eyle âteş-gâhıma”
Fuzûlî G.242 B.2 s.249

Sevgiliye duyduğu aşk şâirin gönlünü yakmış, ateş-gedeye çevirmiştir. Kendisi de sevgilinin mum alevine benzeyen yüzüne âşık olmakla ateşe tapar duruma gelmiştir.

“Âb-ı rûy-ı `izzetinden şerm idub nâr-ı Mecûs
İtdi perde çehre-i pür-tâbına hâküsteri”
Cevrî K.2 B.23 s.64

“Nâ-kâm-ı dü kevnem ki bana oldu müsâvî
Ateş-gede-i ye's ü gülistân-ı temennâ”
Cevrî G.5 B.3 s.183

“Bilmem âteş-hâne mi tasvîr eylersin hemân

²⁰⁰ Bkz. Tanyu, 1992: c.4, s.52.

Çîn-i zülfünde ana kurbet-i nigâr oldukça ben”
 Şeyh Gâlib G.286 B.4 s.95
 “Cân gözüyle kıl nazar meh-pârelerle âleme
 Yok bekâsı nakş olunmuş san ki âzer deyridür”
 Muhibbî G.635 B.4 s.219

Yukarıdaki beyitte tasavvufî düşünce olan, dünya sevgisinin gönülden atılması öğütlenirken dünya, güzellerle süslenmiş ateş-perest tapınağına benzetiliyor.

“Kûy-ı nigâra deyr-i mugân dir isem revâ
 Çün kapusunda âh ü figânım olur ceres”
 Muhibbî G.1225 B.3 s.386
 “Bakmazam mahzen-i eflâk olursa tolı zer
 Kasr-ı zer gayrler ile deyr-i mugân bana yeter”
 Muhibbî G.900 B.3 s.293
 “Kanı ol dem kim yana deyr-i mugân me'vâ idi
 Gözde hatırda hemân ol muğbeçe-i zîbâ idi”
 Muhibbî G.2612 B.1 s.759
 “Ger ola deyr-i mugân kasr-ı bihişt olmaz `aceb
 Muğbeçe gılman şarâb-ı kevser ol sahbâ idi”
 Muhibbî G.2612 B.2 s.759
 “Dîvâne-vâr deyr-i mugâne eger varam
 `Ayb eylemem esîr-i belâ-yı perî-veşüm”
 Muhibbî G.1983 B.3 s.588

Âşığın ettiği feryatlardan çıkan kıvılcımlar sevgilinin evinin etrafını ateş-gedeye çevirmiştir. Sarı renkli, çil çil altınlar yerine şâir, “deyr-i mugan” olarak nitelediği sevgilinin evinin etrafında yanıp tutuşarak dolaşmayı tercih ediyor. Düştüğü aşkın çaresizliği içinde dîvâneye dönen birini bu davranışından dolayı da ayıplamamak gerekir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR DİN KAVRAMI İÇİNDE BULUNMAYIP DÎVÂN ŞİİRİ'NE KONU OLMUŞ İNANÇ ESASLARI

A- EHRİMEN-EHREMEN

Zerdüştlerin inandıkları kötülük tanrısına verilen addır. Kelimenin şeytan, dev anlamları da vardır. Edebiyatta her iki anlamda da kullanılır. Çirkinlik sembolü olan Ehremen'in Hz.Süleymân'a karşı şeytanlar ordusunu yönettiği söylenir.²⁰¹ Farklı şekil ve anlamlarda kullanıldığı, başlı başına bir dine ait mefhum olarak ele alınmadığı için bu bölümde yer verilmiştir.

Eski şiirimizde karşılaştırma ve benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgili ile ilgili unsurlarla birlikte anılırken âşğın rakipleri Ehremen'e benzetilir. Hasletleri kötülük olan insanlar, şâirin sevimsiz bulduğu kimseler, Ehremenlikle nitelenir. Tasavvufî anlamda ise insanı aldatan dünya malı Ehremen şeklinde düşünülür.

“Hem-dem ne resm ile ola Cibrîle Ehremen
Mûnis ne vech ile ola tûtîyile gurâb”

Nesîmî G.14 B.8 s.80

Cebraîl'le Şeytan ne suretle arkadaş olurlar? Papağanla karga hangi eda ile can yoldaşı olur?

“Dîv-i felekûn rîvine aldanma sakın kim
Emsâlünü durmaz yudar ol Ehremeni gör”

Ahmed Paşa K.31 B.2 s.91

Beyitte, insanı aldatan, ebedî gibi zannedilip geçici olan dünya Ehremen şeklinde anılıyor.

“Bu dehr-i Ehremen mûrum Süleymânımdan ayırdı

²⁰¹ Pala,1989: s.151.

Nola taşlar basarsam bağruma hatem gibi her bâr”

Zâtî G.407 B.3 s.407

“Kime şîr ü şeker virsen dökersin âkibet kanın
Anunçün bî-vefâ dünyâ dimişler Ehrimensin sen”

Muhibbî G.2042 B.4 s.604

Dünya, önce gülüp sonra yüzüne güldüğünün kanını dökmesi; insanları sevdiklerinden (Tasavvufî anlamda Allâh'tan) ayrı koymasıyla Ehremen olarak adlandırılıyor.

“Görün ağıyârı yârün işiginde

Perî olmaz imiş âh Ehrimensüz”

Muhibbî G.1156 B.4 s.367

“Ey Muhibbî ol perî insâna görünmez kaçır
Lîk hiç gitmez yanından ol rakîb-i Ehrimen”

Muhibbî G.2212 B.5 s.651

“Ol mâh Ehremenlere `arz-ı cemâl idüp

Bizden özin perî gibi pinhân ider dırığ”

Ahmed Paşa K.140 B.6 s.212

Âşığın rakipleri, başka bir ifadeyle sevgilinin diğer âşıkları sevimsiz bulunur. Şâir, sevgilinin Ehremen olarak nitelediği rakiplerine yüz gösterip; kendisine iltifat etmeyişi eleştiriyor.

“Gitdi ol Ehrimen-i dîv-nejâd-ı `âlem

Ol melek-fitrat u ol rûh-ı mücessem geldi”

Mezâkî K.11 B.9 s.203

“Bir meleksin sana yâr olmak düşer mi Ehrimen

Kanı merdümlük kanı âdemlik â çok sevdiğüm”

Hayretî Mus.18/2 B.2 s.102

Sevgiliye melek benzetmesinde bulunan şâir, Ehremen şeklinde nitelediği rakîbi ile sevgilisi arasındaki ilişkiye anlam veremiyor. Zira melekle şeytanın bir arada bulunması imkansızdır.

“Ehrimen sanma beni hâlümce ben de âdemem

Hay `ömrüm hâsılı Sultân Süleymânım benüm”

Hayretî Mus.28/3 B.2 s.116

“Ehrimenler meclisinden ihtirâz it ihtirâz

Hay `ömrüm hâsılı rûhum `Ali Bâlim benüm”

Hayretî Mus.32/5 B.2 s.123

“Ehl-i dillerden kaçarsın Ehrimendür hem-serün

Ey perî-peyker nice sabr eylesün insân ana”

Hayretî G.11 B.2 s.139

“Âdemîce bir cuvâncuksın kerem kıl eyleme

- Ey perî-peyker inen her Ehrimenle ittihâd”
Hayretî G.39 B.3 s.160
- “Kûy-ı yârı virevüz mülk-i Süleymâna eger
Hayretî dünyâda âdem degülüz Ehrimenüz”
Hayretî G.126 B.5 s.213
- “Ehrimenler sözine uydı meger ey Hayretî
İltifât itmez bu ben mûra Süleymânüm benüm”
Hayretî G.289 B.5 s.311
- “Ey perî ben sende bir âdemlik anlardum velî
Ehrimen-meşreblü bed-kirdâr imişsin anladum”
Hayretî G.332 B.5 s.338
- “Ehrimen anlamasun kuş dilini söyle müdâm
Mantiku't-tayr okı her lahzâ Süleymânlar ile”
Hayretî G.405 B.11 s.385
- “İrağ ol Ehrimen kısmına dünyâda yakın olma
Hemişe kadrüni bilmezler ile hem-nîşîn olma”
Yahyâ Bey Mus.36/2 B.1 s.209
- “Biri bir Ehrimendür serv-i ser-keş
Yakışmaz âdeme her giz perî-veş”
Yahyâ Bey Şg.2 B.287 s.270
- “Her Ehrimen olmuş dehen-i dilbere mâyil
`Alemde velî möhr-i Süleymân ele girmez”
Yahyâ Bey G.179 B.2 s.394
- “Cân gibi la`l-i lebüni Ehrimenlerden sakın
Ey perî möhr-i Süleymân gibi olmuşdur be-nâm”
Yahyâ Bey G.255 B.4 s.442

Beyitlerde sevgili, âşığa ilgi göstermediği, işve ve nâz ile cevri ü cefa verdiği için, acımasız, kötü ve şeytanî hasletler taşıyan bir kişi olarak nitelenir.

- “Pâdişâhum kendine ehl-i kemâli kul edin
Sen Süleymânın sana yâr olmasun her Ehremen”
Usûlî K.4 B.25 s.71
- “Bir Ehrimen-i bâtil u İfrît-şemâ'il
Deccâl-ı yavân-sîret ü sîmâ-yı zamâne”
Nef î K.42 B.51 s.187
- “Sîne-ber-sîne tırâş eylemiş ol Ehremeni
O perî-peyker olub dîv-i rakîbe berber”
Neylî G.61 B.4 s.94
- “Ta`vîz-i hüsn olub hatt-ı müşkin medâd ile
Oldı görünce anı niçe Ehremen-i remân”
Neylî G.117 B.4 s.120

Yukarıdaki beyitlerde şâir tarafından sevilmeyen, sevgiliyi kendi elinden almaya çalışan rakipler Ehremen olarak anılıyor. Sevgiliye rakiplerin nasıl kötü niyetli oldukları, onlardan uzak kalmaları gerektiği anlatılmaya çalışılıyor. Sevgili

iyilik ve güzelliğin sembolü olan meleğe, rakipler ise kötülüğün temsilcisi olan Ehremen'e benzetiliyor.

B- MEZDEK

İbahiye mezhebinin kurucusudur. Tahmini olarak 487 yıllarında yaşamıştır. Sâsânî soyundan Kubab zamanında peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ona göre nur ile zulmet kadimdir, yani sonradan yaratılmamıştır, ezelîdir. Nurun yaptığı işler kendi iradesi dahilinde, yani hesaplı ve ölçülüdür. Zulmetin işleriye hatalı, düzensiz ve tesadüfidir.²⁰² Bu mezhebin anlayışına göre; yeryüzündeki rızık, insanlar aralarında eşit olarak pay etsinler diye yaratılmıştır. Halbuki insanlar eşitliğe uymadıklarından bir birlerine zulmetmişlerdir. Kadında ve malda mülkiyet yoktur. Mezdek'in bu görüşü ayak takımının son derece işine gelmiş ve bunların tecavüzünden uzak kalan mal ve namus kalmamıştır.²⁰³ Ateşe tapmanın, ahlak dışı fiillerde bulunmanın normal ve doğru olduğunu; her türlü malın ortaklığını savunurlar. Mezdek, 6.Yüzyılda Nuşirevan tarafından öldürülmüştür.²⁰⁴

Eski şiirimizde karşılaştırma ve telmih yollu yer verilir.

“Bâtil görünür ehl-i basîret nazârından
Bed-hâhınun endîşesi çün mezheb-i Mezdek”

Nedîm Tr.37 B.5 s.187

²⁰² Kutkan, 1981: s.247.

²⁰³ Kahraman, 1975: s.84.

²⁰⁴ Pala, 1989: s.342. Bkz. Larousse, 1973: c.8, s.484.

C- BEHRÂM

Bu kelimenin bir kaç anlamı vardır. Behrâm, İran hükümdarlarında rastlanan bir kişi adı olarak kullanılır ki; bunların en ünlüsü; yaban eşeği avına pek düşkün olduğu için Behrâm-ı Gûr diye tanınır.²⁰⁵ Kimi kaynaklarda onun misafir ve yolcuları korumakla ve ayın Behrâm gününde olacak işlerin tanzim ve yürütülmesiyle görevli melek olduğu belirtilir. Behrâm günü ise her güneş ayının yirminci gününe verilen addır. İran mitolojisine göre yedi gezegenden Merih yıldızının adıdır. Beşinci kat gökte olur. Üçüncü iklim ona mensuptur. İranlılarca savaş tanrısı olarak kabul edilir.²⁰⁶ Çalışmamıza konu ettiğimiz kavram, İran mitolojisinde savaş tanrısı olarak nitelenendir.

Eski şâirlerimiz Behrâm mefhumunu kahraman ve savaş ilâhı anlamlarında kullanırlar.

“Behrâm olursa câdû gözün olmaya `aceb
Kırpıkların çü ohlar u kaşun kemân imiş”

Kadı Burhâneddîn G.98 B.2 s.281

“Değil mi ki kırpıkların ok, kaşların da yay olmuş, büyücü gözlerin Behrâm olursa bunda şaşılacak ne var?”²⁰⁷ ifadelerinde şâir, sevgilinin kırpıklarını oka, kaşlarını da yay benzetiyor. Dolayısıyla silâhlarını kuşanmış gibi duran gözler de savaş tanrısı Behrâm’a benziyor.

“Bir olsa zehre-i Mirrîh ile dil-i Behrâm
Yine getirmeyeler bir nigâhta tâb sana”

Nâ’îlî G.8 B.4 s.160

Merih’in cesareti ile Behrâm’ın gönlü birleşseler, yine de sevgiliye bir kere bile bakmaya cesaret edemezler. Sevgiliden maksat Allâh’tır. Hz.Mûsâ Allâh’ı görmek diledi fakat; Allâh nurunun dağa tecellisi ile dağın parçalanması sonucu bu isteğinden tevbe ederek vazgeçti.²⁰⁸

²⁰⁵ Abdülkadir Karahan, (1981): *Nef’i Divânı’ndan Seçmeler*, M.E.B. İstanbul, s.91.

²⁰⁶ Kutkan, 1981: s.242; Bkz. Larousse,1973: c.2, s.245.

²⁰⁷ Alpaslan, 1977: s.282.

²⁰⁸ İpekten, 1986: s. 146; Bkz. Kur’ân-ı Kerîm; A`raf Suresi 7/143.âyet.

SONUÇ

İnsanlık târihi milletlerin hayallere durgunluk veren muhteşem uygarlıkları yanında; meydana getirilen tüm kültür birikimlerini, insan yaşamını yok eden çeşitli çekişme, çatışma, savaş gibi olumlu ve olumsuz insanlık örnekleri ile doludur. Günümüz dünyasını da zaten bu tecrübe ve birikimler kurmuştur.

Çalışmamızda amacımız insanlık târihinin bir dilimini oluşturan, tarihe gerçekten yön vermiş; zaman içerisinde insanlık anlayışını, kültür ve medeniyetini etkilemiş olan Osmanlı Devleti, bu devlette yaşayan toplumun ortak kültür ürünü olan Dîvân Şiiri'ne dikkatleri çekmek, insanda hayret ve hayranlık duyguları uyandıran; buna rağmen pek az özelliği ortaya çıkarılmış bu dönemin üzerindeki sır perdelerinin aralanması yolunda gayret etmektir.

Günümüz insanı târihî tecrübelerden hareketle insanlığı daha huzurlu, rahat ve barışçı anlayışa sahip bir konuma yerleştirmeye çabılıyor. Çünkü geçmişte yaşananlar, özellikle farklı dine, ırka, sınıfa sahip insanlar arasındaki anlaşmazlıklar, çatışma ve savaşlar (I.ve II.Dünya Savaşları gibi); insanlığın sonunu getirmese de çıkması muhtemel bir III.Dünya Savaşı yeryüzünde insanın huzurunu kaçırmakla kalmayacak ırk, din, sınıf gözetmeden bütün insanlığın mahvına sebep olacaktır.

Dîvân Şiiri üzerinde yaptığımız bu çalışmada, dünya milletlerinin varmak istedikleri anlayış ve hoşgörü düşüncesine; Dîvân şâirinin dönemi içinde ulaştığını görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş coğrafyada çeşitli ırklara, dînlere, sınıflara mensup insanları uzun sayılabilecek bir tarih sürecinde bir arada tutması, aralarında sürtüşmeye meydan vermemesi bu hoşgörünün göstergesidir. O günün basını durumunda olan ve büyük kamuoyu oluşturan şiir, farklı inançları, bu inançlara ait esasları bir araya getirmede büyük başarı göstermiştir. Çalışmamızda incelediğimiz beyitler bunun önemli delilleridir. Hatta bazen İslâm'ın inanç yapısını zorlayan beyitler yanında diğer kavramların geçtiği beyitler, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, insanların düşüncelerinde, zihinlerinin derinliklerinde farklı inançtaki insanlara hoşgörü içinde yaklaşma anlayışının izlerini bırakmış ve yerleştirmiştir.

Osmanlı toplumunun mozayik bir toplum olduğu, mozayığı oluşturan unsurların kendilerine mahsus inançları, dünya görüşleri ve yaşam biçimleri bulunduğu, Osmanlı toplumu içinde bu özelliklerini rahatlıkla muhafaza ettikleri ve sürdürdükleri târihî bir gerçektir. Döneminde farklı inanç ve yaşam tarzı sergileyen toplumun bir parçası olan Dîvân şâirinin topluma, toplumu oluşturan farklılıklara ne kadar yakın olduğunu, toplumun yapı taşlarındaki renkliliğe âşinâlığını bu çalışmamızda görüyoruz. Sözkonusu şâirler, sadece kendi hayat şekillerine kapanıp, bilgi ve kültürlerini onunla sınırlamamış; dünyanın geniş coğrafyalarına yayılmış Osmanlı bünyesinde veya komşusu durumundaki milletlerin anlayış ve yaşantılarına şekil veren inançlarını tanımış, öğrenmiş, büyük bir hoşgörü titizliği içinde sanat eserlerine aktarmasını bilmiştir.

Bir yanda “Rumili” şeklinde nitelenen Anadolu, bir yanda Avrupa, Hristiyan unsurun varlığını, kültür hayatını ve yaşam tarzını gözler önüne sererken; tüm dünyada horlanan, aşağılanan, sürülen bir topluluk durumundaki Yahûdî unsuru Osmanlı tarafından himaye edilmiş, geniş haklarla bünyesinde barındırılmışken; Anadolu'yu çevreleyen İran toplumu eski inanç ve kültürüyle, Hint ve Çin coğrafyaları put-perest anlayışlarıyla Dîvân şâirinin karşısında merak konusu olarak duruyordu.

Târihî olaylar ve gelişmeler İslâm kültürünü ve anlayışını temsil eden Osmanlı toplumu ile, sözü edilen kültürler ve inançlar arasında zaman zaman sürtüşmeler yaşandığını gösteriyor. Çatışmaların yaşandığı, rekâbetin söz konusu olduğu durumlarda Dîvân şâirinin kendi inanç ve kültürünün üstünlüğünü ön plana çıkarıp iftihar ettiğini görüyoruz. Devlet ve milletinin yabancı unsurlara askeri, ekonomik ve kültürel üstünlüğü şâirlerimizi heyecanlandırmış ve sevindirmiştir.²⁰⁹

İnsan toplulukları hali hazır birikim ve kültürleri bünyesinde taşımaz; geçmişe ait anlayış, birikim ve kültürleri de en azından bir bilgi olarak kültür yapısında barındırır. Dîvân şâiri çeşitli milletlere ait geçmiş inanç ve kültürleri de bilgi olarak sahipti, bunları kullanarak şiirine muhteva olarak zenginlik kazandırmayı başarmıştır.

²⁰⁹ Bkz. J.H. Kramers, 1960: “Hristiyanlık maddesi”, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. İstanbul, c.9, s.81-84.

Klasik şâirlerimiz diğerk dînlerere ait kavramlara yer verirken sevgili, tabiat ile ilgili teşbih unsuru olarak düşünmüş, tasavvufî anlayışı ortaya koyarken hayal ve nasihat unsuru olarak yer vermiştir. Ayrıca sözü edilen mefhumların birer övgü ve övünme unsuru olarak kullanıldığını da görüyoruz. Çalışmamızda konu ile ilgili örnek beyitlere ve geniş açıklamalara yer verilmiştir. Dîvânlarını taradığımız şâirler arasında konu ile alakalı

dikkatimizi çeken bir hususu burada belirtmekte yarar var: Genellikle klasik şâirlerimiz bu mefhumları yukarıda kısaca belirttiğimiz amaçlarla aşağı yukarı eşit bir dağılımla ele alırken; Fuzûlî'nin genelde birer tabiat unsuru, Nefî'nin de gerek kendini ve şiirini, gerekse başkalarını medhetmek için

övgü unsuru olarak kullandığı farkediliyor. Edebiyat tarihçileri onun klasik şâirlerimiz arasında fahriyeye en fazla yer ayıran ve bu özelliğinden hayatı boyunca vazgeçmediğini ²¹⁰belirtirken; Nefî'nin Dîvân Şiiri'mizin en büyük kaside yazarı olduğunu, yazdığı kasidelerinde gerek tasvir, gerek hayallerinin zenginliği, tazeliği ve renkliliği ile övündüğü ²¹¹ bir gerçektir. Bunu yaparken de İslâm dîni dışındaki dînlerle ilgili mefhumlardan yararlanmıştı.

Osmanlı kültürünün, inanç yapısının tam olarak Anadolu'ya yerleşmemesine, aynı zamanda Hristiyan kültürü ve inancının tam olarak etkisini yitirmemesine rağmen bu yüzyıllarda yetişen şâirlerin klasik şiirin başlangıç dönemlerinde Hristiyanlıkla ilgili kavramlara daha çok yer vereceğini düşünürken bunun aksi bir durum karşımıza çıkıyor. Bunu belirtirken İslâm kültürü ile ortaklık arzeden kavramları buna dahil etmiyoruz. Bu aynı zamanda o dönem şâirlerinin doğu kültürü etkisinden kurtulamadıklarının göstergesidir. 17.ve 18.Yüzyıllarda daha çok batıya yapılan seferler, batılı devletlerle girişilen savaşlar, zaman zaman uğranılan yenilgiler şâirlerin batıya yönelmesini, Hristiyan dünyası ile ilgili mefhumlara yer vermesini beraberinde getirmiştir. Siyasi nedenlerle Osmanlı'dan kaçıp Hristiyan unsurların eline düşerek bazen esir muamelesi gören bazen de Osmanlı'ya karşı koz olarak kullanılan Cem Sultan Dîvânı'nda da Hristiyanlıkla ilgili kavramlara sıkça rastlayacağımızı düşünürken, bu tür mefhumlara çok az yer verildiğini görüyoruz.

²¹⁰ Karahan, 1972: s.12.

²¹¹ Timurtaş, 1981: s.219.

İNDEKS

A	Deyyâr 148
Âbid-i asnâm 236	E
Âbid-i Romanya 158	Efrenc 88
Âdem 164, 165	Ehl-i salîb 87, 92
Alaman 93, 94	Ehremen 283, 285
Asâ 23, 24, 25	Ehrimen 284, 285
Âsâf 78, 79, 80, 81, 82	Ejdehâ 23
Ateş-gede 281	Ejder 24
Âteş-hâne 281	Eklisâ 137
Âteş-i Mûsâ 38	Elhân-ı Dâvûdî 54
Âteş-i Tûr 36, 37	Engelyûn 161
Âteş-perest 279, 280	Engürüs 92, 93, 94
Âvâze-i Dâvûd 54	Erjeng 271, 272, 273, 274
Âzer 182	Esnâm 242, 243, 254
Âzer deyri 282	Eyyûb 224, 225, 226
B	F
Bâd 75	Ferenduş 94
Behrâm 287	Ferhar 263
Bel'âm-ı Ba'ûr 44	Fir'avn 40, 41
Belkıs 76, 77	Fireng 86, 87, 89, 93, 94
Berhemen 275, 276	Firengî 90, 91
Beyt-i sanem 261	Firengistân 89, 96
Beytû's-sanem 261, 262	Frenk 90
Birâhîm 177, 179	G
Birehmen 276, 277	Galata 89
Birhemen 276	Genc-i Kârûn 60
Budîn 92	H
Bulgar 95	haç 140, 141, 142
Büt 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 249, 251, 252, 254, 255, 256	Haçîne 280
Büt-gede 258, 259, 261	Halîl 176, 177, 178, 179, 180
Büt-hâne 257, 258, 259, 260, 261, 262	Halîlu'llâh 180
Büt-perest 236, 237	Hâmân 43
C	Hârûn 55
Ceres 145	Hatem 59, 60, 61, 63
Ç	Hatem-i Süleymânî 62
Çan 145	Heykel 244
Çâr-mîh 142	Hîndû-yı âteş-perest 280
Çeh 94, 95	Hurşîd-perest 280
Çelipâ 141, 142, 143	Hühüd 76, 77
D	I
Dâvûd 53	İbâd-ı heyâkilde 237
Dâvûd-ı hoş-elhân 54	İbn-i Hazret-i Meryem 122
Derâ 145, 146, 147	İbnü Meryem 99
Deyr 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137	İbrâhîm 177, 178, 179, 181
Deyr-i mugân 282	İdrîs 166
	İlyâs 228
	İncîl 160, 161, 162

Îsâ 100, 101, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124	
Îsâ'bn-i Meryem.....	99
Îsâ-yı Meryem.....	99
İsevi.....	86, 108
İsî 99, 101, 107, 112, 113	
İsî-ebn-i Meryem.....	102
İsî-i Meryem.....	101, 103, 115, 122
İsî-i tecrîd.....	114
İsmâ'il.....	186
İsrâ'il.....	6

K

kâfiristân.....	88
Kalâtâ.....	89
Kanlu Kilisâ.....	137
Karıncâ.....	66, 67, 68, 69
Kârûn.....	45, 46, 47, 48, 49
Kavm-i `Âd.....	233
Kavm-i Mecûs.....	280
Kelîm 9, 13, 15, 16, 19, 21, 24, 27, 31, 33, 36, 37	
Kelîm-i Tûr.....	36
Kelîmu'llâh.....	36
Kelisâ.....	132, 136
Kenîse.....	130
Keşîş.....	148
Kıfçağ.....	244
Kıssîs.....	149
Kilisâ.....	130, 132, 136, 137
Kilise.....	135
Kinisa.....	130
Kûh-ı Tûr.....	29
Küffâr-ı Girîd.....	96

L

Lât.....	266, 267
Leh.....	93, 94
Lokmân.....	231
Lût.....	187

M

Macar.....	94
Mânî.....	271, 272, 273, 274
Mecûs.....	280
Mecûsî.....	280
Menât.....	268
Meryem.....	124, 125, 126, 127
Mesîh 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124	
Mesîh-i Meryem.....	102, 119
Mezdek.....	286
Millet-i Efrenciyân.....	95

Millet-i tersâ.....	90
Möhr-i Süleymân.....	59
Mûr.....	66, 67, 69, 70, 71, 72
Mûsâ 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31	
Müsevî.....	7
Mûsî 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 24, 26, 27, 33, 34	
Mühr-i Süleymân.....	58, 60, 61, 64
Mülk-i Süleymân.....	58, 59, 66

N

Nağme-i Dâvûd.....	52, 54
Nahl-ı gülşen-i Tûr.....	37
Nahl-ı tecellî.....	38
Nahl-ı Tûr.....	33, 36, 37
Nâkûs.....	145, 146
Nâr-ı Mecûs.....	281
Nasârâ.....	92
Nasrânî.....	88, 90, 92
Nemrûd.....	183, 184
Nigârîstân.....	272
Nihâl-i Tûr.....	35
Nûh.....	168, 169, 170, 171, 172, 173

P

pâpâ.....	150
Pâpâs.....	149
Patrike-i Rîm.....	150
Peder-i a`zam.....	150
Pîr-i deyr.....	148

R

Râhib.....	148, 149
Râhib.....	150
Râhibân.....	150
Rîm-pâpâ.....	150
Romanya.....	95
Ruhbân.....	149
Rûh-ı musavver.....	254
Rûm.....	86, 87, 88, 90, 91, 94, 95

S

Sakçin.....	244
Salîb.....	140, 141
Samîrî.....	43
Sanem 240, 241, 242, 244, 245, 248, 250, 251, 252, 254	
Sanem-gede.....	261
Sanem-hâne.....	260, 262
Savma`a.....	132
Secde-ber-i âteş.....	279
Semûd.....	232
Sîhr-i Samîrî.....	43
Sulu Mânâstır.....	137

Sûret	240, 250, 254
Sûret-hâne	258
Sûret-perest	236
Süleymân 58, 62, 63, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 79	
Süleymân-ı ins ü cân	74
Sümenât	264

S

Şecer-i Tûr	33, 35
Şem`-i Tûr	36
Şîr-i Meryem	110, 128
Şu` ayb	222, 223

T

Taht-ı Süleymân	58, 59, 60, 64, 75
Tâlût	54
Teb-hâne	260
Tecellî	29, 31, 32, 33
Tecerrüd	112, 115
Tersâ	87, 88, 90, 91, 94, 95
Tevrât	49, 50, 160
Tevrât-ı Mûsâ	50
Tûfân	169, 170
Tûr	30, 31, 32, 33, 34
Tûr-ı istiğnâ	33
Tûr-ı kuds	34
Tûr-ı Mûsâ	32, 37
Tûr-ı Mûsî	30
Tûr-ı Sînâ	30, 32, 37
Tûr-ı tecellâ	32, 37
Tûr-ı tecellî	34, 37

Tûr-ı temennâ	36
---------------------	----

U

Uzzâ	269
------------	-----

V

Vâdî-i Eymen	38
--------------------	----

Y

Ya`kûb 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196	
Yahûd	6
Yahûdî	6
Yahyâ	230
Yed-i beyzâ	26, 27, 28, 33, 36
Yehûd	5, 6
Yehûdî	5
Yûnânî	93
Yûnus	227
Yûsuf 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219	
Yûsuf-ı Ken`ân	203, 208, 209, 210
Yûsuf-ı Mısırî	202, 203, 205

Z

Zebûr	50, 51
Zekerıyyâ	229
Zelîhâ	211, 212, 214
Züleyhâ	210, 212, 214
Zünnâr	151, 152, 153, 154, 155, 156, 157

KAYNAKÇA

- Adlî, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, K.2548.
- Akkuş, M. (1990): *Nefî Dîvânı*, Ankara ,Akçağ Yayınları.
- Akyüz, K.; Bekon, S.; Yüksel, S.; Cunbur, M. (1990) : *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Alpaslan, A. (1977): *Kadı Burhâneddîn Dîvânı'ndan Seçmeler*, Ankara, K. B. (1987): *Ahmet Paşa*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, No:827.
- Ateş, S. (1980): *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Ankara, Kılıç Kitabevi.
- Ayan, H. (?): *Seyyid Nesîmî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları. (1981): *Cevrî Dîvânı*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:97.
- Bâkî, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, K.2534.
- Beyzâdeoğlu, S. A. (1993): *Sünbülzâde Vehbî*, İstanbul, İklim Yayınları. (1995): "Dîvân Şiiri'nde Kâfir ve Frenk", *Yedi İklim*, c.9 S.;51.
- Buchner, V.F.(1957):"Mecûsî Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, M.E.B. c.7.
- Buhârî ,E.A.B.M.(1315): *El-Câmi`u's-Sahîh*, İstanbul, (?).
- Câmi ,(1985): *Baharistan*, Çev. M.N.Gençosman, İstanbul, M.E.B.
- Cem Sultan, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, Haraççı 913/2.
- Cengiz, H. E. (1967): *Dîvân Şiiri Antolojisi*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Çavuşoğlu, M. (?): *Necâtî Bey Dîvânı (Seçmeler)*, Tercüman 1001 Temel Eser. (1971): *Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul, M.E.B. (1982): *Helâkî Dîvânı Tenkidli Metin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları. (1983): *Yahyâ Bey Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M.; Tanyeri, M. A. (1981): *Hayretî Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1982): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Enderunlu Fazıl ,*Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi K.2091.
- Enis Dede, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, K.8377.
- Ergin, M.(?): *Kadı Burhâneddîn Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2244.

- Esrar Dede, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, K.6565.
- Fıtnat Hanım, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, K.6897.
- Garaudy, R.(1993): *Siyonizm Dosyası*, Çev.Nezih Uzel, İstanbul, Pınar Yayınları.
- Gölpınarlı, A.(?): *Nedim Dîvânı*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları.
- (1971): *Şeyh Galib Dîvânından Seçmeler*, İstanbul , M.E.B.
- Horata, O. (1987): *Nedîm-i Kadîm Dîvânçesi*, Ankara, K.T. B.
- İmâm-ı Âzam, (1993): *Müsned*, Çev. Muhammed Selim Köse, İstanbul, Emin Basın Dağıtım.
- İmâm Gazalî,(?): *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*,İstanbul, Bedir Yayınevi, c.3.
- İmâm Nevevî,(1991):*Riyâzü's-Sâlihîn*, Haz.İhsan Özkes,İstanbul, İslamoğlu Yayıncılık.
- İpekten, H. (1986): *Nâ'îlî*, Ankara, K.T.B.
- (1990): *Nâ'îlî Dîvânı*, Ankara ,Akçağ Yayınları.
- İsen, M.; Kurnaz, C. (1990): *Şeyhî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- (1990): *Usûlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kahraman, A. (1975): *Dînler Târîhi*, İstanbul, İrfan Yayınevi.
- Kalkışım, M. (1994): *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara ,Akçağ Yayınları.
- Karaalioğlu, S.K. (1969): *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul, (?).
- Karahan, A. (1972): *Nef'î Dîvânı'ndan Seçmeler*, İstanbul ,M.E.B.
- _____Kitâb-ı Mukaddes (1988): İstanbul, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi.
- Komisyon, (?): *Ana Britanica Ansiklopedisi*, İstanbul, Ana Yayıncılık.
- Komisyon,(?): *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, c.4,8,13.
- Komisyon, (1973): *Meydan Larousse*, (?), Meydan Yayıncılık, c.2,6,7,8.
- Komisyon, (1993): *Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Gazetesi, c.9.
- Kramers, J.H. (1960): "Hristiyanlık Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, M.E.B.
- _____Kur'ân-ı Kerim, (?)):İstanbul, Hayrat Vakfı Yayını.
- Kurnaz, C. (1987): *Hayâlî Bey Dîvânı (Tahli)*, Ankara, K.T.B.
- Kutkan, Ş. (1981): *Nedîm Dîvânı'ndan Seçmeler*, İstanbul, K.B.Yayını.
- Küçük, S. (1994): *Bâkî Dîvânı*, Ankara, Atatürk Türk Kültür, Dil, Tarih Yüksek

Kurulu Yayınları.

- Kürkçüoğlu, K. E. (1973): *Seyyid Nesîmî Dîvânı 'ndan Seçmeler*, İstanbul ,M.E.B.
- Levend, A.S. (1943): *Dîvân Edebiyatında Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 2. Baskı.
- Leylâ Hânım, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi K.1818.
- Mermer, A. (1991): *Mezâkî, Hayatı, Sanatı ve Dîvânı İncelemesi*, Ankara, Atatürk Türk Kültür, Dil, Târih Yüksek Kurulu Yayınları.
- Muhibbî, (1987): *Dîvân*, Haz. Coşkun Ak, Ankara, K.T. B.Yayınları.
- Müslim, E.H. (1955): *El-Câmi`u's-Sahih*, Neşreden:Fuâd Abdülbâki,Mısır, (?).
- Nizâmî, (1989): *Leylâ ile Mecnûn*, Çev. A.N.Tarlan, İstanbul, M.E.B.
- Nüzhet, S. (1934): *Fehîm-i Kadîm Dîvânı*, (?), Kanaat Kütüphânesi.
- Pala, İ. (1989): *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Sâdi, (1985): *Bostan*, Çev. Hikmet İlaydın, İstanbul, M.E.B.
- Sâid Havvâ,(?): *Ruh Terbiyemiz*, Çev.İ.Sarmış, M.S.Şimşek, Kayıhan Yayınları.
- Schimmel, A. (1958): *Dinler Târihine Giriş*, Ankara,(?).
- Sefercioğlu, M.N. (1990): *Nev`î Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara, K.B. Yayınları.
- Solmaz,N.M.; Çakan,İ.L. (1993): *Kur`ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler*, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Sümbülzade Vehbî, (1994): *Lutfiyye*, Sadeleştiren, Süreyya A. Beyzâdeoğlu, İstanbul, Bedir Yayınları.
- Şahin, M.S. (1993): "Çan Maddesi" *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul ,T.D.V.
- Şakir, M. H. (1993): "Frenk Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul ,T.D.V.
- Şebüsteri, (1985): *Gülşen-i Raz*, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul, M.E.B.
- Şeyh Gâlib, *Dîvân*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi K.2125.
- Tanyu, H. (1993): "Ateş Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul,T.D.V. c.4.
- Tarlan, A.N. (1945): *Hayâlî Dîvânı*, İstanbul, M.E.B. Yayınları.
- (1945): *Hayâlî Beg Dîvânı Tahlili*, İstanbul,(?).
- (1963): *Necâfî Beg Dîvânı*, İstanbul, M.E.B. Yayınları.
- (1966): *Ahmed Paşa Dîvânı*, İstanbul, M.E.B.Yayınları.
- (1968): *Zâtî Dîvânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu, Gazeller*, İstanbul,(?)

- (1985): *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Ankara, K.T.B.Yayınları, c.1,2,3.
- Timurtaş, F.K. (1981): *Târih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul, Vilâyet Yayınları.
- Tolasa, H. (1973): *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Toplamacıoğlu, M. (1966): *Karşılaştırmalı Dînler Târihi*, Ankara, (?).
- Tulum, M.; Tanyeri, M.A. (1977): *Nev`î Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tümer, G. (1991): "Âzer Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V.
- (1993): "Çarmih Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V.
- Tümer, G. ; Küçük, A. (1996): *Dînler Târihi*, İstanbul, M.E.B.Yayınları.
- Uzun, A. (1991): *Neylî Dîvânı, Tenkidli Metin*, Edirne, Yüksek Lisans Tezi.
- Üzgör, T. (1983): *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, Veli Yayınevi.
- Yalınkılıç, İ.: "Edebiyat, Mânî ve Mânîheizm", *Zaman Gazetesi*, 17.6.1995.
- Yazır, E. H.(?): *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul, Azim Yayıncılık. c.1-8.
- Yorulmaz, H. (1989): *Koca Râgıb Paşa Dîvânı*, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi 1989/582